STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA 9

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE – FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PRO PRAVĚK A RANOU DOBU DĚJINNOU
Ředitel prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA 9

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2010

Vědecký redaktor:
prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Redakce:
PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.
Mgr. Ladislav Varadzin, Ph.D.

Redakční kruh:
PhDr. Jiří Doležel
doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.
prof. Dr. Jerzy Piekalski
Dr. Axel Pollex
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Časopis Studia Mediaevalia Pragensia 9 vychází s podporou Výzkumného záměru „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“ (MSM 0021600827) a projektů „Archeologie přemyslovských Čech“ (GAČR P405/10/0556) a „Doktorandská škola archeologie II“ (GAČR 404/08/H026).

© Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2010
ISBN 978-80-246-1847-0
ISSN 0862-8017

OBSAH

Jan Hasil, Raně středověké osídlení Chebska
The Early Medieval Settlement of the Cheb Region 7

Lubomír Košnar, Tzv. Šluknovské kruhy
The So-Called Šluknov Rings 75

Matin Vančo, Figurálne motivy plakiet z Bojnej v kontexte velkomoravského umenia
Figural Motifs of Plaques from Bojná in the Context of Great Moravian Art. . . . 111

Jaroslav Jiřík – Jaroslav Podliska, Nález spony východogermánského typu na Starém Městě v Praze
The Find of a Clasp (Fibula) of the East Germanic Type in the Old Town of Prague 153

Ivo Štefan, Příspěvek k chonologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic
An Article on the Chronology and Informative Potential of S-Shaped Rings. . . . 171

Filip Laval, Na okraj studia tvrzí
On the Margin of the Study of Fortified Manors 207

JAN HASIL

RANĚ STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ CHEBSKA[1]
The Early Medieval Settlement of the Cheb Region

Chebsko – raný středověk – Poohří – Horní Franky – Horní Falc – dějiny osídlení – etnicita

Cheb region – Early Middle Ages – the Ohře (Eger) Basin – Upper Franconia – Upper Pfalz – history of settlement – ethnicity

Předkládaný text představuje pokus o moderní a nadregionálně vnímané zpracování vývoje středoevropsky významného historického regionu od 7. do počátku 12. století, přičemž hlavní důraz je kladen na výpověď hmotných pramenů; jejich katalog představuje první stěžejní bod textu. Regionální vývoj v oblasti je pojat značně odlišně od starších, nacionalisticky zatížených náhledů, prameny nepodložitelný pojem „slovanské Chebsko" je nahrazen koncepcí „raně středověké sídelní komory". Stanovení její historické úlohy v rámci širšího území, které je možno definovat jako prostor horních partií řek Mohanu, Náby a Ohře, představuje završení revize dosavadního vnímání raně středověkého Chebska, jehož vývoj dobře koresponduje s nejnovějšími poznatky bavorské medievalistiky.

The text presented is an attempt at a modern and superregionally perceived treatment of the development of a significant Central European historical region between the seventh century and the beginning of the twelfth century with the main emphasis being placed on the testimony of the material sources; their catalogue is the first pivotal point of the text. Regional development in the area is conceived significantly differently from the earlier nationalistically burdened points of view; the concept of the 'Slavonic Cheb Region', unsupportable by the sources, has been replaced with the conception of the 'early medieval enclave'. Its historical role within the wider territory, which can be defined as the area of the upper parts of the Rivers Main, Naab and Ohře (Eger), represents the culmination of the revision of the perception so far of the early medieval Cheb region, whose development corresponds well with the latest knowledge of the Bavarian medieval studies.

Předkládaná studie představuje pokus o komplexní revizi dosavadních pohledů na problematiku raně středověkého osídlení Chebska. Výchozí bod představuje přehled bádání, shrnutí starších názorů na danou problematiku a jejich kritika, z níž vyplývá nutnost zásadního přehodnocení chronologického i prostorového rozsahu raně středověkého osídlení Chebska. Ze tří pramenných kategorií (písemné, toponomastické a archeologické prameny), z nichž zpravidla dosavadní bádání při řešení těchto otázek vycházelo, se ukázaly být pouze prameny hmotné dostatečně relevantní k novému řešení

[1] Studie představuje jeden z výstupů specifického výzkumu UK FF (2007) „Středověké osídlení Chebska", jenž probíhal v letech 2005–2008 na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK FF ve spolupráci s Lehrstuhl für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit der Otto Friedrich-Universität Bamberg. Text byl dokončen za podpory z prostředků projektu GA UK č. 259 014 „Česko-bavorské kulturní kontakty v raném středověku".

nastoleného tématu. Tímto řešením se stal – po odmítnutí pojmů slovanské Chebsko, příp. raně středověké historické Chebsko – autorem zaváděný termín raně středověká chebská sídelní komora, definovaná jako zázemí chebského opevněného centra vymezené na základě prostorové distribuce raně středověkých lokalit a charakteru krajiny v bezprostředním okolí Chebu. Časové zařazení raně středověké chebské sídelní komory do 9. až počátku 12. století vychází – s přihlédnutím k ostatním nálezům – zejména z trvání všech tří raně středověkých nekropolí v regionu. Závěrečná část práce potom zasazuje tento nový pohled na raně středověké osídlení Chebska do kontextu obecně historického, sídelněhistorického i archeologického obrazu raně středověkého, zřejmě etnicky převážně slovanského osídlení v prostoru Náby, Regnitzu a horního Mohanu, čímž je završena revize starších, nacionálně zabarvených či přímo vypjatých názorů na sledovanou problematiku.

Otázka raně středověkého osídlení Chebska rozhodně nepatří mezi takové, které by dosavadní bádání přehlíželo, jemuž by nebyla věnována patřičná pozornost nebo jemuž by se nedostávalo četných souhrnných i dílčích zpracování. Přesto není možno hovořit o skutečné diskusi nad problematikou raně středověkého Chebska, která by se rozvinula díky pestrosti přístupů k látce. Nejstarší badatelé, rekrutující se zpravidla z řad amatérských starožitníků a později i z historiků pozitivistické tradice, o tuto diskusi usilovat v zásadě nemohli, neboť nedisponovali dostatečným kritickým aparátem ke klasifikaci a pro posouzení váhy jednotlivých pramenů. Mimoto primárně sběratelský zájem, který tyto výzkumníky k zájmu o dějiny Chebska a archeologii vůbec přivedl, k ničemu podobnému ani nenutil, neboť dobový interpretační postup „*starožitnictví otčiny*“,[2] založený na přiřazování hmotných pramenů do kontextu písemných zpráv,[3] v případě Chebska nic jiného než prosté shromažďování materiálu ani neumožňoval.

Oproti tomu němečtí i čeští badatelé 30.–50. let 20. století přistupovali k tématu s předem stanoveným modelem nacionálního konfliktu, který – byť se tak může vnějškově jevit – diskusi a vlastně ani střet rozdílných koncepcí nepředstavuje. V limitech dobových diskursů[4] se tito badatelé zpravidla pouze vyjadřovali k již zformulovaným hypotézám,[5] což ve své podstatě znamenalo neustálé omezování okruhu řešených otázek až na jediný leitmotiv. Tím je ústřední téma čtvrté badatelské generace, tj. doba trvání tzv. slovanského Chebska a okolnosti jeho zániku a přerodu v říšské vrcholně středověké teritorium. Zcela tak zapadla otázka geneze tzv. *historického*, resp. *štaufského Cheb-*

---

[2] Orig. „*Vaterländische Altertumskunde*“ (*Wiwjorra 1996*, 165–166).

[3] Jako ilustrativní příklad je možno uvést argumentaci A. Gnirse pro ztotožnění zjevně vrcholně středověkého sídla drobné pozemkové šlechty v nivě Ohře naproti obci Vokov s místem bitvy u Vogastisburku (*Gnirs 1995*).

[4] *I. Wiwjorra* (*1996*, 175) charakterizuje základní tendenci německé archeologie v meziválečném období jako „*justification of German borders*“. Analogicky by bylo možno charakterizovat i přístup československé vědy po druhé světové válce.

[5] A těmto hypotézám potom přizpůsobovali výklad jednotlivých pramenů (nejzřetelněji *Franz 1941*). Přehled stanovisek jednotlivých badatelů podává *A. Hejna* (*1967a*, 247–256).

ska,[6] vývoje jeho sídelní struktury a samotného historického („funkčního“) významu tohoto regionu. Naproti tomu např. postavení Chebska mezi franským a západoslovanským kulturním okruhem je považováno za definitivně vyřešené, nacionalizující koncepce tzv. slovanského historického Chebska se dnes zakonzervovala i v rovině terminologické.

Za důvod ustrnutí poznávání raně středověkého Chebska je třeba pokládat vznik věcně zřejmě víceméně správného, ale dalšího rozvoje patrně již neschopného schématu slovanského Chebska[7] (vrcholně problematické, neboť ničím neopodstatnitelné je však jeho chápání v „štaufském“ územním rozsahu). Podle vcelku dobře zřetelné výpovědi písemných a nakonec i hmotných pramenů byl tento region od počátku 12. století systematicky přeměňován v dominium říšských rodů Vohburků a Hohenštaufů. Aby bylo Chebsko schopno sehrát tuto svou novou úlohu, muselo být rozsáhle transformováno ustavením ministeriální správy a na ní navázanou kolonizací (*Kubů 1997*, 39–46).

K prolomení tohoto dnes již nedostačujícího a v mnohém antikvovaného vnímání problematiky raného středověku Chebska je třeba vzdát se hledání etnicky či nacionálně (oba tyto termíny staršímu bádání splývají v pojem jediný, často navíc zaměňovaný se státní příslušností regionu) ostře diferenciovaných sídelních celků a oblast vnímat jako kontaktní území dvou rozsáhlých kulturních okruhů (dílčím způsobem *Hasil 2008*). Etnickou interpretaci jednotlivých nálezů tak nahradí problémy strukturální, tj. otázky orientované na kulturní, hospodářský a sociální vývoj.[8] V konkrétním případě Chebska se jednoznačně nabízí tematika sídelní strategie a studium vazeb hmotné kultury k okolním regionům. Zodpovězení těchto problémů nezávislé na starších, nacionalismem zatížených konceptech by mělo umožnit porozumět vnitřnímu smyslu existence chebské raně středověké sídelní enklávy v kontextu poměrů panujících v České kotlině a především v dobovými písemnými prameny[9] solidně postiženém severovýchodním Bavorsku. Takto pojaté dějiny nejstaršího historického osídlení Chebska by měly konečně umožnit i kritický přístup ke skupině pramenů, která je ve starší literatuře hojně citována a která, coby *deus ex machina*, vstupuje do problematiky jako důkaz raně středověkého, tj. „slovanského“ souvislého osídlení celého historického Chebska – k výpovědi toponym se slovanským základem.

Klíčovým pramenem pro raně středověké osídlení Chebska jsou však nesporně hmotné prameny, jejichž revizi (poslední komplexní přehled přinesl naposledy A. Hejna na přelomu 60. a 70. let 20. století) bude v tomto textu

---

[6] Podrobněji k této terminologicko-periodizační problematice viz *Kubů 2005*, 33–36.

[7] Obdobný problém představuje patrně i koncepce raně středověkých českých kmenových území – srov. *Turek 1957*; *1975*.

[8] Obecně *Brather 2001*, 48–49; *2003*.

[9] Regionální bádání však tuto pramennou skupinu doposud v zásadě ignorovalo a jestliže se jich čeští badatelé dotkli (*Dobiáš 1963*; *Nový 1968*; nejnověji *Měřínský 2006*), neučinili tak přímo v souvislosti s vývojem Chebska.

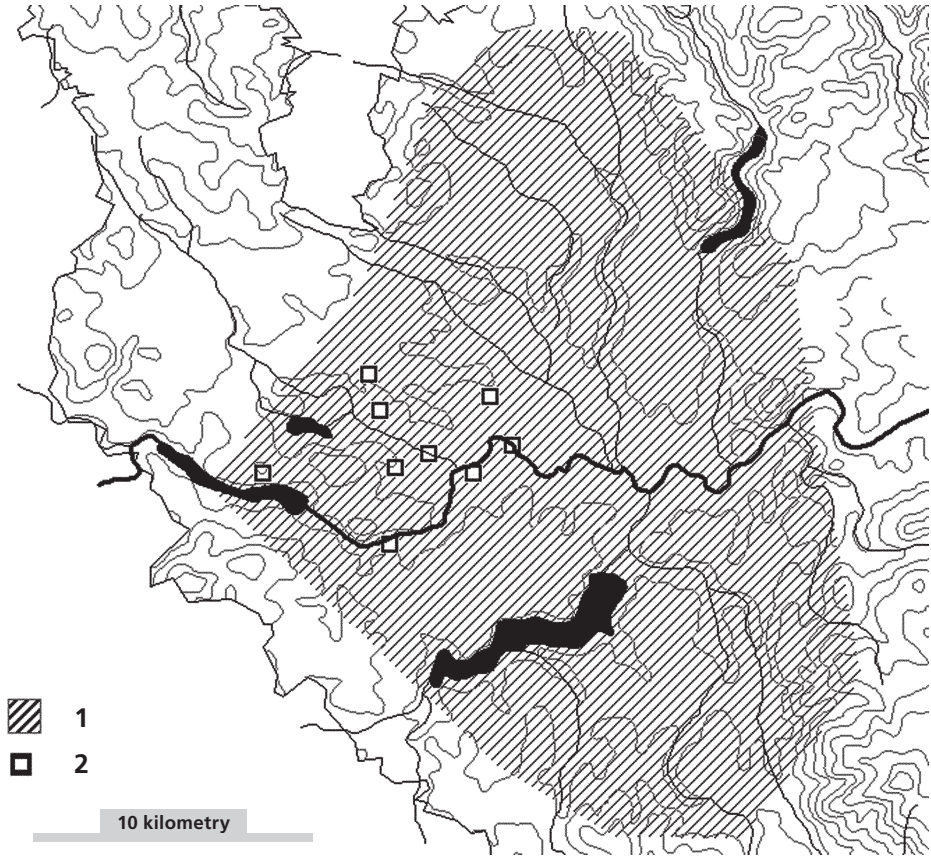

Obr. 1. Plošné rozšíření slovanských toponym a raně středověkého nálezového fondu: 1 oblast výskytu slovanských toponym; 2 místo nálezu raně středověkého materiálu
Fig. 1. The areal distribution of Slavonic toponyms and groups of early medieval finds: 1 the area of the appearance of Slavonic toponyms; 2 the place of the finds of early medieval material

věnován značný prostor; v tom je nutno spatřovat první úkol této studie. Tato revize povede především ke korekci územního rozsahu i časového trvání raně středověkého osídlení Chebska (z níže uvedených důvodů však v současné době není badatelsky přístupný nálezový inventář z prostoru chebského hrazeného sídliště). Druhým stěžejním bodem předkládaného textu je potom pokus o zařazení celé problematiky do kontextu vývoje okolních regionů (severovýchodního Bavorska a horního, resp. středního Poohří) i mladších dějin samotného Chebského regionu v tzv. kolonizační periodě.

1. Nástin dosavadního bádání

Badatelská tradice[10] problematiky Chebska v raném středověku, která zaujímá čestné místo v dlouhých a bohatých dějinách historiografie regionu,[11] je reprezentována čtyřmi generacemi, jež se profilují především na nacionálním půdorysu, ale které je nutno vnímat v úzce regionální perspektivě, neboť jsou vymezeny na základě činnosti jednotlivých osobností ve vztahu k Chebsku. Následující členění tak nelze zaměňovat s komplexním hodnocením významu toho či onoho jednotlivce v dějinách středoevropské archeologie.

První z těchto generací lze označit za generaci německou starožitnicko-pozitivistickou, mezi jejíž hlavní představitele je nutno zařadit především A. Czernického, objevitele nejstarší známé Slovanům připisované lokality, kostrového pohřebiště v Horních Lomanech, J. E. Jonase, autora výzkumu Chebského hradu v roce 1911, a spadají sem – především díky své převažující terénní aktivitě i A. Gnirs, Jonasův následovník ve výzkumu stěžejní lokality Chebska,[12] a J. G. Hiersche, první archeolog, který se Chebsku věnoval systematicky.

Je na místě poznamenat, že žádný z reprezentantů této generace nebyl školeným archeologem a k vykopávkám na území Chebska tito badatelé přistoupili po značně rozdílných předchozích zkušenostech s terénními výzkumy. Zcela bez této zkušenosti nebyl františkolázeňský lékárník Adolf Czernický (1846–1908).[13] Dříve, než se roku 1879 ujal výzkumu řadového kostrového pohřebiště v sousedství dnešního hornolomanského hřbitova, prováděl výzkumy – v rámce svých balneologicko-podnikatelských aktivit – v prostoru františkolázeňského Mooru.[14] Czernického přístup však tkvěl svými kořeny hluboko ve starožitnické periodě dějin archeologie; nálezce si naprosto nebyl vědom významu uchování celistvosti nálezového fondu, antropologický materiál pak patrně sbíral pouze v podobě vzorků a neusiloval o jakoukoliv terénní dokumentaci.

---

[10] Dějiny staršího archeologického bádání na Chebsku nejobsáhleji zpracoval *E. Šimek* (*1955*, 49–65), který ovšem nepřiznává podíl R. Hierscheho na přípravě této publikace. Pozůstalost J. G. Hierscheho obsahuje německý text konceptu a čistopisu elaborátu R. Hierscheho k dějinám archeologického bádání na Chebsku určeného E. Šimkovi (SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, inv. č. 1, *Zur Findchronologie des Egerlandes*), český výtah z tohoto textu je uchován v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4000/78, *Postup pravěkých nálezů na Chebsku*).

[11] Přehled chebského dějepisectví nejnověji podává *I. Hlaváček* (*1997*); raně středověké periodě se však chebští regionální historikové věnovali pouze okrajově a při diskusi s narůstající základnou hmotných pramenů zůstali ve vleku interpretací dobového prehistorického poznání (nejnověji *Kubů 1997*, 19). Výjimku představuje K. Siegl, který víceméně intuitivně a pozoruhodně přesně interpretoval raně středověké pohřebiště z ostrožny Chebského hradu (*Siegl 1912*).

[12] V souvislosti s výzkumnou kampaní na Chebském hradě v letech 1932–1933 není možno opomenout ani spoluautory výzkumu O. Schürera a A. Knora, jejichž interpretační přínos k problematice raně středověkého osídlení Chebska však není příliš vysoký; těžiště zájmu O. Schürera leželo ve stavebněhistorickém studiu falce a románské kaple (*Schürer 1929*; *1934a*; *1934b*; *1934c*), hlavní zásluha A. Knora tkví v dokumentaci výzkumu A. Gnirse z podzimu 1933 (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 1547/33, *Cheb – hrad : výzkum říjen 1933*).

[13] K osobnosti A. Czernického viz nekrolog *A. Johna* (*1908*).

[14] Viz *John 1908*; Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4000/78, *Postup pravěkých nálezů na Chebsku*, 2.

Mnohem lepší výchozí pozici než „*Moorkönig*“ Czernický měl berlínský architekt Julius Ernst Jonas (1878–1965).[15] Jonas přijal nabídku Německého spolku pro uměnovědu (Deutscher Verein für Kunstwissenschaft), aby zdokumentoval stavební vývoj chebské falce, a to v rámci širšího projektu vedeného Paulem Clemenem, který měl globálně zmapovat tento typ rezidence. Třebaže se jednalo o první a zároveň poslední archeologický výzkum J. E. Jonase, je nutno konstatovat, že hlavní požadovaný výstup celého projektu, tj. dokumentace pozůstatků falce včetně odkrytí reliktů případných dalších budov v areálu, byl odborné veřejnosti v náležité podobě předložen (*Jonas 1912*).

Výzkum J. E. Jonase se však v nacionálně vypjaté éře těsně před začátkem první světové války dostal do poměrně komplikovaných politickospolečensko souvislostí. Cheb v této době platil za jednu z hlavních opor velkoněmectví v Čechách a potažmo v celé monarchii, takže bylo pro rakouský státní aparát neúnosné, aby tento výzkum proběhl pod hlavičkou říšskoněmecké instituce, a to už s ohledem na symbolickou hodnotu objektu bádání. Proto se (vedle města Chebu) stala hlavním investorem akce c. k. Ústřední komise pro památkovou péči, kterou – v zásadě pouze formálně (srov. *Šimek 1955*, 147) – reprezentovali krajští konzervátoři A. John a F. Wilhelm, a v jejím periodiku své výsledky J. E. Jonas r. 1912 také publikoval.[16] Situace se pak stala ještě komplikovanější po nikým nepředpokládaném objevu pohřebiště před a pod hradní kaplí, které neslo znaky, které jej řadily do oblasti slovanského kulturního okruhu. Pro tuto eventualitu teoreticky nepřipravený architekt Jonas získal odbornou oporu v osobě Josefa Szombathyho (1853–1943),[17] zakladatele prehistorického oddělení vídeňského přírodovědného muzea (povolání českého badatele by bylo patrně politicky neúnosné),[18] jehož stanoviska ve své práci – v podstatě místo svých – reprodukuje.

Terénně zdaleka nejzkušenějším příslušníkem první badatelské generace byl Anton Gnirs (1873–1933).[19] Gnirsova odborná průprava (studium germanistiky, historie a geografie na pražské německé univerzitě) byla plně srovnatelná s většinou soudobých archeologů, terénní zkušenost pak byla mimořádná díky Gnirsovu působením na istrijském pobřeží před první světovou válkou a v jejím průběhu, kde prováděl vykopávky na antických lokalitách. Po první světové válce se usadil ve svém rodném podkrušnohorském kraji

---

[15] K osobnosti J. E. Jonase viz *Šebesta 2005*.

[16] Potřeba Velkoněmců prezentovat výsledek chebského výzkumu ještě před J. E. Jonasem, který byl zaštiťován rakouskou správní institucí, patrně vedla ke dvojí předběžné a výkopcem zjevně neautorizované publikaci (*Siegl 1912*; *Wilhelm 1911*).

[17] K osobnosti J. Szombathyho (mj. též k jeho vazbám k dobové české archeologii) viz přínosný text *A. Heinrich* (*2003*).

[18] Česká národní archeologická věda věnovala výzkumu jen zcela okrajovou pozornost; v Památkách archeologických za rok 1913 vyšla na str. 186 stručná recenze Jonasovy studie signovaná iniciálami Z. W. (Zikmund Wintr?), která však nález raně středověkého pohřebiště v podstatě ignoruje.

[19] K osobnosti A. Gnirse a jeho působení v západních Čechách viz *Horčička 2003*.

(od roku 1919 až do nástupu dlouhodobé studijní dovolené v roce 1925 zastával místo profesora na Státní reálce v Lokti) a jako badatel plně loyální Československé republice byl pověřen výzkumy římských lokalit v Mušově a Stupavě. Svou studijní dovolenou věnoval A. Gnirs neobyčejně tematicky pestré publikační činnosti, která se vztahovala dílem ještě k jeho jadranskému působení, ale především k vlastivědě západních Čech v nejširším slova smyslu (blíže viz *Burachovič 2003*). Do tohoto schématu zapadá i Gnirsův výzkum na Chebském hradě, který však pro svůj náhlý skon na sklonku roku 1933 již nestačil dokončit a publikovat, takže ani on, třebaže k tomu byl bezpochyby odborně plně disponován, nestačil zpracovat zamýšlenou syntézu dějin osídlení Chebska v pravěku a raném středověku.[20] Pro tu by jistě byly přínosem i soudobé nálezy Gnirsova generačního souputníka, profesora chebské reálky a v nejlepším možném slova smyslu amatérského archeologa Josefa Gustava Hierscheho.

Klíčový význam osobnosti J. G. Hierscheho (1864–1944) tkví především v tom, že byl prvním, kdo se archeologii Chebské kotliny věnoval soustavně. Díky tomu se mohl stát objevitelem, resp. zachráncem materiálu (terénním pozorováním a dokumentací se Hiersche většinou nezabýval) z pěti raně středověkých lokalit v regionu (Dolní Lomany, Chocovice, Jindřichov, Střížov, Třebeň), tj. více než poloviny všech dodnes známých. Primárně se ovšem věnoval především otázce mlado- až pozdněbronzového osídlení Chebska (viz *Plesl 1961*). Bohužel, Hierscheho analytické schopnosti (o syntetických nemůže být řeč) dosahovaly pouze zlomku jeho erudice terénní. Hiersche v zásadě nepublikoval, a ani jeho osobní pozůstalost[21] neobsahuje žádné rukopisy odborných textů; svůj materiál (z Jindřichova, Střížova a Třebně) poskytoval ke studiu a publikaci badatelům příslušejícím již ke druhé generaci – L. Franzovi a K. Dinklagemu.

Důležitou „instituci“, která představovala pomyslnou osu archeologické aktivity na Chebsku v meziválečném období, představovala Hierscheho soukromá sbírka,[22] v níž byly zahrnuty všechny jeho nálezy a akvizice, a tak se zde soustředila hlavní část raně středověkého materiálu z Chebska (chybělo zde pouze torzo nálezů A. Czernického z Horních Loman uložené ve fran-

---

[20] A. Hejna ve svých souhrnných studiích (*Hejna 1967a; 1971*) odkazuje na blíže nespecifikovaný text A. Gnirse uložený v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze. Zda lze tento Hejnův pramen ztotožnit s Gnirsovým rukopisem *Vor- und Frühgeschichtliche Siedlungen und Wallenanlagen im oberen Egergebiet*, který měl být v rozsahu 168 stran předán po Gnirsově smrti právě do pražského Archeologického ústavu (*Burachovič 2003*, 25), není jasné. Autorovi této práce se však tento a ani žádný jiný Gnirsův rozsáhlejší text věnovaný problematice osídlení Chebska v neinventarizované části pozůstalosti A. Gnirse uložené v Archivu nálezových zpráv ARUP nepodařilo nalézt.

[21] Uložena v SokA Cheb.

[22] Hierscheho sbírka přečkala konec války za patrně dramatických, leč ne zcela zřejmých okolností péčí Hierscheho syna Richarda, který později optoval pro československé občanství a na přelomu 40. a 50. let pomyslně „předal“ odkaz německé archeologie Chebska československé vědě (o plánovitosti této činnosti svědčí její rozvrh uložený v pozůstalosti J. G. Hierscheho – SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, inv. č. 24).

tiškolázeňském muzeu, podobně jako Jonasem získaný materiál byl uložen v muzeu v Chebu). Svou sbírku J. G. Hiersche veřejně prezentoval v druhé polovině 30. let v krátkodobé výstavce,[23] první tematické expozici k problematice archeologie v Chebu.[24]

První, starožitnicko-pozitivistická, generace badatelů tak získala a rozpoznala převážnou část pramenné báze k danému tématu, nezanechala však po sobě žádnou rozsáhlejší studii, v níž by se k učiněným nálezům kriticky souhrnně vyjádřila. Z badatelských otázek převažovala otázka etnicity obyvatelstva, kterou v zásadě rozřešil již J. Szombathy příklonem k jeho slavinitě, a stavebněhistorický vývoj Chebského hradu. Problematika rozsahu, časového vývoje a nacionálně-státního rámce sídelního využití krajiny zůstala víceméně nepovšimnuta.

Druhá generace, opět výhradně německých badatelů, jež charakterizuje vyhraněné německo-české (slovanské) nacionální vnímání, tvořila ve 20.–40. letech 20. století a její působení bylo předčasně ukončeno druhou světovou válkou a jejími důsledky. Raný středověk Chebska v této době studovali, ale především poprvé komplexněji vyložili archeologové vskutku zvučných jmen. V rámci svého bádání o raném středověku severovýchodního Bavorska věnoval pozornost hornolomanskému pohřebišti Paul Reinecke (1872–1958). Ten ve svých teritoriálně široce pojatých studiích otevřel problematiku významu slovanského osídlení v povodí Náby a horního Mohanu, přičemž je nutno říci, že otázkami, jež si kladl, daleko překročil soudobé horizonty. Ve své studii věnované problematice slovanského osídlení severního Bavorska (*Reinecke 1927/28*) provádí velmi pozoruhodný rozbor toponomastických pramenů (dodnes v literatuře věnované Chebsku nepřekonaný), všímá si specifik, která charakterizují osídlení připisované Slovanům – Venedům a rozlišuje v rámci sledovaného území slovanskou sídelní oblast osídlenou již v 6. století, která měla být nezávislá ještě hluboko v éře Karlovců, zatímco západnější oblasti měly být osídleny později, přičemž slovanský živel zde byl od počátku v podřízeném postavení.[25] Z hlediska samotného Chebska je ovšem co do metody i závěrů stěžejní Reineckeho text věnovaný západním hranicím prehistorického osídlení Čech (*Reinecke 1931*). V něm jsou analyzovány přírodní podmínky a vývoj osídlení severovýchodního Bavorska a západního českého pohraničí mezi labskou průrvou a Šumavou od zemědělského pravěku až po dobu římskou. Reinecke zde rozlišuje neosídlená pásma (orig. *Urwaldgürtel* – české pohraniční hory; komplex Smrčin, Franského a Durynského lesa), skrz která procházely dálkové trasy, na nichž vznikaly izolované sídelní ostrovy (orig.

[23] Fotografie z této expozice jsou uloženy v SokA Cheb (SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, kart. 4).

[24] První archeologickou expozici představoval na Chebsku „*Vorgeschichtliches Zimmer*“ františkolázeňského městského muzea, v níž však patrně nebyl prezentován žádný raně středověký materiál (*Sturm 1935*, zejm. 7–10).

[25] Sem implicitně – třebaže to Reinecke výslovně neuvádí – spadá i Chebsko (*Reinecke 1927/28*, 25–26).

Siedlungsinsel); jako doklad sídelního ostrova uvádí Reinecke ve zvláštním exkurzu právě nálezy z Chebské kotliny (zejm. františkolázeňský Moor, Žírovice). Z raně středověkých lokalit reflektuje opět pouze hornolomanské pohřebiště, které (podobně jako ve svých starších textech) připisuje merovejskému kulturnímu okruhu.[26] Jak ukáží závěry této studie, nejedna z myšlenek P. Reineckeho vztahujících se k českobavorskému pomezí předběhla – třeba i intuitivně – svou dobu a poválečnou koncepcí „slovanského Chebska" nebyla překonána. Proto je velmi politováníhodné, že čeští badatelé dodnes, snad z důvodů jisté Reineckeho nacionální angažovanosti, jeho závěry vesměs pomíjejí.

Mnohem razantněji než P. Reinecke podřídili svůj výklad Hierscheho nálezů nacionálním schématům Leonhard Franz (1895–1974) a Karl Dinklage (1907–1987). Jejich dílčí materiálové časopisecké studie dávají tušit přípravu k rozsáhlejšímu zpracování látky, ale tomu již zabránil dějinný vývoj ve 40. letech 20. století, takže je velmi obtížné shrnout význam této druhé badatelské generace; obecně je možno konstatovat, že její úsilí směřovalo zejména k hledání souvislostí mezi Chebskem a severním Bavorskem, čímž – bezpochyby i na dobovou společenskou objednávku – bagatelizovali význam vztahu Chebské a České kotliny a dokládali „historický nárok" německého živlu na dané území.[27]

Výsledky druhé světové války vnesly do výzkumu raného středověku Chebské kotliny bezmála totální diskontinuitu. Archeologická a historická práce na Chebsku se stala doménou československých vědců, kteří představují v pořadí již třetí badatelskou generaci. Zážitek rozbití republiky a nacistické okupace záhy pohnul Rudolfa Turka (1910–1991) a Emanuela Šimka (1883–1963), aby na základě stávající pramenné báze shrnuli slovanské počátky osídlení Chebské kotliny a tím podpořili slovanské, potažmo české a tudíž československé nároky na Chebsko.[28] Pro tuto generaci je tudíž signifikantní, že bez

---

[26] Pohřebiště připisované Slovanům objevené na Chebském hradě Reinecke ve svém díle zcela ignoruje. Jestli tak činil z důvodů nedostatečné heuristiky či nacionální předpojatosti nelze bezpečně rozhodnout, i když nesporná Reineckeho erudice a opakovaně prokazovaná znalost regionální literatury hovoří spíše pro druhou možnost.

[27] Do zmiňovaného diskursu panujícího v dobové německé archeologické vědě („*justification of German borders*" – *Wiwjorra 1996*, 175–177) se zvlášť aktivně zapojil K. Dinklage zcela nekritickým a ahistorickým přístupem k otázce nacionální příslušnosti raně středověkých obyvatel Chebska (*Dinklage 1938*). L. Franz se sice rovněž nemínil odpoutat od dobového společenského kontextu (jeho text věnovaný jindřichovskému nálezu vyšel ve sborníku k poctě rasistického vědce O. Recheho), byl však schopen uznat slavinitu např. nálezů z Třebně, které pak alespoň interpretoval (na základě pochybného výkladu toponyma *Třebeň/Trebendorf*, jehož vztah s vlastním pohřebištěm je nedoložitelný) jako doklad toho, že zde německé obyvatelstvo založilo osadu pro Slovany, kteří se na Chebsko přistěhovali kvůli lesním, zjevně tedy podřadným, pracím (*Franz 1941*, 72).

[28] Se zjevným politickým zadáním se prakticky současně dotkl téže problematiky J. R. Slavík (1902–1982). Eminentní politikum představovaly raně středověké dějiny Chebska ještě v pol. 60. let 20. století – srov. konvolut korespondence mezi špičkami Ministerstva kultury ČSSR, předsednictvem ČSAV a ředitelstvím Archeologického ústavu (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 3731/63).

jakékoliv předchozí práce v regionu – a tudíž bez nových terénních zjištění – vyprodukovala tři studie, které je možno označit jako první syntézy raně středověkého osídlení Chebské kotliny. Kvantita však v tomto případě byla na úkor kvality; pomineme-li dílo J. R. Slavíka[29] a široce pojatou, avšak silně nacionálně angažovanou práci *Šimkovu* (*1955*), zůstane pouze dodnes analyticky hodnotná studie *Turkova* (*1950*).

Nepochybným přínosem R. Turka bylo shromáždění všech relevantních pramenů, a to jak hmotných, tak toponomastických a písemných. Klíčový význam mají ty pasáže jeho studie, které podrobně dokumentují veškeré hmotné prameny; jednalo se o první shrnutí kompletního nálezového fondu po zániku německé archeologie na československém území a význam Turkovy práce tak v tomto ohledu nepoklesl ani dnes. Za slabinu Turkova příspěvku je v první řadě nutno pokládat absenci snahy o vzájemnou komparaci výpovědí všech tří výše zmíněných skupin pramenů.

Dílo E. Šimka *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době* je potom problematické především soustavnou snahou legitimizovat zvolený podtitul (např. až křečovitou, leč ničím nepodloženou snahou spatřovat v některých výšinných polohách Chebska a okolí slovanská hradiště), přičemž s výjimkou doplnění některých víceméně marginálních nálezových okolností nepřekonává starší, leč bezesporu kvalitnější studii Turkovu. E. Šimek se tak proti elementárním vědeckým přístupům provinil nejen pomíjením zásady *sine ira et studio*, ale také zamlčením podílu R. Hierscheho na přípravných pracích k dané knize.[30]

Nejpodstatnější součástí odkazu této generace badatelů bezesporu zůstává dodnes obecně uznávaná koncepce „slovanského historického Chebska" v celém jeho tzv. štaufském rozsahu souvisle osídleného slovanským obyvatelstvem s četnými kontakty do Čech i do řady okolních území, zejména do Bavorska a Durynska, jež sledoval zejména *R. Turek* (*1950*, 426–435). Germanizace tohoto osídlení potom má být výsledkem jazykově německé kolonizace vedené z prostoru vlastní říše. Novými momenty v přístupu k látce, které třetí generace přinesla, je zejména soustředění pozornosti na celé území tzv. historického Chebska a odklon od výkladu dějinných a sídelněhistorických souvislostí; objektem veškeré nadregionální komparace se stala výhradně hmotná kultura. Tento model se stal výchozím bodem pro všechny představitele následující generace již moderních badatelů, kteří jej dále rozvíjeli a precizovali.

Čtvrtá badatelská generace se vůči předešlé vymezila především četnou terénní činností, jíž se poválečná česká archeologie – pomineme-li spíše vlastivědná než archeologická pozorování J. R. Slavíka a R. Hierscheho na po-

[29] *Slavík 1949*. Agitační ambice tohoto „dělnického kádru" na postu ředitele chebského archivu mnohonásobně převážily víceméně vlastivědný odborný přínos.

[30] Pro E. Šimka vypracoval R. Hiersche obsáhlou zprávu o starších archeologických aktivitách (viz pozn. č. 10). Poměrně velmi důvěrné kontakty obou těchto osobností jsou patrny i z fragmentu jejich vzájemné korespondence připojené k pozůstalosti J. G. Hierscheho (SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, inv. č. 20).

čátku 50. let – zcela vyhýbala. Čelnou osobnost tohoto badatelského okruhu představuje Antonín Hejna (1920–1986), autor několika výzkumů v samotném jádru Chebu (*Hejna 1964*; *1965*) a dvojdílné monografické, dodnes nepřekonané studie věnované Chebsku v 7.–13. století (*Hejna 1967a*; *1971*).[31] Hejnova dnes všeobecně přijímaná[32] představa osídlení Chebska je následující: *„Historické Chebsko se nám jeví v období před nástupem německé kolonisace jako sídlištní oblast vcelku jednotná, s větší hustotou osídlení ve vlastní chebské kotlině, tj. ve vnitřním Chebsku (…). Osídlení, které je možno podle charakteru nálezů označit jako slovanské, je doloženo nejdříve a jen s určitou pravděpodobností od přelomu 5. a 6. století (Dolní Lomany), převážně však v časovém rozpjetí od 8. do sklonku 11. století, s možným přesahem do počátku 12. věku, kdy se překrývá s první vrstvou kolonisačního horizontu. Nepochybný kulturní vztah k českému zázemí, zvláště k nejbližším kmenovým oblastem na západě Čech, je vyvažován úzkým vztahem k oblasti durynsko-saské, zvláště patrným od 10. století, především však vztahem k oblasti severobavorské a tím také určitým poměrem k francké oblasti, jejíž vlivy jsou i na Chebsku přímo či nepřímo patrné.“*[33]

Z archeologů působících na Chebsku v 60. letech 20. století jmenujme ještě další pracovníky Archeologického ústavu ČSAV v Praze Evžena Plesla a Karla Slepičku (1900–1986),[34] kteří spolu s A. Hejnou suplovali až do poloviny 60. let absenci regionální badatelské instituce, která by byla schopná zajistit náležitou archeologickou památkovou péči v nejzápadnějších oblastech Západočeského kraje.

Místo archeologa v chebském muzeu bylo obsazeno od r. 1964. Prvním profesionálním regionálním archeologem Chebska se stala Olga Pospíchalová, která během svého dvouletého působení v Chebu provedla dva revizní/předstihové výzkumy v Horních Lomanech a na Chebském hradě.[35]

Od r. 1972 až do sklonku r. 2009 působil v Chebském muzeu P. Šebesta, kterého kastelologický zájem a setrvalý tlak stavebních aktivit přivedl k celé řadě drobnějších výzkumů v areálu chebského opevněného sídliště, jež jsou však prozatím publikovány pouze předběžně.[36]

Raně středověký nálezový fond se podařilo v poválečném období – odhlédneme-li od výzkumů v samotném Chebu – obohatit o pouhé dva ojedinělé nálezy, a sice dvě drobné nádobky z Dlouhých Mostů a dvojkónickou

---

[31] Předběžnou, ale opožděně publikovanou studii k problematice raně středověkého osídlení Chebska připravil A. Hejna již roku 1965 (*Hejna 1967b*).

[32] Nejnověji se k ní přihlásili *F. Kubů* (*1997*, 19) a *P. Šebesta* (*2002a*, 208).

[33] *Hejna 1971*, 522 (citováno včetně odchylek od pravopisné normy).

[34] Z hlediska raně středověké archeologie je největší zásluhou E. Plesla první katalogizace archeologického materiálu uloženého v chebském muzeu (*Šebesta 1999b*), spolu s K. Slepičkou se podílel na záchranné terénní akci při regulaci Slatinného potoka (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 1492/61).

[35] Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 6607/65, resp. 4639/69 a 3224/70.

[36] Bibliografie P. Šebesty vztahující se k Chebu a zvláště k Chebskému hradu čítá několik desítek titulů. Vedle celé řady textů, publikovaných především v BZO, resp. Výzkumech v Čechách, a ve Sborníku Chebského muzea, je třeba jmenovat především následující: *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*; *Šebesta 1989*; *1997*; *2002a*.

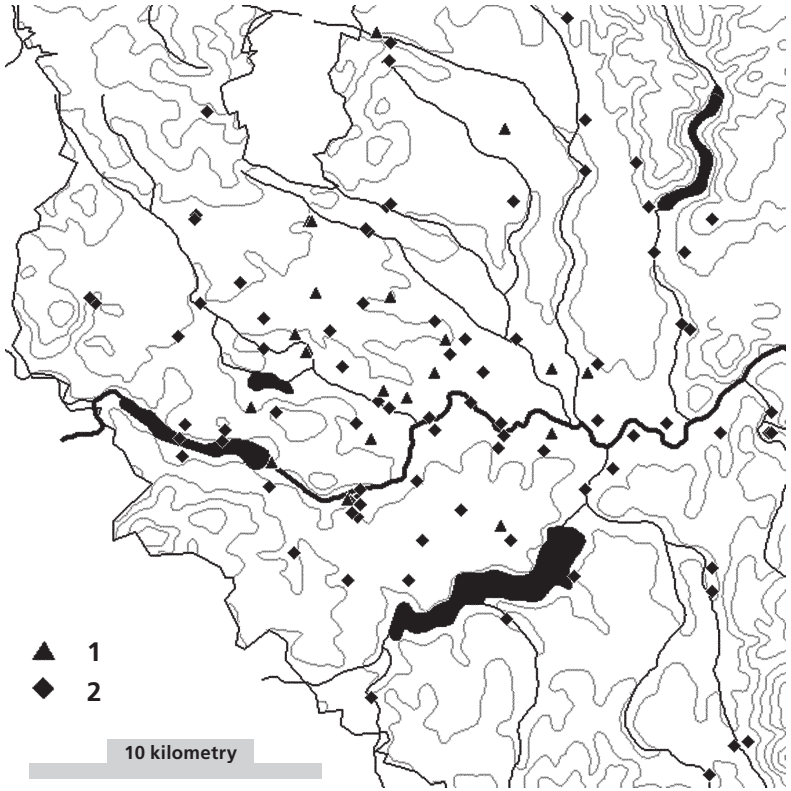

Obr. 2. Dosavadní archeologická aktivita na Chebsku: 1 terénní akce evidovaná soupisem sbírky J. G. Hierscheho; 2 terénní akce evidovaná ADČ
Fig. 2. The archaeological activity in the Cheb Region until now: 1 the field activity recorded by the list of the collection of J. G. Hiersche; 2 the field activity evidenced by the Archaeological Database of Bohemia (ADČ)

nádobu ze dna vodní nádrže Skalka (*Hejna 1971*; *Šebesta 2002a*). Jedinou raně středověkou lokalitou, jíž se čtvrtá badatelská generace věnovala a věnuje soustavně, je areál někdejšího chebského opevněného sídliště. Pro poznání a rozčlenění chebské hmotné kultury 9.–12. století je klíčový výzkum dvou fází ohrazení předhradí, který doložil středo- a mladohradištní/kolonizační keramický horizont a stavební diskontinuitu někdejšího Slovanům připisovaného centra a vrcholně středověkého města (*Hejna 1964*; *1965*; *1967a*). V areálu samotného hradu potom revidovala O. Pospíchalová vzájemný vztah pohřebiště a hradní kaple, podobně jako P. Šebesta přezkoumal terénní situaci valu. Oba tito badatelé dále odkryli při různých příležitostech několik dalších kostrových hrobů v prostoru pod hradní kaplí a jižně od ní.[37] Poslední

[37] Souhrnně *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*; nejnověji *Šauerová 2003*; *Šebesta 1999a*; *2004a*.

významné objevy představuje dendrochronologicky datovaný sídelní objekt zachycený výzkumem P. Šebesty r. 1999 (*Šebesta 2001*) a údajné základy starší, snad sakrální, stavby na místě románské kaple (*Šebesta 2000*).

Působení čtvrté generace je tedy nutno vnímat především optikou její terénní činnosti, která se stala iniciátorem prozatím posledního souhrnného zpracování problematiky. Od roku 1971, kdy byl publikován druhý díl Hejnovy monografie, nebyly nové nálezy konfrontovány se staršími, což představuje přetrvávající dluh této generace, který se částečně pokusí splatit předkládaný text. Ještě citelnější je však absence souborného zpracování hmotných pramenů z chebského opevněného sídliště zaměřené též na vohburskou periodu, a také statisticky podložitelná komparace keramického souboru z Chebského hradu s okolními regiony. Dokud toto nebude učiněno, zůstane veškeré bádání o dějinách Chebska v raném a na počátku vrcholného středověku na značně nejisté půdě a před všudypřítomným rizikem zbytečně chybných interpretací.

2. Pramenná báze

Jak již naznačil úvod této práce, pramenná základna k raně středověkému osídlení Chebska skýtá tři kategorie pramenů, tj. prameny písemné, toponomastické a hmotné. Písemné prameny přímo z prostředí raně středověkého Chebska nemáme. Dosavadní bádání na tomto poli vycházelo zejména z diplomatického materiálu 11.–13. století, jehož svědectví se snažilo aplikovat na období starší,[38] dlužno podotknout, že bez zásadnějšího přínosu. Prostorově poměrně úzké vnímání problematiky tak ukrylo pozornosti jinou skupinu pramenů, časově současnou, byť regionálně – ovšem pouze zdánlivě – nepříslušnou, jíž jsou rozmanité písemné památky z prostředí franského a východofranského.[39] K těmto pramenům se upnula badatelská pozornost v souvislosti s Chebskem jen jedinkrát, nepříliš šťastně, a sice v případě Gnirsovy snahy lokalizovat Vogastisburk (*Gnirs 1995*). Jejich skutečný význam[40] vynikne tehdy, pokusíme-li se pohlížet na Chebsko jako na kontaktní území, čímž zprostředkují pohled na franské pozice a zájmy v oblasti, a tak implicitně osvětlují i význam osídlení označovaného jako slovanské. Pro pochopení vnitřních poměrů raně středověkého Chebska je však význam písemného svědectví marginální.

---

[38] Zcela specifické postavení potom zaujímá listina Jindřicha IV. z r. 1061 o obdarování ministeriála Otnanta (*CDB I*, č. 58, 60–61; *ME*, č. 8, 5), která zmiňuje cestu vycházející z Chebu. Zvláště pro badatele 2. poloviny 20. století představuje častou inspiraci k více či méně podloženým spekulacím o postavení Chebu a Chebska na přelomu raně středověké a kolonizační periody (*Sturm 1964*, 87–100; *Neubauer – Thieser 2001*; *Šebesta 2002a*).

[39] Výjimku představuje několik málo textů, které pojal do své v zásadě popularizační edice pramenů k dějinám Chebu a Chebska H. Gradl (*ME*).

[40] Nejuceleněji tyto prameny excerpovala (zvlášť s ohledem na vztah německého a slovanského etnika v severovýchodním Bavorsku) *M. Bachmannová* (*1925*, 9–17).

Druhou skupinu pramenů představuje toponomastické svědectví, uplatňované zpravidla jako sledování krajinného rozšíření toponym slovanského původu. Přestože na toponomastickou výpověď místních a pomístních názvů dosavadní bádání nemálo spoléhalo, je třeba konstatovat, že hodnotu této skupiny pramenů pro raně středověké osídlení Chebska není možno přeceňovat. Základním východiskem všech badatelů, kteří s toponymy při studiu raně středověké problematiky regionu pracovali, bylo etnicky i „státně" slovanské Chebsko, které bylo procesem kolonizace (započaté vohburským ziskem Chebska po roce 1100) překryto germánským obyvatelstvem přicházejícím z vlastního říšského území, jež sice přejalo původní slovanské pomístní názvy a jména sídel, ale které již slovanským jazykem nehovořilo. Tento přístup, který byl vlastní zejména reprezentantům třetí badatelské generace (tj. „českým nacionalistům"), tak vedl ke zkratkovitému závěru, kdy plošné pokrytí tzv. historického Chebska (v jeho štaufském rozsahu) slovanskými toponymy zavdávalo příčinu ke konstrukci „slovanského historického Chebska," které však fakticky zřejmě nikdy neexistovalo (*Hasil 2008*). Proti tomuto postupu lze argumentovat hned dvojím způsobem: první zásadní slabinu představuje skutečnost, že ve většině výchozích prostorů kolonizace Chebska (srov. *Kubů 1997*; *Sturm 1964*, 102–103) patrně panovaly obdobné etnicko-jazykové poměry jako na Chebsku samotném, takže lze předpokládat, že slovanské zásahy na Chebsko probíhaly ještě při jeho kolonizaci ve 12. století.[41] Oporu pro tuto tezi představují místní názvy Tobiessenreuth, Hartessenreuth a Watzkenreuth (Dobrošov, Hartoušov a Vackov), jež zjevně vznikala již jako toponyma německá (přípona *-reuth*, s níž jsou všechna tato toponyma poprvé doložena, v podobě *waczkenruth* již k r. 1154),[42] ale současně byla odvozena od slovanských osobních jmen (snad lokátorů). Kolonizační původ těchto místních jmen přiznal již R. Turek, třebaže 12. století pokládal za dobu jejich poněmčení a nikoliv vzniku (*Turek 1950*, 404).[43] Je tedy zřejmé, že toponyma se slovanským základem nenesou v sobě dostatečně přesnou datující informaci, a že nevypovídají o lokalitě, k níž se váží, nic víc, než že se nalézala v prostoru, kudy procházelo obyvatelstvo hovořící slovanským jazykem.[44]

---

[41] V diplomatickém materiálu 11.–13. stol. však tato skutečnost nutně nemusela nalézt odpovídající odezvu, neboť ten se vztahuje pouze k úzké elitní společenské vrstvě. Problematikou šíření toponym se slovanským základem v širším okolí Chebu se nejnověji zabýval *T. Klír-Kenzler* (2009); výsledkem je mapa slovanských toponym hustě a rovnoměrně pokrývajících celé okolí Chebu, přičemž horní časovou mez jejich šíření není možno stanovit přesněji, než obecně do 12. století.

[42] Viz *ME* č. 74, 23–24; srov. *Turek 1950*, 402; Šimek 1955, s. 264.

[43] Ke stejnému závěru dospěl ve své disertaci věnované místním jménům na Chebsku i *R. Fischer* (*1940*). Jeho historická interpretace je však zcela poplatná dobovým poměrům.

[44] Toho, že o o sídelní struktuře předkolonizačního Chebska, stejně jako o sídelních formách, není známo prakticky nic, si byl vědom *R. Turek* (*1950*, 403), většina badatelů však položila rovnítko mezi vrcholně středověkou sídelní síť, v níž se hojně vyskytují lokality, jejichž označení má slovanský základ, a raně středověký rozsah osídlení. To se týká především *J. R. Slavíka* (*1949*, 73–74) a *E. Šimka* (*1955*, 237–288, Mapka starých slovanských osad v horním Poohří).

Neméně významným argumentem proti dosavadnímu chápání územního rozsahu raně středověkého osídlení Chebska je potom zcela zjevný rozpor plošného rozsahu slovanských toponym a archeologických lokalit v regionu. Omezíme-li se nadále pouze na území tzv. vnitřního Chebska[45] (vnější Chebsko představuje přirozeně sídelně neexponovanou oblast), zjistíme, že plocha výskytu slovanských toponym zabírá v rámci vnitřního Chebska 361,5 km^2, zatímco území vymezené archeologickým svědectvím má plochu 32,5 km^2, tj. jedenáctkrát menší (viz *obr. 1*).

Zcela přirozenou protiargumentací by v daném případě mohlo být tvrzení, že tento zřetelný nepoměr je způsoben nedostatečným stavem archeologického poznání regionu. Přistoupíme-li však nyní ke třetí pramenné skupině, tedy k pramenům hmotným, a přihlédneme-li ke způsobu vzniku doposud získaného archeologického fondu z Chebska, bude možno úvahy o nedostatečné pozornosti věnované ze strany archeologů vnitřnímu Chebsku přinejmenším vážně zpochybnit. O široké aktivitě meziválečné svědčí poměrně unikátní pramen, jímž je soupis sbírky J. G. Hierscheho, který (podle klíče, který zjevně vychází z jednotlivých terénních akcí, příp. akvizicí) sestavil na konci 40. let 20. století Richard Hiersche.[46] Tento soupis, který v rozsahu 75 rukopisných fólií přináší informace o několika stovkách terénních zjištění a akcí, dokládá živou archeologickou aktivitu v regionu, jejíž těžiště se sice nalézalo v bezprostředním okolí Chebu, ale která se pouze na toto území rozhodně neomezovala. Hierscheho terénní aktivita se vedle shromažďování náhodně učiněných nálezů soustřeďovala především na záchranu přímo ohrožených památek, zejména v četných pískovnách při okraji nivy Ohře,

---

E. Šimek byl mimo to ochoten vstoupit do diskuse s L. Franzem, který místní název Třebeň vykládal jako sídliště slovanských lesních dělníků, jimž připisoval i nedaleké raně středověké pohřebiště z 10. stol., třebaže mezi ním a k roku 1330 poprvé zmiňovaným sídlem není možno doložit jakoukoliv spojitost, obě místa se dokonce váží i k odlišným terénním prvkům (*Franz 1941*; *Šimek 1955*, 221).

[45] Vnitřním Chebskem je zpravidla míněna oblast víceméně odpovídající hranicím okresu Cheb bez vlastního Ašského výběžku, přičemž vymezení této oblasti je však nutno chápat čistě fyzickogeograficky. Osou této oblasti je tok řeky Ohře mezi k. ú. Libá a Kynšperk nad Ohří. Pravostranné přítoky Ohře ve sledovaném regionu představují od západu k východu Roslava, Odrava a do ní se vlévající Lipoltovský potok, levobřeží vymezuje (opět od západu k východu) tok Lesního potoka, Slatinného potoka, potoka Sázku, říčky Plesné, Libockého potoka a jejich přítoků. Okraje této eukumeny představují západní svahy Nejdecké vrchoviny a Slavkovského lesa na východě, severovýchodní svahy Chebské pahorkatiny na jihu, východní úpatí Smrčin na západě a oblast mezi Halštrovským lesem a nejzápadnějším výběžkem Krušných hor na severu. Za východní mez Chebska je sice považována vrcholně středověká hranice řezenské a pražské diecéze, z hlediska přírodních podmínek však přirozené vyznění chebské kotliny představuje dvě desítky kilometrů dlouhá úžina Ohře. Vnější Chebsko se potom rozkládá na území dnešních Ldkr. Vogtlandkreis, Ldkr. Wunsiedel a Ldkr. Tirschenreuth, v půlkruhu tedy obepíná Chebskou kotlinu, která (bez Ašského výběžku, který náleží k vnějšímu Chebsku) zhruba vymezuje prostor vnitřního Chebska. Sama členitost tohoto území (tvoří jej předhůří Krušných hor a Halštrovský les na severu, masiv Smrčin na západě a Tirschenreuthská vrchovina na jihu) představuje zřejmou překážku jeho prehistorického a protohistorického osídlení, jehož doklady v zásadě chybějí (srov. *Reinecke 1931*; *Šebesta 2002b*). Není bez zajímavosti, že západní výběžek vnějšího Chebska leží na rozvodí Dunaje, Labe a Rýna.

[46] SOkA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, kart. 4, inv. č. 24.

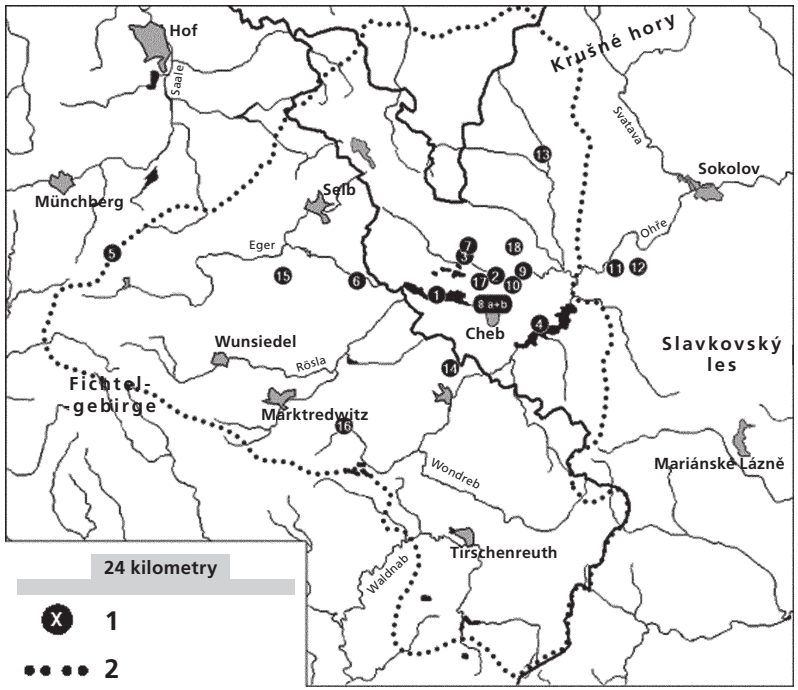

Obr. 3. Plán ke katalogu lokalit: 1 lokalita s číslem odpovídajícím katalogu; 2 hranice tzv. historického Chebska
Fig. 3. Map for the catalogue of localities: 1 a locality with a number corresponding to the catalogue; 2 the borders of the so-called historical Cheb region

případně i při jiných terénních zásazích (jako třeba na počátku 30. let při stavbě márnice na tehdejším třebeňském hřbitově, kde Hiersche zachránil jediné doposud známé pozůstatky raně středověkého pohřebiště). Výzkumy, které by bylo možno označit za systematické, probíhaly na Chebsku v předválečném období velmi omezenou měrou, soustředily se především na samotný areál Chebského hradu (kampaně z let 1911 a 1932–33), s výjimkou Hierscheho dlouhodobého působení na mlado- až pozdněbronzové lokalitě Žírovice. Je tedy možno tvrdit, že portfolio terénních aktivit na Chebsku před druhou světovou válkou mělo poměrně „moderní" složení, které odpovídá vývoji po roce 1945, který je plně podchycen v *Archeologické databázi Čech* spravované Oddělením prostorové archeologie ARUP (viz *obr. 2*). I zde je možno zjistit převahu náhodných nálezů a záchranných akcí, i zde představuje dominantní lokalitu Chebský hrad, k němuž se ovšem od 70. let 20. století připojil poměrně rozsáhlý kastelologický výzkum dalších opevněných sídel Chebské kotliny (*Šebesta 1981*; *Úlovec 1998*). V posledním desetiletí se chebská regionální archeologie personifikovaná osobností P. Šebesty zabývala rozsáhlým dozorováním stavby rychlostní komunikace R 6, přičemž s jedinou výjimkou

(*Šebesta 1999c*) nebyla učiněna žádná pozitivní zjištění,[47] přestože linie stavby protíná Chebskou kotlinu a po většinu své trasy kopíruje nivu Ohře, tedy z hlediska nadmořské výšky, půdní skladby[48] i dostupnosti vodních zdrojů k osídlení nejpříhodnější polohy oblasti.

Přehlédneme-li vymapování archeologických akcí podle soupisu Hierscheho sbírky a ADČ, zjistíme, že jedinou částí Chebské kotliny, jíž se archeologické bádání doposud vyhýbalo, jsou svahy nad tokem Odravy. Objektivním důvodem tohoto stavu věcí může být zničení klíčových pasáží terénu stavbou Jesenické vodní nádrže v 60. letech 20. století, kdy absence regionální instituce zajišťující archeologickou památkovou péči způsobila nedostatečný předstihový průzkum. To však nevysvětluje zřetelný nezájem badatelů předválečných. Postavení tohoto území v rámci raně středověkého osídlení Chebské kotliny bude rozebráno dále v textu.

3. Katalog lokalit

Dosavadní bádání zaregistrovalo v souvislosti s raně středověkým sídlem osídlením Chebska necelé dvě desítky lokalit,[49] které vtáhlo do příslušné diskuse. Je jedním z úkolů předkládaného textu dosavadní názory shrnout, utřídit a sjednotit; následující alfabeticky uspořádaný katalog tedy – krom základní identifikace a charakteristiky – shrne lokalizaci (I.), dějiny bádání (II.), stručný popis, dataci, interpretaci (III.), bibliografické odkazy (IV.) a odkazy na vyobrazení materiálu z jednotlivých lokalit (V.). Pro orientační mapku viz *obr. 3*.

1. Cetnov (Zettendorf), k. ú. Cheb, okr. Cheb
ojedinělý nález

I. na břehu upuštěné vodní nádrže Skalka v trati Auflur.

II. nádobku objevili a odevzdali roku 1989 rybáři, následný sběr P. Šebesty na udaném místě zůstal negativní.

III. nepoškozená, silně omletá dvojkónická nádobka (uložena v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu, inv. č. A 6552) působí v kontextu západoslovanské hmotné kultury značně atypicky. Nejbližší analogie je možno nalézt v inventáři kostrových pohřebišť merovejského období v oblasti Spessartu (srov. *Haberstroh 2000b*, 248, 252). Nález chronologicky zřetelně předchází doložitelné trvalé osídlení Chebské kotliny, snad pochází z hrobového kontextu.

IV. *Šebesta 1995*; *2002a*.

V. *obr. 4: 1*.

---

[47] Dle ústní informace PhDr. Pavla Šebesty.

[48] Srov. Půdně interpretační mapa ČR : List 11–14 Cheb.

[49] V úvahu nejsou brány ty lokality, které se sice v literatuře objevily, ale pouze na základě hypotéz bez pramenného podkladu. V katalogu rovněž nejsou uvažovány lokality, které registruje ADČ jako raně středověké, ale které není možno zpětně revidovat a které nereflektuje ani starší literatura (jmenovitě jde o domnělé lokality Františkovy Lázně a Hradiště, obě okr. Cheb).

2. Dlouhé Mosty (Lange Brücke), k. ú. Františkovy Lázně, okr. Cheb
ojedinělý nález

I. snad v intravilánu osady.

II. nález byl učiněn dělníky při melioraci Slatinného potoka roku 1961, akce byla s malou soustavností dozorována K. Slepičkou a E. Pleslem.

III. dvě nádobky drobných rozměrů (uloženy v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu, inv. č. A 1700 a A 1701) jsou technologicky velmi vyspělé a s vysokou pravděpodobností pocházejí ze západně položených oblastí, snad až z Porýní (A. Hejna v případě nádobky zdobené hřebenovým kolkováním uvažuje o příslušnosti k pingsdorfsko-badorfskému okruhu). Dosavadní bádání je shodně datuje do 8. století, jedná se tedy nejspíše o doklad komunikačního významu Chebské kotliny v období před nástupem trvalého osídlení regionu.

IV. *Hejna 1971*, 504–506; *Šebesta 2002a*; Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 1492/61.

V. *obr. 5: 1, 2.*

3. Dolní Lomany (Unter Lohma), k. ú. Františkovy Lázně, okr. Cheb
ojedinělý nález

I. na pozemku zahradníka Fischera.

II. materiál z rozrušené polykulturní lokality sebral a zachránil na počátku 30. let 20. století J. G. Hiersche; soustavnější výzkum vlastník pozemku nedovolil.

III. v získaném fondu z lokality lze rozlišit na základě nejnovějších restaurátorských zásahů zlomky dvou středohradištních keramických jedinců (uloženy v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu, jedná se o konvoluty inv. č. A 1493, A 1497, A 1499, A 1500, A 1505, A 1506, A 1509, snad i A 1508 – obr. 4: 3, resp. A 1495, A 1501 a patrně též 1504 – obr. 4: 2). Z lokality pocházejí rovněž fragmenty silnostěnné, velmi nekvalitní nádoby se stopami organického příškvaru, ve které někteří badatelé (E. Šimek, R. Turek) spatřovali modifikovanou formu pražského typu, což neúnosně snížilo datování lokality do 5.–6. století, ačkoliv je to pouze evolucionistický pohled na sporný keramický kus, který jej řadí do raného středověku. Stejně dobře se může jednat o vrcholněstředovékou technologickou keramiku. H. Losert v této souvislosti upozornil autora na nepublikované analogie z oblasti Smrčin.

IV. *Hejna 1967b*, 207–208; *1971*, 507–508; *Šimek 1955*, 205–207; *Turek 1950*, 419, 427–428.

V. *obr. 4: 2, 3.*

4. Dřenice (Treunitz), k. ú. Cheb, okr. Cheb
relikty valového ohrazení

I. ostrožna nad levým břehem vodní nádrže Jesenice označovaná jako Burgholz.

II. na lokalitě doposud neproběhl archeologický výzkum.

III velmi zřetelné soustavě valů, příkopů a úvozů věnovala pozornost celá řada vlastivědných badatelů již od 19. století, kteří jí přisuzovali nejrůznější stáří i interpretace. Nejnovější a nejpodloženější studie T. Karla a V. Knolla pokládá Burgholz za relikt rané formy ministeriálního sídla upravený v novověku na vojenský opěrný bod. Z lokality nepochází žádný acheologický materiál, raně středověké osídlení není pravděpodobné.
IV. *Karel – Knoll 2006; Šebesta 1978a*; *Úlovec 1998*, 42.
V. plán: *Karel – Knoll 2006*, obr. 6.

5. Gross Waldstein, Ldkr. Hof
vrcholně středověké dvojhradí s raně středověkou fází osídlení
I. 879 m n. m. vysoká basaltová kupa, nejvyšší vrchol pohoří Waldsteingebirge (severozápadní výběžek Smrčin).
II. lokalita byla poprvé systematicky, leč amatérsky zkoumána v letech 1881, 1883 a 1887 L. Zapfem, který ji střídavě pokládal za hradiště Slovanů či obětiště Venedů. Od roku 1960 se s podporou würzburské pobočky bavorského Zemského úřadu pro památkovou péči dlouhodobě lokalitou zabýval K. Dietel.
III. lokalita v žádném případě nepředstavuje slovanské hradiště, jak se pod nekriticky přijímaným vlivem díla P. J. Šafaříka domníval romantizující L. Zapf ještě v 80. letech 19. století, ani opěrný bod Chebanů proti postupující německé kolonizaci, za který jej pokládal *R. Turek* (*1950*, 419). Nejnovější revize materiálu z kampaní L. Zapfa, kterou provedl *H. Losert* (*1993*, 201, 203), zjistila v souboru pouze marginální množství předkolonizačního materiálu, z čehož vyplývá, že není možno v souvislosti s Gross Waldsteinem hovořit o stabilním raně středověkém osídlení. Tomu sekunduje jak samotná fyzickogeografická podstata a odlehlá poloha lokality (obojí by jí odsoudilo nejvýše k úloze refugia pro nepříliš početnou komunitu), tak především písemné prameny, důsledně excerpované *K. Dietlem* (*1966*, 2–9). Ty dokládají, že ještě před, či nejpozději v období pontifikátu bamberského biskupa Oty I. (v úřadě 1102–1139) zde fungovala poustevna, jejíhož návratu pod svou pravomoc se bamberská diecéze domáhala.
Úzké vazby mezi Gross Waldsteinem a Chebem je naopak možno zjistit v období kolonizačním. Keramická náplň tohoto horizontu je na obou lokalitách prakticky totožná (srov. *Losert 1993*, Abb. 67), a to včetně specifického keramického artefaktu, jímž jsou bohatě ornamentálně zdobené poklice s širokým okrajem (blíže k této problematice *Hejna 1971*, 532, 535). Pozoruhodnou paralelou nepochybně jsou i kovaná železná zvířátka, která byla zjištěna v kontextu sakrálních staveb (*Dietel 1966,* 38–39, Abb. 14; *Šebesta 2000*, 12, obr. 4). O dějinné spřízněnosti Gross Waldsteinu a Chebu v kolonizačním období není třeba pochybovat, vždyť jeho první známý majitel, vohburský ministeriál Getto von Waldstein (zmiňován 1168), byl příslušníkem rodu, který záhy rozšířil své aktivity i na Chebsko, kde se pod přídomkem von Sparneck zařadil na špici místní nobility (srov. *Kubů 1997*, 78–79). Tyto úzké

kontakty však nelze extrapolovat do raně středověkého období, kulturní sjednocení oblasti je možno bezpečně spojit až s procesem kolonizace.
IV. *Dietel 1965*; *1966*; *Hejna 1971*, 511–512; *Losert 1993*, *Zapf 1885/86*; *1887*.
V. *Losert 1993*, 201–211, Taf. 298–318; plán: *Dietel 1966*, Abb. 1.

6. Hohenberg an der Eger, Ldkr. Arzberg
ojedinělý nález
I. v trati Zäunig, Pl. Nr. 229.
II. ojedinělý nález učiněný roku 1941.
III. nález, který patrně pochází z hrobového kontextu, představuje zlatou emailovanou aplikaci ve tvaru šesticípé hvězdice-rosety; ta se v současné době se nalézá v soukromém držení. Dosavadní bádání se v zásadě shoduje v dataci šperku-ozdoby do 10. století.
IV. *Abels 1986*, 100; *Hejna 1971*, 514; *Pöllath 2002*, Bd. III, 52–53; *Singer 1958*, 97–99; *1965*, 133.
V. *Singer 1958*, Abb. A, B; foto: *Abels 1986*, Abb. 62.

7. Horní Lomany (Ober Lohma), k. ú. Cheb, okr. Cheb
kostrové pohřebiště
I. v jižním sousedství dnešního hornolomanského hřbitova, parc. č. 236.
II. pohřebiště bylo prokopáno v letech 1879–1881 A. Czernickym za asistence tehdejšího starosty Františkových Lázní G. Widermanna. Výsledky průzkumu okolních ploch O. Pospíchalovou v roce 1965 zůstaly negativní (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 6607/65).
III. výzkum první známé raně středověké lokality na Chebsku postihl 28 zahloubených objektů. Jeden z nich interpretoval výkopce jako žároviště (obsahoval vedle uhlíků i zbytky keramických a železných artefaktů), zbytek představovaly kostrové hroby. K jejich úpravě je možno říci následující: hrobové jámy byly zahloubeny cca 1 m do písečného podloží, jejich půdorys se zužoval směrem k nohám pohřbených jedinců. Ti byli uloženi v natažené poloze s hlavou k západu, lebky byly v některých případech obloženy kameny či posypány uhlíky. Mrtví byli doprovázeni milodary, které reprezentoval keramický materiál, meč a nožovitý předmět, ze součástí kroje bylo zaznamenáno neznámé množství metalických kroužků, z nichž alespoň část představovaly esovité záušnice, podobně jako nerevidovatelné množství skleněných korálků. K prostorovým vztahům jednotlivých hrobů a distribuci artefaktů v nich uložených není možno na základě nečetných autentických zpráv o výzkumu[50] říci cokoliv bližšího, stejně jako k fyzickoantropologickým poměrům na lokalitě, které nebyly sledovány.

[50] Vedle dvou popisů A. Czernického a G. Widermanna, které si na počátku 20. století z titulu své funkce okresního konzervátora vyžádal a posléze publikoval *A. John* (*1911*), je k dispozici pouze zprostředkované svědectví O. Müllera z pera jeho syna (*Müller 1923*), které je možno pokládat za první pokus o interpretaci pohřebiště. Sám výkopce publikoval pouze jedinou, navíc předběžnou zprávu, a to na stránkách periodika *Bohemia* z 16. května 1879.

Při interpretaci pohřebiště je možno vycházet pouze z torza nálezového fondu, které zdokumentoval a poprvé odborně publikoval *R. Turek* (*1950*, 420–422). Jedná se o bronzový rámeček přezky, čtyři skleněné korálky a sedm esovitých záušnic, které přibližuje tab. 1.

Tabulka 1. Esovité záušnice z Horních Loman[51]

inventární číslo	číslo	materiál	průměr (mm)	průměr drátu (mm)	šíře zakončení (mm)
A 1961	1	Ag	74	2	odlomeno
A 1961	–	Ag	cca 25	3,2	odlomeno
A 1962	2	bronz s Ag plátováním	cca 20	4	4,1
A 1963	3	bronz s Ag plátováním	20	4	odlomeno
A 1964	4	bronz s Ag plátováním	17	3,7	odlomeno
A 1966	6	Ag	16–18	3,3	7
A 1967	7	Ag	15–19	2,1	3,7

Hornolomanská nekropole byla poprvé správně chronologicky a kulturně zařazena J. Szombatym (*Müller 1923*). Pro její rámcovou příslušnost do 10., případně i 11. století se vyslovili čeští badatelé, kteří konstatovali četné společné znaky s pohřebišti v Čechách. Jiného názoru byl pouze *P. Reinecke* (*1927/28*), který pohřebišti přiznal vyšší stáří a vykládal je v kontextu merovejských nekropolí v severovýchodním Bavorsku. Objektivní zátěží, která se promítla do všech těchto interpretací, je skutečnost, že většina nálezového fondu byla rozchvácena před tím, než se ji podařilo náležitým způsobem zdokumentovat, takže pramenná báze, z které starší badatelé vycházeli, je nutně nereprezentativní, což ve výše zmiňované korespondenci bezděky přiznal již A. Czernicky. V inventáři lze totiž zjistit jednak prvky poměrně archaické (meč, nůž, keramika), které v českém kontextu spadají hlouběji do 10. století (v rámci bavorské tradice by se jednalo o znaky ještě starší). Oproti tomu soubor drobného šperku, z něhož vychází tradiční chronologické zařazení, se hlásí spíše do období okolo roku 1000 nebo i do počátku 11. století (to vše navíc s výhradou „dlouhé" chronologie těchto artefaktů a možností pokračování produkce starších typů i v pozdějším období). Specifický problém, který není možno kvůli nereprezentativnosti dochovaného souboru prohlásit za statisticky marginální, představuje stříbrný závěsný kruh s esovitou kličkou o průměru 74 mm, který se běžně vyskytuje v severovýchodním Bavorsku již od 8. století. Je tedy zřejmé, že výklad hornolomanské nekropole bude možný pouze v kontextu celkového vývoje Chebské kotliny v raném středověku.

Dochovaný materiál je uložen v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu.

[51] Podle publikace *R. Turka (1950)*.

IV. *Hejna 1971*, 509; *John 1911*; *Müller 1923*; *Reinecke 1927/28*; *Šimek 1955*, 207–210; *Turek 1950*, 420–422;
V. fotografie materiálu: *Turek 1950*, obr. 12.

8. Cheb (Eger), okr. Cheb

a) raně středověké opevněné centrum, románský hrad a císařská falc

I. ostrožna nad Ohří v intravilánu města, prostor Chebského hradu a nejstarší městské zástavby.

II. stavebněhistorický průzkum a systematický výzkum J. E. Jonase roku 1911, stavebněhistorický průzkum a systematický výzkum O. Schürera a A. Gnirse dokumentovaný A. Knorem v letech 1932–1933, předstihový a záchranný výzkum A. Hejny v letech 1962–1964, od roku 1965 se lokalitou soustavně zabývali pracovníci Chebského muzea O. Pospíchalová a P. Šebesta.

III. stěžejní raně středověkou lokalitou Chebska je nepochybně opevněné sídliště v prostoru ostrožny Chebského hradu a na místě nejstarší městské zástavby. Opevněné sídliště zaujímá v krajině Chebska nejvýhodnější strategickou polohu, kontroluje totiž několik kilometrů toku Ohře, patrně též někdejší brod přes její tok doložený pro období vrcholného středověku (*Neubauer – Thieser 2001*, 71) a leží mezi oběma přirozenými jihozápadními vstupy do Chebské pánve, potažmo tedy i do údolí horní Ohře, tj. mezi Roslavou a Odravou. Samotná ostrožna potom skýtá výhodné obranné postavení, které bylo v 10. století ještě umocněno stavbou valu (*Hejna 1964*; *1965*; *1967a*; srov. *Šebesta 2006*). Průběh tohoto opevnění lze jen těžko přesně vymezit, většina badatelů však zastává názor, že jeho obraz je uchován uliční sítí v okolí hradu. Limit hradiště mají představovat ulice Růžová – západní fronta Janského náměstí – Mlýnská (*Šimek 1955*, 145, 154, obr. 38; srov. *Hejna 1967*, zejm. 171, obr. 1; *Turek 1950*, 407–408); tato interpretace sice zřejmě bude věcně správná (raně středověká kulturní vrstva doposud nebyla mimo takto vymezené území zachycena), příčinnou souvislost průběhu raně středověkého valu a nejstarší chebské „městské“, tj. vrcholněstředověké zástavby, by však bylo třeba doložit exaktněji, neboť tuto prostorovou shodu lze vysvětlit i prostou příhodností terénu.

Osídlení v prostoru budoucího hradiště lze doložit již pro období mladší, resp. pozdní doby bronzové (*Plesl 1961*, 78–79; *Šimek 1955*, 165–166), nejstarší raně středověké osídlení zjistil P. Šebesta roku 1999, když odkryl v blízkosti Černé věže zahloubený vydřevený objekt, jenž je poměrně kvalitně radiokarbonově datován do poloviny 9. století (*Šebesta 2001*; *2004b*); jestli již v této době plnila lokalita centrální úlohu, není možno rozhodnout.

Mezníkem ve vývoji se stala stavba dřevozemní hradby, k níž mělo podle jejího objevitele A. Hejny dojít snad již na počátku 10. století (*Hejna 1964*, 688). Starší výzkumy dělily svou pozornost buď na prostor pozdějšího Chebského hradu nebo do míst nejstarší městské zástavby, což vedlo k roz-

štěpení pohledu na problematiku chebského opevněného centra, kde bylo rozlišeno *předhradí* a *akropole* (srov. *Šimek 1955,* 146), přestože o vnitřním členění chebského sídliště – s výjimkou příkopu oddělujícího pohřebiště v severovýchodní části ostrožny (*Šebesta 2004b*; *2006*) – nemůže být řečeno cokoliv určitého; funkční oddělení obou předpokládaných částí chebského hradiště vychází až z vrcholněstředověkého vydělení městské zástavby a hradu. Tradice tohoto členění je však natolik silná a stav poznání vývoje obou těchto prostor natolik vzájemně nekompatibilní, že nezbývá, než se jej při dalším charakterizování chebského centra přidržet.

Z prostoru severně od pozdějšího hradního příkopu pochází již výše zmiňované nejstarší stopy osídlení chebské ostrožny; tím, co z prostoru *akropole* prozatím blíže známo není, je podoba valu (srov. *Šebesta 1978c*). Archeologický výzkum se zde doposud soustředil převážně na východní část ostrožny (s výjimkou neinterpretovatelných zjištění, které získal J. E. Jonas pomocí štol a drobné záchranné akce z roku 1987 – viz *Šebesta 1990*). Výzkum Schürera a Gnirse nejméně ve čtyřech sondách v prostoru západně od pohřebiště odkryl dvě kulturní vrstvy; starší s ohništi, mladší s pozůstatky maltových podlah (Archiv nálezových zpráv ARUP č. j. 2547/33, s. 3–10; srov. *Hejna 1967a*, 177–179). Zvláštní pozornost si zaslouží zvláště keramická náplň mladší vrstvy, kam mají příslušet i poklice s širokým okrajem (*Hejna 1971*, 529, obr. 7 a 11; *Šebesta 2002*, 208), tj. měla by obsahovat již i prvky kolonizačního horizontu. Tradiční mladohradištní zařazení této vrstvy je bohužel nerevidovatelné z důvodu nedostatečné evidence materiálu z výzkumů, které probíhaly na počátku 30. let (*Šimek 1955*, 163, 165; *Hejna 1967a*, 177–180; *1971*, 499).

Výzkumy z 30. let 20. století dále zjistily dvě věžovité stavby z lomového kamene (jižní byla porušena stavbou Černé věže, severní se nalézá na místě pozdně středověkého tzv. Gordonova domu), které byly v severojižním směru spojeny podle O. Schürera hradební zdí (*Schürer 1934b*), zatímco A. Gnirs předpokládal navíc ještě existenci staršího paláce v tomto prostoru.[52] Nejčastější interpretace tohoto opevňovacího systému jej zpravidla pokládá za pozůstatky vohburského hradu, jehož stavba má představovat ukončení raně středověké periody na Chebsku. A. Hejnou zprostředkované terénní pozorování A. Girse, že *„příslušný terén k těmto stavbám nebyl však výrazněji zachycen a podle A. Gnirse jej lze ztotožnit s povrchem mladší slovanské fáze a doložit nálezy keramiky cizí provenience“* (*Hejna 1967a*, 204) však naznačuje, že neexistuje archeologický doklad sídelní (nikoliv stavební) diskontinuity raně středověkého opevněného sídliště a Vohburkům připisované pevnostní soustavy v severovýchodní části

[52] *Hejna 1967*, 204; *Šimek 1955*, 165. A. Hejna se ve svých souhrnných studiích odkazuje na blíže nespecifikovaný text A. Gnirse uložený v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze. Tento Hejnův pramen je snad možno ztotožnit s nezvěstným Gnirsovým rukopisem *Vor- und frühgeschichtliche Siedlungen und Wallanlagen im oberen Egergebiet*.

ostrožny. Ta – jak konstatuje *A. Hejna* (*1967a*, 204) – respektuje tamní pohřebiště. Tomu odpovídá keramický inventář z komplexu sond zdokumentovaných A. Knorem; na základě morfologické shody části tohoto inventáře (např. tab. II./27, 29, 36; tab. III/62, 63, 65) a technologické charakteristiky A. Hejny (*Hejna 1971*, 529) jej lze ztotožnit s keramickým horizontem, který pro oblast Horních Franků (např. na lokalitě Gross Waldstein) rozpoznal a definoval H. Losert jako *Silberglimmerware 5b* (*Losert 1993*, 34, 69). Je-li toto tvrzení správné, čeká příštího badatele úkol revidovat A. Hejnou stanovený chebský mladohradištní horizont, neboť technologické variantě *5b* v hornofranské oblasti přiznává H. Losert *„germánsko-raněněmecký a slovanský původ“* (*Losert 1993*, 93, Abb. 26; srov. *Hejna 1971*, zejm. 529–532) a výskyt již v období 10. století (*Losert 1993*, 34, 91, Abb. 26). V souvislosti s rokem 1100, s nímž chebská historiografie spojuje vohburský nástup na Chebsku, tak není třeba očekávat zásadní proměnu osídlení tzv. chebské *akropole* a lze předpokládat, že přičlenění Chebu k vohburskému dominiu se nemuselo bezprostředně dotknout ani lokální chebské elity, natož pak obyvatelstva Chebska.[53]

Archeologický obraz situace tzv. *předhradí* v principu neodporuje zjištěním z *akropole*; vzhledem k tomu, že z klíčového výzkumu v této části lokality disponujeme moderní publikací (*Hejna 1967a*), postačí na tomto místě konstatovat, že výzkumy A. Hejny odkryly v prostoru při křížení ulic Pod Věží a Elišky Krásnohorské opevnění, které bylo tvořeno až 8 m širokým vnějším příkopem, sypaným tělesem valu s roštovou konstrukcí o síle přesahující 2 m (z vnitřní strany přecházel val z roštové ke komorové konstrukci) z břeven o průměru až 30 cm, vnitřním ochozem a vnitřním, podél loženými prkny vydřeveným příkopem (*Hejna 1965*). A. Hejna odhaduje celkovou hloubku opevňovacího systému až na 30 m (*Hejna 1964*, 688). V průběhu svého trvání byl val několikrát upravován; bylo provedeno opakované vydřevení vnitřního příkopu (po jeho částečném zaplnění, čímž došlo k jeho podstatnému snížení – *Hejna 1965*, 829, obr. 229), k významné úpravě potom došlo v průběhu 11. století, kdy byl celý vnitřní příkop zahrnut, těleso valu patrně navýšeno a byla v něm prolomena branka. Na této navážce zjistil A. Hejna stratigrafickou jednotku, která se mu jevila jako *„sídlištní vrstva s nejmladší hradištní keramikou* [zřejmě splývající již s kolonizačním horizontem – pozn. JH] *a určité doklady svědčí i pro možnou existenci objektů, zvláště na svahu směrem k sídlištní ploše hradiště“* (*Hejna 1964*, 689). Drobné záchranné akce pravidelně odkrývají středo- či

[53] E. Šimek očekává vohburský zisk Chebu až okolo třetiny 12. stol., přičemž však neuznává vohburskou stavbu hradu, argumentem mu je nepřítomnost Chebu a Chebska v intitulacích vohburských markrabí, absence listin datovaných do Chebu a v neposlední řadě i dobová charakteristika Chebu jako *oppida* (*Šimek 1955*, 175–176, srov. *Bláhová 1986*, 109–110). Jako nepodloženou a smyslu celého procesu kolonizace principiálně odporující je nutno odmítnout Šimkovu tezi, že *„Slované byli ovšem vypuzení také ze svých obydlí na hradní plošině i v přilehlé části hradiště, kde se usadili první němečtí obchodníci a řemeslníci a vedle nich židé“* (*Šimek 1955*, 166); pozoruhodná je síla dozvuků této teorie, které doléhají až do dnešních dnů – srov. *Šebesta 2001*, 6.

mladohradištní kulturní vrstvu v areálu hrazeného sídliště – srov. *Šebesta 1978c*; *2006*; *Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 1598/04*.
Pro komparaci se situací na *akropoli* je podstatné zjištění vrstvy navážky, která oddělovala raně a vrcholně středověké sídlištní vrstvy *„s odlišnou* [tj. vrcholněstředověkou – pozn. JH] *keramikou*. *Tato fáze* (…) *patrně znamenala zánik funkce dosavadního opevnění“* (*Hejna 1964*, 689–690). Tuto výraznou terénní úpravu a zánik raně středověké hradby spojuje A. Hejna se stavbou falce v 2. polovině 12. století, otázku přímé kontinuity raně středověkého a nejstaršího městského osídlení však při současném stavu poznání nelze zodpovědět.

IV. souhrnně *Hejna 1967a; 1971, 497–504*; *Jonas 1912*; *Schürer 1934a–c*; *Šebesta 1989*; *1997*; *Šimek 1955*, 144–178; *Turek 1950*, 407–412.

V. vrstevnicový plán ostrožny viz *Plesl 1961*, obr. 7; plány situace hradiště: *Hejna 1967a*, obr. 1, 37; keramika: *Hejna 1967a*, obr. 17, 18, 20, 24, 25; *1971*, obr. 2, 6, 7, 8; ARUP č. j. 2547/33, tab. 1–4.

b) raně středověké etážové pohřebiště

I. v severovýchodní části ostrožny Chebského hradu.

II. plocha pohřebiště byla doposud zkoumána v těchto kampaních: 1911 (J. E. Jonas), 1932–1933 (O. Schürer a A Gnirs), 1965–1968 (O. Pospíchalová), 1985, 1993–2001 (P. Šebesta).

III. při všech pěti výzkumných kampaních, které doposud v areálu pohřebiště proběhly, byly odkryty pozůstatky více než 150 jedinců a značné množství dalších, sekundárně uložených lidských kostí; celkový počet pohřbených osob je zpravidla odhadován na základě poměru prokopaných a neprokopaných ploch na cca 500. Pohřbení byli ukládáni v severovýchodní části ostrožny etážovitě, v rámci plochy není možno rozlišit hrobové jámy. Mrtvé nedoprovází žádné milodary. Za ty není možno pokládat ani keramické úlomky, ani přesleny (srov. *Krumphanzlová 1974*, 77), které se v hrobové vrstvě sice vyskytují, ale nepochybně souvisí se sídelní aktivitou na lokalitě. U mrtvých byly nalezeny pouze kovové součásti jejich kroje, tj. esovité záušnice a v jednom případě i pár ostruh. Uložení mrtvých bylo přísně uniformní (v natažené poloze naznak s hlavou k západu), v cca 10 případech byly zjištěny kamenné náhrobníky kryjící tělo; ve třech případech byly opatřeny primitivní rytinou kříže. Z větší části jsou z hornin, které se na ostrožně Chebského hradu běžně nevyskytují (srov. *Varhaník – Zavřel 1989*).
Díky soustavnému a průběžnému zájmu archeologů o lokalitu disponujeme k pohřebišti na Chebském hradě souhrnnou moderní publikací (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*). Přestože je tato studie doposud jen nedostatečným způsobem novelizována předběžnými publikacemi výsledků kampaně z 90. let (problematický text *Šauerová 2003*; *Šebesta 1999a*; *2000*; *2004a*), postačí na tomto místě, když se dotkneme dvou specifických otázek, které jsou podstatné pro pochopení raně středověkého vývoje a kulturních poměrů celého regionu.

Klíčovou otázku, která doposud není uspokojivě zodpovězena, představuje datace počátku a závěru pohřbívání v severovýchodní části chebské ostrožny. Řešení je možné dvojí, a sice v uplatnění stratigrafické metody anebo využití typologie drobného šperku. Přestože byla a je Chebskému hradu a tamnímu pohřebišti věnována nemalá terénní i teoretická pozornost, nepokusil se doposud žádný z badatelů o vzájemnou synchronizaci trvání pohřebních aktivit s vývojem opevněného sídliště, jmenovitě tedy s oběma fázemi valu a tzv. kolonizačním horizontem, který je zpravidla spojován se stavbou vohburského hradu. Protože však *„jakoukoliv bližší interpretaci znemožňuje i dnes nedostatek stratigrafických údajů“* (*Hejna 1967*, 176), nezbývá, než při posuzování stratigrafických vztahů chebského pohřebiště vycházet pouze z jednotlivostí vzešlých z pozorování A. Knora a O. Pospíchalové (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 2547/33; 4639/69; 3224/70).

Stratigrafickou jednotkou, kterou lze jednoznačně interpretovat, je humózní, cca 60 cm mocná vrstva počínající podle většiny zpráv okolo 225 cm pod úrovní dnešního terénu, v níž jsou uloženy pozůstatky pohřbených jedinců, často ve vzájemných superpozicích. Na patrně nejdůležitější zdokumentované stratigrafii z areálu chebského pohřebiště, kterou zaznamenal A. Knor (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 2547/33, 3, plán; reprodukce *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 395, obr. 3), je označena jako stratigrafická jednotka *římská pět*. Velký otazník potom ovšem představuje jednotka *římská šest*, resp. její keramická náplň, která představuje možný klíč k synchronizaci pohřebiště s oběma keramickými předkolonizačními horizonty objevenými v první polovině 60. let A. Hejnou při výzkumu opevnění předhradí. Jedná se o asi 100 cm mocnou hlinitou vrstvu, která (podle Hejnovy interpretace starších dokumentací – *Hejna 1967*, 172) má nasedat na skalní podloží zjištěné pod touto vrstvou. V této vrstvě měla kampaň z počátku 30. let odkrýt keramický materiál, dnes nezvěstný.[54] Tato skutečnost je mimořádně závažná, neboť umožňuje tvrdit, že pohřebiště ve východní části areálu Chebského hradu je mladšího data, než osídlení ostrožny. Knorovy vrstvy *římská pět* a *šest* totiž představovaly původně jediný horizont, který nesl nejstarší osídlení, a k jejich oddělení došlo až v důsledku intenzivní pohřební aktivity.

Bohužel není možno synchronizovat tento vývoj s A. Hejnou zachycenými fázemi fortifikace. Mezi pohřby v Knorově vrstvě *římská pět*, jsou pravidelně nalézány keramické fragmenty, které „*není snadné přiřadit jedné z fází* [opevnění předhradí – pozn. JH]“.[55] Je tedy nutno vycházet z před-

[54] *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 404. Jedinou dochovanou reprodukci materiálu z vrstvy *římská šest* představuje málo kvalitní foto zobrazující zlomek výdutě pravděpodobně se stopami ryté výzdoby, snad vlnice (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 2547/33, tab. 1: 19).

[55] *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 404. S obdobným výsledkem se s tímto problémem potýkala i O. Pospíchalová (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4639/69). Skutečnost, že keramické zlomky byly do vrstvy římská pět zaneseny pohřební, stavební či dokonce archeologickou aktivitou na lokalitě, příp. že se jedná o relikty z někdejší sídelní vrstvy pohřby narušovanou, tj. že se nejedná o milodary záměrně ukládané do hrobů, správně odhadl již *K. Siegl* (*1912*, 366).

pokladu (který není možno při současném stavu nedostupnosti materiálu ověřit), že vrstva *římská pět* obsahuje keramiku příslušnou oběma fázím chebského opevnění, čímž však není řečeno, v jakém vztahu jsou vůči sobě starší horizont valu, vrstva *římská pět* a pohřby v ní uložené. Protože nálezy z půdní vrstvy *římská šest* již obsahují keramické fragmenty pravděpodobně odpovídající prvnímu horizontu valu, je nutno pokládat i vrstvu *římská pět* za současnou s prvním horizontem hradby a starší než pohřby do ní vkládané. O nich však nelze říci nic více, než že jsou alespoň z části současné s horizontem druhého valu, jehož keramiku s sebou do humózní vrstvy zanášely. Za současného stavu zisků a bohužel i následných ztrát terénní informace sice není možno daný problém rozřešit, je však na místě vyjádřit naději, že tak může učinit revizní výzkum.

Takřka nemožné je potom posuzovat vzájemné vztahy Knorových vrstev *římská čtyři* až *římská jedna* (náplň této vrstvy pokládá A. Knor za sekundární a recentní). Žádná z dochovaných zpráv o proběhlých výzkumech nehovoří o tom, že by v těchto vrstvách byly patné stopy hrobových jam, z čehož by mělo být možno předpokládat jejich vznik až po ukončení pohřebních aktivit na lokalitě. Sudá čísla v tomto případě označují vrstvy žluté navážky, z nichž alespoň jednu snad lze ztotožnit s pozorováním P. Šebesty, který zjistil nad humózní vrstvou s pohřby při východní hradební zdi *„mocnou sterilní vrstvu mezi slovanským sídelním a pohřebním horizontem a středověkou* [myšleno zřejmě vrcholně středověkou – pozn. JH] *úrovní“* (*Šebesta 2002a*, 208). Přesný význam této vrstvy pro historický vývoj lokality nelze určit, jisté však je, že situace je složitější, než jak se domnívá P. Šebesta, který naznačuje současnost této sterilní vrstvy s kolonizačním horizontem, jenž (zřejmě však plynule) navazuje v prostoru předhradí na mladší horizont valu (*Hejna 1964*; *1965*; *1967a*), takže ze stratigrafického hlediska není vyloučeno ani pokračování pohřebních aktivit i v prvních letech vohburského Chebska (tj. v tzv. kolonizačním horizontu), kdy byly ukončeny až stavbou tzv. vohburské fáze hradu.

Specifickou stratigrafickou otázku potom představují sondy provedené pod podlahou chebské románské kaple. Již nástin dějin bádání naznačil, že jedním z nejstarších badatelských problémů, které se váží k pohřebišti na chebské ostrožně, je christianita pohřbených jedinců, jež implikuje otázku přítomnosti sakrální stavby, k níž by se pohřební aktivita vázala. Tento problém nastolila již druhá z publikací Jonasova výzkumu, a sice zpráva dlouholetého chebského archivního ředitele *K. Siegla* (*1912*), která pohřbené z Chebského hradu považuje jednoznačně za křesťany a již jen z této skutečnosti usuzuje na existenci staršího kostela. Další bádání tuto otázku upozadilo ve prospěch poblému nacionality chebského osídlení a v jejím kontextu posuzuje i christianizaci Chebska (*Franz 1941*; *Šimek 1955*).

Pro existenci starší sakrální budovy na pohřebišti hovoří – vedle nesporné christianity nekropole na centrální lokalitě – zejména situace opakovaně zachycená v letech 1911 a 1968 v sondě pod chórem románské kaple. *„Zde byl opětně odkryt 105 cm × 65 cm veliký ‚kamenný základ' z vápenné omítky. Pod ním, v hloubce 120–135 cm* [míněno pod podlahou kaple, tj. na úrovni ostatních hrobů z pohřebiště – pozn. JH], *ležela lidská kostra"* (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 398). O tom, že by se mohlo jednat o pozůstatky starší, snad sakrální stavby, spekulovali – velmi opatrně – oba badatelé, kteří situaci odkryli. J. E. Jonas uvažoval o pozůstatcích základů (*Jonas 1911*, 29), zatímco O. Pospíchalová, která odkryla celou dochovanou plochu „kamenného základu", jej pokládala za pozůstatek maltové podlahy, čemuž odpovídá i mocnost maltové vrstvy, která činí 25 cm (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4639/69; č. j. 3224/70).

Proti této interpretaci se zprvu vyslovili autoři souhrnné publikace pohřebiště (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 398), kteří argumentovali přítomností pozdě středověké cihly pod úrovní této vrstvy. Toto tvrzení však není zcela podložené, neboť zlomek cihlového kvádříku se nenalézal přímo pod maltovou krustou, nýbrž v místech, kde *„řada kamenů pokračovala na jih, ale zde již nebyly vázány maltou"* (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 3224/70, 5). Nový pohled na problematiku přinesly nejnovější, doposud pouze předběžně publikované výzkumy P. Šebesty z let 1997–2000, které podle výkopce zjistily *„část kamenného základu starší sakrální stavby,"* který byl *„široký 90 cm a byl překrytý mohutnou kamennou destrukcí, na které teprve stojí příčky vnitřního dělení kaple"* (*Šebesta 2000*, s. 10). V rámci interpretace těchto pozůstatků kamenné, na maltu zděné konstrukce přehodnotil P. Šebesta své hodnocení staršího, výše popisovaného zjištění J. E. Jonase a O. Pospíchalové a zahrnul jej do rekonstrukce severní a západní části půdorysu domnělé starší sakrální stavby (*Šebesta 2000*, 11, obr. 4.). Přetrvávající problém ovšem představuje datace tohoto staršího půdorysu, pro níž P. Šebesta neuvádí žádné opory, takže není možno jednoznačně hovořit o tom, že by se jednalo o sakrální stavbu, ke které by se vázala pohřební aktivita na lokalitě (pohřby, jenž jsou porušovány tímto půdorysem, zjistily výzkumy z let 1911, 1967 a 1997), takže jediným datem *ante quem*, s nímž je možno bezpečně operovat, je stavba současné hradní kaple; není tak vyloučeno, že P. Šebestou odkrytý fundament je současný s tzv. vohburským hradem, s jehož stavbou – jak panuje všeobená shoda – pohřební aktivita na lokalitě končí.

Pro existenci sakrální stavby, ke které by se (nejpozději okolo r. 1000) vázala pohřební aktivita v areálu někdejšího raně středověkého ohrazeného centra, je možno uvést ještě další nepřímé, leč závažné indície: 1) přítomnost podobné stavby na chebské ostrožně by plně odpovídala dobovým poměrům v obou kulturních okruzích, které se v prostoru seve-

rovýchodního Bavorska střetávaly;[56] 2) lokalizace štaufské a předštaufské kaple do místa předpokládané starší sakrální stavby naznačuje záměrnou tendenci k zachování prostorové dispozice svatostánku; 3) v nejbližším okolí hypotetického umístění hřbitovního kostela v Chebu se vyskytuje většina hrobů, které se v rámci značně uniformního ritu vymezují, tj. pohřby pod kamennou deskou (souhrnně *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 392; nejnovější nálezy *Šebesta 2004a*), resp. pohřeb s ostruhami (*Šebesta 1999a*; *Šebesta 2000*). Zvlášť markantní je tento jev u kamenných ploten označených symbolem kříže.

Z výše řečeného je zřejmé, že stratigrafickou metodou není možno za současného stavu poznání stanovit trvání pohřbívání v areálu Chebského hradu. O něco lepší situace panuje v případě závěru této aktivity, přesto však není možno – vzhledem k dějinné závažnosti vývoje Chebu a Chebska v první polovině 12. století – pokládat rámcovou dataci konce fungování chebské nekropole mezi roky 1100 (v zásadě konvenční datum připojení k vohburské doméně) – 1146 (zisk Chebu Štaufy) za uspokojivé. Výrazné zpřesnění však bohužel nepřinese ani rozbor drobného šperku. Ten byl pravidelně zjišťován během všech výzkumných kampaní, které na Chebském hradě doposud proběhly. Výsledkem je kolekce 32 publikovaných esovitých záušnic (katalog *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, 405–406; doplněno *Šebesta 1999a*, 196–198, viz tab. 2), k nimž při výzkumech proběhlých po roce 1998 přibylo neznámé množství dalších, mezi nimi i několik *„záušnic staršího typu nejpozději z 10. století“* (*Šebesta 2004a*). To samozřejmě nemusí nutně znamenat doklad pohřbívání na lokalitě již v tomto období, nástup mladších variant není dokladem konce produkce starších typů a především je třeba kalkulovat i s delším oběhem jednotlivých artefaktů v živé kultuře. Závažnější je potom nález pohřbu s ostruhami, ale vzhledem k absenci jejich typologického zařazení a bližších údajů o jejich nálezových okolnostech není možno činit jakékoliv závěry; lze však patrně předpokládat, že ostruhy budou představovat archaičtější část inventáře pohřebiště.

Hodnotnější je výpověď drobného šperku k otázce ukončení pohřebních aktivit v areálu pozdějšího Chebského hradu. Esovité záušnice hlásící se svým průměrem na přelom 11. a 12. století se zde sice vyskytují, zdaleka však nepředstavují převažující část souboru, takže alespoň zde lze zpřesnit výpověď stratigrafie a konstatovat, že poslední pohřby byly na chebské nekropoli uloženy až v prvních desetiletích 12. století. Na této

[56] K plánovitému zakládání misijních kostelů na území osídleném Slovany došlo v regnitzko-steigerwaldské oblasti již na sklonku 8. století (*Geldner 1986*; z archeologického pohledu např. *Losert 2005*), takže – přijmeme-li tezi, že území Chebska bylo v 9.–12. století soustavně a se stále rostoucí intenzitou kulturně a společensky ovlivňováno z říšského prostoru (srov. dále v textu) – není třeba pochybovat o nutnosti obdobně koncipované aktivity v rámci sledovaného regionu již v 10. století. Přítomnost sakrální stavby na regionálně dominantní centrální lokalitě potom zcela zapadá i do vzorce tzv. velkofarní organizace v Čechách (*Fiala 1967*).

Tabulka 2. Esovité záušnice z Chebského hradu (podle *Šebesta 1999a*)[57]

inventární číslo	číslo	materiál	průměr (mm)	průměr drátu (mm)	šíře zakončení (mm)
kampaň 1911					
A 1440	1	Au	25–27,5	3	3
A 1444	2	Ag	32	3,5	5,4
A 1445	3	bronz	32–35	4	4
A 1448	4	bronz	21–27	2,7	3,6
A 1449	5	bronz	22–23	2	2,5
A 1709	6	bronz	12–15,5	2	5
kampaň 1932–1933					
A 1706	7	Ag	14-16	3	5,8
A 1441	8	bronz s Ag plátováním	20–25	3	–
A 1442	9	bronz s Ag plátováním	23–25	2,3	3,7
A 1443	10	Ag	23–24	2,3	4
A 1446	11	Ag	22–25	2,8	5
A 1702	12	Ag	19–23	2,5	4,5
A 1705	13	Ag	20–25	3	4,5
A 1707	14	Ag	18–24	2,5	4,4
A 1708	15	Ag	23–26	3	5
A 1710	16	bronz s Ag plátováním	20–24	2,6	4
ztraceno	17	bronz?	23–26	2,5	–
A 1704	18	bronz	17–22	2	3,5
kampaň 1968					
A 1711	19	Ag	23	3	4,5
A 1712	20	Ag	18-20	2	4
A 1713	21	Ag	10–13	2,2	4
ztraceno	22	bronz	13–17	1,5	–
kampaň 1985					
A 6506	23	bronz	19–22	2,7	4
A 6507	24	bronz	19–24,6	2	4
nálezy učiněné po roce 1991					
A 6553	31	olovo	16–19	3,3	4,3
A 6554	32	Ag	31–33	2,7	6,6
A 6555	33	Ag	24–27	2,6	5,3
A 6556	34	Ag	24–27	2,6	5,3
A 6558	36	Fe	14–15	2	4,3
A 6559	37	Ag	20	3,3	4,3
A 6560	38	Ag	20	3,3	4,3
A 6561	39	pozlacené Fe	18,7–19,6	1,5	4,5

[57] Podle publikace *P. Šebesty* (*1999a*).

skutečnosti nic nemění ani fakt, že k souboru z Chebského hradu byly opakovaně a bez bližšího komentáře přiřazeny dva další exempláře o průměru dosahujícím 34, resp. 45 mm (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*, č. 25, 26; *Šebesta 1999a*, č. 25, 26), které jsou stejně jako celá zmiňovaná kolekce uloženy v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu. Tyto však nejsou zmiňovány v žádné publikaci ani dokumentaci výzkumu na lokalitě, takže není možno zakládat na těchto exemplářích žádnou seriózní interpretaci.

Z fyzickoantropologického hlediska byla nekropole dílčím způsobem zpracována E. Vlčkem (Archiv nálezových zpráv ARUP, *Soupis pozůstalosti akad. J. Böhma*, *Slovanské kostrové hroby na Chebsku*), souhrnně potom M. Stloukalem a J. Szilvássym (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*); nálezy z 90. let se pokusila zpracovat *L. Šauerová* (*2003*).

IV. *Hejna 1967a,* 170–183*; 1971,* 497–499; *Jonas 1912*; *Schürer 1934a–c*; *Siegl 1912*; *Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*; *Šauerová 2003*; *Šebesta 1999a*; *2000*; *2004a*; *Šimek 1955*, 144–178; *Turek 1950*, 412–416; *Wilhelm 1911*.

V. plán výzkumů do roku 1998: *Šebesta 1999a*, Abb. 1; drobný šperk do roku 1998: *Šebesta 1999a*, Abb. 3; superpozice kaple a staršího půdorysu: *Šebesta 2000*, obr. 4.

9. Chocovice (Kötschwitz), k. ú. Třebeň, okr. Cheb
ojedinělý nález

I. poloha Heineho pískovna.

II. prospekce J. G. Hierscheho v pískovnách na katastru obce, pravděpodobně na přelomu 20. a 30. let.

III. pod inv. č. A 1481 je uložen v chebském muzeu fragment výduti zdobený přesekáváním, který lze ztotožnit s jednou z položek soupisu Hierscheho sbírky (SokA Cheb, fond č. 36 „Josef Gustav Hiersche Cheb“, kart. 4., inv. č. 24, fol. 36, č. 252). Z nádobky, která je zřejmě typově shodná s obdobnou nalezenou na pohřebišti v Třebni, se pravděpodobně podařilo nalézt více střepů, identifikovat lze však pouze tento charakteristický. Jedná se o jediný doposud nepublikovaný raně středověký materiál z Chebska.

S k. ú. Chocovice (konkrétně s polohou Glückseligova, resp. Zimmermannova-Glückseligova pískovna) je spojován jiný nález, který představuje zbytky silnostěnné, málo kvalitní nádoby zdobené vlnicí. E. Plesl jej při pořádání sbírky chebského muzea v intencích dobové interpretace obdobné nádoby z Dolních Loman zařadil do raného středověku. Je ovšem pravděpodobné, že i v tomto případě se jedná o vrcholně středověkou technologickou keramiku, neboť i v tomto případě byla zjištěna zřetelná organická připečenina.

IV. *Šimek 1955*, 229–230.

V. *obr. 5: 3*.

10. Jindřichov (Honnersdorf), k. ú. Cheb, okr. Cheb
ojedinělý nález, patrně rozrušený hrob

I. přesná lokalizace neznámá, Hierscheho tvrzení (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 5382/50), že k nálezu došlo na pozemku mlynáře Kasseckerta, není možno zpřesnit. Detailní nálezové okolnosti udávané *E. Šimkem* (*1955*, 223–224) nelze ověřit.

II. kolekci neodborně vyzvednutých nálezů zakoupil do své sbírky na počátku 30. let J. G. Hiersche.

III. jindřichovský nález představuje z hlediska své etnické příslušnosti jeden z nejdiskutovanějších raně středověkých nálezů z Chebska. Nálezový soubor sestává ze silně zkorodovaného saxu (inv. č. A 1486), zbytků kování pochvy, železné ocílky, nožovitého předmětu a nádobky, jež byla údajně vzdálena od železné garnitury cca 2 m. K jindřichovskému nálezu se vyslovila německá i česká nacionalistická generace se závěry, které plně odpovídají oběma příslušným diskursům: němečtí badatelé poukazovali na obdobné nádobky z Bavorska, čeští oproti tomu na paralely české a moravské. Sax potom byl vykládán – v zásadě shodně – jako import z německé oblasti, diskutabilní samozřejmě zůstává etnicita jeho nositele. Všeobecná shoda ovšem panuje v dataci jindřichovského pohřbu (příp. pohřbů – jiný, než hrobový kontext nález meče v zásadě nepřipouští) do 8.–9. století.

IV. *Dinklage 1940*; *Franz 1939*; *1940*; *Hejna 1971*, 506–507; *Šimek 1955*, 225–229; *Turek 1950*, 429–430.

V. nádobka: *obr. 4: 4*; meč: Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 1833/30.

11. Kynšperk nad Ohří (Königsberg an der Eger), okr. Cheb
domnělé slovanské hradiště, ojedinělý nález raně středověké keramiky

I. v prostoru dnešního intravilánu.

II. ojedinělý raně středověký střep zjistil výzkum P. Šebesty roku 1972 v poloze Na Zámeckém vrchu.

III. o Kynšperku nad Ohří uvažoval jako o slovanském hradišti či osadě – bez hlubšího pramenného podkladu – E. Šimek (úvahy se prolínají s diskusí o nedaleké lokalitě Libavské údolí – Kolová). Ojedinělý výskyt raně středověké keramiky v poloze Zámecký vrch není možno pokládat za doklad stabilního osídlení, lze jej vysvětlit blízkostí komunikační linie podél Ohře.

IV. *Jirát – Šebesta 2004*; *Šimek 1955*, 124–144.

12. Libavské údolí – Kolová (Altes Schloß, Starý zámek, Kager či Kageravy), okr. Sokolov
pravěká soustava valů, neúspěšné kolonizační založení, vrcholně středověké tvrziště

I. lokalita se nalézá na ostrohu nad soutokem obou Libávek.

II. roku 1926 zkoumal lokalitu A. Bergmann, v 1. polovině 50. let zde prováděl prospekce E. Šimek, roku 1966 sondovala lokalitu O. Pospíchalová,

1986–1987 zde provedla expozitura ArÚ Most archeologický a geografic-ko-topografický průzkum (T. Velímský) ve spolupráci s OM v Chebu.

III. lokalita byla známa jako vrcholně středověké tvrziště již starším regionálním historikům, od výzkumu A. Bergmanna bylo bráno v potaz i starší osídlení. E. Šimek ji na základě tvaru a rozsahu opevnění zařadil do 10. století a počítal mezi nejvýznamnější centra Sedličanů, zatímco R. Turek ji pokládal za oporu českého státu proti „slovanskému" Chebsku. Moderní výzkumy však zjistily situaci značně odlišnou; raně středověký horizont nebyl zjištěn vůbec, opevnění bylo zařazeno do mladší a pozdní doby bronzové, zatímco uvnitř ohrazené plochy bylo zjištěno vrcholně středověké osídlení. Mohlo se jednat o původní založení Kynšperka nad Ohří Václavem I. (*CDB III.1*, č. 26, 24–25; *RB I*, č. 786, 370) nebo o paralelní, neúspěšnou fundaci (srov. *Jirát – Šebesta 2004*, 30; *Velímský 1992*, 141–143). S problematikou raně středověkého Chebska lokalita každopádně nesouvisí.

IV. *Bergmann 1928*; *Jirát – Šebesta 2004*; *Šebesta 1978b*; *Šimek 1955*, 112–117; *Turek 1950*, 416; *Velímský 1990*; *1992*; *1993*.

V. plán: *Velímský 1992*, Abb. 5.

13. Mlýnek (Mühlgrün), k. ú. Nový Kostel, okr. Cheb
vrcholně středověké tvrziště typu motte

I. relikty opevněného sídla v nivě Plesné.

II. první výzkumy v Mlýnku prováděl okolo roku 1928 A. Bergmann, materiál z tohoto výzkumu, který snad byl předán J. G. Hierschemu, je dnes ztracen (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 269/31; fotografie materiálu a terénní situace uloženy v SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, kart. č. 4). Ve 30. letech zkoumal prostor motte poněkud bizarní metodou (cíleným vyoráváním nálezů) A. Fuchs, výsledky této činnosti jsou nejasné a nálezy nezvěstné (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 2170/51). Nejrozsáhlejší výzkum provedla roku 1941 neidentifikovaná německá instituce, snad teplický Amt für Vorgeschichte; po materiálu získaném touto kampaní, který měl být uložen u několika institucí i soukromých osob v regionu, neúspěšně pátral již roku 1949 R. Hiersche (SokA Cheb, fond č. 36 *Josef Gustav Hiersche Cheb*, kart. č. 3, inv. č. 20). Dochovány jsou pouze kresby převážně novověkých keramických zlomků (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4570/52; č. j. 5045/53). Lokalitou se nejnověji zabýval F. Laval v rámci specifického záměru UK FF „Středověké osídlení Chebska".

III. lokalita v žádném případě nepředstavuje doklad raně středověkého osídlení údolí říčky Plesné, jak se domníval R. Hiersche (SokA Cheb, fond č. 36 Josef Gustav Hiersche Cheb, inv. č. 1, *Zur Fundchronologie des Egerlandes*; Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4000/78, *Postup pravěkých nálezů na Chebsku*). Pravděpodobně na kruhu robený, slídnatý střep z vlnicí z výzkumu A. Bergmanna, jehož kvalitní fotografie je dochována

v ARUP a v SokA Cheb (zde i s vlastnoruční Hierscheho poznámkou „Mühlgrün – Burgwallkeramik“ na rubu), toho rozhodně není dokladem. Totožné znaky totiž běžně vykazuje i materiál příslušný tzv. kolonizačnímu horizontu a podobný nález byl učiněn rovněž při výzkumu ÚPRAV v létě 2007 v kontextu motte na ZSV Schwarzenbach, tj. na lokalitě, kterou na rozdíl od Mlýnku rozhodně nelze charakterizovat jako relativně sídelně příhodnou.

IV. *Bergmann 1928*; *Úlovec 1998*, 137–138.

14. Münchenreuth, Ldkr, Tirschenreuth
zaniklé středověké rurální sídlo, ojedinělý nález keramiky

I. trať Forchheim, v prostoru zaniklého sídla drobné feudální šlechty, k němuž se váže pomístní méno Turmhügel.
II. drobný archeologicko-topografický průzkum F. W. Singera roku 1955.
III. v kontextu kolonizačního či vrcholněstředověkého rurálního sídliště zjistil nálezce pozůstatky dvou keramických jedinců s výzdobným motivem vlnice. To zavdalo A. Hejnovi příčinu ke spekulacím o slavinitě těchto nálezů a potažmo i o jejich příslušnosti do raného středověku. Technologické zpracování však spíše poukazuje pouze na slovanskou morfologickou tradici, čemuž sekunduje i fyzickogeografická charakteristika lokality a zřetelný kolonizační, resp. vrcholně středověký kontext nálezu. Nálezy jsou uloženy ve Fichtelgebirgsmuseum Wunsiedel.
IV. *Hejna 1971*, 512; *Singer 1965*, 122–124.
V. *Singer 1965*, Abb. 1–3.

15. Neudürrlas – Burgstall, Ldkr. Wunsiedel
ojedinělý nález

I. v areálu opevněné lokality v obci Birkenbühl.
II. mezi lety 1962–1963.
III. v areálu opevněné polohy kolonizačního stáří byly nalezeny fragmenty dvojkónické, vlnicí zdobené nádoby, kterou F. W. Singer připsal 10. století a A. Hejna slovanskému obyvatelstvu. Nejnovější revize nálezu, kterou provedl H. Losert, však zjistila, že se jedná naopak až o pozdněstředověký materiál, takže rozhodně neplatí, že *lokalita Burgstall v Neudürrlas byla jedním ze slovanských hradišť na území historického Chebska* (*Hejna 1971*, 514).
IV. *Losert 1993*, 138; *Hejna 1971*, 514; *Singer 1965*, 127–128.
V. *Singer 1965*, Abb. 10.

16. Pechbrunn – Reichsforst, Ldkr. Tirschenreuth
polykulturní lokalita s domnělou raně středověkou fází

I. v trati Ruhstatt.
II. výzkum F. W. Singera roku 1960.
III. v rámci polykulturní lokality s bezpečně doloženou pravěkou a vrcholně středověkou fází osídlení zjistil výkopce i zbytky keramických nádob,

o níchž soudil, že mohou náležet raně středověkému období. Tuto myšlenku s jistou rezervovaností převzal A. Hejna. Nejnovější literatura zaměřená na raně středověké období lokalitu nereflektuje.

IV. *Hejna 1971*, 512; *Singer 1965*, 126–127.

17. Střížov (Triesenhof), k. ú. Cheb, okr. Cheb
ojedinělý nález

I. mezi starou silnicí Cheb – Františkovy Lázně a její odbočkou k lokalitě Na Rozhledně (Salinburg).

II. nález byl neodborně vyzvednut při kopání studny na pozemku architekta Prosche v dubnu 1934.

III. do své sbírky získal J. G. Hiersche vedle raně středověké nádobky jeden kus hlazené a jeden vrtané industrie, zjevně pocházející z období zemědělského pravěku. Nádobka byla z hlediska etnické příslušnosti diskutována německými i českými nacionalisty (spor se prolíná s diskusí o nálezu z Jindřichova), konečný rezultát vynesl A. Hejna, který ji na základě své znalosti tamějšího materiálu zařadil do kontextu středohradištního horizontu Chebského hradu. Žádný ze starších badatelů však doposud nevystoupil s podezřením, které mohou vyvolávat okolnosti nálezu. Stavební dělník mohl zneužít ochoty J. G. Hierscheho finančně honorovat předání podobných předmětů a prodat mu soubor nesouvislých nálezů z různých míst (laická nápodoba jindřichovského inventáře se nabízí zcela nepokrytě), což dokládá i nejistota nálezce v otázce, zda předměty ležely pospolu, a nebo zvlášť. Nádobka se však nikterak nevymyká dobové hmotné kultuře Chebska, falešná tedy může být pouze přesná a nikoliv rámcová lokalizace jejího nálezu, takže není nezbytné vyloučit ji z dalších úvah.

IV. *Dinklage 1940*; *Franz 1939*; *1940*; *Hejna 1971*, 509–510; *Šimek 1955*, 223–229; *Turek 1950*, 423.

V. *obr. 4: 5*.

18. Třebeň (Trebendorf), okr. Cheb
kostrové pohřebiště

I. v areálu novověkého, dnes již neužívaného hřbitova na mírné ostrožně východně od obce.

II. v letech 1930–1931 narušili dělníci při výstavbě márnice nezjištěný počet kostrových hrobů, movitý inventář dodatečně zachránil J. G. Hiersche.

III. o počtu, úpravě a vzájemných prostorových vztazích hrobů, které byly v rámci pohřebiště prokopány, není možno říci cokoliv určitého, veškerá diskuse o lokalitě tedy může vycházet pouze z hrobového inventáře. Ten zahrnuje nádobku (inv. č. A 1511), 19 kusů esovitých záušnic (viz tab. 3), závěsný kruh s rýhovanou esovitou kličkou a pod ním zaklesnutým háčkem o průměru 36 mm, prostý prsten ze stříbrného pásku a dva skleněné korálky s očky. Soupis Hierscheho sbírky dále hovoří o *„střepech z místa nálezu stříbrných záušnic“*, resp. *„pazourcích z hřbitovního návrší“* (SokA Cheb,

fond č. 36 „Josef Gustav Hiersche Cheb“, kart. 4., inv. č. 24, fol. 34, č. 243, resp. fol. 25, č. 190). Nález štípané industrie by sice mohl svádět k domněnce, že keramický materiál mohl souviset se starší fázi osídlení, je však nutno brát do úvahy skutečnost, že pravděpodobně z tohoto keramického materiálu vycházel A. Gnirs, když právě na hřbitovní ostrožnu lokalizoval slovanské opevněné sídliště (*Gnirs 1995*). V současné době je však možno vycházet pouze z těch nálezů, které poprvé publikoval *L. Franz* (*1941*), a jejich stavu na přelomu 40. a 50. let, jak jej zdokumentoval *R. Turek* (*1950*); tento materiál se váže výhradně k hrobovému kontextu.

Tabulka 3. Esovité záušnice z Třebně[58]

inventární číslo	číslo	materiál[59]	průměr (mm)	průměr drátu (mm)	šíře zakončení (mm)
A 1513	3	Ag	36	1,6	3,7; rýhované
A 1514	12	Ag	15	2	2,2
A 1515	8	Ag	14	3	4
A 1516	6	Ag	14	2,5	3,5
A 1517	21	Ag	13	2,1	3,8
A 1518	7	Ag	14	2,8	4,2
A 1519	20	Ag	14	2,8	2,8; poškozeno
A 1520	15	Ag	15	3	4,2
A 1521	14	Ag	16	2,2	3,8
A 1522	17	Ag	15,5	2,8	4,7
A 1523	18	Ag	16	2,8	4,1; poškozeno
A 1524	9	Ag	15	2,2	3,1
A 1525	10	Ag	13	2,3	3,1
A 1526	11	Ag	13	2,5	3; poškozeno
A 1527	22	Ag	14	1,5	3
A 1528	19 (?)	Ag	13	2,3	chybí
ztraceno[60]	4 (?)	Ag	12,5–13,5	2,3–2,5	–
ztraceno	5	Ag	14,5	2,8	–
ztraceno	13	Ag	14	2,8	4
ztraceno	16	Ag	16	2,8	–

[58] Podle publikace *R. Turka* (*1950*).

[59] Podle *R. Turka* (*1950*, 424), který ovšem neuvádí – snad dokonce záměrně – jednoznačné (někde uvedeno pouze implicitně, jinde s poznámkami o nízké kvalitě či barvě materiálu) určení, je celá kolekce ze stříbra. Výše citovaný soupis R. Hierscheho uvádí *„19 záušnic z bronzu, 1 závěsný kruh ze stříbra“* (zápisy č. 450 a 451, fol. 72), zatímco L. Franz (1941, 69) se odkazuje na dobrozdání nejmenovaného chebského zlatníka, podle něhož je třebeňská kolekce vyrobena *„z dobrého stříbra“*. Autor předkládaného textu se ztotožňuje se závěrem R. Turka, třebaže je nutno konstatovat měděnou příměs v materiálu, u některých kusů (zejm. inv. č. A 1514) značně vysokou. Za pomoc s určením sporných kusů srdečně děkuji Mgr. Markétě Macků.

[60] Tento a následující údaje vycházejí z publikace *R. Turka* (*1950*).

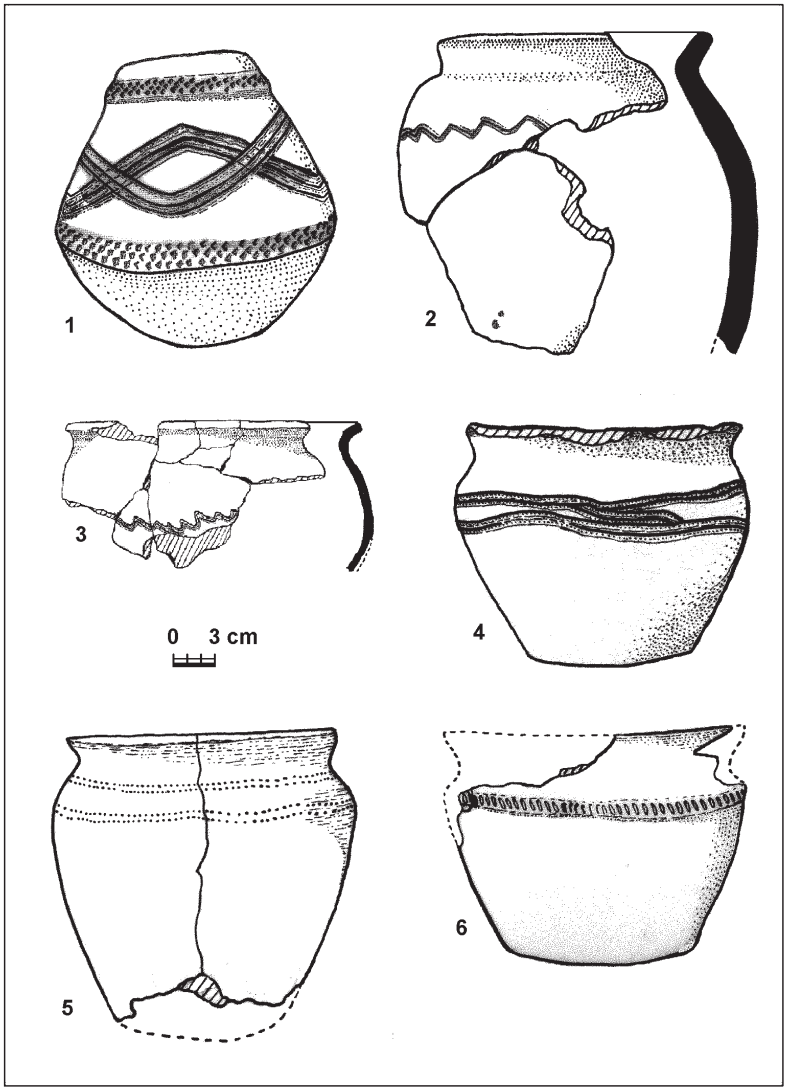

Obr. 4. Keramické nálezy z Chebska: 1 nádoba z Cetnova; 2 a 3 keramické fragmenty z Dolních Loman; 4 nádoba z Jindřichova; 5 nádoba ze Střížova; 6 nádoba z Třebně
Fig. 4. Ceramic finds from the Cheb region: 1 a vessel from Cetnov; 2 and 3 ceramic fragments from Dolní Lomany; 4 a vessel from Jindřichov; 5 a vessel from Střížov; 6 a vessel from Třebeň

Starší bádání se k třebeňskému pohřebišti vyjádřilo v podstatě shodně, *L. Franz* (*1941*), *R. Turek* (*1950*) i *E. Šimek* (*1955*, 211) zařazují nádobku do 10. věku, toto časové zařazení pak přebírá i A. Hejna. Rovněž přístup k etnicitě nálezu vyznívá obdobně, tj. pro slavinitu s germánskými vlivy, jejichž historický význam je však vykládán různě (srov. *Franz 1941*, 71;

Turek 1955, 221). Pro tuto diskusi se ukázala jako zásadní otázka původu a vývoje rozšíření fenoménu esovitých záušnic, která však dodnes zůstává nerozřešená (*Štefan 2010*), takže všechny starší závěry je třeba považovat spíše za soubor subjektivních stanovisek podmíněných předchozí zkušeností a celkovou angažovaností jednotlivých badatelů.
Specifickým problémem se ukázal nález obou korálků, o nichž se někteří badatelé vyjádřili jako o nálezu příslušném laténské periodě (např. *Šimek 1955*, 220); z hlediska časového zařazení třebeňského pohřebiště je však důležitější samotná jejich přítomnost v hrobovém inventáři než subjektivní stáří těchto artefaktů. Dochovaný materiál je uložen v Muzeu Karlovarského kraje v Chebu.

IV. *Franz 1941*; *Gnirs 1995*; *Hejna 1971*, 510–511; *Šimek 1955*, 210–222; *Turek 1950*, 423–430.

V. *obr. 4: 6*; fotografie materiálu viz *Šimek 1955*, obr. 65, 66.

4. Vymezení a charakteristika chebské raně středověké sídelní komory

Vývoj Chebska v období jeho nejstarších dějin lze rozdělit do tří období. V prvním z nich není možno o Chebsku v pravém slova smyslu hovořit, nejvýše o něm lze uvažovat v kategoriích fyzickogeografických, neboť nejsou známy žádné doklady stabilního osídlení v regionu. Ojedinělé nálezy, které se do tohoto období hlásí (pocházejí z lokalit Cetnov a Dlouhé Mosty), dokládají komunikační význam oblasti a zároveň dokládají kontakty horního Poohří a horního Pomohaní. V žádném případě tedy není možno pokládat tyto nálezy za nejstarší stopy kolonizace v tom smyslu, v jakém je tento pojem obecně chápán (srov. *Šebesta 2002a*).

Další významnou fázi vývoje Chebska je možno ztotožnit s obdobím, z něhož disponujeme archeologickými doklady raně středověkého osídlení trvalého charakteru, tj. Chebsko již je možno chápat jako antropogeografický celek, jehož centrem byl Cheb. Počátek tohoto období je třeba jednoznačně spojovat s vybudováním opevněného sídliště na ostrožně Chebského hradu, rámcově tak lze uvažovat zhruba o druhé polovině 9. století (P. Šebestou získaná kvalitní radiokarbonová data se hlásí do poloviny 9. století, A. Hejna klade vznik zkoumané fáze opevnění do počátku 10. století – srov. *Hejna 1965*; *Šebesta 2001*). S tím může korespondovat i počátek pohřebních aktivit na venkovských nekropolích v Chebské kotlině. Ty vykazují archaičtější znaky ritu než pohřebiště na centrální lokalitě. Neexistují zde doklady etážového pohřbívání, v obou případech se setkáváme s milodary.

Pohřbení z Třebně patrně začali být ukládáni do země okolo roku 900, toto datum je však pouze orientační, neboť terénní zásah (o výzkumu nelze hovořit) odkryl jen malý vzorek hrobů. Pro starší tradici ritu hovoří zejména přítomnost nádobky a korálků, stejně jako skladba souboru drobného šperku.

Určitý rozpor panuje v případě hornolomanského pohřebiště. Údajný výskyt uhlíků pod hlavou některých pohřbených jedinců a poměrně bohatá výbava (meč, nožovitý předmět, korále) odkazují na starší pohřební zvyklosti, v každém případě se díky těmto nálezům datace nejstarších pohřbů z Horních Loman dostává na úroveň třebeňského pohřebiště, jestliže není ještě starší. V přímém sporu s touto skutečností je ovšem dochovaný soubor záušnic, který má blíže ke kolekci z Chebského hradu, než ke šperkům třebeňským.

Autor této práce se domnívá, že s ohledem na výše uvedenou výhradu nereprezentativnosti (např. menších, tj. „méně atraktivních", záušnic se mohl Czernický vzdát snáze a sobě ponechal především velké, „reprezentativní" kusy) lomanského souboru drobného šperku a jen dílčí probádanost Třebeňské nekropole je nutno přistoupit k problému tak, že budeme chápat venkovská pohřebiště Chebska následovně: počátek pohřbívání zde spadá k roku 900 a trvá pak dále do 10. století.

Okolo roku 1000 potom dochází ke zřetelné proměně funerálních aktivit v regionu. Venkovská pohřebiště končí, zatímco začínají či početně prudce narůstají pohřby na plošině Chebského hradu[61] (většina záušnic z Chebského hradu odpovídá typům 11. století a vzájemná superpozice dvou hrobů se staršími typy záušnic zde není doložena). S poměrně vysokou mírou pravděpodobnosti je možno klást tento proces do souvislosti se vznikem některé starší fáze hradní kaple, což ovšem nutně nemusí znamenat, že venkovské obyvatelstvo začalo pohřbívat právě na nejvýznačnější části ostrožny, v úvahu samozřejmě připadají i složitější modely. V principu je však možno předpokládat obdobnou transformaci, jakou pro pozdější období v Čechách doložili *I. Štefan* a *L. Varadzin* (*2008*).

Přelom raně středověké a kolonizační periody je archeologicky možno vymezit na základě chebské nekropole, konkrétně závěrem pohřbívání v jejím areálu, který spadá do období okolo první čtvrtiny 12. století. Tak je možno zpřesnit historické konvenční datum ovládnutí Chebu a Chebska markrabími Severní marky, Vohburky.

Závažný problém, který je na materiálu z raně středověkých pohřebišť Chebska dobře zřetelný, představuje synchronizace vývoje kostrových pohřebišť a zejména drobného šperku v oblasti Čech a severovýchodního Bavorska (srov. *Hasil v tisku*). Srovnáme-li totiž závěry nejnovějšího zpracování problematiky pro území Čech (*Štefan 2010*), které je možno pokládat za summu soudobého poznání tématu z hlediska české badatelské tradice, a četné dílčí závěry mladší generace bavorských autorů (např. *Haberstroh 2004*, zejm. 29–39; *Pöllath 1998*; *2002*), zjistíme, že výskytu shodných, resp. velmi obdobných jevů je na obou stranách českých pohraničních hor připisován značně odlišný časový interval. To samozřejmě značně znesnadňuje práci s materiálem zejména z natolik delikátně geograficky i historicky si-

[61] Na tuto skutečnost poukázala již O. Pospíchalová (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 3224/70).

tuovaného území, jímž je právě Chebsko. Chybí totiž nejen oboustranně přijatelný chronologický model, ale nejasnosti vyvstávají již v rovině typologicko-terminologické (nejzřetelněji je možno demonstrovat tuto skutečnost na drobném šperku z lokality Barbaraberg, Ldkr. Neustadt an der Waldnaab, který nepokládá zcela za svůj ani česká, ani bavorská badatelská tradice – srov. *Heidenreich 1997*; *1998*). Význam tohoto drobného exkursu do problematiky, kterou v rámci tohoto příspěvku není možno uspokojivě vyřešit,[62] spočívá zejména v tom, že poukazuje na fakt, že výše uvedené chronologické závěry jsou více či méně poplatné oběma stávajícím přístupům k látce (autor v zásadě vyšel z české badatelské tradice, jejíž spodní časové intervaly však rozšířil s ohledem na přístup bavorský). Důvodem k užití tohoto snad méně přesného, leč konsenzuálního řešení je skutečnost, že v omezeném rámci, který je vymezen materiálem z Chebska, není možno problém vyřešit.

Prostorový vztah mezi centrální lokalitou a venkovskými pohřebišti naznačuje přibližný rozsah raně středověkého osídlení Chebska. Nekropole Třebeň a Horní Lomany leží na obvodu kružnice o poloměru cca 5,8 km, jejíž střed leží na ostrožně Chebského hradu. Přibližně do severovýchodního kvadrantu této kružice se soustřeďují všechny doposud známé nesporné raně středověké lokality na Chebsku (položky 3, 7, 9, 10, 17, 18 výše uvedeného katalogu), které je možno chronologicky zařadit do období prokazatelného raně středověkého osídlení stabilního charakteru. V této souvislosti jistě nepřekvapí, že prakticky tentýž prostor vykazuje z hlediska osídlení nejoptimálnější podmínky v rámci Chebské kotliny i tzv. historického Chebska. Tyto hmotné doklady raně středověké sídelní aktivity na Chebsku se váží výhradně na říční nivu Ohře[63] a převážně jižní svahy nad ní. V žádném případě se nevyskytují v oblastech s vyšší nadmořskou výškou, než je 450 m n. m., a ve větší než šestisetmetrové vzdálenosti od dnešních vodích toků.[64] Specifikum představuje samozřejmě centrální lokalita, jež je jednak vázána na krajinně dominantní polohu kontrolující všechny důležité komunikace procházející Chebskou kotlinou (tok Ohře, předpokládaný brod přes něj v bezprostřední blízkosti opevněného sídliště, jihozápadní vstupy do údolí Ohře), jednak na terénní útvar přirozeně posilující umělou fortifikaci.

Na základě výše řečeného je možno konstatovat, že prokazatelná raně středověká sídelní aktivita v oblasti tzv. historického Chebska se soustřeďuje výhradně do prostoru Chebské pánve, a sice její jihozápadní části vymezené

---

[62] Nejnověji si nastíněného problému povšimla *R. Hanning* (*2003*), k její typologii srov. *Pöllath 2002*, 93–110.

[63] Sídelní a ojedinělé keramické nálezy se nevyskytují ve větší vzdálenosti od hranice nivního gleje (srov. Půdní mapa ČR : List 11–14 Cheb) než 0,3 km.

[64] To se týká i třebeňské nekropole, která dnes toto kritérium již neplní. V jihozápadním směru od ostrožny se však nalézá někdejší slepé rameno či snad koryto Ohře, dodnes zřetelně podmáčené, které v současné době protíná lokální železniční trať Františkovy Lázně – Skalná.

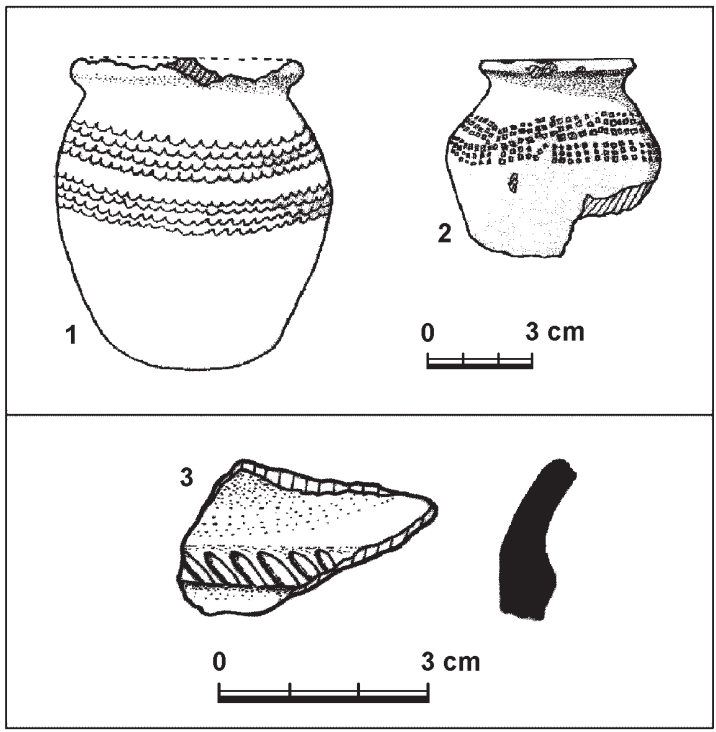

Obr. 5. Keramické nálezy z Chebska: 1 a 2 nádobky z Dlouhých Mostů; 3 keramický fragment z Chocovic
Fig. 5. Ceramic finds from the Cheb Region: 1 and 2 small vessels from Dlouhé Mosty; 3 a ceramic fragment from Chocovice

soutokem Roslavy a Ohře na západě, tokem potoku Sázek na severu, soutokem Odravy a Ohře na východě a zvlněným terénem Chebské pahorkatiny na jihu.[65] Raně středověké osídlení vnějšího Chebska je možno na základě souhrnu dosavadních znalostí odmítnout, neboť výskyt toponym slovanského původu není – alespoň v této části střední Evropy – jeho bezpečným dokladem, stejně jako jím nejsou ojedinělé archeologické nálezy z lokalit Gross-Waldstein, Hohenberg an der Eger a Reichsforst – Pechbrunn; v tomto směru je třeba zásadně poopravit závěry třetí a čtvrté badatelské generace. Autor této studie proto navrhl označovat zázemí chebského centra v období raného středověku a nástupu kolonizace jako *chebskou raně středověkou sídelní komoru* (*Hasil 2008*); tím zároveň padá pro období raného středověku platnost termínu *historické Chebsko*, jehož věcná opodstatněnost v územním vymezení, které

[65] V tomto prostoru se soustřeďují i zemědělsky nejkvalitnější půdy v regionu – srov. Půdně interpretační mapa ČR: List 11–14 Cheb.

zkonstruovala patriotická chebská historiografie druhé poloviny 19. století, ostatně stojí před nutností hlubší revize.[66]

Otevřená patrně zůstane otázka poodravské větve osídlení. Pro jeho existenci je možno uvést celou řadu indicií: značná část toku Odravy probíhá v menší vzdálenosti od chebského opevněného sídla, než je 5,8 km, s výjimkou jižní svažitosti by byly naplněny i rámcové přírodní podmínky (včetně přítomnosti říční nivy[67]) a nepřímým svědectvím by snad mohl být i nález druhé z münchenreuthských nádobek. Bezpečné doklady však nelze v dohledné době očekávat, neboť převažující část stěžejní pasáže svahů nad původním korytem Odravy je od 60. let 20. století znepřístupněna pro jakékoliv zkoumání stavbou Jesenické vodní nádrže, zatímco od Chebu vzdálenější části toku jsou do značné míry kryty lesním porostem. Situaci Chebské sídelní komory zachycuje *obr. 6*.

Třetí, závěrečnou a přechodovou fázi vývoje raně středověkého Chebska představuje období, kdy osídlení překračuje hranice dosavadní sídelní komory a procesem kolonizace se začíná ustavovat vrcholně středověká sídelní síť. Na tento proces je navázán problém, který za současného stavu pramenné báze a historického bádání patrně není možno řešit, tj. vznik a sídelněhistoricko-geografická definice historického území označovaného jako štaufské Chebsko (vymezuje *Kubů 2005*, 34). Jisté však je, že chebská raně středověká komora s ním nemůže být co do rozlohy zaměňována, již jen proto, že její postavení na dobové politické mapě bylo zjevně odlišné. To zpětně dokládá i již vyřčená skutečnost, že přímé začlenění Chebska do říšského území otevřelo cestu dalekosáhlým změnám v regionu, mj. právě pozvolným, ale velmi zásadním proměnám sídelního využití krajiny. Na tomto místě však není možno usilovat o řešení tohoto problému, který si nepochybně vyžádá celou řadu mikroregionálních studií.[68] Přesto je však možno poukázat na některé obecné skutečnosti, které dokumentují právě vztah raně a vrcholně středověké sídelní struktury v oblasti vnitřního Chebska.

F. Kubů (*1997*, 39–46) ve své studii věnované štaufské ministerialitě na Chebsku poukazuje na klíčový podíl této společenské skupiny na kolonizaci oblasti. Jeho líčení však opomíjí mechanismus vzniku vrcholně středověké sídelní sítě vnitřního Chebska. Oblast vnějšího Chebska je na tomto místě možno pominout, neboť otázka raně až vrcholně středověké sídelní kontinuity je v tomto prostoru bezpředmětná. Písemné prameny samy o sobě neumož-

---

[66] Na tuto skutečnost reagoval ve svých klíčových studiích věnovaných Chebsku *F. Kubů* (*1997*; *2005*) tím, že s inkriminovaným termínem v zásadě neoperuje. Nejnověji poukázal na omezený význam hranic historického Chebska sídelněhistorický výzkum jeho východního pomezí vedený v rámci specifického výzkumu UK FF „Středověké osídlení Chebska" T. Klírem (předběžně *Klír – Kenzler 2009*). *M. Šedivý* (*2007*), který se paralelně zabýval totožným regionem ve své problematické bakalářské práci, se omezil pouze na geodeticko-topografický průzkum a opomenutím diplomatických pramenů (především *LLB*; *NLB*) se mu do vrcholně a pozdně středověkých poměrů na jižních svazích Slavkovského lesa nepodařilo proniknout.

[67] Půdní mapa ČR: List 11–14 Cheb.

[68] Např. *Šebesta 1982*, nejnověji specifický výzkum ÚPRAV UK FF „Středověké osídlení Chebska".

ňují dynamiku procesu postihnout. Překlenout tento nedostatek do jisté míry umožňuje sledování sídelních a plužinných forem. V meziválečném období byly této problematice věnovány dvě disertační práce, studie R. Käublera[69] a E. Ettela,[70] výsledek tohoto bádání však není zcela jednoznačný. Centrální oblast Chebské kotliny má zaplňovat oblast blokových plužin, kterým je přiznáván vztah k osídlení slovanskému (*Ettel 2004*, 28), zatímco původ okolních pásem plužin pásových a lánových hledají tito autoři v souvislosti s procesem kolonizace. Odhlédneme-li od dobově poplatné etnické interpretace, zjistíme, že blokové plužiny skutečně do značné míry kopírují rozsah chebské raně středověké sídelní komory, zatímco pásové plužiny vyplňují celý zbytek Chebské kotliny až po jeho hornaté okraje, tj. cca do výše 500 m n. m., čemuž v zásadě odpovídá i rozsah slovanských toponym, jimž je nutno přiznat kolonizační původ (srov. *obr. 1*). Problematické ovšem je navázání této skutečnosti (doložitelné teprve v pramenech 18. a 19. století) na konkrétní historický proces. Stejně dobře je možno uvažovat např. o korelaci novověkých plužinných forem s přírodními podmínkami.

Alternativu tomuto postupu nabízí sledování sídel pozemkové šlechty a „sídel mocných" vázaných na ministeriální služební léna (souhrnně *Úlovec 1998*), resp. výskytu šlechtických a ministeriálských predikátů na ně vázaných (katalog *Kubů 1997*, 69–81). Vznik prvních drobných fortifikovaných sídel na Chebsku, která se nalézají výhradně v bezprostřední blízkosti raně středověké sídelní komory, je předpokládán již okolo r. 1150 (*Úlovec 1998*, 24, 34–35). Výraznou kvalitativní změnu je možno zaznamenat na přelomu 12. a 13. století, kdy vznikají na perimetru rodící se vrcholně středověké sídelní eukumeny, tj. zhruba podél vrstevnice 500 m n. m., nejstarší hrady vnitřního Chebska – na západě Seeberg, na jihu dnešní Starý Hrozňatov, na Severu Skalná – Vildštejn a Plesná, na západě Kynšperk nad Ohří. V této době je tedy možno zcela bezpečně hovořit minimálně o počátcích sídelního využívání prakticky celé Chebské pánve, což dokládá i bezprostředně následující zahušťování sítě tvrzí a hrádků, ke kterému dochází v průběhu 1. poloviny 13. století. Zároveň začala vznikat drobná opevněná sídla okolo Chebu, která byla ovládána osobami spjatými s městem či hradem (Hradiště, Vokov, Skalka). „Sídla mocných" vzniklá do poloviny 13. století potom vymezují tři prostory, jimž se důsledně vyhýbaly, v prvních dvou případech (*obr. 7*, plochy A a B) jde o území, do nichž jsou lokalizovány zaniklé středověké vsi (podle *Ettel 2004*, 99–112), resp. do nichž se soustřeďují raně středověké nálezy (*obr. 7*, plocha C[71]). Tuto skutečnost lze interpretovat následovně: plochy A a B se nalézají ve značně členité krajině, vyšších polohách a v oblasti s *„nižším až nízkým produkčním potenciálem zemědělských půd"* (*Půdně interpretační mapa ČR:*

[69] *Käubler 1935*. Závěry této práce reflektuje a do širšího kontextu zařazuje další publikovaná disertace, jejímž autorem je *R. Krüger* (*1967*).

[70] *Ettel 2004*. Rukopis disertace vedené J. Pfitznerem, obhájené r. 1940, je uložen v Archivu UK v Praze.

[71] Ze zjevných důvodů nebyl zahrnut nález z k. ú. Cetnov.

List 11–14 Cheb), tj. v rámci Chebské kotliny z hlediska osídlení zdaleka nejméně vhodném prostoru; sídla zde patrně vznikala značně opožděně a byla nejnáchylnější vůči vlivům, které osídlení negativně ovlivňují (srov. *Ettel 2004*, 99–112). Plocha C potom naopak – patrně kontinuálně od vzniku opevněného sídla na chebské ostrožně – představuje i v tomto období bezprostřední zázemí chebského centra.

K dotvoření vrcholně středověké sídelní sítě potom na Chebsku dochází v druhé polovině 13. až prvních dvou třetinách 14. století, což bezpečně dokládají písemné prameny (srov. *ME*; *NLB*; *LLB*). Takto nastíněný vývoj osídlení vnitřního Chebska v kolonizačním období a na počátku vrcholného středověku je ovšem za současného stavu poznání nutno považovat za hypotetický.

5. Chebská raně středověká sídelní komora v kontextu kulturního a historického vývoje okolních regionů

Jestliže je možno tvrdit, že s jednotlivými dílčími problémy raně středověkého osídlení Chebska se dosavadní bádání vyrovnalo v zásadě správně, nebude toto tvrzení platit v případě celo- a nadregionálních otázek, tak jak to již bylo naznačeno v případě územního a chronologického vymezení raně středověkého osídlení. Hledání odpovědi na palčivě pociťovanou, byť do značné míry ahistorickou a tedy uměle vytvořenou otázku týkající se státně-národní příslušnosti regionu vedlo k vzájemným záměnám hned několika problematik. Na základě pramenné báze, s níž disponujeme, je možno vymezit následující tematické okruhy, které není možno vzájemně směšovat a zaměňovat; jedná se o otázky směřující 1) ke kulturním vlivům rozpoznatelným v rámci hmotné kultury raně středověkého Chebska, 2) k etnickým poměrům a 3) k historickému a funkčnímu významu regionu.

5.1 Vnější vlivy rozpoznatelné v rámci hmotné kultury

R. Turek, E. Šimek a zvláště potom A. Hejna věnovali ve svých studiích rozsáhlý prostor a úsilí vyhledávání paralel k jednotlivinám zastoupeným v nálezovém fondu raně středověkého Chebska. Na základě shody celé řady znaků s nálezy z širokého území mezi Bavorskem, Durynskem, Saskem, Malopolskem, Moravou a především Čechami jednoznačně dokázali, že těžiště raně středověkých nálezů z Chebska nevybočuje z kontextu toho, co je s jistou mírou zjednodušení možno obecně označit za západoslovanský kulturní okruh. Významnější než tato snadno rozpoznatelná skutečnost je ovšem fakt, že všechny jevy, s nimiž se v rámci hmotné kultury Chebska setkáváme, je možno vyložit v kontextu bezprostředně sousedících regionů. Tyto nestejně intenzivně působící kulturní provincie je možno označit jako provincii středního Poohří, hornonábskou a regnitzsko-mohanskou.

Vliv středního Poohří je na Chebsku možno doložit nejmasivněji, a to zejména v mladších nálezech z prostoru chebského zázemí. Toto tvrzení se týká především chocovického keramického zlomku a třebeňské nádobky, pro něž je charakteristický pás svislých záseků v oblasti ostře profilované maximální výduti. Tento motiv se na území severovýchodního Bavorska prakticky nevyskytuje,[72] zato je však častý v prostředí raně středověkého osídlení středního Poohří, zejm. v tamním keramickém okruhu Hradec – Rubín – Louny (srov. *Bubeník 1988*; *Bubeník – Meduna 1994*), který je ostatně Chebsku geograficky nejbližší. Snad ještě výmluvnější doklad souvislosti hmotné kultury České a Chebské kotliny pak představují soubory drobného šperku ze všech tří nekropolí v regionu, které jsou převažující částí své náplně dobře srovnatelné s kolekcemi českými[73] a na které jsou tradičně uplatňována obdobná chronologická měřítka (*Stloukal – Szilvássy – Šebesta 1988*; *Šebesta 1999a*).

Oproti tomu kontakty s nábsko-řezenskou kulturní provincií lze spíše jen předpokládat na základě geografické spřízněnosti Chebska s oblastí, která v příslušném období byla zcela prokazatelně osídlena. Dosavadní bádání (např. *Stroh 1954*, nejnověji *Losert 2003*; *2007/08*) se však soustředilo spíše na vztah vůči sídelní aglomeraci na soutoku Řezné, Náby a Dunaje, takže při posuzování vzájemného kontaktu Chebska s povodím horní a střední Náby je třeba vycházet spíše z jednotlivin. Odhlédneme-li od možného, leč málo pravděpodobného původu cetnovské nádoby v tomto kulturním okruhu (její styl výzdoby zde nalézá jisté paralely, dvojkónická forma však nikoliv), zůstane zde jako ilustrativní příklad příbuznosti materiální kultury v obou oblastech pohřebiště Niederrunding – Satzdorf, Ldkr. Cham (*Pöllath 1998*), ze kterého pochází obdoba železného inventáře domnělého jindřichovského hrobu a drobná esovitá záušnička „českého" typu.

Severovýchodobavorská (míněno především hornofranská a severohornofalcká[74]) oblast nalézá svůj odraz na Chebsku především v sídelní struktuře teritoriálně nevelkých, „atomických" sídelních komor (viz *Hasil 2008*). Centrální lokality se vyznačují strategickou terénní polohou s kontrolou okolního kraje (a v případě Chebu i vodní komunikace), velmi obdobnou hmotnou kulturou, kterou je možno nazírat jako svou podstatou jednotnou, třebaže sledování vnějších vlivů ji samozřejmě umožňuje – a to i v rámci jediné lokality (*Losert 1993*, 173) – některým badatelům pokládat za projev dvou kulturních okruhů, resp. etnik. Tyto lokality prošly i obdobným dějinným vývojem, který však není synchronní, nýbrž je v důsledku postupného rozšiřování kulturního i politického vlivu říše ve východním směru retardován. Zázemí těchto lokalit je znatelné z větší části pouze na základě pohřebišť, neboť nálezy sídlištních situací jsou extrémně vzácné; četnější jsou potom ojedinělé

[72] Poprvé byl zjištěn na lokalitě Rauher Kulm teprve ve výzkumné kampani r. 2009.

[73] Srov. *Krumphanzlová 1974, Štefan 2010*. Z. Krumphanzlová mimoto upozornila na silnou koncentraci pohřebišť s esovitými záušnicemi podél celého toku Ohře, kam se soustřeďuje celá třetina všech v té době známých lokalit jejich výskytu.

[74] Nejnovější syntetické zpracování slovanského osídlení Horní Falce podává *H. Losert* (*2007/08*).

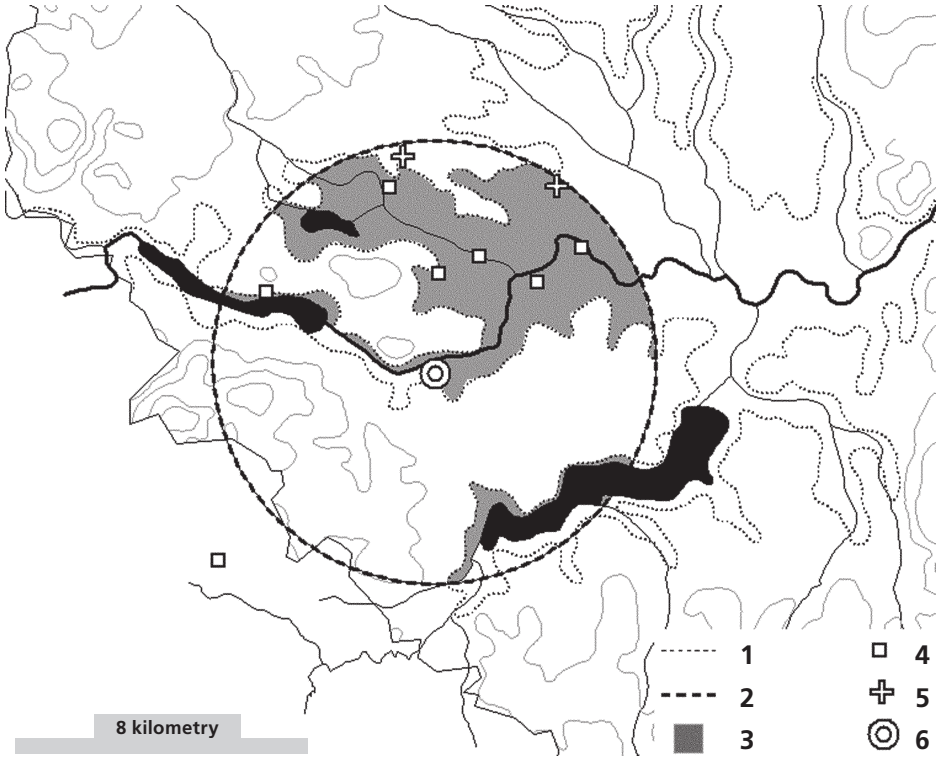

Obr. 6. Model chebské raně středověké sídelní komory: 1 vrstevnice 450 m n. m.; 2 perimetr 5,8 km; 3 plochy s převážně jižní svažitostí; 4 ojedinělý nález; 5 řadové pohřebiště; 6 Cheb
Fig. 6. A model of the early medieval Cheb enclave: 1 a contour line of 450 m a.s.l.; 2 a perimeter of 5.8 km; 3 areas with predominantly southern slopes; 4 an isolated find; 5 row burial grounds; 6 Cheb

keramické nálezy, jejichž výpověď je však – v porovnání s keramickými soubory z center – nižší hodnoty.

Výše uvedené definici – samozřejmě vedle situace chebské – v podstatě ideálně vyhovuje *„slovanská, případně nábskovenedská sídelní komora, jejíž přirozené centrum představuje Rauher Kulm“* (*Losert 2007*). Na Rauher Kulmu (Ldkr. Neustadt an der Waldnaab) se podařilo zjistit mohutně opevněné raně středověké sídliště na terénně výrazné, osamělé čedičové kupě (683 m n. m.), která převyšuje okolní krajinu o 230 m. Lokalita byla zkoumána již na přelomu 19. a 20. století, přičemž bylo zjištěno vícečetné, mj. i raně středověké osídlení (*Neischl 1912*), díky čemuž se Rauher Kulm dostal do všeobecného povědomí jako přirozené regionální centrum (*Heidenreich 1997*; 322; *Losert 2007*; *Reinecke 1931*, 34). Nejstarší doklady raně středověkého osídlení této lokality spadají do 8.–9. století (*Losert 2007*; *2008*), první písemná zmínka

o ní je potom poměrně pozdní – k roku 1119 je zmiňován Bucco de Culmen, předek leuchtenburského rodu, jako držitel Rauher Kulmu. Rovněž další historie místa odpovídá základním konturám vývoje Chebu: Rauher Kulm a na něm stojící hrad zůstal v držení hegemonního rodu v kraji až do roku 1281, kdy byl zastaven norimberským purkrabím, jimž císař Karel IV. povolil roku 1370 založit na úpatí čedičové skály město Neustadt am Kulm, jehož citadelou se hrad stal. Archeologický obraz tohoto vývoje zůstává doposud poměrně nejasný, neboť na amatérské výkopy penzionovaného důstojníka Alfreda Neischla z přelomu století navázal teprve v posledních letech systematický výzkum bamberské univerzity, který dosud trvá, a jehož výsledky doposud nejsou v plné šíři zpracovány.[75]

Sídelní komora okolo krajinně dominantního centra je i v tomto případě vymezena zejména kostrovými pohřebišti (pro stručný přehled viz *Hasil v tisku*, tab. 1); necelých 1,5 km od úpatí čedičové hory se nalézá kostrové pohřebiště 8.–9. století ležící v blízkosti obce Mockersdorf (viz *Stroh* 1954, 25–26), nově prozkoumané v letech 2003–2004 (předběžně *Losert – Szameit 2004,* nejnověji *Brundke v tisku*), 4 km vzdálené je potom hojně diskutované pohřebiště Barbaraberg (*Heidenreich 1997*; *1998*). Vzdálenost 6 km pak dělí od Rauher Kulmu další raně středověké pohřebiště z 8.–10. století ve Wirbenzi (*Habestroh 2004*; srov. *Ungerman 2005*) a konečně ve vzdálenosti 14 km od centrální lokality se nalézá eichelberské kostrové pohřebiště (*Stroh* 1954, 25; *Pöllath 2002*, Bd. III, 123–125).[76]

Další obdobnou situaci představuje opevněná poloha Kasendorf, Ldkr. Kulmbach (*Abels 1986*, 146–149; *Losert 1993*, 170–173; *Schwarz 1955*) a okolní lokality, jež dávají tušit srovnatelnou sídelní komoru,[77] s jakou se setkáváme v případě Chebu a Rauher Kulmu, byť její historické souvislosti jsou interpretačně složitější. Rovněž v případě této lokality se uplatňuje výrazná krajinná dominance (své okolí převyšuje o více než 100 m) a také zde je možno hovořit o vícečetném pravěkém a protohistorickém osídlení, jež vytvořilo systém opevnění obepínající plochu o výměře okolo 14 ha. Středověké osídlení se

---

[75] Děkuji na tomto místě vedoucímu tohoto výzkumu, PD Dr. Hansi Losertovi, za seznámení s průběžnými výsledky, prezentaci části raně středovkého materiálu a umožnění účasti na terénním výzkumu v kampani r. 2009.

[76] Moderní sournný katalog těchto lokalit viz *Pöllath 2002*.

[77] Podobně jako v případě chebském, i zde je možno hovořit o poměrně úzkém perimetru (o poloměru cca 9 km), jenž je opět vytyčen kostrovými pohřebišti Alladorf a Weismain.(Souhrnně *Pöllath 2002*, *Losert 1993*, 100–102, resp. 204; dílčím způsobem k lokalitě Weismain viz Schwarz 1984, s. 88.) Na obou těchto lokalitách je možno zjistit jevy, které jsou pravidelně chápány jako etnicky slovanské (esovité záušnice, nádobka z alladorfského hrobu č. 182 – srov. *Losert 1993*, 102, 204). Weismainské pohřebiště je mimoto spojováno se slovanským toponymem Zelici (*Losert 1993*, 204; srov. *Schwarz 1960*), což však není možno užít jako jednoznačný doklad výhradní slavinity obou značně rozsáhlých nekropolí, na nichž se vyskytují zřetelné franské vlivy (zejm. dvojsečné meče). Z území mezi kasendorfským centrem a oběma pohřebišti potom pocházejí čtyři ojedinělé raně středověké keramické nálezy, tj. situace opět odpovídá poměrům chebské sídelní komory. Jedná se o lokality Alladorf (zde uvažuje H. Losert o možné sídelní lokalitě se vztahem k místnímu pohřebišti), Heubsch, Lochau a Zultenberg (*Losert 1993*, 102, 167, 181, 213–214).

soustředilo zejména do nejvýše položené části opevnění, polohy Turmberg; zde je doloženo pro 7./8.–13. století.

Jak je tedy patrné, není možno jednoznačně prohlásit tu či onu kulturní provincii pro oblast Chebska za dominantní. V rámci tak rozsáhlého kulturního prostoru, jímž je západoslovanská eukumena, toto tvrzení samozřejmě nemůže překvapit. Situace Chebska tak dobře ilustruje tezi *S. Brathera* (*2001*, 44), že: *„Archeologické bádání, které se orientuje na domněle ‚etnicky' určené hranice, vrší v sobě značné problémy. Zvláštnosti historického a kulturního vývoje ve východní části střední Evropy je možno rozeznat jen ve srovnání sousedních regionů, neboť v samotném vnitřním pohledu nejsou specifika zřetelná. Rozdíly mezi západními Slovany a jejich sousedy, ale také diferenciace uvnitř Slovanů byly nicméně určeny jako etnické. Ty vyplývají častěji z rozdílného historického vývoje a kulturní výměny."* V konkrétním případě Chebska tedy bude lépe vnímat místní hmotnou kulturu jako jednotnou a jako takovou ji komparovat se situací v okolních regionech (srov. *Hasil 2008*, zejm. 90), neboť vyhledávání paralel jednoho každého jevu, tak jak to činilo starší bádání, situaci spíše komplikuje a rozostřuje celkový obraz situace.

Samotný projev chebské hmotné kultury v užším slova smyslu se zdá být bližší poměrům v Poohří, toto tvrzení je však nutno ověřit, např. statisticky podloženou komparací keramického souboru z Chebského hradu. Celkový archeologický projev atomické chebské sídelní komory je ale mnohem bližší poměrům v severovýchodním Bavorsku než kompaktně osídlenému střednímu Poohří (viz *obr. 8*). Je tedy nutno zdůzaznit, že struktura raně středověkého Chebska má z hlediska využití krajiny blíže k severovýchodnímu Bavorsku. Geograficky podmíněné typové variety jednolivých prvků hmotné kultury totiž představují spíše interpretační problém samy o sobě (srov. *Brather 2008*, 244–248).

5.2 Etnické poměry raně středověkého Chebska

Archeologie Chebska je svou podstatou archeologií na nacionální isoglose. To se, jak již bylo vícekrát naznačeno, negativně odrazilo i na výkladu raně středověké situace. V raném středověku byla ovšem situace značně odlišná, tehdy totiž Chebsko rozhodně nepředstavovalo *„nejzápadnější slovanské území"* (podtitul studie E. Šimka). Česká historiografie si pozvolna připouštěla existenci více či méně autonomního slovanského území, které se má nacházet jihozápadně od České kotliny mimo prstenec pohraničních hor, od počátku 20. století. Zcela pregnantně potom nastolil otázku *„Od kdy představují přirozené hranice Čech také jejich politickou hranici?"*[78] J. Dobiáš, který vystoupil s dnes již v zásadě antikvovaným řešením, které (s odvoláním na četné zmínky franských pramenů vztahujících se k východním karlovským tažením) předpoklá-

[78] Název studie *J. Dobiáše* (*1963*). Existenci tohoto problému však nastínil již F. Palacký a okrajově se k němu vyjádřil např. *L. Niederle* (*1909*). Nejnověji *Třeštík 1997*, 424–425; přehled dosavadních přístupů viz *Bláhová – Frolík – Profantová 1999*, 168.

dalo existenci území kontinuálně osídlených českými Slovany až po úroveň toku Dunaje na území dnešního Rakouska.

Nekonvenčně pojal výše nastíněný problém *R. Nový* (*1968*); ten již netrvá na existenci kontinuálního etnicko-státního „českého" osídlení v oblastech na jih a jihozápad od dnešních státních hranic (něco takového je ostatně sotva představitelné již s ohledem na přírodní podmínky), vychází však – na rozdíl od J. Dobiáše – z pramenů, které naznačují i správní uspořádání v oblasti. Vedle těch, které jsou obligátně uváděny ve všech syntézách k problematice českých dějin 9. století, je třeba připomenout především zápis fuldských análů k roku 849,[79] v němž – v opozici k rebelujícím Čechům – vystupuje *„Ernustus, vévoda jejich* [tj. Čechů – pozn. JH] *kraje a první mezi přáteli krále* [Ludvíka Němce – pozn. JH],"[80] který ve své profranské politice úzce kooperuje s *„Thaculfem,* [který](…) *byl totiž knížetem* [velitelem] *limitu sorabicu."*[81] *R. Nový* (*1968*, zejm. 195–199) na základě této a některých dílčích zmínek mladšího data[82] konstruuje odvážnou tezi o „státoprávní" jednotě české kotliny a oblastí západně od Českého lesa a Šumavy, avšak ani on se nedokázal oprostit od úvah v kategoriích striktně nacionálně vymezených území.

Lepších výsledků tak dosáhla, především díky snažení Hanse Jakoba a Wolfganga Hübenera, věda německá, která měla možnost pracovat nejen s písemnými, ale též s hmotnými prameny, takže *H. Losert* (*2004*) mohl poměrně přesvědčivě vykreslit *„zemi Slovanů, kteří sídlí mezi Mohanem a Regnitzem, jenž jsou nazýváni Moinvindi a Radanzvindi"*.[83] Ti byli pokládáni za příslušníky říše, *„měli stejné právní postavení, včetně daní, které měli odvádět"* (*Losert 2004*, 3).

K obdobným závěrům vede i výpověď pramenů toponomastických. Ty sice – jak již bylo řečeno s poukazem na jejich nízkou chronologickou citlivost – není možno využít k detailnímu vymezení krajinného rozsahu raně středověkého osídlení, přesto však výmluvným způsobem dokládají rámcové etnické poměry na česko-bavorsko-sasko-durynském pomezí,[84] tj. jednoznačně svědčí o převažující dobové slavinitě oblasti (srov. např. *Bachmann 1925*; *Eichler a kol. 2001*; *2006*; *Schwarz 1931*; *1960*).

---

[79] Příslušný zápis fuldských análů je českou historiografií posledních let v zásadě přehlížen (např. *Bláhová – Frolík – Profantová 1999*; *Třeštík 1997*), popř. je interpretován značně problematickým způsobem (*Měřínský 2006*, 241–243). S výhradou týkající se pojmu česká marka tak autor pokládá za doposud nepřekonaný výklad *J. Slámy* (*1973*).

[80] Orig. *„Ernustus, dux partium illarum et inter amicos regis primus"* (*SRG VII, 38*).

[81] Orig. *„Thaculfum,* (…) *erat quippe dux Sorabiti limitis"* (*SRG VII, 38*).

[82] K r. 876 jsou západní Slované v tzv. Reginově kronice děleni na *„Regna Sclavorum, Behemensium et Marahensium"* (*SRG L, 112*); r. 903 je v kamarile Ludvíka Dítěte jmenován *„Luitpold dux Boemanorum"* (*DD LK*, č. 20, 125–127).

[83] *„*(…) *in terra sclavorum, qui sedent inter Moinum et Radentiam fluvios, qui vocantur Moinvinidi et Radanzvinidi."* Opis nedochované listiny Karla Velikého z let 826–830, vidimace *DD Arn*, č. 69, 103–105.

[84] V oblasti jednoznačně převažují toponyma slovanská, jimž sice není možno paušálně připsat, ale ani odepřít raně středověké stáří. Počet smíšených slovansko-německých a německo-slovanských toponym, u kterých je třeba počítat především s původem v kolonizačním období, je řádově nižší. Zcela marginální je podíl germánských toponym spadajících do raného středověku, která se na Chebsku prakticky nevyskytují – srov. mj. závěry *J. Fischera* (1940), který je jinak přístupný Bretholzově tezi o kontinuitě germánského osídlení v Čechách, resp. na Chebsku.

Již na základě této skutečnosti není nutno nadále pochybovat o převažující slovanské etnicitě raně středověkého obyvatelstva; z povšechného hlediska by tak nebylo nutno tuto problematiku hlouběji otevírat, neboť *„pro historiky a společenské vědce jsou relevantní především skupinové identity“* (*Brather 2004*, 98). Dílčí závěry zejména druhé badatelské generace archeologů Chebska však ukazují, že hmotné prameny umožňují interpretace, které stojí v přímé opozici vůči tomuto celkovému posouzení, aniž by tuto skutečnost bylo možno připsat tendenčnímu či chybnému dobrému zdání těchto badatelů. Jeden každý hmotný pramen se totiž vyslovuje pouze k *„personální identitě“* svého někdejšího nositele, přičemž z kombinace takovýchto znaků je možno – víceméně hypoteticky – uvažovat o *„individuální identitě“* tohoto nositele. Návazně, na základě statisticky relevantního počtu takto podchycených individualit, je pak možno uvažovat i ve vyšší kategorii, jíž je právě *„identita kolektivní“*, za jejíž komponentu je pokládána S. Bratherem i etnicita.[85] Starší bádání tak – z věcného hlediska správně – registrovalo v hmotné kultuře raně středověkého Chebska vlivy hned tří výše jmenovaných kulturních provincií, ale nepodloženě je interpretovalo[86] jako doklad souběhu dvojí etnické *kolektivní identity* raně středověkého obyvatelstva Chebska, což vedlo k zavádějícím a politicky tendenčním úvahám o vztahu těchto etnik (nejvýrazněji *Franz 1941*). Příklad *terry slavorum* v severovýchodním Bavorsku však ukazuje spíše na model těsné koexistence, kde mezi segmenty *kolektivní identity*[87] obyvatelstva převážně, nikoliv však výlučně náleží slovanský jazyk a západoslovanským prostředím silně ovlivněná hmotná kultura.

Otázkou samozřejmě zůstává, jaké metodické postupy lze při sledování *personální* a *individuální identity* uplatnit. S ohledem na nezbytnost statistické relevance vstupních hodnot, tj. na potřebu jasného vymezení sledovaného souboru a jeho vztažení ke konkrétním jednotlivcům, připadá do úvahy pouze práce s uzavřenými nálezovými celky, totiž s hrobovými nálezy. Momentální stav pramenné báze z Chebska je z tohoto hlediska bohužel žalostný. Specifický interpretační problém, jehož přínos může být značně diskutabilní,

---

[85] Orig. *„individuelle Identität“*; *„personale Identität“* resp. *„kollektive Identität“* (*Brather 2004*, s. 97–103).

[86] Jak obecně poznamenává *S. Brather* (*2001*, zejm. 44–50), pro badatele Kossinovsko-Childeovské tradice stále žije představa, že *„se ostře ohraničené archeologické kulturní provincie kryjí ve všech dobách se zcela určitými národy a kmeny“* (podle G. Kossiny *Brather 2001*, 45). Rozvojem této teorie vzniká představa uzavřených archeologických kultur a kmenových území (*Brather 2001, 48*), která spojuje hmotná kultura, komplex společných zvyků a způsobů, území, jazyk a dějiny. Tato představa *„etnické homogenity ve státně-nacionálním smyslu 19. a 20. století“* (*Brather 2001*, 50) zapustila kořeny v myšlení některých badatelů tak hluboko, že se M. Bachmannová táže, zda termín *terra slavorum*, jenž se často vyskytuje v písemnostech franské provenience k dějinám severovýchodního Bavorska v raném středověku, *„rozlišuje slovanskou sídelní oblast od navazující franské“*, když se vedle něho analogický pojem *terra francorum* v pramenech nevyskytuje (*Bachmann 1925*, 13). Nacionalisticky zatíženou, leč sofistikovanější konstrukcí řešil tentýž problém *P. Reinecke* (*1927/1928*).

[87] Kolektivní identitu je však třeba – v intencích definice S. Brathera – nutno chápat jako sociální, tj. interpretační konstrukt, který v jeho jednotlivostech „Individuen beeinflussen und bestimmen“ (*Brather 2004*, s. 99–100).

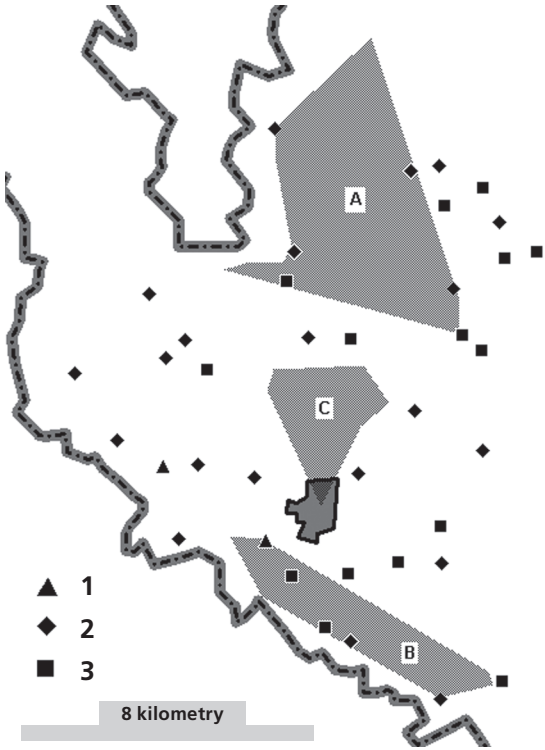

Obr. 7. Vznik vrcholněstředověké sídelní sítě ve vnitřním Chebsku: 1 sídla pozemkové vrchnosti vzniklá okolo roku 1150 (podle ME; Úlovec 1998); 2 v letech 1150–1265; 3 v letech 1266–1322; A a B plochy, kam E. Ettel (2004) lokalizuje zaniklá rurální sídla vrcholného středověku; C plocha výskytu raně středověkých nálezů (lokality Cetnov a Dlouhé Mosty nezahrnuty)
Fig. 7. The emergence of a high medieval residential network within the Cheb Region: 1 the residences of the landed authorities created around 1150 (according to ME; Úlovec 1998); 2 in 1150–1265; 3 in 1266–1322; A and B areas where E. Ettel (2004) localises abandoned rural residences of the High Middle Ages; C the area of the occurrence of early medieval finds (the localities Cetnov and Dlouhé Mosty are not included)

představují výsledky fyzickoantropologické analýzy kosterních pozůstaků, které jsou zaměřeny i na otázky s etnicitou úzce související.[88]

5.3 Historický a funkční význam raně středověkého Chebska

Problematika státní příslušnosti raně středověkého („slovanského“) Chebska byla již mnohokrát otevřena, aniž by však byla náležitým způsobem vyřešena. Jak je naznačeno výše, sklouzává tento problém zpravidla do roviny

[88] Srov. *Haberstroh 2004*, 23–25, 90–92; *Röhrer-Ertl 2002*.

etnicity osídlení,[89] neboť až do první čtvrtiny 12. století trpíme naprostým nedostatkem přímých pramenů pro řešení této otázky. V případě takového regionu, jímž je Chebsko, však není možno se s takovýmto řešením spokojit a je třeba – vedle etnicity osídlení – položit neméně legitimní otázku, která se bude zabývat historickým, resp. funkčním významem chebské raně středověké sídelní komory.

Již podkapitola 5.1 zařadila raně středověký Cheb a jeho zázemí do kontextu obdobných situací zjištěných na území severovýchodního Bavorska. Ty je možno zahrnout pod již zmiňovaný, písemně podchycený útvar *terra slavorum*, který se – snad coby federátní území – na západě přimykal k východní hranici říše. Poměry na východní hranici karlovského impéria na přelomu 8. a 9. století přibližuje zápis diedenhofenského kapituláře Karla Velikého z roku 805 (*CRF I*, zejm. 122–123), který omezuje zbrojní obchod s těmito východními národy a vymezuje právě *limes sorabicus*, řetěz celních míst napříč střední Evropou.

Tato politická a kulturní hranice je na mapě Bavorska dobře zřetelná i archeologicky. Signifikantní je pozoruhodná nerovnoměrnost ve výskytu karolinsko-otonských hradišť, na kterou poukázal ve své syntéze prehistorických dějin Horních Franků *B. U. Abels* (*1986*, 94); zatímco západně od dolního toku Regnitzu, tj. ve vlastní říši uvnitř *limitu sorabicu*, je doloženo několik desítek takovýchto lokalit, východně od této linie, tedy již na území *terry slavorum*, se vyskytuje pouze asi 20 km hluboká severojižní linie pouhých tří opěrných bodů (Kronach – Kasendorf – Weischenfeld). Neméně výrazně se potom průběh *limitu sorabicu* odráží v podobě bavorských pohřebišť závěru 8. a 9.–10. století, kde je zcela zřetelná koncentrace pohřebišť s typickým, Slovanům připisovaným inventářem při vnější straně říšské hranice (srov. *Haberstroh 2000a*, Abb. 459; *Pöllath 1998*, 355–356).

Z celních míst, která jsou jmenována v diedenhofenském kapituláři, jsou z hlediska tohoto příspěvku klíčová na dolním toku Regnitzu ležící karolinská centra Hallstadt a Forchheim. Centrální význam těchto lokalit okolo přelomu tisíciletí vyplývá výhradně z výpovědi písemných pramenů (srov. *Bosl 1965*, 249, 187–189); jejich archeologický obraz na základě současného stavu poznání toto tvrzení nemůže potvrdit, neboť terénní výzkum nepostihl archeologické situace, jež by hovořily o dobovém významu Hallstadtu a Forchheimu.

V intravilánu dnešního bamberského předměstí Hallstadtu proběhl doposud jediný archeologický výzkum raně středověké situace, a sice na lokalitě Hallstadt-Pfarrgarten; ten odhalil dva zahloubené obytné objekty náležející 8.–9. století. Nejpozoruhodnějším zjištěním jsou ovšem výsledky analýzy keramického materiálu provedené vedoucím výzkumu H. Losertem, který se domnívá, že poměr keramického zboží raněněmeckého a slovanského původu je cca 2 : 8, resp. 1 : 9 (*Losert 1993*, 160–161). Obdobná situace byla zjiš-

[89] Nejdále v tomto ohledu zašel E. Šimek, který obyvatelstvo Chebska jednoznačně přiřadil ke kmeni Sedličanů a Chebsko se tak pro něho stalo součástí jednoho z českých kmenových území.

těna i ve Forchheimu; drobný archeologický výzkum z roku 1990 měl za cíl připravit větší terénní akci, která měla doložit existenci forchheimské falce na území městské části Forchheim – Burk a vyjádřit se k tradiční lokalizaci bitvy u Vogastisburku do prostoru této strategické polohy na levém břehu Regnitzu (*Ammon, Hrsg. 1992*; *Losert 1993*, 154). Výsledkem výzkumu bylo odkrytí sídelních vrstev 8.–10. století, jejichž keramická náplň je *„dobře srovnatelná s raně středověkými nálezy* (…) *z obou zemnic z Hallstadtu"* (*Losert 1993*, 154). Opět se tedy opakuje situace známá již z kasendorfského hradiště, kdy v nejtěsnější blízkosti zjevně říšského opěrného bodu koexistovalo podle H. Loserta vedle sebe slovanské a germánské etnikum, resp. kde se setkáváme s hmotnou kulturou charakteristickou pro kontaktní region.[90]

Znatelně méně jasné jsou poměry, které panovaly v 9.–10. století v údolí Ohře mezi Krušnými horami na severu a Slavkovským lesem a Doupovskými horami na jihu. Tato problematika není moderně zpracována; souhrnně a obšírně se jí v přímé souvislosti s Chebskem zabýval *E. Šimek* (*1955*, 87–124, 324–335), jehož závěry v zásadě přebírá a dílčím způsobem aktualizuje drobný příspěvek *F. Kašičky* a *B. Nechvátala* (*1980*); nejaktuálnější bibliografii dílčích příspěvků k této problematice zprostředkovává souborná studie *J. Slámy* (*1986*).

Jedinou archeologicky podchycenou lokalitu v oblasti představuje opevněné sídliště na k. ú. Tašovice, okres. Karlovy Vary. Dvojdílná hrazená poloha s dobře zřetelnými relikty valů poutala pozornost vlastivědných romantizujících badatelů již od 18. století, kteří jí přiřkli označení Starý Loket.[91] Ještě na plánku lokality publikovaném roku 1878 jsou zřetelné stopy kostelíka s apsidou neznámého stáří a patrocinia. Archeologický výzkum A. Knora a F. Proška, zaměřený dílem na hradištní, dílem na mezolitické osídlení ostrožny, zjistil v letech 1948–1950 osídlení náležející 9.–1. pol. 10. století, které je reprezentováno objektem srubové konstrukce (*Prošek 1952*) a vnitřním dělícím valem komorové konstrukce s čelní kamennou plentou a paralelním příkopem (*Knor 1951*); tomu odpovídají i zjištění starších, nedokumentovaných výzkumů vnějšího valu, které měly narazit na profil prokládaný zuhelnatělými břevny (*Bergmann 1928*, 70).[92]

Konec sídelní aktivity na tašovickém hrazeném sídlišti patrně souvisí se vznikem nové, nepochybně opevněné lokality, jíž je pozdější centrum stejnojmenné přemyslovské sedlecké kastelánie. To se pravděpodobně nalézalo cca 5 km východně po proudu Ohře na k. ú. Sedlec, okr. Karlovy Vary. Přesná

---

[90] Poněkud méně výmluvným dokladem soužití raně německé a slovanské hmotné kultury v prostředí říši náležejícího centra je – v důsledku absence písemných pramenů, zapříčiněné zřejmě příslušností k babenberským državám (srov. *Bosl 1965*, 60) – situace na archeologicky nejlépe poznané lokalitě na dolním Regnitzu, jíž je v samém centru Bamberku ležící návrší Domberg, o jehož raně středověkém centrálním významu přeci jen nemůže být, již jen kvůli opakované, mohutně dimenzované fortifikaci (*Losert 1993*), nejmenších pochyb.

[91] Starší vlastivědně-topografická pozorování jsou obsažena v dílech *F. Bernaua* (*1878* – zde též dobový plánek lokality) a *A. Gnirse* (*1996*).

[92] K tašovické fortifikaci viz *Kos 2009*, 80–82.

lokalizace tohoto hradu není jasná,[93] takže vývoj lokality je možno postihnout pouze na základě písemných pramenů, které samozřejmě vůbec nepostihují nejstarší fázi osídlení polohy. Sedlecko se poprvé objevuje v písemných pramenech k roku 1086, kdy císař Jindřich IV. potvrzuje hranice pražské diecéze (*CDB I*, č. 86, 92–95; překlad W. W. Tomka viz *FRB II*, 115–117); význam této listiny tkví – z hlediska tématu této práce – v tom, že horní tok Ohře včetně Chebska nezahrnuje do diecéze pražské, nýbrž řezenské, k níž Chebsko náleželo až do roku 1787 (srov. *Sturm 1964*, 124–125). Jako západní mez české církevní provincie potom určuje právě území Sedlecka, což však má nepochybný význam i z hlediska vymezení dosahu moci českých panovníků, již jen proto, že příjemce listiny – osmý pražský biskup Jaromír – patřil k čelným představitelům přemyslovského rodu.[94] Rovněž další dějiny Sedlecka v 11. a na počátku 12. století (srov. *Kejř 1973*, zejm. 13–23) jasně ukazují, že politický limit českého státu v tomto údobí nikdy nepřekročil chebsko-sedlecké pomezí. V 80. letech 12. století dokonce přešlo Sedlecko, do té doby řadová přemyslovská kastelánie, na několik let do držení Fridricha I. Barbarossy, který i zde začal budovat – po vzoru ostatních štaufských držav na východním pomezí říše (srov. *Kubů 1997*, 15–19) – ministeriální správní systém a i po návratu Sedlecka pod pravomoc českého panovníka přetrvávala po jistou dobu určitá exkluzivita v postavení oblasti (*Kejř 1973*). Český vliv v oblasti potom byl od 90. let 12. století systematicky posilován, až se roku 1232 posunula chebsko-sedlecká – a tedy říšsko-česká – hranice do oblasti služebních lén chebské ministeriality (srov. *Kubů 1997*, 74; *Velímský 1992*; *1993*), čímž byla českou expanzí západním směrem dosažena ona v zásadě konvenční východní hranice Chebska.

Rovněž o dalších dvou výšinných polohách v úžině Ohře se v literatuře uvažuje jako o raně středověkých „hradištích" (*Kašička – Nechvátal 1980*; *Sláma 1986*). Na obou těchto lokalitách, jež se nalézají na k. ú. Velichov a k. ú. Radošov (obě okr. Karlovy Vary), jsou patrné relikty valů, z první z nich – vedle střepů knovízských – jsou ze sběrů doloženy i středo- a mladohradištní keramické fragmenty; na základě takto vágní pramenné báze však není možno hovořit ani v jednom případě o raně středověkém opevněném sídlišti (srov. *Smrž 1991*).

Tento stručný exkurz naznačil, že raně středověké Chebsko postrádá jakýkoliv přímý písemný doklad „státoprávní" příslušnosti k České kotlině a českému státu po celé období raného středověku. Hypoteticky se zde sice nabízí možnost expanze tzv. říše českých Boleslavů do oblasti ležící západně od úžiny Ohře mezi Slavkovským lesem a Krušnými horami (tehdy vzniklého „práva" českého státu na Chebsko se dovolává E. Šimek), ale pravděpodobnost české expanze západním směrem, přímo proti říši, se sotva může jevit

[93] Literatura se nejčastěji kloní k táhlému návrší nad říčkou Rolavou s pomístním jménem Gobes (nejnověji *Sláma 1986*, 88), lokalizací Sedlece se obšírně zabývá *R. Turek* (*1950*, 88–91).

[94] Vysokou konsenzuálnost i mezinárodněpolitický význam tohoto právního pořízení z 29. dubna 1086 dokládá dlouhý výčet interventů (mezi nimiž nechybí ani řezenský biskup Otto, pro něhož mělo vytyčení hranic diecézí na střední Ohři přirozeně klíčový význam), stejně jako jeho promptní konfirmace ze strany papeže, resp. vzdoropapeže Klimenta III. (*CDB I*, č. 87, 95).

jako příliš vysoká. Četné společné znaky archeologického projevu však od samého počátku existence raně středověkého osídlení na Chebsku poukazují na jeho úzkou provázanost s obdobnými sídelními komorami na území severovýchodního Bavorska v oblasti *terry slavorum*, čemuž sekunduje i písemně podchycený historický a sídelněhistorický vývoj v regionu v 11.–13. století. Za nejzažší okamžik zániku *terry slavorum* jako říšského federátního útvaru je třeba pokládat přelom 10. a 11. století, od kdy je patrné opětovné nastartování procesu východní expanze říše, což odpovídá výpovědi jak písemných, tak i hmotných pramenů. Regnitzský limit Hallstadt – (Bamberg) – Forchheim přestal plnit svou funkci někdy před rokem 1007, kdy bylo císařem Jindřichem II. založeno bamberské biskupství. Tomu odpovídá i vznik nových otonských hradišť Laineck, Lankendorf a snad též Stadtsteinach a Neuhof východně od tohoto někdejšího karolinského limitu (*Abels 1986*), přičemž hloubku a společenský dosah tehdejších změn ilustruje i skutečnost, že v této době postupně mizí písemné zprávy o přítomnosti Slovanů v severovýchodním Bavorsku.[95] Do časů počátku tohoto procesu je také kladeno vytyčení linie tzv. Otnantovy cesty (Creußen – Kemnath – Redwitz – Cheb, srov. *Neubauer – Thierse 2001*; *Manske 2008*), přičemž díky tzv. otnantovské donaci Jindřicha IV. z roku 1061 (*DD H IV*, č. 69, 89–90) je možno učinit si představu o postupu toho procesu po polovině 11. století. K završení východní expanze říše pak došlo na počátku 12. století připojením Chebu k vohburské Severní marce, čímž se zároveň skončily dějiny raně středověkého Chebska.

Tomuto vývoji odpovídá i funkční význam osídlení na chebsko-franko-falckém pomezí, na který je nutno pohlížet především jako na komunikační. V oblasti mezi horním Mohanem a horní Ohří zřejmě fungovala tradiční západovýchodní stezka, kterou již na počátku 30. let správně, třebaže bez náležitého pramenného podkladu, predikoval již pro pravěké období *P. Reinecke* (*1931*). Osídlení podél jejího průběhu se uzavíralo do atomických sídelních komor soustředěných v několika kilometrech okolo jediného, krajinně dominantního centra. Představíme-li si jako výchozí bod této komunikace např. Hallstadt coby jedno z center jmenovaných diedenhofenským kapitulářem a budeme-li pokračovat východním směrem, dojdeme ke specifické lokalitě Kasendorf, Ldkr. Kulmbach, odtud je možno směřovat k tzv. flednitzské sídelní komoře okolo návrší Rauher Kulm, do Chebu a jeho sídelní buňky, dále potom na hradiště Tašovice, okr. Karlovy Vary, kolem níž je třeba opět očekávat obdobné, nepříliš široké zázemí, až postoupíme k dalšímu středo- a mladohradištnímu opevněnému sídlišti Hradec, okr. Chomutov, které představuje nejzápadnější výběžek plošně kompaktního osídlení středního Poohří a české kotliny (srov. *Bubeník 1988*). Tyto lokality, které jsou zcela nepochybně současné, lemují stezku, která překonává ze sídelního hlediska méně výhodné území, v průměrném intervalu 43,3 km, a to mimořádně rytmicky, neboť průměrná absolutní odchylka od uvedené střední hodnoty činí pouhé 2,4 km.

[95] Naposledy jsou zmiňováni v protokolu synody bamberské diecéze z roku 1059 – viz *MB*, 497.

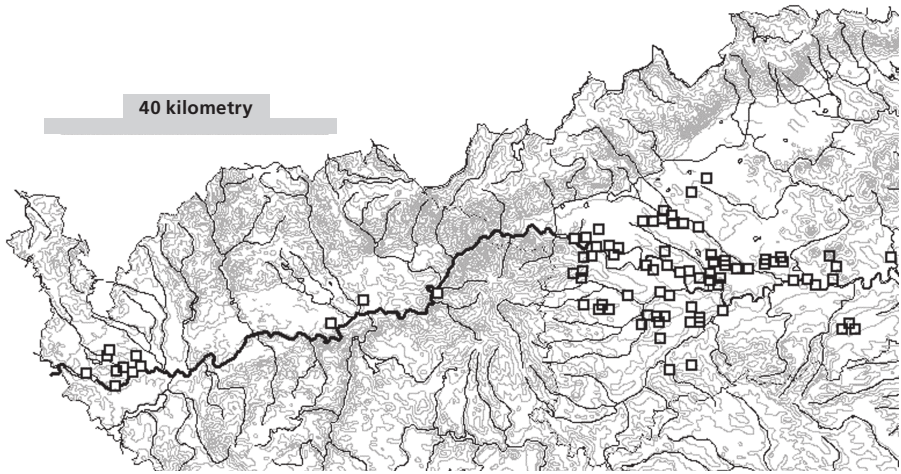

Obr. 8. Porovnání hustoty raně středověkých lokalit horního a středního Poohří v 9.–11. století (podle Bubeník 1988; Hejna 1971; Kašička – Nechvátal 1980, upraveno a doplněno)
Fig. 8 A comparison of the density of early medieval localities in the Upper and Central Ohře (Eger) Basin in the 9th–11th centuries (following Bubeník 1988; Hejna 1971; Kašička – Nechvátal 1980, adapted and complemented)

6. Závěr

Předcházející kapitoly poukázaly na šíři problematiky raně středověkého osídlení Chebska, již tímto v žádném případě nelze pokládat za uzavřenou. Proto bude lépe rezignovat na tomto místě na takový závěr, který by nutně pouze vzbuzoval zdání komplexnosti, a místo něj uvést několik kompaktně formulovaných tezí, které do budoucna nabídnou prostor pro případnou diskusi nad jednotlivými segmenty – jak bylo naznačeno – poměrně složitě strukturované otázky, jakou osídlení Chebska v raném středověku představuje.

1. Plošný rozsah raně středověkého osídlení tzv. historického Chebska odpovídá poměrně veliké *chebské raně středověké sídelní komoře*, ojedinělé nálezy z jiných částí tohoto historického regionu nelze s doklady osídlení trvalejšího rázu zaměňovat. V rámci Chebské kotliny se doklady sídelní aktivity váží na nivu Ohře a jižně orientované svahy nad ní, a to v bezprostřední blízkosti opevněného sídliště nalézajícího se na ostrožně dnešního Chebského hradu; toto někdejší hrazené sídliště zřejmě představuje jediné raně středověké centrum v regionu.

2. Poodravská větev osídlení v rámci chebské sídelní komory představuje na základě současného stavu bádání problém, který není jednoznačně řešitelný. V daném prostoru je možno pozorovat všechny signifikantní jevy, které doprovázejí archeologicky doložené osídlení v nivě Ohře (např. nivní půdy, konfigurace terénu, vzdálenost od centrální lokality aj.), jednoznačné hmot-

né doklady však chybějí, přičemž naděje na změnu tohoto stavu je poměrně malá.

3. Význam toponomastických pramenů pro poznání raně středověkého osídlení Chebska je nutno přehodnotit; samy o sobě totiž nepředstavují doklad sídelní aktivity na území, k němuž se váží, tak jak se domnívalo starší bádání, stejně jako není možno paušálně přiřadit jejich vznik jediné fázi vývoje osídlení. Bez hlubší jazykovědné analýzy je lze použít jen jako doklad maximálního rozsahu kolonizačního osídlení Chebské kotliny (a patrně také vnějšího Chebska), neboť teprve závěr východní říšské kolonizace představuje víceméně bezpečné datum *ante quem* pro jejich vznik a šíření. Klíčový význam potom mají toponyma slovanského původu pro určení *kolektivní identity* komunity obývající Chebsko, resp. její slovanské jazykové komponenty.

4. Pro **časový rozsah** trvání chebské raně středověké sídelní komory jsou klíčovým pramenem kostrová pohřebiště. Rozpaky vzbuzuje určení jejich počátků, neboť chybí jakýkoliv činitel, který by umožnil synchronizovat severobavorská a česká pohřebiště 8.–11. století, jejichž datování se u obdobných nálezů rozchází v tom smyslu, že v Bavorsku bývají datovány jako starší. Určité vysvětlení této skutečnosti může spočívat v odlišných badatelských tradicích. V principu konvenčně lze tedy zařadit venkovská pohřebiště z Chebska do závěru 9.–10. století, nekropoli z ostrožny Chebského hradu do 10. až počátku 12. století. Zvláště toto poslední datum znamená nikoliv nepodstatnou skutečnost pro poznání vývoje této klíčové lokality na rozhraní raně středověké a kolonizační periody.

5. Nástup říšské kolonizace není nutno pokládat za okamžik zásadní diskontinuity v sídelním i obecně historickém vývoji Chebska. Stejně jako je nutno odmítnout zásadní změny na chebské ostrožně spojené s rokem 1100, který je pokládán za rok připojení Chebska k Severní marce, není nutno předpokládat přelomové změny ani ve venkovském prostředí. O tom svědčí jednak nejstarší diplomatický materiál vztahující se k samotnému Chebu, jednak postup štaufské ministeriální kolonizace, jak byl naznačen výše, zejm. patrná kontinuita zázemí chebské ostrožny.

6. Etnicita obyvatelstva chebské sídelní komory představuje delikátní problém, jehož řešení bylo v minulosti poznamenáno česko-německými nacionalistickými konfrontacemi. Celá otázka je však členěná složitěji, než jak si nacionalizující badatelé uvědomovali. Na základě dostupných pramenů je možno vyjádřit se pouze ke *kolektivní identitě*, která se jeví být v rovině hmotné kultury i po stránce jazykové obecně západoslovanskou. Patrně pouze moderní výzkum kostrového pohřebiště by umožnil pokročit při úvahách o etnicitách *personálních*, resp. *individuálních*. Ovšem i dílčí úvahy týkající se *kolektivní etnicity* – byť se mohou s názory staršího bádání principiálně shodovat – je třeba pokládat za účelné a přínosné, neboť se díky věcné argumentaci pohybují na kvalitativně vyšší úrovni, než spory o neexistující nacionální hranici vedené okolo poloviny 20. století.

7. Je zřejmé, že s poznáváním nacionální a státní příslušnoti Chebska souvisí problematika **střetávání** vlivů několika **kulturních provincií** v jeho hmotné kultuře. Za neúčelné je třeba pokládat hledání dílčích paralel na příliš rozsáhlých územích, klíčové je naopak zařazení chebské hmotné kultury do souvislostí s okolními regiony (srov. *Brather 2001*, 49–50). Drtivou většinu jevů, s nimiž je v rámci Chebska možno se setkat, lze vyložit v kontextu dobové hmotné kultury severozápadních Čech, Horní Falce a Horních Franků, jen v ojedinělých případech je nutno obrátit pozornost za hranice takto vymezeného prostoru.[96] Je tedy možno tvrdit, že Chebsko představuje kontaktní region mezi hmotnou kulturou Bavorska, především severovýchodního (*terry slavorum*), a České kotliny.

8. „Státní" příslušnost chebské sídelní komory je možno dovozovat pouze na základě zpráv o situaci v okolních regionech, tedy v Čechách a v severovýchodním Bavorsku; je tedy nutno vystačit si s konstrukcí postavenou na víceméně negativních zjištěních. Je nepochybné, že Chebská kotlina v počátcích svého osídlení nenáležela říši karlovců, neboť ta nalezla svou východní hranici na tzv. *limitu sorabicu* vymezeném nejpozději roku 805. Českému státu rovněž nemohla v tomto období náležet, neboť ten v pravém slova smyslu neexistoval. Chebská kotlina tedy byla v tomto období více či méně integrální součástí kontaktního území franského a slovanského světa, který je v dobových pramenech označován jako *terra slavorum*; není úkolem této práce analyzovat vztah tohoto nepochybně značně autonomního území k říši, obecně lze snad hovořit o jakémsi federátním uspořádání. Chebsko samotné – coby v rámci *terry slavorum* říšské východní hranici nejvzdálenější území – mělo vazby na říši patrně nejvolnější (to dokládá absence analogického označení k termínům *radanzvindi*, *moinivindi* a *naabvindi*, které by postihovalo obyvatelstvo horního toku Ohře), zato je však – ovšem pouze v rámci hmotné kultury – možno zjistit úzký vztah k oblasti severozápadních Čech. V průběhu 9. století došlo k podstatnému kulturnímu sblížení Chebska a vlastní České kotliny, neboť obě tato území patrně již v této době příslušejí ke sféře vlivu řezenské diecéze, zatímco území franského limitu spadá pod biskupství würzburské, což však opět není možno spojovat s jakoukoliv formou podřízenosti Chebska sotva se rodícímu českému státu.[97] Ta – ovšem čistě hypoteticky – připadá v úvahu pouze v období okolo poloviny 10. století, tj. v době vzmachu tzv. říše českých Boleslavů (patrně by však měla pouze formu tributární závislosti), neboť již listina Jindřicha IV. z roku 1087 nezahrnuje Chebsko do dávných hranic pražského biskupství, z čehož lze vyvozovat,

---

[96] To se týká především kontaktů se středním Pomohaním a snad i Porýním, které dokládají nálezy z Četnova a Dlouhých Mostů. Nepochybně je však možno odhlédnout např. od paralel, které hledal zejm. *A. Hejna* (*1971*, 522) v oblasti durynské, která s Chebskem samotným jen velmi málo souvisí fyzickogeograficky i dějinně.

[97] Výslovné započtení Chebu mezi přemyslovské državy Z. Krumphanzlovou je třeba pokládat spíše za důsledek neobratné formulace, než za kvalifikovanou interpretaci (*Krumphanzlová 1974*, 37).

že závislost Chebska na Českém státě – byla-li vůbec jaká – skončila již okolo roku 973 nebo krátce po něm. Otonsko-štaufská kolonizace započatá na přelomu tisíciletí potom pozvolna postupovala východním směrem, do poloviny 11. století však Chebské kotliny patrně nedosáhla, avšak ani prameny k doposud málo poznanému období po roce 1100 nenaznačují okamžité vybudování říšské správy, což dovoluje hovořit o postupné inkorporaci chebské sídelní komory, resp. rodícího se historického Chebska, do říšského území v průběhu 1. poloviny 12. století.

Prameny a literatura[98]

CDB I
Friedrich, G. 1907: Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae I. Praha.
CDB III.1
Friedrich, G. 1942: Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae III : Fasciculus primus. Praha.
CRF I
Boretius, A. 1883: Capitularia Regum Francorum I : Monumenta Germaniae Historica, Leges. Hannover.
DD Arn
Kehr, P. 1940: Die Urkunden Arnolfs : Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Regum Germaniae ex Stripe Karolinorum III. Berlin.
DD H IV
Gladiss, D. 1941: Die Urkunden Heinrichs IV : Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae IV. Berlin.
DD LK
Schieffer, T. 1960: Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes : Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Regum Germaniae ex Stripe Karolinorum IV. Berlin.
FRB II
Emler, J. 1874: Cosmae Chronicon Bohemorum cum Continuatoribus : Fontes rerum Bohemicarum II. Praha.
LLB
Völkl, G.1955: Das älteste Leuchtenburger Lehenbuch, Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 96, 277–404.
MB
Jaffé, P. 1869: Monumenta Bambergensia : Bibliotheca rerum Germanicarum XV. Berlin.
ME
Gradl, H. 1886: Monumenta Egrana I. Eger.
NLB
Singer, F. W. 1996: Das Nothaftische Lehensbuch von 1360. Arzberg – Hohenberg.

[98] Nepublikované prameny jsou in extenso citovány průběžně v poznámkovém aparátu.

RB I
Erben, K. J. 1855: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae : Pars I., Annorum 600–1253. Praha.
SRG VII
Kurze, F. 1891: Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis : Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi VII. Hannover.
SRG L
Kurze, F. 1890: Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Trevensis : Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi L. Hannover.

Abels, B.-U. 1986: Archäologischer Führer Oberfranken. Stuttgart.
Alberti, K. 1904: Alte Ringwallinseln im Egerlande, Unser Egerland 8, 50–53.
Ammon, H. (Hrsg.) 1992: Schriftenreihe der universitären Außenstelle Forchheim: Die Entwicklung Forchheims im frühen Mittelalter. Forchheim.
Bachmann, M. 1925: Die Verbreitung der slavischen Siedlungen in Nordostbayern. Erlangen.
Bergmann, A. 1928: Vorläufiger Bericht über Wallgrabungen in Westböhmen, Sudeta 4, 69–72.
Bernau, F. 1878: Burg und die Stadt Elbogen von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1547. Kommotau.
Bláhová, M. 1986: Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu: Acta Universitatis Carolinae, Monographia C – 1883. Praha.
Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N. 1999: Velké dějiny zemí Koruny české: Svazek I, Do roku 1179. Litomyšl – Praha.
Boháč, J. 2007: Zmizelé Chebsko: zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945. Cheb.
Bosl, K. 1965: Handbuch der historischen Stätten Deutschlands VII: Bayern. Stuttgart.
Brather, S. 2001: Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin – New York.
Brather, S. 2004: Etnische Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie: Geschichte, Grundlagen und Alternative. Berlin – New York.
Brather, S. 2008: Kleidung, Bestattung, Identität: Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter, Zwischen Spätantike und Frühmittelalter 57, 237–273.
Brundke, N. v tisku: Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Mockersdorf, Lkr. Neustadt an der Waldnaab.
Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen, in: Staňa, Č. (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, 183–192. Brno.
Burachovič, S. 2003: Knihy Antona Gnirse o Karlovarském kraji, in: Horčička, K. (ed.), Pocta Antonu Gnirsovi, 22–28. Loket.
Dietel, K. 1965: Frühmittelalterliche Metallfunde vom Großen Waldstein, Kulturwarte 11, 134–136.
Dietel, K. 1966: Der Waldstein im Spiegel seiner Geschichte und im Lichte neuer Ausgrabungen: Heimatbeilage zum Amtlichen Schulanzeiger des Regierungsbezirks Oberfranken 25. Bayreuth.

Dinklage, K. 1938: Zur ältesten Besiedlungsgeschichte des Egerlandes, Heimat und Volkstum 14, 329–336.
Dinklage, K. 1940: Studien zur Frühgeschichte des deutschen Südostens, Südostforschungen 5, 158–198.
Dobiáš, J. 1963: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze?, Historica 6, 5–44.
Eichler, E. a kol. 2001: Siedlungsnamen im oberfränkischen Stadt- und Landkreis Bamberg. Beiträge zur slavisch – deutschen Sprachkontakten, Band I. Heidelberg.
Eichler, E. a kol. 2006: Siedlungsnamen im oberfränkischen Stadt- und Landkreis Bayreuth. Beiträge zur slavisch – deutschen Sprachkontakten, Band II. Heidelberg.
Ettel, E. 2004: Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Egerer Kreises unter besonderer Berücksichtigung der Orts- und Flurformen. Quellen und Erörterungen 4. Pressath.
Fiala, Z. 1967: Die Organisation der Kirche im Přemysliedenstaat des 10.–13. Jhs., in: Graus, F. – Ludat, H. (Hrsg.), Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, 133–143. Wiesbaden.
Fischer, R. 1940: Zur Namenkunde des Egerlandes: Die slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte. Reichenberg – Leipzig.
Franz, L. 1939: Ein frühdeutscher Fund aus dem Egerland, in: Hesch, M. – Spannaus, G. (Hrsg.), Kultur und Rasse : Otto Reche zum 60. Geburtstag, 76–79. München – Berlin.
Franz, L. 1940: Ein frühdeutscher Fund aus dem Egerland, Unser Egerland 44, 78–79.
Franz, L. 1941: Der Fund von Trebendorf, Unser Egerland 45, 68–73.
Geldner, F. 1986: Das Problem der vierzehn Slavenkirchen Karls des Großen, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 42, 192–205.
Gnirs, Anton 1927: Zur Frage vorgeschichtlicher Siedlungen im Franzenbader Moorland und in seiner Umgebung, Sudeta 3, 77–87.
Gnirs, A. 1995: Wogastisburg, Bohemia 36, 113–117.
Gnirs, A. 1996: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad. München.
Haberstroh, J. 2000a: Slawische Siedlung in Nordostbayern, in: Wieczorek, A. – Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000, 713–717. Stuttgart.
Haberstroh, J. 2000b: Die merowingischen Grabfunde von Kleinbardorf, Gde. Sulzfeld, Lkr. Rhön-Grabfeld, Beiträge zur Archäologie in Unterfranken, 245–263.
Haberstroh, C. 2004: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Ldkr. Bayreuth. München.
Hanning, R. 2003: S-Schleifenringe in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns, in: Ericsson, I. – Losert, H. (Hrsg.), Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit: Festschrift für Walter Sage, 174–185. Bonn.
Hasil, J. 2008: Chebsko a Horní Franky – kontaktní region Franské říše a západních Slovanů, in: Šimůnek, R. (ed.), Regiony – časoprostorové průsečíky?, Historická geografie, Supplementum 2, 77–97. Praha.
Hasil, J. v tisku: Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku, Archaeologia Historica 40.
Heidenreich, A. 1997: Ein hochmittelalterlicher Bestattungsplatz mit Schläfenringen auf dem Barbaraberg (Gde. Speinshart, Lkr. Neustadt a. d. Waldnaab), Beiträge zu der Archäologie in der Oberpfalz, 322–333.

Heidenreich, A. 1998: Ein slawischer Friedhof mit Kirche auf dem Barbaraberg im Lankreis Neustadt/Waldnaaab : Archäologische Zeugnisse zur Siedlungsgeschichte I. Bamberg – Pressath.
Heinrich, A. 2003: Josef Szombathy (1853–1943), Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien 133, 2–45.
Hejna, A. 1964: Archeologický výzkum v Chebu v roce 1962–1963, Archeologické rozhledy 16, 664, 685–690.
Hejna, A. 1965: Zbytek opevnění slovanského hradiště v Chebu, Archeologické rozhledy 17, 825–830.
Hejna, A. 1967a: Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska, Památky archeologické 58/1, 169–271.
Hejna, A. 1967b: K některým otázkám slovanského osídlení Chebu a Chebska, Minulostí Západočeského kraje 5, 204–219.
Hejna, A. 1971: Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II, Památky archeologické 62/2, 488–550.
Hlaváček, I. 1997: Nástin historiografie města Chebu a Chebska, Sborník Chebského muzea, 132–140.
Horčička, K. 2003: PhDr. Anton Gnirs: Stručný životopis, in: Horčička, K. (ed.), Pocta Antonu Gnirsovi, 5–8. Loket.
Jirát, T. – Šebesta, P. 2004: K počátkům historie Kynšperka, Sborník Chebského muzea, 16–31.
John, A. 1903: Oberlohma: Geschichte und Volkskunde eines egerländer Dorfes. Prag.
John, A. 1908: Adolf Czernicki †, Unser Egerland 12, 87.
John, A. 1911: Weitere Beiträge zur Geschichte des Egerländer Dorfes Oberlohma: Die Gräberfunde bei Oberlohma, Unser Egerland 15, 10–11.
Jonas, J. E. 1912: Bericht über die Ausgrabungsarbeiten auf der Kaiserburg zu Eger im Jahre 1911: Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkomission für Denkmalpflege, Beiheft VI. Wien.
Karel, T. – Knoll, V. 2006: Bylo v Dřenici panské sídlo?: Možnosti interpretace jedné fortifikace, Dějiny staveb 2006, 153–170.
Kašička, F. – Nechvátal, B. 1980: Slovanská hradiště v povodí Ohře na Loketsku, in: Dostál, B. – Vignatiová, J. (eds.), Slované 6.–10. století: Sborník referátů ze sympozia Břeclav – Pohansko 1978, 107–112. Brno.
Käubler, R. 1935: Die ländlichen Siedlungen des Egerlandes. Leipzig.
Kejř, J. 1973: Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie Sedlecké (Loketské), in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, 11–27. Praha.
Klír, T. – Kenzler, H. 2009: Srovnávací studium areálů zaniklých středověkých vesnic na základě analýz fosforečnanů. Zaniklá středověká vesnice Schwarzenbach u Chebu, Archaeologia Historica 40, 657–680.
Knor, A. 1951: Slovanské hradisko v Jenišově – Tašovicích, Archeologické rozhledy 3, 16, 25–26.
Kos, L. 2009: Raně středověké fortifikace s čelní kamennou plentou ve střední Evropě. Nepublikovaná bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze.
Krüger, R. 1967: Typologie des Waldhufendorfes nach Einzelformen und deren Verbreitungsmustern. Göttinger geographische Abhandlungen, Heft 42. Göttingen.
Krumphanzlová, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách, Památky archeologické 65/1, 34–110.
Kubů, F. 1997: Štaufská ministerialita na Chebsku. Cheb.

Kubů, F. 2005: Chebský městský stát. České Budějovice.
Losert, H. 1993: Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken: Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft VIII. Köln.
Losert, H. 2003: Bajuwaren und Slawen im frühen Mittelalter in der mittleren und nördlichen Oberpfalz, Schriftenreihe des Stadtmuseums und Stadtarchivs Sulzbach-Rosenberg 19, 155–162.
Losert, H. 2004: Zur mittelalterlichen Siedlungsgeschichte im Steigerwald aus archäologischer Sicht, in: Becker, H. – Ericsson, I. (Hrsg.), Mittelalterliche Wüstungen im Steigerwald, 1–46. Bamberg.
Losert, H. 2005: Kirchenarchäologie und mittelalterliche Siedlungsgeschichte in Nordbayern, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österrech 21, 107–118.
Losert, H., 2007: Neue Forschungen am „Rauhen Kulm": Teil 2: Archäologische Untersuchungen zur Kenntnis von Besiedlung und Befestigung im frühen Mittelalter, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 18, 119–126.
Losert, H. 2007/08: Slawen in der Oberpfalz – eine Bestandsaufnahme, Acta Archaeologica Carpathica 42–43, 301–370.
Losert. H. 2008: Archäologische Untersuchungen am Rauhen Kulm in der Flednitz. in: Neubauer, M. – Schön, R. – Thieser, B. (Hrsg.), Kemnath: 1000 Jahre und mehr, 65–107. Pressath.
Losert, H. – Szameit, E. 2004: Archäologische Untersuchungen im wieder entdeckten frühmittelalterlichen Gräbefeld von Mockersdorf, Stadt Neustadt am Kulm, Landkreis Neustadt an der Waldnaab, Oberpfalz, das Archäologische Jahr in Bayern 2003, 101–103.
Manske, D. 2008: Der Raum Kemnath, ein mittelalterlicher Kreuzungsbereich bedeutender Altfernwege, in: Neubauer, M. – Schön, R. – Thieser, B. (Hrsg.), Kemnath: 1000 Jahre und mehr, 107–160. Pressath.
Měřínský, Z. 2006: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.
Müller, M. 1923: Die Slavengräber bei Oberlohma und die Slaven im Egerlande, Egerer Jahrbuch 53, 57–65.
Neischl, A. 1912: Die vor- und frühgeschichtlichen Befestigungen am Rauher Kulm bei Neustadt am Kulm (Oberpfalz). Paris.
Neubauer, M. – Thieser, B. 2001: Cheb – (Redwitz) – Kemnath – Creußen: Místa na staré dálkové cestě, Sborník Chebského Muzea, 71–76.
Niederle, L. 1909: Příspěvky k počátkům českých dějin: Jak daleko seděli Čechové na jih?, Český časopis historický 15, 72–78.
Nový, R. 1968: Die Anfänge des Böhmischen Staates I, Acta Universitatis Carolinae, Monographia 26. Praha.
Obst, R. 2006: Untersuchungen zu zwei durch Lesefunde erschlossenen Wüstungen des frühen Mittelalters bei Zellingen, Lkr. Main-Spessart, Beiträge zur Archäologie in Unterfranken, 147–205.
Plesl, E. 1961: Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha.
Pöllath, R. 1998: Ein Gräbefeld des 8. Jahrhunderts aus der Cham-Further Senke, Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz, 355–360.
Pöllath, R. 2002: Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern: Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Weismain und Thurnau-Alladorf. München.
Prošek, F. 1952: Zbytky slovanského srubu na Starém Lokti u Jenišova-Tašovic, Archeologické rozhledy 4, 426, 452–453.

Reinecke, P. 1927/28: Die Slaven in Nordostbayern, Bayerischer Vorgeschichtsfreund 7, 17–37.
Reinecke, P. 1931: Die Westgrenze vorgeschichtlicher Besiedlung in Böhmen, Sudeta 7, 26–38.
Röhrer-Ertl, O. 2002: Zwei anthropologische Beiträge zu den Gräberfeldern von Alladorf und Weismain, in: Pöllath, R., Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern, 197–258. München.
Schürer, O. 1929: Die Doppelkapelle der Kaiserpfalz Eger: Eine baugeschichtliche Untersuchung. Eger – Kassel.
Schürer, O. 1934a: Die Kaiserpfalz Eger. Berlin.
Schürer, O. 1934b: Geschichte von Burg und Pfalz Eger. München.
Schürer, O. 1934c: Die Kaiserpfalz Eger: Ihr politisches und künstlerisches Schicksal. Prag.
Schwarz, E. 1931: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München – Berlin.
Schwarz, E. 1960: Sprache und Siedlung in Nordostbayern. Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft, Band IV. Nürnberg.
Schwarz, K. 1955: Die vor- und frühgeschichtlichen Geländedenkmäler Oberfrankens, Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte V. Kallmünz.
Schwarz, K. 1984: Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Mainz.
Siegl, K. 1912: Die Ausgrabungen auf der Kaiserburg in Eger, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 50, 358–372.
Singer, F. W. 1958: Ein spätkarolingischer Goldschmuck von Hohenberg an der Eger, Siebenstorm 27, 97–99.
Singer, F. W. 1965: Mittelalterliche Keramik aus dem Fichtelgebirge, Kulturwarte 11, 122–133.
Sláma, J. 1973: Civitas Wistrachi ducis, Historická geografie 11, 3–30.
Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II: Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 11, Praha.
Slavík, J. R. 1949: Slované na Chebsku. Cheb.
Smetánka, Z. – Klápště, J. – Richterová, J. 1979: Geodeticko-topografický průzkum zaniklé středověké vsi Ostrov (k. o. Jedomělice), Archeologické rozhledy 31, 420–430.
Smrž, Z. 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách: Pokus o sídelně historické hodnocení, Archeologické rozhledy 43, 63–89.
Stloukal, M. – Szilvássy, J. – Šebesta, P. 1988: Die slawische Gräberstätte auf der Kaiserburg in Cheb (Eger), Památky archeologické 79/2, 390–423.
Stroh, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz, Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 4. Kallmünz.
Sturm, H. 1935: Das franzenbader Museum. Eger.
Sturm, H. 1964: Oberpfalz und Egerland: Ausgewählte Vorträge. Geislingen.
Šauerová, L. 2003: Antropologický výzkum kosterních pozůstatků ze slovanského pohřebiště na Chebském hradě, Sborník Chebského muzea, 57–63.
Šebesta, P. 1978a: Dřenice, o. Cheb, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 1975, č. 51, 41.
Šebesta, P. 1978b: Kolová, o. Libavské Údolí, okr. Sokolov, Výzkumy v Čechách 1975, č. 106, 75.
Šebesta, P. 1978c: Cheb, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 1975, č. 76, 30.

Šebesta, P. 1981: Výzkum hradů vnitřního Chebska, Archeologia historica 6, 79–88.
Šebesta, P. 1982: Zaniklé středověké vesnice v západní části Slavkovského lesa, Archeologia historica 7, 203–209.
Šebesta, P. 1989: Neue Beiträge zur Bauentwicklung Chebs (Eger), Archeologia historica 14, 123–130.
Šebesta, P. 1990: Cheb, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 1986/87, č. 155, 62.
Šebesta, P. 1995: Cetnov, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 1990, č. 179, 43.
Šebesta, P. 1997: Archäologische Forschung der Kaiserburg zu Eger, in: Nekuda, R. – Unger, J. (eds.), Z Pravěku do středověku, 197–203. Brno.
Šebesta, P. 1999a: Der frühmittelalterliche Betattungsplatz von Cheb (Eger), Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 8, 193–200.
Šebesta, P. 1999b: Sbírka archeologie, Sborník Chebského muzea, 64–66.
Šebesta, P. 1999c: Střížov, nově objevené pravěké sídliště. Sborník Chebského muzea, 9–17.
Šebesta, P. 2000: Štaufská hradní kaple v Chebu, Sborník Chebského muzea, 9–15.
Šebesta, P. 2001: První slovanská obydlí v Chebu, Sborník Chebského muzea, 5–10.
Šebesta, P. 2002a: Die ältesten Spuren der Kolonisation in Cheb/Eger, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 12, 204–210.
Šebesta, P. 2002b: Přerušení vývoje osídlení v pravěku historického Chebska, Sborník Chebského muzea, 10–19.
Šebesta, P. 2004a: Cheb, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 2002, č. 363, 82.
Šebesta, P. 2004b: Cheb, okr. Cheb, Výzkumy v Čechách 2002, č. 364, 83.
Šebesta, P. 2005: Před 40 lety zemřel Julius Ernst Jonas, Sborník Chebského muzea, 246–247.
Šebesta, P. 2006: Nejstarší opevnění v Chebu, Sborník Krajského muzea Cheb, 168–175.
Šedivý, M. 2007: Zaniklé středověké vesnice v západní části Slavkovského lesa (Nepublikovaná bakalářská práce). Plzeň.
Šimek, E. 1955: Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době. Brno.
Štefan, I. 2010: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, Studia Mediaevalia Pragensia 9, 171–205.
Štefan I. – Varadzin L. 2008: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie, in: J. Hrdina – B. Zilynská (eds.), Církevní topografie a síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, 33–54. Praha.
Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Praha.
Turek, R. 1950: Slovanské osídlení Chebska, Obzor prehistorický 14, 401–440.
Turek, R. 1957: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
Turek, R. 1975: Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 a její teritoria, Slavia Antiqua 20, 69–122.
Úlovec, J. 1998: Hrady, zámky a tvrze na Chebsku. Cheb.
Ungerman, Š. 2005: C. Haberstroh: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Ldkr. Bayreuth, Archeologické rozhledy 57, 422–428.
Varhaník, J. – Zavřel, J. 1989: K petrografické skladbě zdiva chebského hradu, Památky a příroda 14, 15–16.
Velímský, T. 1990: Libavské údolí, o. Kolová, okr. Sokolov, Výzkumy v Čechách 1986/87, č. 243, 99.
Velímský, T. 1992: Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg), Památky archeologické 83/1, 105–148.

Velímský, T. 1993: Die Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg) im Lichte neuer archäologischer Forschungen, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 3, 57–60.
Wilhelm, F. 1911: Die Grabungen auf der Egerer Kaiserburg, Unser Egerland 15, 103–106, 128–132.
Wiwjorra, I. 1996: German archaeology and its relation to nationalism and racism, in: Díaz-Andreu, M. – Champion, T. (eds.), Nationalism and archaeology in Europe, 164–188. London.
Zapf, L. 1885/86: Ein Burgwall auf dem Waldstein im Fichtelgebirge, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Baierns 6, 1–16.
Zapf, L. 1887: Die wendische Wallstelle auf dem Waldstein in Fichtelgebirge, Archiv für Geschichte von Oberfranken 17, 237–251.

The Early Medieval Settlement of the Cheb Region

The study presented dealing with the issue of the early medieval settlement of the Cheb region (seventh through eleventh centuries) is not the first treatment of the given topic; the studies by R. Turek, E. Šimek and partially also A. Hejna from the 1950s–60s are however already antiquated and heavily weighted by the period nationalism, just like the earlier German publications. The author therefore approaches the topic without *a priori* ethnic schemes and attempts to open the issue anew on the basis of the sources.

The first part of the text summarises the history of the research up to now, namely on the basis of publications as well as archival documents. The method as well as the approach of four generations of scholars that formed the history of the research on the early medieval Cheb region are analysed critically.

The subsequent passage outlines from a general perspective the source base upon which it is possible to rely in the study of the early medieval Cheb region. After an analysis of the processes as a consequence of which the individual categories of sources (written, material and toponomastic) formed, the author comes to the conclusion that the reconstruction of the time duration as well as the territorial expansion of the early medieval Cheb region must take place primarily on the basis of archaeological finds.

The third chapter consists of an alphabetical structured catalogue of those archaeological localities that were drawn by the research so far into the resolution of the issues of the early medieval settlement of the Cheb Region. Besides the brief characteristics, the respective entries contain a verbal description of the localisation, outline of the history of the research, the characteristics and assessment of the locality, respective bibliographic references and data on the maps and illustrations.

The pivotal part of the text is the fourth chapter, where the author based on the previous critique of the sources as well as the earlier approaches to the issue attempts a new overall solution to the issue. Here, the current, generally accepted model of the so-called historical Cheb region populated already from the early Slavonic periods is rejected. Instead, the author presents a conception of an early medieval Cheb enclave, which is limited to a very narrow perimeter around the only proven centre in the area – Cheb. The beginnings of permanent settlement of the Cheb region should be placed approximately in the middle of the ninth century; the beginning of the high medieval residential as well as society-wide transformation needs to be expected in connection

with the annexation of the Cheb region to the Northern March at the beginning of the twelfth century; nevertheless, this process cannot be joined with the more or less organised Germanisation of the region, because toponyms with a Slavonic basis clearly prove the share of the Slavonic-speaking population still in the process of the colonisation outside of the enclave.

The conclusion is devoted to the problems of the cultural, ethnic and state citizenship of the Cheb enclave. On the basis of the development in the neighbouring regions (northeast Bavaria, the Central Eger Basin), it is possible to prove the cultural influences from the area of the Regnitz-Main River Basin, from the catchment basin of the Naab but dominantly from the area of the Central Eger Basin. On the basis of this analysis, the author expresses himself for a collective ethnicity of the settlement containing a predominant Slavonic component. The affiliation of the early medieval Cheb region to the Czech state is not possible to support with any sources, just like its affiliation to the Frankish Kingdom. Affiliation in a federated unit on the east of the Carolingian-Ottonian Empire which period texts referred to as *terra slavorum* thus appears as a very likely resolution. This possibility is supported especially by the parallel residential strategy of small enclaves lining the natural traffic directions in this area.

Mgr. Jan Hasil
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK
Celetná 20
116 38 Praha 1
hasil@seznam.cz

LUBOMÍR KOŠNAR

TZV. ŠLUKNOVSKÉ KRUHY[1]
The So-Called Šluknov Rings

Šluknov – raný středověk – zdobené kruhy – náramky – depoty stříbra – orientální importy
Šluknov – Early Middle Ages – decorated rings – armrings – silver hoards – oriental imports

Studie zkoumá kulturní souvislosti, chronologii, původ a transfer dvou masivních stříbrných kruhů, náhodně objevených v 19. stol. ve Šluknově, okr. Děčín. Tyto artefakty jsou typově spjaty s raně středověkými náramky a nákrčníky s vinutou nebo splétanou vnitřní částí oblouku, jsou však v mnohém ojedinělé. Jejich původ se hledá na dolní Volze nebo ještě východněji ve Střední Asii, k jejich transferu do střední Evropy došlo asi spolu s přílivem mincí ze středoasijských kalifátů, nejspíše na sklonku 10. nebo na počátku 11. století. Je možné, že kruhy byly platidlem jako forma hřivny.

The study investigates the cultural connections, chronology, origin and transfer of two massive silver rings accidently discovered in Šluknov, Děčín District in the nineteenth century. These artefacts are in their type related to the early medieval bracelets and necklaces with wound or braided inner parts of the arch but are in many ways unique. Their origin is being sought in the south Volga region or further east in Central Asia; they may have been transferred to Central Europe along with the influx of coins from the Central Asian caliphates, most likely at the end of the tenth or beginning of the eleventh centuries. It is possible that the rings were a currency as a form of silver mark.

Již déle než sto let jsou ve fondech Národního muzea v Praze uloženy pod inventárními čísly 111944 a 111945 (*obr. 1a, obr. 1b*: *A, B*) dva masivní zdobené kruhy z kovové slitiny s podílem stříbra (obvykle označované jako stříbrné), o jejichž nálezových okolnostech je zaznamenáno jen to, že byly nalezeny v 19. stol. spolu s mincemi, které se pak ztratily, při stavbě domu ve Šluknově, okr. Děčín. Do Národního muzea se dostaly z Bergerovy archeologické sbírky. Poprvé je stručně publikoval berlínský archeolog *A. Voss* (*1883*), pozdější údaje o nich byly ještě stručnější.

Popis a technologie

Na největší, vnitřní část oblouku, ovinutou čtyřmi dráty, navazují hladké čtyřhranné úseky, které se rozšiřují a při rovně seříznutých koncích vertikálně překrývají, takže jedno z ramen oblouku přibližně v poslední třetině výrazně vybočuje. Širší vnější plošky koncových úseků pokrývá vybíjením provedený dekor. Pokud lze zjistit, mají dráty půlobloučkový až stříškovitý průřez se širší, snad zcela plochou bází. Počítačová tomografie (viz dále) potvrdila již

[1] S příspěvky Josefa Prokopa a Tomáše Trojka.

dříve (*Voss 1883,* 486; *Schránil 1925,* 184) uváděný názor, že osu oblouku tvoří vnitřní obruč, na níž jsou navinuty dráty.

Ojediněle tvarován je povrch úzké mezery mezi hladkými dráty, kde na jiných náramcích a nákrčnících bývají vpletené skrucované drátky. Zde vidíme jamky a mezi nimi na povrchu vyhlazené výstupky nepravidelného tvaru, které např. *J. Schránil* (*1925,* 184) označuje jako naletované ploché čočky. Naletování výstupků, často malých a hustě řazených, se též po odborných konzultacích jeví velmi nepravděpodobné. Tato povrchová úprava zůstává technologicky nejasná, jednou z možností je navinutí nahoře plochého, vespod snad poněkud zahroceného proužku mezi hladké dráty a jeho následné vybíjení. Tak by bylo možno vysvětlit, že výstupky místy překrývají okraje hladkých drátů a vnikají do nich, na druhé straně je nápadné, že v místech jamek, kde by bylo třeba předpokládat úder razidla, zůstaly okraje hladkých drátů neporušeny. Rentgenovou fluorescenční analýzou (viz dále) byl v pásu mezi hladkými dráty zjištěn vedle stříbra a mědi značný podíl železa, největší v důlcích mezi výstupky. Protože nelze počítat se slitinou železa s mědí a stříbrem, svědčí zřejmě dané zjištění o tom, že ze železa je vnitřní opěrná obruč, případně navinutý proužek mezi dráty, a že podíl stříbra a mědi je zde výsledkem postříbření.

Čtyřhranné koncové části oblouku nevznikly roztepáním, jak se obvykle uvádí u těchto kruhů (*Schránil 1925,* 184; *Lutovský 2001,* 322) i pokud jde o mnohé jiné náramky a nákrčníky, ale jsou zhotoveny ze zvláštních kousků kovu a k vnitřní části oblouku přiletovány. *Stenberger* (*1958*, 84–85, 264–265) počítá v tomto kontextu hlavně s technikou svařování a připomíná, že ani při velkém zahřátí nemůže být několik stříbrných tyčinek (drátů) kováním spojeno. Na vnitřní straně oblouku obou kruhů je v nepravidelně od sebe vzdálených, 40–60 mm dlouhých úsecích patrné ohlazení hladkých drátů i výstupků mezi nimi (na kruhu č. inv. 111944 je toto ohlazení na třech místech, u č. inv. 111945 na dvou místech). Kruhy nejsou zcela pravidelné a místa neodpovídají částem o nejmenším průměru, což problematizuje vznik opotřebování při nošení. V případě nošení kruhů jako nápažníků by snad přicházelo v úvahu záměrné obroušení a ohlazení v místech, kde při výrobě vznikly ostré nerovnosti.

Vybíjená výzdoba na koncových částech byla provedena jednak nástrojem, umožňujícím vyrazit rovnou linii, jednak několika obloučkovými razidly většího či menšího zakřivení. Snad mohly být obloučky vyraženy okrajem železných tyčinek různého průměru, skloněných při úderu. Rovné úzké žlábky, horizontálně lemující okraje vnitřních částí koncových plošek, byly vyraženy po úsecích, jak je patrné z vybočení směru a krátkého překrytí ve středu jedné z těchto linií. Všechny rovné žlábky, tedy včetně dvojic vertikálních na koncích ramen a šikmo překřížených mezi nimi, byly zhotoveny nejdříve a vytvořily osnovu další vybíjené výzdoby. Zřetelně to ukazuje překrytí jedné z překřížených linií půlobloučkem; svědčí o tom i to, že nahrnutím materiálu při vyražení některých půlobloučků byl horizontální žlábek na několika místech téměř zaplněn. Vybíjená výzdoba uvnitř horizontálních žlábků na protilehlých koncích ramen je stejně sestavena, ale převrácená.

Obr. 1a. Tzv. šluknovské kruhy (Foto L. Káchová)
Abb. 1a. Die sog. Ringe von Šluknov (Foto L. Káchová)

Váha a rozměry:
kruh č. inv. 111944 – váha 224 g; vnější průměr 116 mm; vnitřní průměr 97 mm; síla oblouku 9–10 mm; délka zploštělých konců oblouku 45 a 47 mm; největší výška obou zploštělých konců oblouku 10 mm; největší šířka obou zploštělých konců oblouku 7 mm

kruh č. inv. 111945 – váha 210,7 g; vnější průměr 112 mm; vnitřní průměr 92–95 mm; síla oblouku 9–10 mm; délka obou zploštělých konců oblouku 45 mm; největší výška obou zploštělých konců oblouku 10 mm; největší šířka obou zploštělých konců oblouku 6,5 mm

Příbuzné ozdoby v severní a východní Evropě

Tzv. šluknovské kruhy typově souvisejí s raně středověkými kruhovými ozdobami (náramky, nákrčníky) s vinutou nebo splétanou vnitřní částí oblouku, značně rozšířenými v severnější části střední Evropy i v severní a východní Evropě. Svým provedením, výzdobou i rozměry jsou však mezi nimi ojedinělé. Ve starším bádání se hledal původ takovýchto náramků a nákrčníků v arabském světě, M. Stenberger a předtím již A. M. Tallgren spatřovali

výchozí impulzy pro velké rozšíření těchto ozdob v antickém uměleckém řemesle a pokud jde o jejich výskyt v severských nálezech od doby kolem r. 900, předpokládali převzetí nejspíše z jižního Ruska a prostřednictví varjagů (*Stenberger 1958*, 89, 99–100). *L. Niederle* (*1913*, 668) považoval náramky svinuté ze silnějších drátů, někdy prokládaných filigránním drátkem krouceným nebo dvojicí splétaných, za původu patrně asijského, později (*týž 1931*, 210–211) pouze konstatoval jejich neslovanský ráz, zároveň ovšem výskyt v doprovodu předmětů ruské provenience z 11. a 12. stol., ale též jejich nálezy v Povolží a dále na východ. U příbuzných ozdob, stříbrných nákrčníků – hřiven, s různými variantami ukončení oblouku velmi rozšířených, předpokládal *Niederle* (*1913*, 648–649; *1931*, 205–206) podobně původní vzory v Černomoří nebo v Orientě, zvláště v podobě skvostnějších exemplářů s proloženými nebo vplétanými filigránními drátky. I když nákrčníky i náramky shora uvedeného typu jsou si co do konstrukce i výzdoby v mnohém velmi blízké, kompaktnost šluknovských kruhů a ukončení jejich oblouku navozuje jejich studium zvláště v souvislosti s náramky.

Pozoruhodný je výskyt vinutých stříbrných a bronzových náramků, podobných právě např. těm z doby vikinské, v různých částech Starého světa od starší doby železné (Španělsko) až po středověk a novověk (Indonésie, severní Indie, Přední východ, viz *Stenberger 1958*, 100). Avšak vzhledem ke značnému výskytu shora uvedených kruhových ozdob v raně středověkých památkách ze severní a východní Evropy, myslilo se v případě šluknovských kruhů od počátku na jejich souvislost s těmito nálezy a územími pravděpodobných kontaktů. K bližšímu určení se však dosud nedospělo.[2]

Již v první publikaci námi zkoumaných předmětů poukazoval *A. Voss* (*1883*, 486–487) bez konkrétních odkazů na ozdobné stříbrné kruhy, prý často v Německu („bei uns im Lande“) nalézané spolu s orientálními mincemi. Měl zde zřejmě na mysli nákrčníky, které se objevují v severoněmeckých pokladech (početně např. ve Šlesvicku-Holštýnsku), kde jsou někdy považovány za výrobky ze Skandinávie (*Stenberger 1958*, 89). Náramky s obloukem z více drátů jsou však v nálezech jižně od Baltu vzácností (*tamtéž*, 99–100). V dalším Voss vyslovil názor, že nalezené ozdoby jsou snad mladší než „severské“ stříbrné kruhy z 10. a 11. stol. v německých pokladech a zmínil při tom pozdní české nálezy jiného raně středověkého typu, slovanských záušnic. Původ šluknovských kruhů hledal v „jižních oblastech“, upozorňoval však na svérázný vývoj podobných nálezů (opět bez odkazů) z Haliče a Maďarska. Z Čech považoval za srovnatelný inventář knížecího hrobu z Kolína, velmi relevantní je však Vossův odkaz na jakýsi „velmi bohatý nález tohoto druhu“ u Budyšína, týkající se zřejmě pokladu mincí a zlomkového stříbra z Meschwitz (viz dále). *J. Schránil* (*1925*,

[2] Za některé důležité odkazy a možnost podnětné diskuse děkuji svým váženým kolegům prof. J. Slámovi a dr. Z. Bláhové. Konzultace k technologii kruhů mně laskavě poskytli mistři šperkaři R. Hora, R. Klier a A. Šumbera, jimž rovněž náleží můj dík. Správci raně středověkého archeologického fondu v Národním muzeu v Praze Mgr. Jiřímu Koštovi jsem zavázán za fotosnímek kruhů a za trpělivou pomoc při zpřístupnění těchto drahocenných artefaktů.

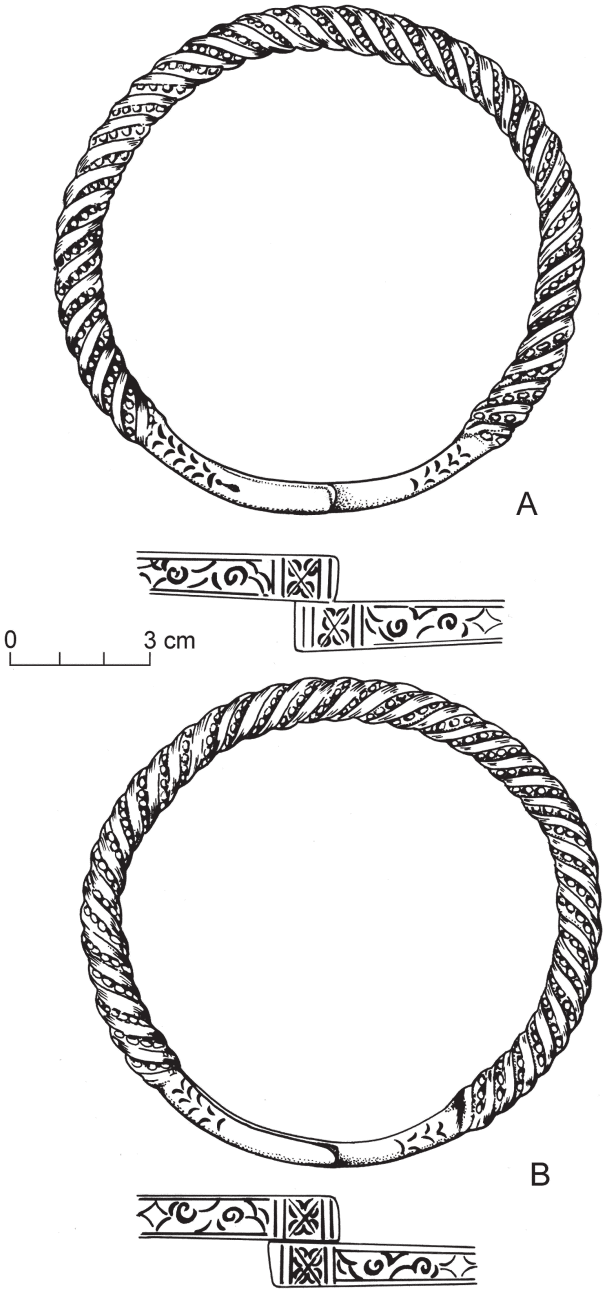

Obr. 1b. A kruh č. inv. 111944; **B** kruh č. inv. 111945. Šluknov, okr. Děčín (Kresba A. Waldhauserová)
Abb. 1b. A Ring Inventarnr. 111944; **B** Ring Inventarnr. 111945. Šluknov, Kr. Děčín (Zeichnung A. Waldhauserová)

184–185) akceptoval uvedené Vossovo srovnání šluknovských kruhů s nákrčníky, podmíněné tehdejším stavem nálezového fondu, i Niederlovo stanovení jejich původních východních předloh a domníval se, že pro technické provedení lze nalézt blízké analogie na Rusi. *R. Turek* (*1958*, 128–133) se domníval, že zkoumané „dva velké stříbrné náramky" pocházejí z Kyjevské Rusi, odkud se takovéto ozdoby měly dostávat obchodem do dalekých oblastí asijských a severských hlavně počátkem 11. století. Ornamentice na koncích ramen šluknovských kruhů nevěnovali Voss, Schránil ani Turek větší pozornost.

Původ zkoumaných předmětů v okruhu baltské kultury, který jako uvažovanou možnost uvádí *M. Lutovský* (*2001*, 322), považuji za velmi nepravděpodobný. V tomto prostředí, vykazujícím od doby římské až do období 9.–12. stol. výraznou kulturní kontinuitu, se setkáváme se zpravidla značně odlišnými typy náramků. Jsou obvykle z bronzu, poměrně masivní, ponejvíce buď páskové, někdy s obloukovým nebo kónickým vyklenutím, nebo tyčinkové různé profilace, u obou variant mnohdy zakončené stylizovanými zvířecími hlavičkami (*Balodis 1940*, 217, obr. 11–14; 223, obr. 6, 7; 225, obr. 5, 8, 9, 14; *Latvijas arheologija 1974*, tab. 48: 17–22, tab. 52: 11–12, tab. 57: 23–24, tab. 62: 2, 3, 6, 7, 8, 10; *Lietuvos bruožai 1961*, obr. 365, 367–373; *Stankus 1995*, obr. 56: 11–14, obr. 57–59). Pouze na území Latgalů ve východním Lotyšsku se vedle příznačných náramků manžetovitých a širokých límcovitých objevují také náramky s vinutým obloukem, zakončené však vždy stylizovanými zvířecími hlavičkami (*Balodis 1940*, 225, obr. 11; *Latvijas arheologija 1974*, tab. 62: 4). Jiné vinuté a splétané náramky z 10.–12. stol. z území baltských kmenů se obvykle považují za importy (*Latvijas arheologija 1974,* tab. 76: 19–22).

V prostředí východoslovanských a ugrofinských kmenů se náramky v 10.–13. stol. početně vyskytují v hrobovém inventáři (nosily je téměř výhradně ženy), v nálezech ze sídlišť vesnického i městského typu, kde jsou většinou z barevných kovů a jejich slitin, vzácněji stříbrné a železné, a také v pokladech, kde jsou zpravidla z drahých kovů. Náramky z pohřebišť a sídlišť pocházejí převážně ze severnějších oblastí Ruska, zatímco poklady se soustřeďují především ve středním Podněpří a v menších skupinách také v oblasti Vladimiru a Rjazaně severovýchodně a jihovýchodně od Moskvy (*Levaševa 1967*, 207; *Korzuchina 1954*, mapa 4). Východoevropské vinuté náramky mají oblouk ze 2–3, někdy však i 4–8 či dokonce 12 drátů, zatímco splétané náramky mají oblouk z tenkých drátků propletených na způsob šňůry, avšak u části těchto náramků tvoří kostru pevná vnitřní část oblouku (*Levaševa 1967*, 216, 226). Okruh možných analogií shledáváme pouze u náramků s obloukem vinutým z několika silnějších drátů, které byly také na uvedených územích nejrozšířenější, i když se značnými regionálními rozdíly. Jinak byly ovšem v těchto oblastech rozšířeny i náramky z prostého silnějšího drátu, ploché páskové a lité – masivní, s loďkovitým tělem nebo napodobující náramky vinuté a výjimečně i splétané (*Levaševa 1967*, 209 sq.). Pro dokreslení tvarové variability východoevropských kruhových ozdob lze poukázat na náramek z hrobů 9.–10. stol. ugrofinské etnické skupiny Mordvy ve středním Povolží, jehož oblouk je sice zhotoven

z oblé hladké tyčinky, konce s vybíjenou výzdobou však vykazují velmi podobný tvar jako u šluknovských kruhů (*Smirnov 1952*, tab. 30: 12).

V Novgorodu byly vinuté náramky zvláště ze slitiny cínu a olova, někdy z čisté mědi; také náramky jiných typů byly zhotoveny ze slitin s různým podílem mědi, cínu, olova a zinku (*Sedova 1959*, 248; *táž 1981*, 93 sq.). Z novgorodských nálezů jsou šluknovským kruhům tvarově bližší náramky (ovšem menšího průměru) svinuté ze dvou drátů s destičkovitými konci (*Sedova 1981*, 97) a též náramky, které *Sedova* (*1959*, 248) označuje jako typ 3 – s dosti masivním obloukem ze dvou nebo tří drátů a krátkými zúženými ploškami na koncích (*tamtéž*, 246, obr. 8: 7; *Kolčin – Chorošev – Janin* 1981, 105, obr. 53: 4). Podobné náramky jsou doloženy i na pohřebištích z 11.–13. stol. v severovýchodním Rusku (*Makarov 1991*, obr. 2: 19), nebo ve vrstvě z konce 11. stol. na sídlišti u města Vjazniki východně od Moskvy (*Sedov 1961*, 103, obr. 38: 10). Jistou podobnost, zvláště vzhledem ke stejnoměrné síle oblouku a k silnějším obdélníkovým destičkám na jeho koncích, vykazuje i nepravý vitý náramek, u něhož je vinutí imitováno tordováním drátu čtverhranného průřezu (*Levaševa 1967*, obr. 28: 6). Takovéto náramky datuje *Levaševa* (*tamtéž*, 226), s odkazem na novgorodské nálezy, do 11.–12. století.

Náramky z nejstarších raně středověkých ruských pokladů z 9. a počátku 10. stol. (1. skupina pokladů podle G. F. Korzuchiny) byly z hladké, v průřezu kruhové nebo hraněné a na koncích odseknuté tyčinky (*Korzuchina 1954*, 21, tab. 2: 2), ve 2. půli 10. a na počátku 11. stol. (ve 2. skupině pokladů) však vedle dále užívaných uvedených náramků nastupují nové typy. Jednak to jsou náramky se stejně utvářeným obloukem, ale s konci spojenými („zavázanými“) dráty, vybíhajícími z obou ramen (*tamtéž*, 22, tab. 5 nahoře), jednak se nyní objevují náramky vinuté. Z velké části pak oblouk sestává ze dvou drátů, avšak zlatý náramek z pokladu v Kyjevě již představuje složité vinutí oblouku ze tří proudů, tvořených vždy dvojicí stáčených drátů (*tamtéž*, tab. 5 vlevo dole). Ve druhé půli 11. stol. (ve 3. skupině pokladů) pak opět přetrvávaly všechny dosavadní typy, objevily se však vinuté náramky s mandlovitými štítky na koncích, obvykle zdobenými nielem, které byly pak ve 12.–13. stol. (ve 4. skupině pokladů) nejrozšířenější (*tamtéž*, 26, např. tab. 13: 2; 14: 2, 3; 29: 11, 12, 17; *Kučinko – Orlov 1989*, 2, 102–103 předpokládají však počátky tohoto typu již dříve v 11. stol., viz dále). Štítky byly upevněny na podkladové plošky na koncích ramen oblouku; tyto plošky asi někdy vznikly roztepáním drátů (*tamtéž*, tab. 14: 2, snad i 31: 5, 6 aj.), jindy však byly asi spíše připojeny ke koncům vinuté části oblouku pájením (*tamtéž*, tab. 14: 1, 3). U některých náramků jsou vyobrazeny otvory v podkladových destičkách, jež by navozovaly připojení štítků nýtky (*tamtéž*, tab. 14: 1, 53: 1), u bronzového náramku z Belevského pokladu z doby kolem r. 1200 uvádí však *Nedošivina* (*1968*, 121) připojení štítků pájením. I když to podle vyobrazení v práci G. F. Korzuchiny není příliš patrné, charakterizuje tato autorka (*1954*, 26) vinuté náramky z 11. stol. jako poněkud masivnější, se silnějšími dráty i konci, což by mohlo mít obecnější význam chronologický.

Filigránní stáčené drátky, vplétané mezi silnější dráty hladké, se na východoevropských náramcích objevují častěji, a to i na exemplářích jistě místní provenience, s rozšířenou střední částí oblouku a s mandlovitými štítky nebo se zavázanými konci (*Korzuchina 1954*, tab. 10: 3; 11: 1; 14: 2; 29: 12; *Levaševa 1967*, obr. 29: 1), vzácně i na hřivnách (*Korzuchina 1954*, tab. 28: 5). Stříbrný náramek ze dvou silných drátů s filigránním ovinutím se uvádí (*tamtéž*, 22, 86) již v pokladu 2. skupiny z Korobkina v býv. Kurské gubernii a tento dekor se pak dále uplatňoval až do 12. a počátku 13. století. Prokládání silných drátů jemným drátkem filigránovým charakterizuje *Niederle* (*1931*, 205–206) jako znak orientálního uměleckého řemesla a připomíná starobylé náušnice z Kerče s touto aplikací.

Náramky ze staroruských pokladů 1., 2. a převážně i 3. skupiny podle Korzuchiny se od šluknovských kruhů odlišují zesílenou střední částí oblouku, již ve 3. skupině však nalézáme exempláře, které jsou sevřeným vinutím a stejnoměrným průměrem oblouku zkoumaným kruhům bližší, což se týká např. vinutého stříbrného náramku s mandlovitými štítky z depotu na břehu Rossavy na Ukrajině (*tamtéž*, 92, tab. 14: 2). Více podobných náramků shledáváme v pokladech 4. skupiny, které uvádí *Korzuchina* (*tamtéž*, 27–32, viz tab. 29, 30, 41, 42, 44) a z novějších nálezů lze připojit stříbrný exemplář z pokladu ve Chmelnické oblasti Ukrajiny, který byl uložen asi v době mongolsko-tatarského vpádu ve 13. stol., obsahoval však předměty z doby od konce 11. do začátku 13. stol. (*Jakubovs'kij 1975*, 87 sq., obr. 9: 4). Důležité poznatky přineslo studium dvou náramků s mandlovitými štítky z pokladu, objeveného r. 1983 u vesnice Horodyšče na Volyni a uloženého asi koncem 11. stol. (*Kučinko – Orlov 1989*, 2, 105–106, obr. 3: 7, 8; 4: 7, 8). Mezi náramky s vinutým a splétaným obloukem se vegetabilní ornament objevuje právě jen u tohoto typu. Vícekrát jde o motiv s volutou (viz též *Arne 1914,* obr. 345), který *Kučinko a Orlov* (*tamtéž*, 102–103, obr. 6) odvozují z půlené palmety a nalézají pro něj analogie zvláště ve středoasijském umění od 10. stol. (*obr. 2*). Podle tohoto dekoru a podle lemu štítků z příčných žlábků datují uvedení autoři náramky s mandlovitými štítky z pokladu v Horodyšči již do 11. stol. v celém jeho rozsahu. I když je třeba stále mít na paměti odlišnou konstrukci oblouku šluknovských kruhů, jsou jim mezi východoevropskými náramky tvarově blízké ty, jejichž konce nemají tvar mandlovitých štítků, ale jsou masivní, naznačující zvířecí hlavy nebo jinak profilované (*Korzuchina 1954*, tab. 37: 7, 9; *Jakubovs'kij 1975*, obr. 9: 4). Podle *L. Niederla* (*1931*, 210, obr. 52) tedy takové, které „končí se ve dvě cihličkovitě vykované ploché deštičky". Takový náramek je znám např. z pokladu v Bužysku (okr. Siemiatycze) na horním Bugu, tedy na pomezí západoslovanské oblasti. Jeho splétaný oblouk je ukončen hladkými tyčinkami snad čtvercového průřezu se zaoblenými hranami, konce dalšího splétaného náramku mají tvar plochých zaoblených destiček (*Nosek 1955*, 66–67, tab. 12: 4; 15: 14). Poklad stříbra z Bužyska, k němuž patřilo 20 jiných předmětů (nákrčníky, nápažníky aj.), je datován od konce 10. do 1. půle 11. stol. a uváděn do souvislosti s trasou vedoucí z Polska do Kyjeva (*tamtéž*, 68–69). Avšak také vegetabilní ornament na mandlovitých štítcích v ukonče-

Obr. 2. Motiv polopalmety a jeho deriváty na východoevropských a středoasijských raně středověkých památkách (Podle M. M. Kučinka a R. S. Orlova; bez měřítka)
Abb. 2. Motiv der Halbpalmette und seine Derivate auf den osteuropäischen und mittelasiatischen frühmittelalterlichen Denkmälern (Nach M. M. Kučinko und R. S. Orlov; ohne Maßstab)

ní ramen výše uvedeného typu náramků představuje významnou spojitost se šluknovskými kruhy. Ty by snad mohly patřit k okruhu prototypů, na něž navázaly náramky s mandlovitými štítky, u kterých pak došlo ke změnám v konstrukci (připojené štítky) a v provedení výzdoby (nielo).

V západoslovanských pokladech zlomkového stříbra se náramky s obloukem svinutým ze silnějších drátů objevují jen vzácně; ty, které vyobrazuje *Knorr* (*1936*, obr. 2, 20) mohou nejspíše pocházet z vikinské nebo východoslovanské oblasti.

Ve vikinské kultuře se náramky s vinutým nebo splétaným obloukem vyskytují od počátku 10. stol. a nejméně do konce 11. stol., od námi zkoumaných kruhů se však odlišují. Výraznou skupinu gotlandské provenience představují exempláře ukončené zvířecí hlavou ve stylu runových kamenů, z nichž u dvou je oblouk splétán ze čtyř hladkých, uprostřed zesílených drátů, které jsou prokládány ještě dvojicemi drátků filigránních (*Stenberger 1958*, 101–103, 276, obr. 40; *Stenberger 1947*, obr. 242, 247: 1, 250). Jedinou tvarově poněkud bližší analogii k našim předmětům představuje náramek ze Snaldarve, který je sice na Gotlandu ojedinělý, ale vzhledem k průvodním nálezům u něj *Stenberger* (*1958*, 102, obr. 24; *týž 1947*, obr. 246: 3) považuje za pravděpodobný místní původ. Oblouk je zde svinut ze tří drátů prokládaných třemi páry filigránních drátků, jeho konce jsou tvarovány do ztenčujících se plošek, jimž

vybíjená výzdoba dodává podoby zvířecích hlav. Stejný dekorativní efekt střídání hladkých zaoblených ploch s úzkými členěnými proužky, jaký na kruhových ozdobách vyvolávají prokládané filigránní drátky, je v gotlandských pokladech stříbra uplatněn i na „melounovitých" korálcích z náhrdelníků, kde profilované pásky (perličkované nebo též ze splétaných drátků) rozdělují hladká širší pole (*Stenberger* 1947, 247, obr. 259: 10; 261: 14). Z náramků s vinutým nebo splétaným obloukem jsou na Gotlandu a v celé severní Evropě rozšířeny zvláště varianty, které *Stenberger* (*1958*, 96–97, obr. 10, 11) označuje Ar3 a Ar4. Ty se však od našich nálezů podstatně liší tím, že jejich konce, protažené do tenkého drátu, jsou spojeny buď jen vzájemným ovinutím (Ar3), nebo ve spirálovém uzlu s následným ovinutím. Stejně vzdálená našim nálezům je menší skupina gotlandských splétaných a vinutých náramků, jejichž konce jsou spojeny hranolovitým fasetovaným knoflíkem (*Stenberger 1958*, 100–101, obr. 25; *týž 1947*, obr. 262: 14, 272, 273). V raně středověkých pokladech z Dánska se vinuté a splétané náramky objevují zpravidla pouze ve formě s uzavřeným obloukem (*Skovmand 1942*, obr. 12, 20, 21, 22, 28).

I když jsme tedy nenalezli výraznější celkové analogie tvaru a provedení šluknovských kruhů mezi kruhovými ozdobami v některých kulturních oblastech raně středověké Evropy, kde se dosud hledal jejich původ, bylo možno, jak se pokusíme dále doložit, rozpoznat souvislosti jejich výzdoby ukazující daleko na jihovýchod.

Vegetabilní výzdobné prvky na koncích ramen zkoumaných kruhů lze charakterizovat jako rozpadlý rostlinný ornament, odvozený z dekorativního pásu v podobě vlnovky a z ní oboustranně vycházejících výhonků, představujících obvykle úponky, bobule a listy vinné révy nebo břečťanu. Jiný zdroj mohl představovat vzor palmetový; z něho jsou zřejmě odvozeny dvojice dotýkajících se půlobloučků na šluknovských kruzích – představují dva spodní rozvírající se listy, z jejichž středu vychází horní zahrocený list. Pásový dekor byl rozšířen v Kyjevské Rusi, v Byzanci i v Zakavkazsku (*Šelkovnikov 1959*, 282). Vlnovkový pás v různém stupni uvolnění výchozího vzoru se objevuje na páskových náramcích z ruských nálezů, avšak až v předmongolském období na konci 12. a na počátku 13. stol. (*Sedova 1981*, obr. 42: 5, 7–9; *Malygin 1989*, 48, obr. 4: 7). Domnívám se, že mezi deriváty uvedené rostlinné ornamentiky lze rozpoznat určitý stylový okruh, poskytující bližší analogie výzdoby šluknovských kruhů a vyznačující pravděpodobné prostředí jejich původu.

Zvláště z nálezů v severní Evropě pocházejí četné importy z různých oblastí Východu (až po čínské hedvábí z komorových hrobů v Birce, viz *Geijer 1938*, 61–62, 66–67, tab. 13: 4), což odpovídá dálkovým stykům mnohostranně doloženým pro vikinské období, v menším rozsahu však již také pro předchozí dobu vendelskou, jak ukazují zvláště nálezy z Helgö (*Holmqvist 1961*, 112, 117, tab. B, C, 21, 29).

Mezi orientálními kovovými předměty z Birky rozlišuje *H. Arbman* (*1942*, 303–304) jednak starší skupinu nálezů z 9. stol., které jsou vesměs ze stříbra a považují se za chazarské s výraznými prvky postsásánovského umění

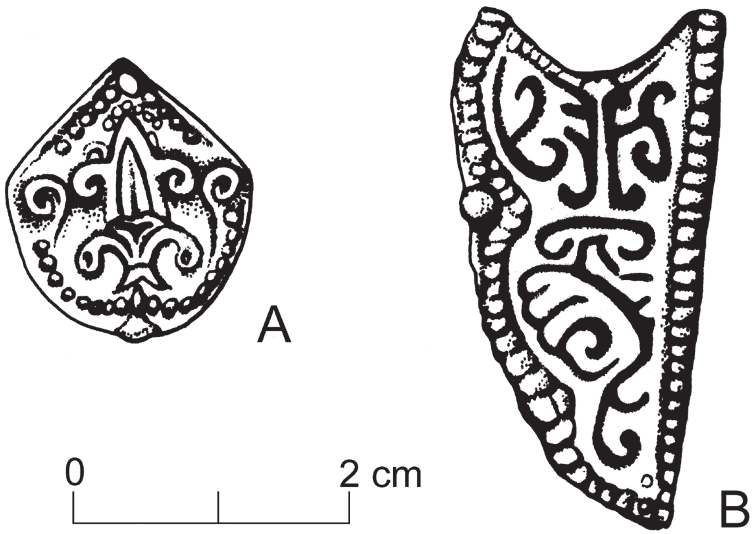

Obr. 3. A stříbrné kování ze Sigsarve na Gotlandu; **B** stříbrné nákončí z Malms myr na Gotlandu (Podle M. Stenbergera; kresba A. Waldhauserová)
Abb. 3. A Silberbeschlag aus Sigsarve auf Gotland; **B** silbernes Ortband aus Malms myr auf Gotland (Nach M. Stenberger; Zeichnung A. Waldhauserová)

v jejich ornamentice (*Arbman 1940*, tab. 95–96, viz též *Arne 1914*, 98), jednak mladší skupinu bronzových kování z 10. stol., jejichž původ se hledá ve středoasijské sámánovské říši, odkud se na Sever měly dostat přes Bolgar (*Arbman 1940*, tab. 88, 89, 90, 91: 1–6). V obecné rovině shledáváme afinitu ornamentiky vůči šluknovským kruhům na některých předmětech obou těchto skupin. Ve starší skupině lze poukázat na dva jazykovité závěsky s motivem dvojité palmety z hrobu č. 965 v Birce. Podle *Arbmana* (*1942*, 308–309, obr. 8, 9) byly vyříznuty z okraje stříbrné, slabě pozlacené orientální mísy, orámovány tordovaným stříbrným drátem a opatřeny očkem (*obr. 8*). Původní mísu řadí Arbman do stylového okruhu nejlépe reprezentovaného mísami z pokladu ze Sânnicolăul Mare (Nagyszentmiklós), který je ovšem různými badateli datován v rozpětí od 9. do počátku 11. století. Příbuzný listovitý motiv, zde s výrazněji stočenými výhonky, vidíme také na litém stříbrném kování z hrobu č. 825 v Birce (*Arbman 1940*, tab. 96: 4). V mladší skupině bronzů zaslouží pozornost čtvercová kování s obdélníkovým otvorem uprostřed, členěná do čtyř srdcovitých útvarů, vyplněných palmetovým ornamentem (*tamtéž*, tab. 91: 1, 2). *A. Alföldi* (*1949*, 19–20, obr. 4: 3, 4) připomíná podobné orientální kování na zbytcích koženého váčku ze švédského Jämtlandu a další podobné předměty ze staromaďarských nálezů. Na unikátním arabském skleněném poháru válcovitého tvaru z hrobu č. 542 v Birce tvoří broušený dekor voluty spolu s vyobrazením ptáků (*Arbman 1940*, tab. 194: 1; *týž 1943*, 168).

Některé zdobené předměty z dalekého jihovýchodu se objevily též v pokladech vikinského období na Gotlandu, které na tomto ostrově vykazují neobyčejnou koncentraci. Pozoruhodné je zvláště malé stříbrné, zčásti pozlacené kování srdcovitého tvaru, místy s aplikací niela (*Stenberger 1947*, 107, 109, obr. 230: 8; *týž 1958*, 235). Uprostřed tohoto kování je palmeta, v níž bázi horního zahroceného listu tvoří dva dotýkající se obloučky, jaké vidíme mezi křížícími se liniemi na koncích ramen šluknovských kruhů, nebo na užší plošce jejich koncových destiček. Po obou stranách horního listu palmety jsou dvě proti sobě obrácené závitnice, z nichž alespoň u obou vnějších je patrné, že vycházejí z poněkud delší zaoblené linie (*obr. 3.A*). Poklad v Sigsarve, z něhož kování pochází, byl podle Stenbergera uložen v l. 1050–1060. Dalším k našemu tématu relevantním nálezem z gotlandských pokladů je stříbrné nákončí, či spíše jednostranné kování konce pochvy nože s ohnutým okrajem, orámováním perličkovitou lištou a se stylizovanou rostlinnou ornamentikou ve vnitřní části (*Stenberger 1947*, 172, obr. 261: 15; *týž 1958*, 237). Tato výzdoba, jejíž blízká stylová příbuznost s dekorem na koncích oblouku šluknovských kruhů je zřejmá, byla zčásti snad rytá, zčásti však vybíjená, jak ukazuje hlubší a širší esovité ukončení linie na spodku kování. Stejným způsobem jsou samostatně vyraženy i závitnicové útvary na zkoumaných kruzích. Vegetabilní vzory na tomto kování z Malms myr byly vyplněny dosud zčásti zachovaným nielem (*obr. 3.B*).

Z ostatních ve Švédsku nalezených zdobených předmětů východního původu se pro naše téma jeví významné zvláště ty, které *Arne* (*1914*, 117–204) uvádí do souvislosti s vlivy postsásánovského umění v jihovýchodním Rusku, při Kaspickém moři a v zemích východně od něho. Bližší okruh tu pro nás představuje výzdoba v různých variantách a stupni stylizace motivů palmety, akantu a révoví. Mezi těmito předměty je pak zvláště pozoruhodných několik bronzových kování přibližně tvaru ryby, jednak z oblasti Permu, jednak z Gotlandu (patrně ojedinělé nálezy, *tamtéž*, 152–154, obr. 260–262). Kování srovnatelného tvaru s často nezjednodušenou ornamentikou se mimoto objevila v jednotlivých exemplářích na rozsáhlém území od Sibiře po Černomoří a západní Rusko a u některých by připadala v úvahu i jiná geneze, i zde je však souvislost s persko-chazarskou kulturou nejpravděpodobnější. Na kováních z Permu a Gotlandu (*obr. 4*) vycházejí jednotlivé volutové prvky, jaké vidíme i v dekoru šluknovských kruhů, z rozpadlého ornamentu úponek vinné révy.

Další nálezy východního původu z pevninského Švédska a z Gotlandu již podobné analogie neposkytují, dokreslují však různé projevy těchto kontaktů (*Oxenstierna 1966*, 89–92, 98, 228, tab. 38–41; *Stenberger 1947*, obr. 247: 2; 196: 1; 260: 1–3, 5; snad též 186: 9).

Také na území Baltů shledáváme nálezy původem jednak z východoslovanských krajů, jednak ze stepního pásu s jeho kočovným a polokočovným obyvatelstvem, které mohou ilustrovat kulturní souvislosti šluknovských kruhů. Je to např. bronzový náramek zdobený rostlinným ornamentem s palmetovými prvky z Kišukalns v Lotyšsku, který se uvádí v kontextu předmětů 11.–13. stol. pocházejících z horního Podněpří (*Latvijas arheologija 1974*, 269, tab. 76: 23).

V okruhu eurasijských stepí se hledá původ bronzových kování opasku ze žárového mužského hrobu v Kristapēni v jihovýchodním Lotyšsku (*obr. 5*). Hrob je datován na přelom 11. a 12. stol. a uvažuje se o jeho souvislosti s formující se vrstvou profesionálních bojovníků (*Kuniga 2000*, 91, 164, tab. 20: 12). Pozoruhodná je zde rozmanitost dekoru na jednotlivých celkem šesti plochých kováních; na jednom se objevuje vzor nápadně podobný specifické kolkované výzdobě širších stříbrných náramků z gotlandských pokladů (*Stenberger 1958*, 105, Textabb. 12). Pokud jsou kování z hrobu v Kristapēni téže provenience, byl by tento nález významnou podporou Stenbergerovy domněnky o východním původu jeho typu Ab1 gotlanských náramků (*tamtéž*, 104–107). Na dalších dvou z těchto kování se opakuje pečlivě provedený palmetovitý motiv a na destičce přezky se v méně zřetelné výzdobě, rovněž vegetabilního původu, objevuje patrně i závitnice. V nálezech z 10.–12. stol. z Lotyšska lze poukázat ještě na několik drobných bronzových kování východního původu s ornamentálními motivy palmety a závitnice (*Latvijas arheologija 1974*, tab. 76: 1–5). Dálkové kontakty napříč východoevropskou rovinou již ve starším období dokládají například také v opačném směru přenesené východobaltské výrobky, totiž jamkovým emailem ozdobené předměty z doby kolem poloviny 1. tisíciletí, nalezené v Podoní, v Černomoří a na Kavkaze (*Ambroz 1968*, 13–16).

Z pokladů zlomkového stříbra v západoslovanském prostředí, pocházejících zvláště z 10. a 11. stol., mi nejsou známy žádné předměty, spjaté s uvedeným uměleckým okruhem a umožňující další srovnání. To zároveň podtrhuje vzácnost šluknovských kruhů v prostředí, jehož intenzívnější kontakty se vzdálenými kraji Východu tehdy již patřily minulosti (*Charvát 2007*, 18–19).

Je paradoxní, že více relevantních analogií ve výzdobě orientálních výrobků můžeme uvést na základě nálezů ze severní Evropy a východního Pobaltí, než z Ruska a zvláště z jihovýchodu evropského kontinentu a přilehlých krajů Střední Asie, kde se nám zhotovení šluknovských kruhů jeví nejpravděpodobnější. Projevuje se tu buď spíše odlišný rozvoj bádání a stav publikace

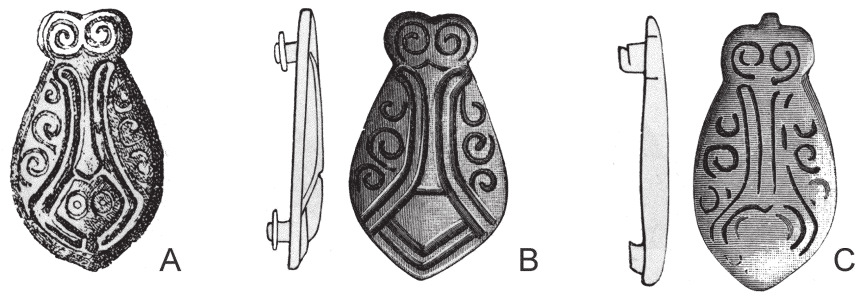

Obr. 4. Bronzová kování z oblasti Permu (**A**) a Gotlandu (**B**, **C**) (Podle T. J. Arna; bez měřítka)
Abb. 4. Bronzene Beschläge aus dem Gebiet von Perm (**A**) und aus Gotland (**B**, **C**) (Nach T. J. Arne; ohne Maßstab)

nálezů, nebo omezená dostupnost zvláště novější literatury o uvedených východních územích, zároveň to však svědčí o převážně tranzitním charakteru tras přes východoevropskou rovinu a o významu Švédska jako jedné z cílových oblastí na severozápadě.

Na území předpokládaného původu zkoumaných předmětů představuje důležitý soubor poklad stříbra o váze téměř 2 kg, objevený r. 1900 v Sairamsu v oblasti Čimkentu (již. Kazachstán). Obsahoval malé schránky a amulety, kování opasku, závěsky, náušnice, prsteny, korálky, řetízky splétané z tenkého stříbrného drátu, přičemž některé z těchto předmětů jsou zdobeny zoomorfními a rostlinnými vzory, provedenými někdy nielem, a na schránkách se objevují i kufické nápisy. Protože k pokladu patřilo i osm náramků ze svinutých drátů prokládaných filigránním drátkem, uváděli tento nález již *Niederle* (*1913*, 668) a *Schránil* (*1925*, 185) při úvaze o původu takovýchto ozdob. Spicyn se domníval, že poklad, sestávající z předmětů různého stáří, byl uložen až ve 13. stol., zastoupené mince z období let 949–1040 podporují však spíše ranější datování do 2. půle 11. stol. (*Arne 1914*, 96–98, obr. 45–54; *Jakimowicz 1933*, 122, tab. 24). V ornamentice předmětů z depotu zaslouží pozornost zvláště kování opasku se zjednodušeným nielovaným vzorem révoví, zrcadlově uspořádaným v obou polovinách, kde v horní části je úponka nejprve zalomena a pak stočena, stejně jako na šluknovských kruzích (*Arne 1914*, obr. 51; zde *obr. 6.A*). Podobný dekor vidíme i na dvou dalších nielovaných předmětech z téhož pokladu – na závěsku a na části schránky na amulety (*Jakimowicz 1933*, 136, tab. 24: 9, 10).

Pozoruhodným dokladem je rovněž rytá výzdoba pod bezbarvou glazurou na jednom z fragmentů keramiky z načervenalé hlíny, nalezených ve slovanských vrstvách někdejší chazarské pevnosti Sarkelu na levém břehu dolního Donu, z doby po jejím ovládnutí Kyjevskou Rusí r. 965 (*Šelkovnikov 1959*, 283, obr. 5: 1). Stejně jako na části zploštělých konců šluknovských kruhů vidíme i na tomto keramickém zlomku, i když v odlišném detailním zobrazení a rozměrových proporcích, dvě obrácené volutové úponky a mezi nimi dotýkající

Obr. 5. Bronzová kování opasku z hrobu v Kristapēni, Lotyšsko (Podle I. Kunigy)
Abb. 5. Bronzene Gürtelbeschläge aus einem Grab von Kristapēni, Lettland (Nach I. Kuniga)

se obloučky (zde to jsou dvě proti sobě obrácené dvojice těchto půloblouček, o*br. 7.A*). Fragment pochází sice již z období slovanského hradiště Belaja Veža, avšak u podobné keramiky místní provenience je zřetelná návaznost na nejstarší chazarskou glazovanou keramiku od 9. stol. a počítá se u ní, i pokud jde o ornamentiku, s ovlivněním ze Zakavkazska (*tamtéž*, 280, 282, 288).

Příbuzný zjednodušený rostlinný ornament s nespojitými, často volutou ukončenými prvky shledáváme dokonce již v nálezech z hrobů turkických kočovníků v období od konce 6. do 9. stol. v oblasti Altaje a pohoří Sajany i v Kazachstánu. Jde zvláště o kování opasků z mědi, zlata a zlaceného stříbra (*Mogil'nikov 1981*, 123, obr. 19: 114; 125, obr. 20: 59; 128, obr. 23: 18; 129, obr. 23: 22 vpravo). Naopak až ve středověku, ve 14. stol., se objevují podobné vegetabilní prvky na nálezech z Muranského pohřebiště nedaleko Samary, patřícího ugrofinské Mordvě. Jde o rytou nebo i nielovanou výzdobu na prstenech a na charakteristických kruhových sponách („sjul'gamy") s rameny vybíhajícími v rozšiřující se trojúhelníkové plošky (*Alichova* 1954, 261, obr. 8: 11, 21, 29; obr. 16: 1). Převzetí této ornamentiky, která se zdá být spjata především s turkickým prostředím, etnikem ugrofinským, nepřekvapuje obzvlášť v pomezních oblastech středního Povolží. Lze konečně poukázat i na nálezy bronzových a stříbrných páskových náramků z 9.–13. stol., nalezených při výzkumech měst v Ázerbajdžánu, které jsou zdobeny příbuznými dekorativními prvky (*Achmedov 2003*, 383, tab. 194: 1, 2).

Svým celkovým rázem s převládajícími rostlinnými prvky je našemu dekoru blízká i ornamentika v prostředí Volžského Bulharska s jeho vyspělým uměleckým řemeslem. Také zde, podobně jako v pokladu ze Sairam-su, se objevuje motiv zalomené a na konci stočené úponky. Nalézáme jej na matrici pro výrobu kovových ozdob (*Smirnov 1951*, 121, obr. 62; nejstarší z vyobrazených matric pocházejí z 10.–11. stol.) a také na dvou bronzových kováních (*obr. 6.B,C*) , která pouze s údajem o pravděpodobném datování od sklonku 10. do konce 11. stol. vyobrazuje ve své práci o Volžském Bulharsku *K. A. Rudenko* (*2007*, obr. 96: 70, 71). Splétané náramky a nákrčníky z období rozkvětu Volžského Bulharska v 10.–12. stol. jsou ovšem velmi specifické – dosti tenké dráty oblouku nejsou při splétání pevně stahovány, takže vzniká široký oblouk s otvory mezi jednotlivými smyčkami (*Smirnov 1981*, 211, obr. 79: 20, 23; *Fachrutdinov 1969*, 235, obr. 6).

Pozoruhodný je však výskyt kompaktních svinutých náramků, s téměř stejnoměrně silným obloukem, v nálezech z raně bulharských pohřebišť na střední Volze a dolní Kamě (*Pletneva 1981*, 77, obr. 52: 85; *Chalikova 1976*, 165, obr. 6: 30). Toto osídlení, přetrvávající pak do doby plného rozvoje Volžského Bulharska v 10. stol., se spojuje hlavně s migracemi ze stepí v Předkavkazsku, v Podoní a při Azovském moři kolem půle 9. stol., některá bulharská pohřebiště, jako Bol'še-Tiganské na přítoku Kamy, odkud rovněž pochází takovýto náramek, jsou ale datována již na konec 8. a do 1. půle 9. stol. (*Chalikova 1976*, 178). Je tedy zřejmé, že náramky z raně bulharských nalezišť ve středním Povolží navazují na prototypy z výchozích oblastí migrací, kde se pevně svinuté

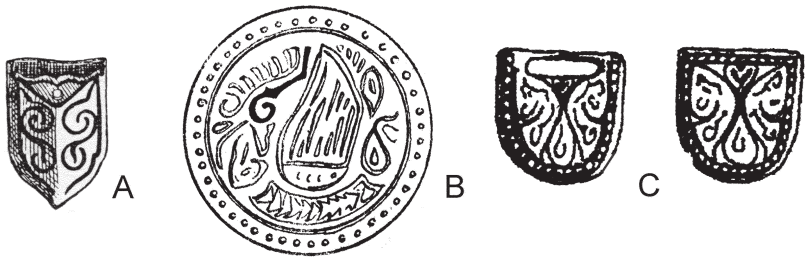

Obr. 6. A stříbrné kování z pokladu v Sairam-su, Kazachstán (Podle T. J. Arna); **B, C** matrice pro výrobu kovových ozdob a dvě bronzová kování z Volžského Bulharska (Podle A. P. Smirnova a K. A. Rudenka; bez měřítka)
Abb. 6. A Silberbeschlag aus dem Schatz von Sairam-su, Kasachstan (Nach T. J. Arne); **B, C** Matrize zur Herstellung der Metallschmuckstücke und zwei Bronzebeschläge aus Wolgabulgarien (Nach A. P. Smirnov und K. A. Rudenko; ohne Maßstab)

náramky ze silnějších drátů, jak ukazuje jejich zastoupení v pokladu ze Sairam-su, nadále zhotovovaly, zatímco ve Volžském Bulharsku byly nahrazeny náramky volně splétanými.

Ve výzdobě ramen šluknovských kruhů je zřejmě třeba rozlišovat prvky vegetabilního ornamentu, indikující celkem zřetelně kulturní souvislosti, od vodorovných, příčných a křížících se linií, které tvoří jakési orámování a představují na kruhových ozdobách rozšířený, zčásti spíše na tvar těchto předmětů navazující a blíže neurčitelný dekor. Podobnou lineární výzdobu vidíme na páskovém náramku a nákrčníku z pokladů 9. stol. v Dánsku (*Skovmand 1942*, 29–30, obr. 2 vlevo, obr. 4 nahoře a další odkazy v textu) nebo na dalším takovém náramku z pokladu 11. stol. v býv. Marienhofu v Kaliningradské oblasti Ruska (*Niederle 1913*, 661, 668, tab. 39: 6). Také na prstenu z mohyl 10. a počátku 11. stol. z Čerkasova v běloruském Podněpří nalézáme v nejširší čelní části rýhy překřížené a po celém zbývajícím oblouku rýhy vertikální (*Rannije slavjane 2003*, 291, obr. 8: 8), na bronzovém prstenu z osady u vesnice Borševo v Moskevské oblasti, datovaném po polovině 12. stol., se překřížené rýhy objevují vícekrát v jednotlivých čtvercových polích (*Kris – Stanjukovič 1984*, 89, obr. 2: 6). Také některé z výše zmíněných páskových náramků z výzkumů měst v Ázerdbajdžánu jsou zdobeny střídajícími se zkříženými a vertikálními liniemi (*Achmedov 2003*, 383, tab. 194: 3, 5).

Na dekorativních článcích některých litých prstenů z 13. stol. z Novgorodu tvoří téměř pravoúhle se křížící linie (někdy s malými oválky či příčnými raménky na koncích) osu čtyřlisté rozetky (*Sedova 1981*, 131, obr. 47: 6, 9) které se podobá obrazec na koncích ramen šluknovských kruhů, vzniklý kombinací zkřížených linií a půlobloučků. V kontextu středověkých památek Mordvy, kde se čtyřlistové rozety objevují na páskových náramcích na zmíněném Muranském pohřebišti, předpokládá *Alichova* (*1954*, 281, obr. 8: 18; 18: 3, 7) jejich východní původ. Skutečně se zdá, že motiv čtyřlístků se na Východě objevuje spíše v neslovanském prostředí. Vidíme jej

na měděných kováních opasku z turkických hrobů již z konce 6. a ze 7. stol. v Taš-Tjube pod Ťan-Šanem (*Mogil'nikov 1981*, 100, obr. 23: 5g) a vytváří např. plošný dekor na spodní straně kovového zrcadla z kočovnických mohyl v Balymery va Volze, datovaných v rozmezí 12.–14. stol. (*Chalikova 1965*, 115–116, obr. 41: 4). V ugrofinské kultuře v Povolží se s ním setkáváme již v nálezech z 8.–9. stol., rovněž na ozdobných plíšcích opasku (*Smirnov 1952*, 121, tab. 23: 8). Konečně i mezi četnými nálezy východního původu ze Švédska lze poukázat na tři malá kování z hrobu č. 154 v Birce, na nichž je čtyřlístek kombinován s vloženými palmetovými listy (*Arbman 1940*, tab. 91: 3). Čtyřlisté rozety se mimoto často objevují na staromaďarských kováních v Karpatské kotlině, kde se vyznačují větším půlkulovitým středním knoflíkem (viz např. *Fettich 1937*, tab. 83–85, 93); i tam je ovšem předmětný motiv východního původu a vzhledem k ostatním souvislostem zkoumaných kruhů není zde myslím třeba brát tyto nálezy v úvahu. Mimoto pouze na jednom z obou šluknovských kruhů je obrazec, připomínající čtyřlistou rozetu, výraznější. Je proto možné, že motiv čtyřlístku vznikl kombinací zkřížených rýh a půlobloučků jen bezděčně a jeho souvislostem by pak nebylo možno přikládat význam.

Úvaha o uložení, funkci a transferu šluknovských kruhů

Pro posouzení polohy našeho nálezu je významné, že Šluknov je geograficky spjat spíše než s Českou kotlinou s Lužicí, o jejímž napojení na trasy dálkového obchodu svědčí několik pokladů zlomkového stříbra. Pro naše téma je důležitý zvláště poklad z Meschwitz (Mješicy), objevený r. 1878 ve dvou nádobách, nichž jedna obsahovala většinou fragmentární mince a druhá ozdoby. Většina určitelných mincí byla ražena ve středoasijské doméně Sámánovců (1 celá a 48 fragmentů), ostatní byly ražby abbásovské, anglické, italské a německé. Jedinou celou ozdobou byl nákrčník s obloukem splétaným z tenčích drátů a ukončený destičkami s háčkem a očkem, několik fragmentů však pocházelo ze svinutých náramků (spíše než nákrčníků). Na ostatních zlomcích jsou bohatě aplikovány granulace a filigrán. Pokud lze soudit podle fotografií, nemincovní složka se svým rázem neliší od obvyklého složení depotů v severní části střední Evropy. Uložení pokladu z Meschwitz je kladeno do doby kolem r. 990 (*Frenzel 1932*, 156, tab. 11; *Corpus 1985*, Textband 148–149; *Leciejewicz 1982*, tab. 16). Další, objemově mnohem menší poklad zlomkového stříbra byl objeven r. 1842 v Bischdorfu (Sohland) v okr. Löbau, jen asi 5 km SSZ od Šluknova. Součástí tohoto depotu byly čtyři celé mince rovněž středoasijských kalifátů a dvě granulací zdobené náušnice s přívěsky na řetízcích (dva ze zachovaných přívěsků měly kopinatý tvar se středním žebérkem; *Corpus 1985*, Textband 182–183, Tafelteil 112/5). V souvislostech, které sledujeme, připadá značný význam také menšímu depotu, objevenému kolem r. 1845 u Budyšína (snad v Rodewitzu). Patřily k němu tři křížo-

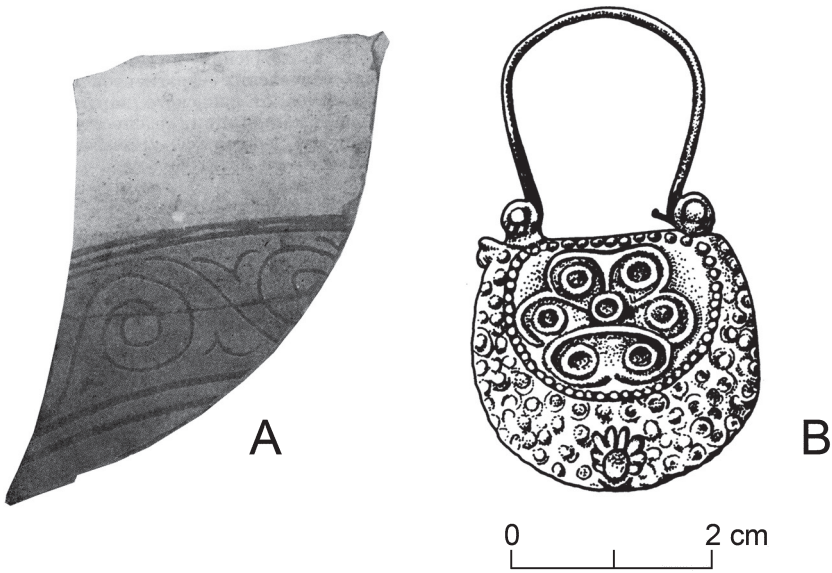

Obr. 7. A rytá výzdoba na keramickém fragmentu ze Sarkelu na dolním Donu (Podle B. A. Šelkovnikova); **B** stříbrný taštičkovitý závěsek z pokladu objeveného u Budyšína (Podle J. Neustupného; kresba A. Waldhauserová; bez měřítka)
Abb. 7. A Ritzverzierung auf einem Keramikfragment aus Sarkel am unteren Don (Nach B. A. Šelkovnikov); **B** silberner Taschenanhänger aus einem bei Bautzen entdeckten Schatz (Nach J. Neustupný; Zeichnung A. Waldhauserová; ohne Maßstab)

vé denáry (saské feniky) z 10. stol., čtyři korálky s granulací, pár granulací zdobených náušnic s kulovitými přívěsky na řetízcích a taštičkovitý závěsek (*obr. 7.B*), na jehož bočních ploškách je po každé straně vybíjená či vytlačená rozeta (*Corpus 1985*, Textband 127; *Kiersnowski 1964, 26*; *Neustupný 1946*, 134, tab. 11). Kiersnowski datuje tento depot do 2. půle 10. stol., jinak je kladen do doby kolem r. 1000. Původ náušnic a závěsku je pravděpodobně třeba hledat, stejně jako u šluknovských kruhů, daleko na jihovýchodě. Platné analogie náušnic mi nejsou známy, závěsek však zřejmě patří k okruhu ozdob, jaké se objevují již v době chazarské nadvlády ve 2. půli 8. a 1. půli 9. stol. v hrobkách pohřebiště v Eske-Kermen na Krymu (*Ajbabin 2003*, 61, tab. 39: 25, 26) a jaké patří k prototypům tzv. koltů, které jsou výraznou složkou v nové struktuře ruských pokladů od 12. stol. (*Korzuchina 1954*, 31, tab. 29: 1–2; 31: 1–2; 44: 1 aj.). Další, územně poněkud vzdálenější poklad zlomkového stříbra z Ragowa (okr. Calau) v Dolní Lužici, datovaný na počátek 11. stol., obsahoval vedle obvyklých fragmentů ozdob a vedle většinou celých mincí s naprostou převahou německých (170) jen tři fragmenty mincí sámánovských (*Corpus 1985*, Textband 59–60, Tafelteil 94/24).

Již *P. Charvát* (*1988*, 61–62) upozornil na nevelkou koncentraci nálezů arabských mincí v Lužici, nedaleko na východ od toku Labe a při severním

okraji České kotliny.[3] Toto soustředění východního stříbra se jeví mnohem výrazněji, přiřadíme-li k němu orientální šperky z depotu u Budyšína (z Rodewitzu?) a právě také šluknovské kruhy, vzhledem k jejich zjištěnému pravděpodobnému původu v krajích na dolní Volze, nebo spíše ještě dále na východ ve Střední Asii. V celém kontextu by jistě nepřekvapilo, kdyby zmiňované jakési mince, nalezené údajně spolu se šluknovskými kruhy, byly zčásti rovněž sámánovské. Region těchto nálezů sotva ovšem měl nějaké zvláštní styky s Východem. Spíše se tu uplatňovaly určité důvody pro ukládání depotů stříbra, v nichž středoasijská složka byla až do 2. půle 10. stol. významná (*Brather 1995/6*, 100–103) a v některých případech, jak naznačuje zde zkoumaný nález a také depot od Budyšína, neměla jen podobu mincí. U šluknovských kruhů a dalších nedalekých depotů se naskýtá zvláště souvislost s obchodními cestami do nitra Čech, přičemž podle míst nálezů lze myslit nejen na spojnici podél Labe, ale i na ranou trasu cesty Žitavské, i když ta nabyla na významu až koncem 11. století (*Vávra 1974*, 29–30).

Utajené uložení a opětné vyzvednutí depotu, nepočítáme-li se sakrální motivací (*Bálint 1981*, 115), nebylo jistě snadné. Pokud se v terénu nevyskytoval nebo nebyl zvolen nějaký markantní bod, vlastníci si často označovali místa uložení, někdy možná mělce pod povrchem, velkými kameny. Tak depot z Meschwitz se nalezl mezi dvěma většími kameny, překrytými na povrchu viditelným balvanem, pro depot z Ragowa byla postavena jakási kamenná skřínka. Ukládání depotu a jeho stopy či dokonce viditelné označení znamenaly riziko, že jej vyzvedne někdo jiný a proto, pokud by byly spjaty s labskou cestou, nepřekvapí odlehlejší poloha našeho nálezu a uvedených depotů z Lužice. Výskyt arabského stříbra v oblasti stále ještě nepříliš vzdálené od našeho nálezu dokládají i některé depoty ze Slezska. Jde tu zvláště o poklady ze Sośnice, woj. Wrócław, se 40 dirhamy (nejmladší ražba 954/961) a fragmenty ozdob, z Gębic, woj. Wrócław se 716 dirhamy a z Gniechowic, woj. Wrócław, kde vedle ozdob a dirhamů byly i evropské mince s nejmladší ražbou z let 985–1040 (*Brather 1995/96*, 126–127). Uvedené depoty z Lužice a ze Slezska představují jihozápadní okrajovou zónu rozšíření dirhamových mincí a také většího výskytu zlomkového stříbra (*Brather 1995/96*, obr. 10–12; *Jakimowicz 1933*, 117, tab. 13; *Chvojka 1999*, 216).

Řada zjištění svědčí pro to, že stříbrné předměty spolu s mincemi byly tezaurovány i prostým místním obyvatelstvem pro hodnotu drahého kovu (*Brather 1995/96*, 117–118; *Steuer 1987,* 473). Domnívám se však, že nelze podceňovat ukládání pokladů profesionálními obchodníky, jejichž daleké cesty dokládá mnoho psaných pramenů (*Charvát 1998*, 32–64) a u nichž potřeba deponování části jejich směnných prostředků, při transakcích odvažovaných (*Steuer 1987*, 504), nastávala jistě často (pro nákup zboží na zpáteční cestě,

[3] Na mapách depotů s dirhamy v práci *S. Brathera* (*1995/96*, 126, obr. 10, 12) nejsou lokality Meschwitz a Bischdorf (Sohlen) správně umístěny, takže je přesnější mapa u *S. Bálinta* (*1981*, 116, obr. 2), na níž odkazuje také P. Charvát.

jako zisk určený k pozdějšímu využití, před odbočkou do méně bezpečných míst a pod., viz též *Wiechmann 1996*, 195). Lze si myslím představit, že v uvedených depotech při vnějším okraji České kotliny uložili obchodníci, směřující do nitra Čech, část svých platidel v podobě stříbrných ozdob a zlomků, arabských a různých evropských mincí. Ty by zřejmě nebyly výhodné pro platby v zemi, kde se vedle nové domácí denárové měny užívalo ještě dlouho předmincovních, ale odlišných ekvivalentů (*Chvojka 1999*, 215–218).

Otázku, zda se tato úvaha může týkat i zde zkoumaného nálezu, lze zodpovědět spíše kladně. Příslušnost pohřešovaných mincí ke šluknovskému depotu je pravděpodobná a i když se oba kruhy vymykají obvyklému obrazu nemincovní složky pokladů zlomkového stříbra, můžeme v Pobaltí poukázat na některé nálezy, obsahující vedle mincí právě jen zdobené kruhové předměty nebo jejich fragmenty. Příkladem lze uvést několik gotlandských pokladů takového složení: z Enges, s masivním otevřeným náramkem typu Ab2, uložený kolem r. 960 – *Stenberger 1947*, 19; z Tuer, se třemi náramky téhož typu a větším počtem arabských mincí, uložený v téže době jako předchozí – *tamtéž*, 30; z Övede, opět s náramkem typu Ab2 a více než 400 arabských mincí, uložený kolem r. 980 – *tamtéž*, 53; analogické složení měl i největší severoevropský poklad arabských mincí (2673 kusů) ze Stora Velinge, uložený kolem r. 920, k němuž jinak patřil jen jediný podobný náramek typu Ab1 – *tamtéž*, 36. Rovněž poklad objevený r. 1976 v Ralswieku na Rujaně a uložený již kolem r. 850 obsahoval vedle 2211 celých a fragmentárních arabských mincí pouze větší zlomek stříbrného spirálového kruhu tzv. permského typu (*Herrmann 1978*, 168–170, obr. 9).

Je třeba také uvážit,[4] zda šluknovské kruhy mohly představovat platidlo jako určitá forma hřivny (*Steuer 1987*, 504). V gotlandských pokladech považuje *Stenberger* (*1958*, 226–229) za standardizovanou formu stříbrné suroviny a zároveň směnný ekvivalent především spirály, stáčené z poměrně tenkého drátu do 3–7 oblouků a ukončené někdy kruhovým očkem nebo esovitě. Bývají nezdobené (*týž 1947*, obr. 51: 6–9; 123: 11; 124: 3–5) objeví se však i výzdoba vybíjených trojúhelníků, páskové klikatky nebo řad důlků (*tamtéž*, obr. 41; 136: 10). Vnější průměr těchto spirál je ca 5–7 cm, jejich váha má vztah k obvyklé váhové jednotce vikinského období – 24,5 g. Počátky této formy se hledají v 9. stol., v pokladech jsou spirály obsaženy většinou v 10. stol., jen výjimečně ještě v 11. stol. *Stenberger* (*1958*, 226–228) připisuje těmto spirálám z tenkého drátu gotlanský původ, předlohy, v jejichž podobě bylo na Sever dováženo stříbro a k nimž mohly patřit také kruhy permského typu (Sa1 a jim příbuzné spirálové kruhy Sa2, vesměs dekorativně provedené; *tamtéž*, 123–125, 228) však předpokládá na Východě.

[4] Tuto možnost, se kterou jsem nepočítal pro domnělou náročnost zpracování a výzdoby, mi ozřejmil až šperkař a restaurátor Andrej Šumbera. Podle jeho názoru mohly být takovéto výrobky po zvládnutí pracovního postupu zhotovovány dosti rychle a ve značném počtu. A. Šumbera též upozornil, že dekorativní provedení by dodávalo takovému platidlu věrohodnost a výzdoba konců mohla zabránit případnému odseknutí části materiálu.

Obr. 8. Dva stříbrné závěsky z hrobu 965 v Birce (v. 35 a 26 mm) a rekonstrukce okraje orientální mísy, z jaké snad pocházejí (vpravo). (Podle H. Arbmana)
Abb. 8. Zwei Silberanhänger aus dem Grab 965 von Birka (H. 35 und 26 mm) und Rekonstruktion des Randes einer orientalischen Schüssel, von der sie vielleicht stammen (rechts) (Nach H. Arbman)

Jiné hřivny kruhového tvaru z gotlandských nálezů mají tvar otevřeného kruhového oblouku ze silné nezdobené stříbrné tyčinky o čtyřhranném nebo vícehranném průřezu (*tamtéž*, 229; *Stenberger 1947*, obr. 23, 31, 131: 7), což je méně zastoupená forma, doložená v 9. i v 10. století. Mimoto měly v gotlandských hromadných nálezech stejné funkce ještě také hřivny lité tyčkovité, značně rozdílného průměru i délky (např. *tamtéž*, obr. 32: 11; 7: 14), páskové kované (*tamtéž*, obr. 198: 18; 210: 17), v nevelkém počtu menší koláčovité s rovným spodkem a vyklenutou horní částí (*tamtéž*, obr. 189: 8; 208: 9) a také četné čtverhranné destičky a plíšky (celkem asi 400; *tamtéž*, 195: 6; 214: 37). *M. Stenberger* (*1958*, 97–98) vyslovuje rovněž souhlas s názory, že i náramky z prostého drátu s konci spojenými ovinutím nebo spirálovým zauzlením (jeho typy Ar1 a Ar2) a s nasazenými malými kroužky z tenkého hladkého drátu mohly být nejen ozdobou, ale i platidlem (*týž 1947*, obr. 108; 109: 1; 176: 4; 210: 2, 3). U takovýchto stříbrných náramků nebylo však možno zjistit jednotnější váhové relace.

Většinu uvedených typů takovýchto předmětů uvádí také *R. Wiechmann* (*1996*, 44–46, mapa 52, 53, 55; 65–68, mapa 76–77) z depotů doby vikinské ve Šlesvicku-Holštýnsku, s tím rozdílem, že spirály z tenčího drátu a otevřené kruhy ze silnější tyčinky řadí k náramkům. Stejně jako k ostatnímu inventáři depotů, které zkoumá, sestavil Wiechmann i k těmto nálezům seznamy a mapy jejich celkového rozšíření. Ve spirálách a otevřených kruzích spatřuje rovněž tento autor (*tamtéž*, 72) doklady spojů na východ.

Jsou-li v ruských pokladech, kde stříbro jako surovina mívá podobu hřiven tyčinkových nebo kyjevského typu či spojených kusů drátu (*Korzuchina 1954*, tab. 21, 22, 43), spirály téměř neznámé a otevřené hladké kruhy, označené jako náramky, jen vzácné (*tamtéž*, tab. 2: 2; 12: 1), lze mít za to, že to byly tvary, určené hlavně pro dálkový obchod.

Stručný přehled ukázal, že tvarově a zpravidla i váhově standardizované stříbro pro výrobu a směnu bylo rozšířenou součástí depotů a někdy, jako

v případě spirál, bylo i dekorativně upravováno. Tyto spirály, příliš malého průměru, než aby se mohly nosit jako náramky (viz výše), tak rovněž vykazují příznačnou vlastnost některých zvlášť upravovaných směnných prostředků, že se totiž jinak k ničemu nehodí. Říká to výslovně Ibráhím ibn Ja'kúb o šátečcích, užívaných v Čechách nebo snad v celém panství Boleslava I., platí to pro známé sekerovité hřivny (*Chvojka 1999*, 205, 209), i když ty byly někdy samotným zbožím jako surovina tvarovaná pro přepravu, stejně jako pro sešívané veverčí kožky bez srsti, jimiž se platilo na Rusi ve 12. stol. (*tamtéž*, 190). Tuto vlastnost lze do jisté míry vztáhnout i na šluknovské kruhy, které by byly jako náramky příliš velké a udržely by se snad jen v nadloktí silné paže. Při tomto srovnání nelze ovšem opomenout, že na rozdíl od šátečků a veverčích kožek měly kruhy reálnou cenu stříbra. K posouzení váhy šluknovských kruhů ve vztahu k jejich použití ve směně by byl třeba rozsáhlejší srovnávací materiál, je však třeba konstatovat, že tu nejde o hodnoty velmi blízké 100 g nebo 200 g, které *Stenberger* (*1958*, 232–233) zjišťuje u spirálových kruhů permského typu (Sa 1), a spolu s nimi nalezených (depot z Asarve) a některých dalších tyčinkovitých hřiven. Protože takovou váhu mají četné tyčinkové hřivny z ruských pokladů (viz např. *Korzuchina 1954*, 96, tab. 22: 12), předpokládá Stenberger u uvedených skandinávských nálezů východoevropský původ.

Zvláště vzhledem k neobvyklému průměru šluknovských kruhů, problematizujícímu praktické použití, a k tomu, že některé předměty předpokládané směnné funkce (spirály z tenčího drátu) jsou také dekorativně provedeny, nelze myslím použití zkoumaných předmětů jako platidel zcela vyloučit. Na druhé straně zjištění (rentgenová fluorescenční analýza), že vnitřní obruč, tvořící osu oblouku, je patrně železná, tuto interpretační možnost oslabuje. V oblastech, kde předpokládáme zhotovení kruhů, bylo v centrech a významných regionech jistě rozvinuto monetární hospodářství na základě dirhamové a západněji snad i byzantské měny, někde však, kde se objevují dirhamy i jako závěsky, mohlo mít stříbro vesměs spíše hodnotu drahého kovu (*Artamonov 1958*, 54, obr. 34b). Pokud byly předmětné kruhy zhotoveny jako směnný ekvivalent, došlo k tomu možná spíše s určením pro dálkový obchod než pro místní potřebu. Další stejnorodé výrobky snad existují a nejsou mi známy nebo teprve budou objeveny, každopádně však nešlo o rozsáhlejší produkci, což by bylo vysvětlitelné její místní nebo časovou omezeností.

Pro datování šluknovských kruhů chybějí, jak je zřejmé, mnohé opory. Údajné doprovodné mince jsou nezvěstné, předměty jsou v mnohém unikátní, zjednodušený rostlinný dekor na koncích ramen měl dlouhé trvání. Lze se opírat pouze jednak o celý soubor zjištěných analogií tvarových a výzdobných prvků, jednak o zčásti, díky mincím, spolehlivé datování několika uvedených geograficky blízkých depotů stříbra a arabských dirhamů z Lužice, protože se zdá, že v regionu takto doložené dálkové kontakty měly základ ve stejné, patrně obchodní motivaci a byly spjaty s týmiž

mechanismy přenosu a tezaurace. To vše nasvědčuje snad nejspíše závěrečnému období přílivu mincí ze středoasijských kalifátů do střední a severní Evropy, tedy době na sklonku 10. stol. a počátkem 11. století (*Brather 1995/96*, 103).

Zbývá uvážit, jakými cestami se kruhy nejspíše mohly dostat na místo nálezu. Vzhledem k jejich výše pojednané pravděpodobné souvislosti s několika poměrně nedaleko objevenými depoty, obsahujícími arabské dirhamy, je třeba myslit zvláště na spojnice, jimiž se tyto nejpočetněji nalézané předměty ze Střední Asie dostávaly již od 9. stol. na Sever a do severnější části střední Evropy. Podle názoru, majícího významnou podporu v ruském bádání (M. I. Artamonov, V. L. Janin, I. V. Dubov), měl v prostřednictví styků Rusi s Východem zcela dominantní postavení Bolgar na Volze. Orientální zboží tam přicházelo nejen z chazarské metropole Itilu v ústí této řeky, ale též karavanními cestami od jihovýchodu, o nichž píše Ahmad ibn Fadlan (viz též *Herrmann 1978*, obr. 13). Podle *Artamonova* (*1962*, 403–404) procházela cesta z Kyjeva do Chazarska zprvu po Oce přes území Vjatičů a pak přes Bolgar. Někdy předpokládanou cestu z Itilu do Podněpří, jež by vedla nejprve proti toku Volhy, na Don v jeho ohbí a pak proti proudu Donce na severozápad, nelze téměř nálezově doložit. Z hlediska oběhu dirhamové měny na Rusi se transfer šluknovských kruhů odehrál zřejmě ve čtvrtém období Janinovy periodizace (po r. 939), kdy jsou tyto mincovní nálezy omezeny téměř již jen na trasu volžské cesty (*Dubov 1989*, 173–179). Z Bolgaru mohla cesta našich nálezů pokračovat na horní tok Volhy a odtud alternativně třemi soustavami řek nebo i jezer do Ladožského jezera a po Něvě do Finského zálivu (*tamtéž*, 19–23, obr. 11). Kontakty Budyšínska s Pobaltím dokládá např. novější nález vikinského typu – bronzové nákončí pochvy meče asi z 2. půle 10. stol., nalezené na slovanském sídlišti v Nimschütz (*Corpus 1985*, Textband 153; Tafelteil 107/91: 1; *Košnar 1991*, 62).

Jinou reálnou možností by bylo pokračování trasy z Bolgaru do Kyjeva. Vzhledem k archeologickým a numismatickým zjištěním zastává *Dubov* (*tamtéž*, 146–148) spolu s dalšími badateli názor, že vedla především po Oce kraji při Muromi a Rjazani a pak po Desně k Dněpru, i když připouští i přímou spojnici danou rozvodím některých řek, ústících jednak do Volhy, jednak do Donu a Dněpru, jak ji podle itinerářů arabských pisatelů rekonstruoval B. A. Rybakov. Z Kyjeva pak směřovala evropská obchodní transversála do východopolského Přemyšlu a v severní větvi dále do Krakova a do Prahy (*Charvát 1998*, 55). V návaznosti na výše uvedenou charakteristiku zde zkoumaných předmětů bych však v případě, že se nedostaly na místo nálezu oklikou přes Pobaltí, nepředpokládal jejich další cestu přes vnitrozemí Čech, ale z Krakova dále k západu asi po linii pozdější tzv. Hohe Strasse, vedoucí právě též přes Budyšín (*Vávra 1974*, 28). Jižnější doložené nebo předpokládané raně středověké spojnice mezi střední a východní Evropou zde asi nepřipadají v úvahu. Týká se to zvláště trasy tzv. chazarské korespondence po polovině 10. stol. (*Sláma 1999*, 99 s odkazy na další lit.) nebo cesty Abū Hāmida

al-Garnátího, který se v druhém úseku svého putování z Bolgaru do Maďarska r. 1150 měl podle *G. F. Korzuchiny* (*1978*, 190–194) ubírat ze Sarkelu stepními kraji Polovců severně od Azovského a Černého moře a přes Halič.

Souhrn

Zkoumané kruhy jsou ve své kompozici konstrukčních a výzdobných prvků i v některých detailech (tvarování pásu mezi hladkými dráty) unikátní, typově však zřetelně souvisejí s raně středověkými kruhovými ozdobami (náramky, nákrčníky) s vinutým nebo splétaným vnitřkem oblouku. Výchozí oblasti rozšíření takovýchto ozdob se hledají obvykle na nejzazším evropském jihovýchodě a v přilehlých částech Střední Asie, tedy v podstatě v týchž oblastech, s nimiž jsou vzhledem k výzdobě (viz dále) spjaty přímo také šluknovské kruhy. Vzhledem k jejich morfologii byly jako analogie sledovány především náramky.

Z rozboru mj. vyplynulo, že pokud jde o původ šluknovských kruhů, lze zřejmě vyloučit oblast baltské kultury. Mezi nálezy z východoslovanského a ugrofinského prostředí jsou uvedeny některé spíše dílčí analogie šluknovských kruhů, týkající se někde oblouku, jinde koncových částí nebo vegetabilního ornamentu, který se objevuje v ruských pokladech na náramcích s mandlovitými štítky. Vcelku nepřekvapí, že bližší analogie neshledáváme mezi jen nemnoha obecně srovnatelnými náramky v západoslovanských pokladech zlomkového stříbra, avšak původ šluknovských kruhů nelze zřejmě hledat ani v okruhu vikinské kultury, kde jinak četné náramky s vinutým obloukem vykazují téměř vesměs odlišné charakteristické rysy.

Pro poznání původu šluknovských kruhů se ukázala být nejdůležitější vybíjená výzdoba na koncích ramen, jejíž prvky jsou rozpadlým rostlinným ornamentem (vlnovkový pás s výhonky vinné révy nebo břečťanu; palmeta). Mezi importy orientálního původu zvláště z Birky a Gotlandu se objevují zdobené předměty se srovnatelnou ornamentikou, vycházející z uměleckých okruhů postsásánovského a sámánovské říše. Též původ některých kování nalezených na území baltských kmenů se hledá na Východě, mj. v pásu eurasijských stepí. Ze samotných těchto východních krajů jsme mohli uvést jen nemnohé, avšak výrazné analogie zkoumané vegetabilní ornamentiky, jako poklad ze Sairam-su v Kazachstánu nebo některé nálezy z dolního Podoní a středního Povolží (Volžské Bulharsko) a z hrobů turkických kočovníků až po Altaj na východě.

Důležité je rovněž, zvláště z interpretačního hlediska, geografické sepětí nálezu šluknovských kruhů spíše s Lužicí a souvislost s několika tam objevenými poklady zlomkového stříbra (zvláště z Meschwitz), z nichž vedle sámánovských mincí pocházejí i orientální náušnice a závěsek. Tyto depoty včetně našeho nálezu, k němuž původně též patřily mince, by hypoteticky mohly představovat tezauraci části směnných prostředků obchodníků, směřujících

do nitra Čech, kde se stříbrné ozdoby a zlomky ani arabské a různé evropské mince jako směnný ekvivalent nehodily. Je asi možno připustit, že samotné šluknovské kruhy byly platidlem jako forma hřivny.

Datování vzniku a následného uložení šluknovských kruhů může vycházet pouze ze souboru výše uvedených analogií tvarů a výzdoby s přihlédnutím k několika geograficky blízkým depotům stříbra a arabských mincí z Lužice, jejichž stáří je spolehlivě určeno. Přibližné datování podle analogií, které by nejspíše zahrnovalo poslední třetinu 10. a celé 11. stol., by snad bylo možno zúžit podle závěrečné fáze přílivu mincí ze středoasijských kalifátů na sklonek 10. a počátek 11. století.

Jako možné alternativy transferu zkoumaných předmětů na místo jejich nálezu jsou uvažovány cesty, po nichž přicházelo do severní a střední Evropy mj. arabské stříbro a další orientální importy. Tedy od dolní Volhy nebo po karavanních cestách od jihovýchodu do Bolgaru ve středním Povolží, dále na horní tok této řeky, pak po říčkách a jezerech k Baltu a odtud dále na jih. Jinak připadá v úvahu nejspíše ještě cesta z Bolgaru do Kyjeva, Přemyšlu, Krakova a asi přes Slezsko ke Šluknovu.

Domnívám se tedy, že starý nález šluknovských kruhů lze považovat za pozoruhodný doklad dálkových obchodních kontaktů s kraji na pomezí Evropy a Střední Asie, které se zde dotkly severního okraje Čech.

Unikátní ráz kruhů jako celku zvyšuje samozřejmě nejistotu pokud jde o jejich kulturní a chronologické určení. Domnívám se však, že výše shledávané dílčí souvislosti představují reálný základ zde uvedeného hodnocení, i když nevylučuji odlišné výsledky případného dalšího zkoumání této poněkud zapomenuté památky, pro něž by se tato studie mohla stát podnětem.

Appendix 1
Tomografie kruhu č. inv. 111944
Josef Prokop

V Pražském centru průmyslové tomografie při Fakultě jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT bylo provedeno skenování ozdobného kovového kruhu ze sbírek Národního muzea v Praze (č. inv. 111944) na průmyslovém rentgenovém tomografu VT 400. Počítačový tomograf se vyznačuje schopností provést rekonstrukci vnitřní struktury studovaného objektu bez fyzického narušení celku. Na rozdíl od lékařského tomografu využívá tento průmyslový tomograf vyšší energie fotonů rentgenového záření, která je nezbytná pro prozařování kovových předmětů vzhledem k relativně vysokému zeslabení rentgenového záření.

Důležitou roli při volbě skenovacích parametrů má rozměr zkoumaného předmětu a materiál, z něhož se skládá. V daném případě byly proto zvoleny tyto parametry:

– urychlovací napětí rtg lampy: 385 kV
– proud: 2 mA
– tloušťka svazku (řezu objektem): 1 mm
– obrazová matice: 1024 × 1024 elementů
– velikost jednoho pixelu (elementu): 0,1 mm

Na příčném řezu těla oblouku (*obr. 9.a*) se jeví rozdílné složení vnitřní a obvodové části. Čtyři světlé vnější obloučky představují ovinuté dráty, jsou patrné i výstupky v pásech mezi dráty. Druhý digitální snímek (*obr. 9.b*) zachycuje podélný řez střední částí těla oblouku u jeho vrcholu. I zde se výrazně projevuje odlišný materiál ve vnitřku a při okrajích kruhu, zdá se, že je tu přesněji zachycen profil ovinutých hladkých drátů, výstupky v paralelních pásech mezi dráty jsou tu ještě zřetelnější a zdají se být obdobného materiálového složení jako vnitřek těla oblouku.

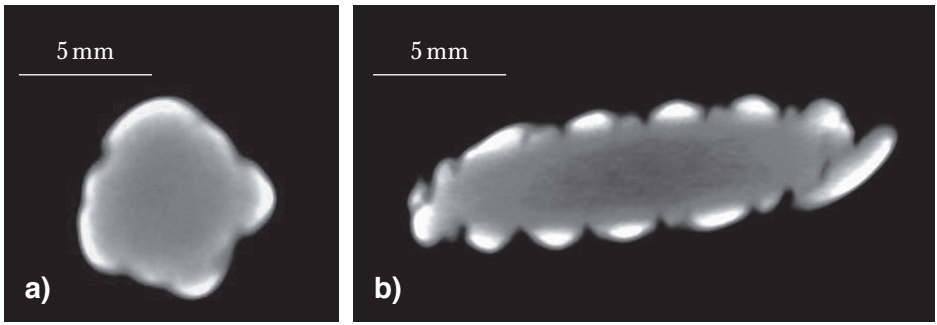

Obr. 9. Tomografické snímky kruhu č. inv. 111944; a) příčný řez těla oblouku, b) podélný řez střední částí těla oblouku při jeho vrcholu
Abb. 9. Tomographische Aufnahmen des Ringes Inventarnr. 111944; a) Querschnitt des Bogenkörpers, b) Längsschnitt des Mittelteils des Bogenkörpers

Provedení tomografických snímků bylo podpořeno grantem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy „Laserové systémy, záření a moderní optické aplikace“, číslo grantu MSM6840770022.

Ing. Josef Prokop
Katedra fyzikální elektroniky
Fakulta jaderná a fyzikálně inženýrská
České vysoké učení technické v Praze
V Holešovičkách 2, 180 00 Praha 8
josef.prokop@fjfi.cvut.cz

Appendix 2
Rentgenová fluorescenční analýza kruhů
Tomáš Trojek

V laboratoři na KDAIZ – FJFI – ČVUT v Praze byla provedena rentgenová fluorescenční analýza (RFA) 2 kovových kruhů. Metoda RFA je nedestruktivní technikou založenou na buzení a detekci charakteristického záření X, která umožňuje rychle a bezdotykově určit prvkové složení nejrůznějších předmětů. Jedná se o metodu povrchové analýzy, při niž je zjištěn obsah prvků pouze v povrchových oblastech zkoumaného předmětu. V případě kovů je analyzována oblast do hloubky pouze několika desítek mikrometrů.

Měření byla provedena na aparatuře s rentgenkou jakožto zdrojem budícího záření. Každá analýza trvala 3 minuty při napětí 30 kV a proudu 0,1 mA. Analyzovaná plocha byla asi 0,5 mm^2 Zájmovými místy na kruzích byly:

– Zakončení kruhu (*obr. 10*)
– Drát (*obr. 11*)
– Výčnělky mezi dráty (*obr. 12*)
– Jamky mezi dráty (*obr. 13*)

Na *obr. 10–13* jsou znázorněna naměřená spektra charakteristického záření X s popisky označujícími odpovídající prvky a linie záření X. Pro ilustraci pracovního postupu jsou u *obr. 10* a *obr. 12* připojeny fotografie z analýz příslušných míst, na něž ukazuje bodové světlo zaměřovacího laseru.

Po vyhodnocení naměřených dat se ukázalo, že složení obou náramků je velmi podobné. Byly však nalezeny rozdíly v zastoupení prvků na výše uvedených místech. U zakončení náramku a u drátu byly identifikovány 2 dominantní prvky, měď a stříbro. Koncentrace stříbra se pohybuje okolo 70 %. Kromě mědi a stříbra se zde objevuje také zinek a olovo, ale jejich koncentrace jsou v řádu pouhých desetin procenta. V místě výčnělku a jamky mezi dráty je chemické složení podobné jako u zakončení náramku, ale navíc se zde objevují také železo, vápník a stopy titanu. Větší množství těchto prvků se přitom nachází v jamkách než v místě výčnělků. Je pravděpodobné, že železo, vápník a titan nejsou součástí slitiny stříbra. Zastoupení železa se v těchto místech pohybuje okolo 20 %.

Ing. Tomáš Trojek, Ph.D.
Katedra dozimetrie a aplikace ionizujícího záření
Fakulta jaderná a fyzikálně inženýrská
České vysoké učení technické v Praze
Břehová 7, 115 19 Praha 1
tomas.trojek@fjfi.cvut.cz

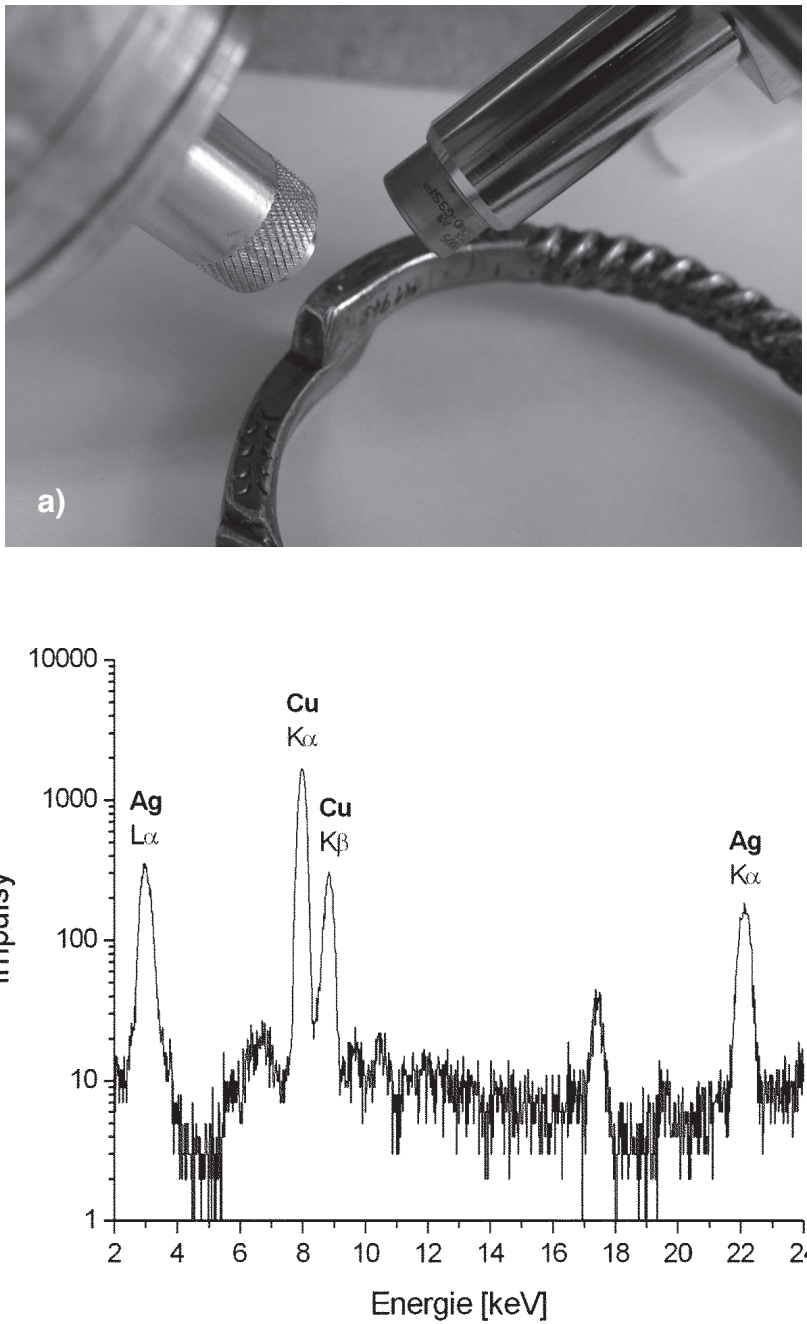

Obr. 10. Měření u zakončení kruhu; a) pracovní postup, b) spektrum záření X
Abb. 10. Messung am Ringende; a) Arbeitsvorgang, b) Spektrum der X-Strahlung

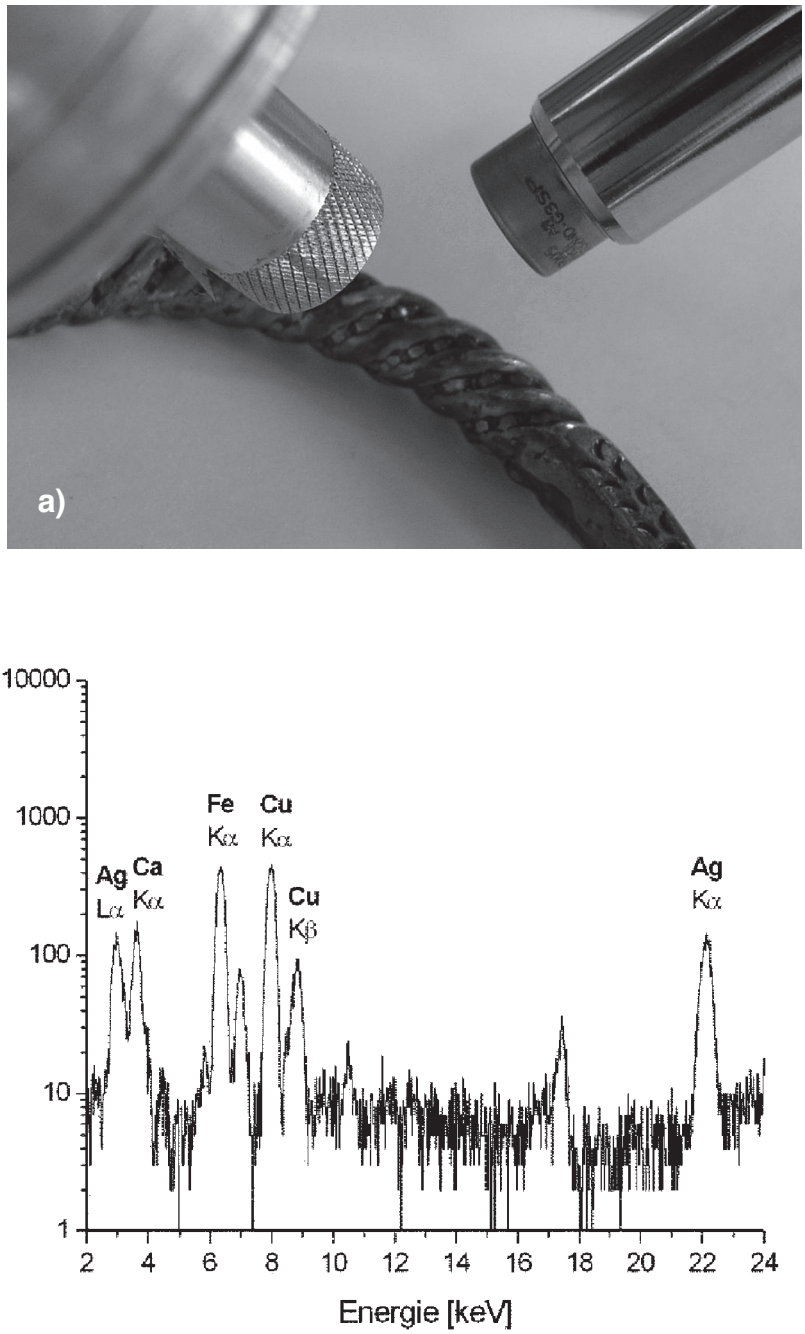

Obr. 12. Měření výčnělku; a) pracovní postup, b) spektrum záření X.
Abb. 12. Messung des „Stiftes"; a) Arbeitsvorgang, b) Spektrum der X-Strahlung

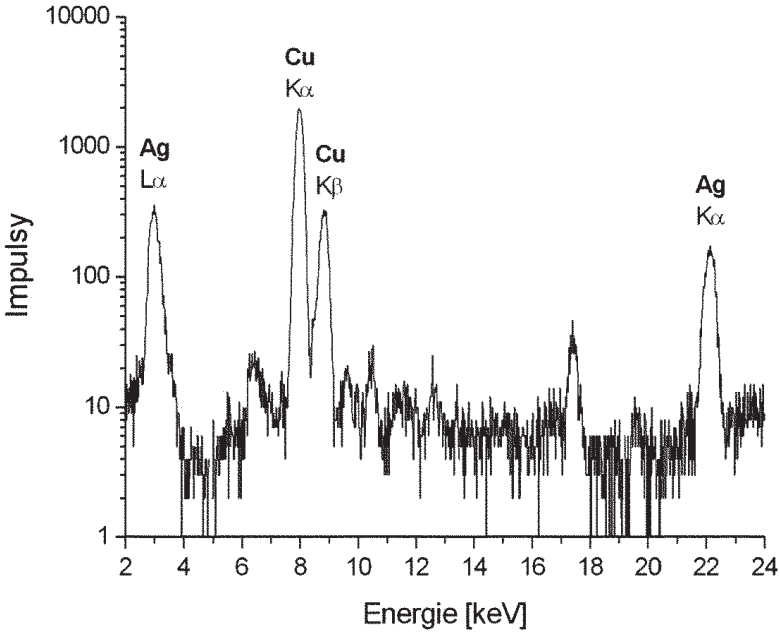

Obr. 11. Měření drátu, spektrum záření X
Abb. 11. Messung des Drahts, Spektrum der X-Strahlung

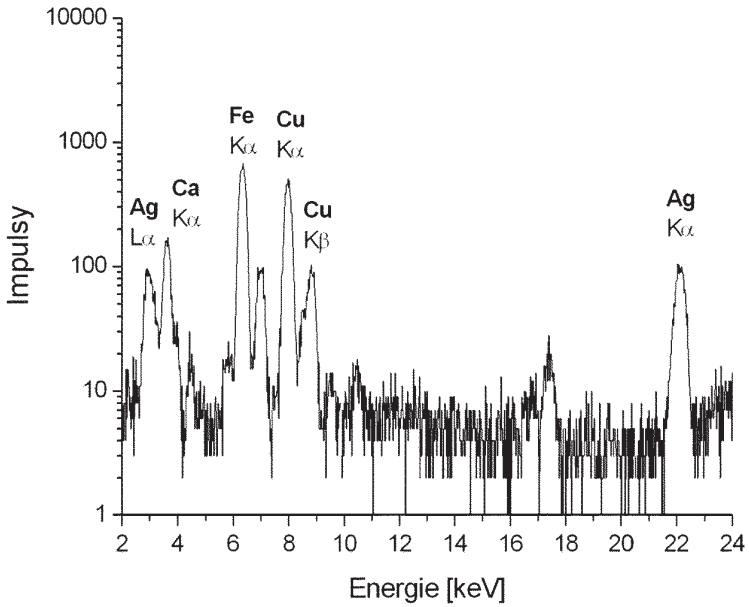

Obr. 13. Měření jamky, spektrum záření X
Abb. 13. Messung des Grübchens, Spektrum der X-Strahlung

Literatura

Achmedov, G. M. 2003: Azerbajdžan v 9–13 vekach, in: Krym, Severo-Vostočnoje Pričernomor'je i Zakavkaz'je v epochu srednevekov'ja. Archeologija s drevnejších vremen do srednevekov'ja v 20 tomach. Moskva, 367–388.

Ajbabin, A. I. 2003: Step' i Jugo-Zapadnyj Krym, in: Krym, Severo-Vostočnoje Pričernomor'je i Zakavkaz'je v epochu srednevekov'ja. Archeologija s drevnejších vremen do srednevekov'ja v 20 tomach. Moskva, 59–64.

Alföldi, A. 1949: Wikinger und Reiterhirten, Fornvännen 44, 1–22.

Alichova, A. Je. 1954: Muranskij mogiľnik i selišče, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 42, 259–301.

Ambroz, A. K. 1968: Detal' vostočnobaltijskogo piťjevogo roga iz sel. Lezgur Severo--Osetinskoj ASSR, in: Slavjane i Rus'. Moskva, 13–16.

Arbman, H. 1940: Birka I. Die Gräber. Tafeln. Stockholm – Uppsala.

Arbman, H. 1943: Birka I. Die Gräber. Text. Uppsala.

Arbman, H. 1942: Einige orientalische Gegenstände in den Birka-Funden, Acta Archaeologica (København) 13, 303–315.

Arne, T. J. 1914: La Suède et l'Orient. Upsal.

Artamonov, M. I. 1958: Sarkel – Belaja Veža, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 62, 7–84.

Artamonov, M. I. 1962: Istorija chazar. Leningrad.

Bálint, Cs. 1981: Einige Fragen des Dirhem-Verkehrs in Europa, Acta Archaeologica (Budapest) 33, 105–131.

Balodis, F. 1940: Det äldsta Lettland. Stockholm.

Brather, S. 1995/96: Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 23/24, 73–153.

Corpus 1985: J. Herrmann – P. Donat (Hrsg.), Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der DDR (7. bis 12. Jahrhundert). 4. Lieferung. Textband. Tafelteil. Berlin.

Dubov, V. I. 1989: Velikij Volžskij puť. Leningrad.

Fachrutdinov, R. G. 1969: Novyje archeologičeskije pamjatniki Volžskoj Bulgarii v zakamskoj Tatarii, Sovetskaja archeologija 1969/1, 224–236.

Fettich, N. 1937: Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. Budapest.

Frenzel, W. 1932: Vorgeschichte der Lausitzen. Berlin – Leipzig.

Geijer, A. 1938: Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. Uppsala.

Herrmann, J. 1978: Ralswiek auf Rügen – ein Handelsplatz des 9. Jahrhunderts und die Fernhandelsbeziehungen im Ostseegebiet, Zeitschrift für Archäologie 12, 163–180.

Holmqvist, W. 1961: Excavations at Helgö I. Stockholm.

Chalikova, Je. A. 1965: Archeologičeskije issledovanija v Kujbyševskom rajone TASSR v 1961 g., Kratkije soobščenija (Moskva) 104, 110–116.

Chalikova, Je. A. 1976: Bol'še-Tiganskij mogil'nik, Sovetskaja archeologija 1976/2, 158–178.

Charvát, P. 1998: Dálkový obchod v raně středověké Evropě. Brno.

Charvát, P. 2007: Svrchovanost před státem: Symboly suverenity v uměleckém řemesle českých zemí osmého a devátého století, Pomezí Čech, Moravy a Slezska 8, 11–26.

Chvojka, O. 1999: Předmincovní platidla u Slovanů v českých zemích a na Slovensku, Pravěk, Nová řada 8, 1998, 183–226.

Jakimowicz, R. 1933: O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdowanych w skarbach wczesnohistorycznych, Wiadomośći Archeologiczne 12, 103–138.
Jakubovs'kij, V. I. 1975: Davnorus'kyj skarb z s. Horodyšče Chmel'nic'koj oblasti, Archeolohija 16, 87–104.
Kiersnowski, R. 1964: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Połabia. Materiały. Wrocław – Warszawa – Kraków.
Knorr, T. H. A. 1936: Die Hacksilberfunde Hinterpommerns, der Grenzmark und der Neumark, Mannus 28, 160–229.
Kolčin, B. A. – Choroševa, A. S. – Janin, V. L. 1981: Usad'ba novgorodskogo chudožnika XII v. Moskva.
Korzuchina, G. F. 1954: Russkije klady IX–XIII vv. Moskva – Leningrad.
Korzuchina, G. F. 1978: Puť Abu Chamida al-Garnati iz Bulgara v Vengriju, Problemy archeologii 2, 187–194.
Košnar, L. 1991: Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím, Praehistorica 18, 25–84.
Kris, Ch. I. – Stanjukovič, A. K. 1984: Rannesrednevekovaja Braševa, Kratkije soobščenija (Moskva) 179, 88–93.
Kučinko, M. M. – Orlov, R. S. 1989: Horodyščens'kij skarb z Volyni, Archeolohija 1989, 2, 96–106.
Kuniga, I. 2000: Kristapiņu kapulauks. 8. gs. beigas – 12 gs. Riga.
Latvijas arheologija 1974: Latvijas PSR Arheologija. Riga.
Leciejewicz, L. 1982: Hońtwjerjo, zběrarjo, burja, rjemjeslnicy. Dawne stawizny Łužicy hač do 11. lětstotka. Budyšin.
Levaševa, V. P. 1967: Braslety, in: Očerki po istorii russkoj derevni X–XIII vv. Trudy gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja, vypusk 43. Moskva, 207–252.
Lietuvos bruožai 1961: Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.
Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
Makarov, N. A. 1991: K ocenke christianizacii drevnerusskoj derevni v XI–XIII vv., Kratkije soobščenija (Moskva) 205, 11–21.
Malygin, P. D. 1989: Kuľturnyj sloj srednevekovogo Toržka, Kratkije soobščenija (Moskva) 195, 42-51.
Mogiľnikov, V. A. 1981: Tjurki, in: Stepi Jevrazii v epochu srednevekov'ja. Archeologija SSSR s drevnejšich vremen do srednevekov'ja v 20 tomach. Moskva, 29–43, 119–129.
Nedošivina, N. G. 1968: O datirovke Belevskogo klada, in: Slavjane i Rus'. Moskva, 118–121.
Neustupný, J. 1946: Pravěké dějiny Lužice. Praha.
Niederle, L. 1913: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I, 2. Praha.
Niederle, L. 1931: Rukověť slovanské archeologie. Praha.
Nosek, S. 1955: Skarb srebrny wczesnośredniowieczny z miejscowości Bużyska, pow. Siemiatycze, Wiadomości Archeologiczne 22, 65–70.
Oxenstierna, E. 1966: Die Wikinger. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz.
Pletneva, S. A. 1981: Rannije bolgary na Volge, in: Stepi Jevrazii v epochu srednevekov'ja v 20 tomach. Moskva, 77–80.
Rannije slavjane 2003: Rannije slavjane belorusskogo Podneprov'ja i Podvin'ja. Minsk.
Rudenko, K. A. 2007: Volžskaja Bulgarija v XI – načale XIII v.: poselenija i material'naja kul'tura. Kazan'.

Sedov, V. V. 1961: Drevnerusskoje poselenije bliz goroda Vjazniki, Kratkije soobščenija (Moskva) 85, 95–105.
Sedova, M. V. 1959: Juvelirnyje izdelija drevnego Novgoroda (X–XV vv.), Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 65, 223–261.
Sedova, M. V. 1981: Juvelirnyje izdelija drevnego Novgoroda (X–XV vv.). Moskva.
Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, Obzor praehistorický IV (Niederlův sborník), 160–194.
Skovmand, R. 1942: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den aeldste Middelalder indtil omkring 1150, Aarbøger, 1–275.
Sláma, J. 1999: Na okraj zajímavého numismatického nálezu v Kazani, Numismatické listy 54, 97–100.
Smirnov, A. P. 1951: Volžskije bulgary. Moskva.
Smirnov, A. P. 1952: Očerki drevnej i srednevekovoj istorii narodov srednego Povolž'ja i Prikam'ja. Materialy i isledovanija po archeologii SSSR 28. Moskva.
Smirnov, A. P. 1981: Volžskaja Bolgarija, in: Stepi Jevrazii v epochu srednevekov'ja. Archeologija SSSR s drevnejših vremen do srednevekov'ja v 20 tomach. Moskva, 208–212.
Stankus, J. 1995: Bandužių kapinynas, Lietuvos archeologija 12, 3–155.
Stenberger, M. 1947, 1958: Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. I – Text. Stockholm 1958, II – Fundbeschreibung und Tafeln. Lund 1947.
Steuer, H. 1987: Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa, in: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Göttingen, 405–527.
Šelkovnikov, B. A. 1959: Polivnaja keramika Sarkela – Beloj Veži, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 75, 273–306.
Turek, R. 1958: Slovanský pravěk Libereckého kraje, Sborník Severočeského muzea, Historia 1, 124–145.
Vávra, I. 1974: Žitavská cesta, Historická geografie 12, 27–91.
Voss, A. 1883: Silberringe von Schluckenau in Böhmen, Zeitschrift für Ethnologie 15, 486–487.
Wiechmann, R. 1996: Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig – Holstein. Neumünster.

Die sog. Ringe von Šluknov, Kreis Děčín, Tschechien

Zwei im Prager Nationalmuseum aufbewahrte Ringe (*Abb. 1a*) stehen bisher ohne direkte Parallelen da. Sie wurden vor 1883 beim Bau eines Hauses in Šluknov gefunden. Angeblich sollen auch inzwischen verschollene Münzen unbekannter Zeitstellung zu dem Schatz gehört haben. Zuerst legte A. Voß (1883) den Fund unter der Bezeichnung „Silberringe von Schluckenau" vor. Dem Fund ist seitdem wenig Beachtung geschenkt worden.

Der innere Durchmesser der Ringe beträgt 97 mm bzw. 92–95 mm, sie wiegen 224 bzw. 210,7 g (*Abb. 1b*: A,B). Angesichts des Durchmessers könnten sie am ehesten als Oberarmringe gedient haben. Da Halsringe gewöhnlich viel leichter gefertigt sind, suchen wir die Parallelen vor allem unter den Armringen.

Nach Aussage der tomographischen Analyse und der Fluoreszenz-Röntgen-Analysen besitzen die Ringe einen Eisenkern, um den vier Drähte aus einer Legierung

aus Silber und Kupfer gewunden sind (*Abb. 9 a,b, 11)*. Die offensichtlich angelöteten oder angeschweißten Endstücke sind aus der gleichen Legierung gefertigt (*Abb. 10*). In dem Zwischenraum zwischen den gewundenen Drähten erkennt man dicht aneinander gereihte kleine „Stifte", die mit ihrem Kopf teilweise den Rand der Drähte überdecken. Ob es sich dabei wirklich um „Stifte" handelt, oder ob der Silberschmied hier aus einem separat eingelegten Streifen die „Stifte" herausstanzte, bleibt unsicher. Offenbar handelt es sich hier um die optische Nachahmung von gezwirnten Drähten, wie sie bei gewundenem frühmittelalterlichem Ringschmuck vorkommen.

Zu den beiden Ringen aus Šluknov gibt es in der Kombination aller Form- und Verzierungselemente keine direkte Parallele. Dennoch gehören sie ihrem Typ nach zu den frühmittelalterlichen Ringen mit geflochtenem oder gewundenem Mittelteil des Ringkörpers. Die Ausgangsgebiete der Verbreitung von solchem Schmuck werden gewöhnlich im fernsten Südosten Europas und in den anschließenden Bereichen Mittelasiens gesucht. Es sind im Grunde die gleichen Gebiete, mit denen die Šluknov Ringe wegen ihres Dekors wahrscheinlich verknüpft sind. Als Herkunftsgebiet schließen wir in unserem Beitrag den Bereich der baltischen Kultur aus. Unter den Funden aus dem ostslawischen und finnougrischen Milieu können wir nur Teilanalogien feststellen, z. B. zum Ringkörper und zu den Endteilen oder zu der Pflanzenornamentik. Ein ähnlicher floraler Dekor findet sich auf den Armringen mit mandelförmigen Endschildchen in den frühmittelalterlichen russischen Schatzfunden. Dass wir unter den seltenen entsprechenden Armringen in den westslawischen Hacksilberschätzen keine näheren Analogien finden, überrascht nicht. Aber auch in der wikingischen Kultur suchen wir ihre Herkunft nicht. Dort weisen die sonst zahlreichen Armringe mit gewundenem Ringkörper fast durchweg andere charakteristische Züge auf.

Als wichtigstes Argument für die Herkunft sehen wir die Verzierung der flachen Endstücke der Ringkörper an. Es handelt sich um eine degenerierte Pflanzenornamentik, die wir auf das Wellenband mit Schösslingen von Weinrebe oder Efeu bzw. auf die Palmette zurückführen.

Unter den Importen orientalischer Herkunft, besonders aus Birka und aus Gotland, finden sich verzierte Gegenstände, v. a. Beschläge, mit vergleichbarer Ornamentik. Man sucht deren Wurzel im Bereich der postsassanidischen Kunst und im Samanidenreich. Einige auf dem Gebiet der baltischen Stämme gefundenen Beschläge sollen ihre Parallelen in den euro-asiatischen Steppen haben. Aus den östlichen Gebieten konnten wir allerdings nur wenige, wenn auch deutliche Analogien zu dieser floralen Ornamentik auf veröffentlichten Funden nachweisen. Wir verweisen auf den Schatz von Sairam-su in Kasachstan, auf einige Funde im unteren Don- und mittleren Wolgagebiet (Wolgabulgarien) und auf weitere Funde aus Gräbern der türkischen Nomaden bis zum Altai im Osten.

Für die Deutung unseres Fundes scheint seine geographische Verbindung eher zu der nahe gelegenen Lausitz als zu Böhmen von Bedeutung zu sein. In der Lausitz wurden nämlich einige Hacksilberschätze entdeckt (v. a. in Meschwitz), die orientalische Gegenstände, wie Sarmanidenmünzen, Ohrringe und einen Anhänger enthalten. Diese Depots, zu denen wir unseren Fund rechnen, könnten die Thesaurierung eines Teils von den Tauschmitteln der Händler darstellen, die von dort aus nach Böhmen wollten. In Böhmen waren zu dieser Zeit nämlich Silberschmuck und Fragmente daraus sowie arabische und verschiedene europäische Münzen als Tauschäquivalent

ungeeignet. Ganz auszuschließen ist auch nicht, – aber des Eisenkerns wegen weniger wahrscheinlich, – dass die Šluknov Ringe nicht als Körperschmuck, sondern als Zahlungsmittel, eine Art Barren, gedacht waren.

Die Beantwortung der Frage, wann die Šluknov Ringe hergestellt und deponiert wurden, kann sich nur auf die Gesamtheit aller oben angeführten Analogien stützen. Hier ziehen wir auch die gut datierten Hacksilberfunde aus der Lausitz in Betracht. Auf der Basis der meisten Vergleichsfunde würde die zeitliche Einordnung in das letzte Drittel des 10. und das ganze 11. Jh. fallen. Aufgrund der Endphase des Münzzuflusses aus den mittelasiatischen Kalifaten könnte man aber diese Zeitspanne auf das Ende des 10. und den Anfang des 11. Jhs. einengen. Vermutlich gelangten die Ringe auf den gleichen Wegen an ihren Fundort wie sonst das arabische Silber und weitere orientalische Importe nach Nord- und Mitteleuropa. Vieles spricht für die Route von der unteren Wolga oder vom ferneren Südosten über Bolgar im mittleren Wolgagebiet, die weiter zum Oberlauf dieses Flusses in Richtung Baltikum und schließlich nach Süden führte. Möglich wäre auch ein Weg aus Bolgar nach Kiew, Přemyšl, Krakau und wohl über Schlesien nach Šluknov.

Unserer Ansicht nach kann also der Altfund der Šluknov Ringe als ein bemerkenswerter Beleg für die Fernhandelsbeziehungen mit dem Grenzraum zwischen Europa und Mittelasien gelten. Die Einzigartigkeit der Šluknov Ringe erhöht natürlich die Unsicherheit ihrer kulturellen und chronologischen Einordnung. Wir meinen allerdings, mit den in diesem Beitrag angeführten Argumenten eine reelle Basis für die Wertung vorgelegt zu haben.

doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK
Celetná 20
116 38 Praha 1
lubomir.kosnar@ff.cuni.cz

MARTIN VANČO

FIGURÁLNE MOTIVY PLAKIET Z BOJNEJ V KONTEXTE VEĽKOMORAVSKÉHO UMENIA[1]
Figural Motifs of Plaques from Bojná in the Context of Great Moravian Art

Veľká Morava – Byzantská ríša – oranti – anjelske rády – nákončia opaskov – Homílie Gregora Naziánzskeho – Pseudo-Dionýsios Areopagita

Great Moravia – Byzantine empire – orans – orders of angels – belt strap ends – Homilies of Gregory Nazianzus – Pseudo-Dionysius Areopagite

Studie prezentuje nové nálezy měděných, pozlacených plaket s figurálními motivy orantů, které byly nalezeny na velkomoravském hradišti Bojná I – „Valy" na Slovensku. Plakety jsou zkoumány komparativní a ikonografickou metodou v kontextu dosud známých nákončí opasků s motivy orantů z velkomoravského hradiště „Valy" u Mikulčic. Z technologického hlediska sice velkomoravské nákončí byla vyráběna stejným způsobem jako karolinská nákončí opasků z 2. třetiny 9. století, ale jejich ikonografie byla odvozena z byzantských vzorů, tak jako figurální motivy na plaketách z Bojné. Na rozdíl od kování, na plaketách nejsou zobrazeni oranti ale různé řády andělů. Jejich zobrazení úzce souvisí zejména s nejstarším zachovaným byzantským rukopisem Homílií Řehoře z Nazianzu z 80. let 9. století a s dílem Pseudo-Dionysia Areopagity „O nebeské hierarchii". Jelikož oba literární prameny byly velmi populární na dvoře byzantského císaře v Konstantinopoli v 2. polovině 9. století, autor dospívá k závěru, že výzdobné motivy velkomoravského uměleckého řemesla, plaket a kování, jsou úzce spojeny s působením byzantské misie Konstantina-Cyrila a Metoděje na Velké Moravě.

The study presents the new finds of gilded copper plaques with figural motifs of 'orans' which were found in the Great Moravian fortified settlement Bojná I – Valy in Slovakia. The plaques are investigated here using the comparative and iconographic method in the context of the belt strap ends known so far with the motifs of 'orans' from the Great Moravian fortified settlement Valy near Mikulčice. From the technological perspective, the Great Moravian belt strap ends were produced in the same way as the Carolingian belt strap ends from the second third of the ninth century, but their iconography was derived from Byzantine models, like the figural motifs on the plaques from Bojná. Unlike the chasing on belt strap ends, which shows 'orans', various orders of angels are depicted here. Their portrayal was closely connected especially with the earliest preserved Byzantine manuscript of the Homilies of Gregory of Nazianzus from the 880s and with the work by Pseudo-Dionysius the Areopagite 'On Heavenly Hierarchy'. Since both literary sources were very popular at the court of the Emperor of Byzantium in Constantinople in the second half of the ninth century, the author has come to the conclusion that both complexes of Great Moravian artistic handicrafts, the plaques and belt strap ends, are closely tied to the activity of the Byzantine mission of Constantine-Cyril and Methodius in Great Moravia.

[1] Príspevok vznikol vďaka podpore Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0269-07 a grantovej agentúry VEGA č. 2/7066/27 Veľkomoravská sakrálna architektúra 9.–10. storočia.

Medené, pozlátené plakety sú niekoľko desiatok rokov starým nálezom objaveným anonymným „hľadačom pokladov" na veľkomoravskom hradisku Bojná I. – Valy pri Topoľčanoch. Súbor plakiet bol zakúpený od nálezcu až v roku 2003 Nitrianskym vyšším územným celkom do zbierok Ponitrianskeho múzea a po troch rokoch výskumu plakiet Archeologickým ústavom SAV sa v roku 2006 dostali plakety späť do múzea, kde ich mohla konečne vidieť aj širšia verejnosť.[2] Slávnostná prezentácia plakiet v expozícii Ponitrianskeho múzea bola spojená s vydaním knihy „Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva" zostavenej pracovníkmi AÚ SAV v Nitre (*Pieta – Ruttkay – Ruttkay 2006*), v ktorej je publikovaná aj nálezová správa zisťovacieho výskumu na pôvodnom mieste nálezu. Aj keď na základe výsledkov tohto výskumu nebolo možné plakety datovať pomocou komparatívnych archeologických postupov alebo prírodovedným datovaním, autori predbežnej správy *K. Pieta – A. Ruttkay* (*2006,* 31, 54) zaradili súbor do 1. polovice 9. storočia na základe celkovej klasifikácie hradiska Bojná I. V jednom z posledných príspevkov venovaných hradisku „Valy" v Bojnej obaja spoluautori konštatovali, že súbor plakiet „... je svedectvom prítomnosti nového náboženstva u nás, a to už desaťročia pred príchodom byzantskej misie. Bolo to v čase nie veľmi vzdialenom od posvätenia prvého kostola v Nitre, ktoré dalo postaviť pohanské knieža Pribina pre svoju kresťanskú manželku." (*Pieta – Ruttkay 2007,* 15). Vzhľadom na to, že autori publikácie konštatovali, že plakety neboli dôsledne rozoberané z umeleckohistorického hľadiska, táto štúdia je príspevkom do diskusie o ikonografii a proveniencii plakiet.

Formálna analýza a ikonografia plakiet z Bojnej

Nálezový celok sa skladá zo štyroch kruhových plakiet s priemerom okolo 15 cm (č. 1, 2, 3, 4) a plakiet v tvare štvorlístka (č. 5, 6) s priemerom okolo 13,3 cm. Kruhové plakety majú okraj – bordúru zdobenú puncovanými trojuholníkmi lemovanými z vonkajšej aj vnútornej strany perlovcom, okrem plakety č. 3, ktorá má bordúru tvorenú perlovcovými oblúčikmi – girlandami. Plakety v tvare štvorlístka – quadrilobu majú na rozdiel od predchádzajúcich plakiet bordúru tvorenú radom navzájom spojených štvorcov s puncovaním v strede, vytvárajúcich ornament diamantovania lemovaného z vonkajšej strany perlovcom. K súboru plakiet patria tri kružnicové, pásové obruby s priemerom okolo 19,2 cm a šírkou okolo 2 cm, ktoré sú zdobené podobne ako plakety č. 1, 2 a 4 puncovanými trojuholníkmi lemovanými z vonkajšej i vnútornej strany perlovcom.

[2] Výstava „Bojná – neznáme centrum Nitrianskeho kniežatstva" bola realizovaná v autorskej koncepcii Karola Pietu a Jaroslavy Ruttkayovej v Ponitrianskom múzeu v Nitre 4. 7. – 29. 10. 2006.

Obr. 1. Okrídlený Kristus – Anjel veľkej rady na medenej, pozlátenej plakete č. 1 z hradiska Bojná I – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 1. Winged Christ – Angel of the Great Council on gilded copper Plaque No. 1 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum at Nitra)

Plaketa č. 1 zobrazuje figurálny motív okrídlenej postavy s krížovým nimbom. Figúra je odetá v rúchu s vertikálne riasenou drapériou lemovanou obrubou. Hlava postavy je vajcovitého, smerom ku krku sa zužujúceho tvaru, pričom krk je osadený medzi ramená postavy. Je mierne naklonená k ľavej ruke, oči sú mandľovitého tvaru rozdelené vertikálnym nosom, pod ktorým sú kolmo situované ústa. Okolo hlavy sú do kríža usporiadané tri trapézovite formované lúče, vytvárajúce tzv. krížový nimbus. Postava má ľavú ruku kolmo zalomenú v pozdravnom geste, pod lakťom sú vytepané tri perá. Z pravej ruky je stvárnená len časť ramena a namiesto pravej paže vyrastá z oblasti zátylku krídlo so štyrmi peruťami, vytepanými analogicky ako riasená drapéria. Spod tuniky vyčnievajú do tvaru L formované nohy od členkov dole nasmerované doľava, smerom ku krídlu. V ploche pod ľavou rukou je vytepaných päť písmen vo forme majuskuly s trojuholníkovými fazetami, z ktorých sú jednoznačne čitateľné len posledné tri písmená A V M otočená hore nohami (*obr. 1*).

Vzhľadom na to, že figúra má krížový nimbus, ktorý je typickým atribútom Ježiša Krista,[3] a krídlo symbolizujúce anjela, možno postavu na plakete interpretovať ako zriedkavý ikonografický typ „Krista – Anjela veľkej rady". Ten sa uvádza už v Starom zákone vo videní proroka Izaiáša (Iz 6,1–4),[4] u proroka Malachiáša (Mal 3,1–2),[5] ďalej v patristickej literatúre a v Nebeskej hierarchii Pseudo-Dionýzia Areopagitu (*Luchesi Palli 1968,* 398). Za doteraz prvé známe zobrazenie okrídleného Krista v dejinách umenia bola považovaná iluminácia Homílií Gregora Naziánzskeho z rokov 880–886, kódex Gr. 510 uložený v Národnej knižnici v Paríži (*Der Nersessian 1962,* 197–228; *Brubaker 1985,* 1–13). „Kristus – Anjel veľkej rady" je tu zobrazený na fol. 285 v kontexte vízie proroka Habakuka (*Brubaker 1999,* 205–206). Kristus sa zjavuje v Habakukovej modlitbe k pánovi (Hab 3,1–19), kde sa uvádza jeho prefigurácia ako záchrancu izraelského národa.[6] Na parížskej miniatúre je v dolnej časti zobrazený prorok Habakuk oznamujúci svoju víziu Gregorovi Naziánzskemu, vľavo stojí sv. Paraskeva so sv. Helenou, nad nimi sa vznáša *Kristus – Anjel veľkej rady* v mandorle s barlou v ruke obkolesený zborom anjelov. Obe svätice sa nezúčastňujú na prorokovej vízii, sv. Paraskeva drží atribúty umučenia Krista – oštep, špongiu, klince a kalich. Sv. Helena je odetá v imperiálnom rúchu a v ruke drží zmenšený model Kristovho hrobu vo forme rozoklanej skaly s dverami. Sv. Helena nemá priame spojenie s kázaniami sv. Gregora, na miniatúre sa nachádza len v kontexte témy Ukrižovania, a preto drží v ruke model Kristovho hrobu (*Brubaker 1999,* 205). Aj v prípade sv. Paraskevy ide o vôbec prvé zobrazenie v dejinách umenia a jej spojitosť s Veľkým Piatkom ju tematicky spája s Gregorovým úvodným slovom, ktoré oslavuje Veľkú noc (*Brubaker 1999,* 205) (*obr. 2*). Obdobné stvárnenie Habakukovej vízie sa nachádza v neskoršom iluminovanom rukopise Homílií Gregora Naziánzskeho v Bodleian Library v Oxforde, MS Roe 6, fol. 4r. Miniatúra stvárňuje proroka Habakuka držiaceho v ruke pergamen, oproti ktorému je Kristus v madorle, tentoraz bez krídiel, nesený dvoma anjelmi (*Galavaris 1969*).

Plaketa č. 2 stvárňuje figurálny motív v adoračnom geste. Hlava postavy oválneho tvaru je rámovaná plastickou lištou, prerušenou v oblasti predĺženého krku. Oči sú mandľovitého tvaru, rozdelené rovným nosom prechádza-

---

[3] Ikonografiu okrídlenej postavy na plakete č. 1 už síce správne určili *K. Pieta – A. Ruttkay* (*2006,* 38) ako Christus-Engel, ale s ničím nepodloženou úvahou o tom, že okrídlený Kristus predstavuje na pamiatkach spred 9. storočia redukciu postáv anjelov po boku Krista. Podobne sporná je aj domnienka, že by mal okrídlený Kristus v 9. storočí symbolizovať jeho víťazstvo nad smrťou.

[4] „Lebo chlapček sa nám narodil, daný nám je syn, na jeho pleci bude knieżatstvo a bude nazvaný: zázračný Radca, mocný Boh, večný Otec, Knieža pokoja."

[5] „Hľa, ja pošlem svojho anjela a pripraví predo mnou cestu. I zaraz príde do svojho chrámu Panovník, ktorého vy hľadáte, a anjel zmluvy, ktorého si žiadate. Hľa, príde, hovorí Pán zástupov a ktože vydrží deň jeho príchodu, kto obstojí, keď sa zjaví?"

[6] „Pane, počul som tvoju správu, bál som sa, oživ, Pane, svoje dielo uprostred rokov, uprostred rokov daj vedieť; v hneve si pripomeň milosrdenstvo! Boh prichádza z Temanu a Svätý z vrchu Faran; – jeho veleba zakrýva nebesá a zem je plná jeho chvály. A žiari ako svetlo, lúče mu vyrážajú z rúk, tam je schránka jeho sily."

Obr. 2. Kristus – Anjel veľkej rady v mandorle z Homílie Gregora Naziánzskeho, Konštantínopoľ, 80. roky 9. storočia (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 285)
Fig. 2. Christ – Angel of the Great Council in a mandorla in the Homilies of Gregory of Nazianz, Constantinople, the 880s (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 285)

júcim plynulo do oblúkovitých línií obočia a pod nosom sú vytepané konkávne zakrivené ústa. Figúra je odetá, podobne ako tá na plakete č. 1, v rúchu s vertikálne riasenou drapériou lemovanou obrubou. Postava má obe ruky formované do písmena W, ruky sú zohnuté v lakťoch a paže nasmerované

Obr. 3. Anjel s labarom v ruke na medenej, pozlátenej plakete č. 2 z hradiska Bojná I – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 3. An angel with a labarum in his hand on gilded copper Plaque No. 2 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum at Nitra)

takmer kolmo dohora. Pod oboma lakťami sú vytepané trojice pier. Figúra drží v ľavej ruke tyčovitý predmet vo forme T-kríža s trojuholníkovitým podstavcom. Spod tuniky vyčnievajú do tvaru L formované nohy nasmerované doľava v smere pravej ruky (*obr. 3*).

Vzhľadom na to, že postava má pod oboma lakťami trojicu pier, podobne ako „Kristus – Anjel veľkej rady" na plakete č. 1, je zrejmé, že perá majú zástupnú symboliku krídiel,[7] takže ide tiež o zobrazenie anjela. Jeho bližšie určenie je možné na základe individuálneho atribútu – predmetu v podobe písmena T, ktorý drží v ľavej ruke. Preto možno vylúčiť interpretáciu K. Pietu a A. Ruttkaya, ktorí tento predmet považovali za kľúč alebo Tau kríž v podobe antonského kríža, čo ich viedlo k interpretácii figúry ako sv. Antona Pustovníka (*Pieta – Ruttkay 2006,* 39). Iní bádatelia sa zasa domnievali, že figúra drží v ruke váhu (*Mehofer – Leusch 2006,* 112). Predmet v tvare T bude najskôr

[7] Suplovanú symboliku pier pod lakťami figúr ako atribútov krídiel anjelov už správne určili *K. Pieta – A. Ruttkay* (*2006,* 39), ktorí sa ale domnievali, že ide o zobrazenie anjelov so zloženými krídlami, ktoré sú viditeľné vo forme trojice pier pod lakťami figúry.

Obr. 4. Anjel s labarom a rohom pomazania na Agilulfovej platni, zač. 7. storočia (Museo Nazionale dell Bargello, Florencia)
Fig. 4. An angel with a labarum and an anointment horn on Agilulf's Plaque, the beginning of the seventh century (Museo Nazionale del Bargello, Florence)

schematickým zobrazením byzantskej panovníckej štandardy nazývanej labarum, ktorá symbolizovala svetskú a božskú moc cisára. Okrídlená postava s labarom, ktorá v antike symbolizovala bohyňu Viktóriu, bola kresťanskou kultúrou reinterpretovaná na anjela. Takéto zobrazenie sa nachádza napríklad na medenej, pozlátenej longobardskej platni zo začiatku 7. storočia, nazvanej podľa ich kráľa ako Agilulfova platňa (*Hubert – Porcher – Volbach 1968,* 367). Po stranách tróniaceho kráľa sa nachádzajú okrídlené figúry anjelov držiace v jednej ruke praporce – *labarum*[8] s nápismi VICTVRIA a rohy hojnosti v druhej ruke (*obr. 4*). Okrídlení anjeli s *labarom* sa bežne stvárňovali aj v byzantskom umení, ako napr. archanjel Michael na mozaike chrámu St. Apollinaire in Classe v Ravenne zo 6. storočia (*Simson 1948*; *obr. 5*). S labarom v ruke je stvárnený aj archanjel Eliáš na fol. Cv. Parížskeho kódexu Gr. 510 v Homílii Gregora Naziánzskeho. Tu stojí napravo od cisára Basilea I., naľavo od neho je archanjel Gabriel (*Brubaker 1999,* 158–162; *Maguire 1995,*

[8] Labarum bol kus štvorcovej látky prichytenej na tyči v tvare písmena T s kresťanskými symbolmi. Vychádzal z rímskej vojenskej štandardy – Vexillum, na ktorom boli pohanské symboly. Tie boli nástupom Konštantína I. nahradené kresťanskými symbolmi, napr. Kristovým monogramom XP.

Obr. 5. Archanjel Michael na mozaike kostola Sant' Apollinare in Classe v Ravenne, 6. storočie
Fig. 5. Archangel Michael in a mosaic at the Church of Sant' Apollinare in Classe near Ravenna, the sixth century

Obr. 6. Archanjel Eliáš s labarom v ruke stojaci vedľa cisára Basilea I. a archanjela Gabriela v Homílii Gregora Naziánzskeho, Konštantínopoľ, 80. roky 9. storočia (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. Cv)
Fig. 6. Archangel Elijah holding a labarum in his hand standing next to Emperor Basil I and Archangel Gabriel in the Homilies of Gregory of Nazianz, Constantinople, the 880s (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. Cv)

63–71). Okrídlenú postavu na plakete z Bojnej teda možno spojiť s byzantskou ikonografiou archanjelov (*obr. 6*).

Obr. 7. Anjel v orantskom postoji na medenej, pozlátenej plakete č. 3 z hradiska Bojná I. – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 7. An angel in the orant position on gilded copper Plaque No. 3 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum at Nitra)

Plaketa č. 3 zobrazuje figurálny motív v adoračnom geste. Hlava postavy vajcovitého tvaru je rámovaná plastickou lištou. Oči sú mandľovitého tvaru, rozdelené dlhým rovným nosom, tesne pod ktorým je kolmo vytepaná línia úst. Figúra je odetá v suknici s vertikálne riasenou drapériou, zviazanou v páse. Postava má obe ruky, podobne ako tá na plakete č. 2, formované do písmena W, ruky sú zohnuté v lakťoch a paže nasmerované mierne diagonálne smerom dohora. Obe ruky ako keby vychádzali z podbradníka, resp. kravatky v tvare obráteného písmena V, rámovaného plastickou lištou. Pod oboma lakťami sú vytepané trojice pier. Spod tuniky pôvodne vyčnievali do tvaru L formované nohy, zachované v samostatnom fragmente, nasmerované v smere ľavej ruky. Podobne ako v prípade plakety č. 2, aj túto postavu pripomínajúcu oranta možno interpretovať ako anjela na základe zástupnej symboliky pier pod lakťami. Vzhľadom k absencii ďalších individuálnych atribútov, ale nie je ďalšia špecifikácia anjela možná (*obr. 7*).

Plaketa č. 4 pozostáva z figurálneho motívu anjela, nakoľko má viditeľne zachované ľavé krídlo. V mieste predpokladaného pravého krídla je plaketa deštruovaná. Hlava postavy vajcovitého, smerom dole sa zužujúceho tvaru,

Obr. 8. Anjel na medenej, pozlátenej plakete č. 4 z hradiska Bojná I. – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 8. An angel on gilded copper Plaque No. 4 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum in Nitra)

je rámovaná plastickou lištou. Oči sú prižmúrené, rozdelené dlhým rovným nosom, tesne pod ktorým je kolmo vytepaná línia úst. Pod bradou je trapézovitý podbradník, do ktorého zasahuje palec pravej ruky. Figúra je odetá v tunike, ktorej stredná časť je zdobená motívom rybacej kosti, ktorý je dokola rámovaný cik-cakovým motívom. Postava má ruky zložené na prsiach tak, že ľavá ruka je pod pravou, pričom dlaň pravej ruky má vystretý ukazovák a prostredník so vzpriameným palcom. Zvyšné dva prsty sú zohnuté, pričom prekrývajú palec ľavej ruky. Ostatné prsty ľavej ruky sú vystreté. Spoza pleca ľavej ruky vyčnieva krídlo porušené koróziou plakety. Pri lakti ľavej ruky sa zachoval vytepaný nápis s majuskulou ND, s fragmentom tretieho, nie veľmi dobre zachovaného písmena, ktoré sa identifikuje ako E (*Pieta – Ruttkay 2006,* 43). Spod tuniky vyčnievajú do tvaru L formované nohy, nasmerované v smere ľavého krídla (*obr. 8*). Gesto pravej ruky anjela na plakete je podobné iniciále v liste patriarchu Fótia adresovanom Kleodoniosovi II., ktorý je ako fol. 216 súčasťou kódexu Gr. 510 Homílie Gregora Naziánzskeho (*Brubaker 1999,* 158–162; *obr. 9*). Podobne ako v prípade plakety č. 3 z Bojnej sa dá aj tu

Obr. 9. Iniciála E s rukou v liste patriarchu Fotia Kleodonisovi II. v Homílii Gregora Nazianzskeho, Konštantínopoľ, 80. roky 9. storočia, Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 216)
Fig. 9. The initial E with a hand in a letter to Patriarch Photius (Cleodonis) II of Constantinople in the Homilies of Gregory of Nazianz, Constantinople, the 880s, Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 216)

konštatovať absencia individuálnych atribútov, na základe ktorých by bolo možné určiť o akého anjela ide.

Plaketa č. 5 stvárňuje figurálny motív anjela s dvoma krídlami. Hlava postavy je vajcovitého, smerom dole sa zužujúceho tvaru a je rámovaná plastickou lištou. Z hornej časti hlavy vyrastajú na spôsob vlasov dohora stočené útvary pripomínajúce rohy, ktoré sú členené plastickými lištami. Figúra je odetá v zvoncovito formovanom rúchu rámovanom vytepanou lištou. Na prsiach má trojuholník dotýkajúci sa svojím horným vrcholom krku. Pod jeho základ-

ňou sú tri vertikálne drapérie ťahajúce sa až k spodnej časti odevu, lemované po oboch stranách diagonálnymi líniami. Z oboch pliec figúry vyrastajú krídla. Spod tuniky vyčnievajú do tvaru L formované nohy, nasmerované v smere ľavého krídla (*obr. 10*). Postava tohto anjela predstavuje v súbore plakiet istú výnimku, nakoľko je zobrazená bez rúk. Ďalším špecifikom sú rohovité útvary na hlave, ktoré sa doteraz interpretovali buď ako dohora obrátená svätožiara (*Štefanovičová 2006*, 29) alebo dohora nasmerované vlasy či plamene (*Pieta – Ruttkay 2006,* 43). Nakoľko žiadna z figúr anjelov na plaketách nemá zobrazené vlasy, je pravdepodobné, že ide o individuálny atribút anjela. Domnievam sa, že ide najskôr o horiaceho anjela, ktorý sa uvádza už v Starom zákone, najprv sa zjavil Mojžišovi (Ex, 2)[9] a neskôr aj Samsonovi (Sdc 13, 20).[10] Podľa hierarchie nebeských anjelov, ktorú vypracoval Pseudo-Dionýzios Areopagita v diele „O nebeskej hierarchii" (*Pseudo-Dionisius Areopagita 1986,* kap. 6–10) najvyšší anjelský zbor tvoria anjeli serafíni, ktorých pomenovanie znamená ohniví alebo horiaci (*Parello 2006,* 1405–1406). V starom zákone ich opisuje prorok Izaiáš vo videní o Tróniacom Bohu obklopenom anjelmi serafínmi (Iz 6,1–3),[11] kde sú opísaní ako bytosti so šiestimi krídlami. Títo anjeli sú ochrancami božieho trónu a najčastejšie bývajú zobrazovaní so šiestimi krídlami, tak ako v hornom registri fol. 67 kódexu Gr. 510 Homílie Gregora Naziánzskeho stvárňujúcom Videnie proroka Izaiáša (*obr. 11*).

Plaketa č. 6 zobrazuje figurálny motív anjela so štyrmi krídlami. Figúra je odetá v rúchu členenom vertikálnymi drapériami ako pri plaketách č. 1 a 2. Prednú, hornú časť tela prekrývajú dve krídla. Jedno vychádza z pravého pleca a smeruje diagonálne doprava dole, druhé vychádza zhruba zo stredu prvého krídla a smeruje doprava hore. Ďalšie dve krídla vychádzajú spoza postavy anjela. Jedno z pravého pleca smerom doľava hore, ďalšie doľava dole. Všetky krídla sú zložené z plasticky členených perutí. Spoza krídiel na pravej aj ľavej strane postavy vychádzajú vodorovne upažené ruky. Spod tuniky vyčnievajú do tvaru L formované nohy, nasmerované v smere ľavej ruky (*obr. 12*).

Anjeli so štyrmi krídlami sa uvádzajú v Starom zákone vo videní proroka Ezechiela (Ez 1,4–12).[12] Nazývajú sa buď tetramorfovia alebo cherubíni, ktorí v Ezechielovej vízii predstavujú Boží trón alebo jeho bojový voz (*Parello 2006,*

---

[9] „Tu sa mu zjavil Boží anjel v ohnivom plameni z tŕňového kríka. Keď naň hľadel, videl, že tŕňový krík horí plameňom, ale nezhára."

[10] „Keď totiž vystupoval plameň z oltára k nebu, Pánov anjel vystúpil v plameni oltára. Keď to videli Manue a jeho manželka, padli tvárou na zem."

[11] „V roku, keď zomrel kráľ Oziáš, videl som Pána sedieť na vysokom a vznešenom tróne; lem jeho rúcha napĺňal chrám. Nad ním stáli serafíni; každý mal po šesť krídel: dvoma krídlami si zakrývali tvár, dvoma si zakrývali nohy a dvoma lietali. A jeden druhému volal: Svätý, svätý, svätý je Pán zástupov, celá zem je plná jeho slávy."

[12] „Videl som teda: Hľa, od severu prichádzal búrlivý vietor, veľký oblak a blčiaci oheň, okolo ktorého bola žiara, a z jeho stredu – zo stredu ohňa – čosi ako výzor lesklého kovu. Zo stredu tohto však podoba štyroch bytostí. Toto bol ich výzor: Mali podobu človeka, každá mala štyri tváre a každá štyri krídla. Ich nohy boli rovné, chodidlo ich nôh ako chodidlo nohy teľaťa, a leskli sa ako výzor lešteného kovu. Pod krídlami mali zo štyroch strán ľudské ruky a všetky štyri z nich mali tváre a krídla."

Obr. 10. „Ohnivý" anjel Serafín na medenej, pozlátenej plakete č. 5 z hradiska Bojná I. – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 10. A 'flaming' angel Seraphim on gilded copper Plaque No. 5 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum at Nitra)

1405–1406) a Pseudo-Dionýzius Areopagita ich radí medzi jeden z najvyšších anjelských zborov. Cherubíni sú zobrazení aj v kódexe Gr. 510 Homílií Gregora Naziánzskeho na fol. 67v (*Brubaker 1999,* 281–284) stvárňujúcej videnie proroka Izaiáša o Tróniacom Bohu (Iz 6,1–3). Na fóliu je zobrazený Kristus v mandorle „nesenej" šiestimi serafínmi so šiestimi krídlami, pod ktorými sú ďalší šiesti anjeli so štyrmi krídlami, tj. tetramorfní cherubíni s dvojicou pozlátených a dvojicou bielych krídiel (*Brubaker 1999,* 282). V spodnej časti je vľavo kľačiaci Izaiáš a zástup anjelov a svätcov. Pod vplyvom mystiky Pseudo-Dionýzia Areopagity sa tak serafíni ako aj cherubíni zobrazovali najčastejšie v byzantskom umení. Spolu sú zobrazení napríklad na zlatom relikviári Staurothéky z Limburgu vyrobenej v rokoch 968–985 (*Christie – Losowska – Recht – Velmans 1994,* 226; *obr. 13*). Anjeli cherubíni sú analogicky plakete z Bojnej stvárnení aj na byzantinizúcej mozaike s Posledným súdom na západnej stene katedrály v Torcelle z 12. storočia. Dve krídla im zakrývajú prednú časť tela, dve sú vzadu a medzi krídlami vidieť rozpažené ruky (*Talbot Rice 1968,* 180–181).

Z formálnej a ikonografickej analýzy figurálnych motívov na plaketách Bojnej vyplýva, že tvoria homogénny celok rôznych anjelských rádov: cherubíni – plaketa č. 6, serafíni – plaketa č. 5, archanjeli – plaketa č. 2, anjeli – plakety č. 3, 4 a Anjel veľkej rady – plaketa č. 1. O anjelských rádoch sa nachádzajú zmienky už v Starom zákone u proroka Daniela, neskôr v patristickej

literatúre, napr. v Homíliách Gregora Naziánzskeho napísaných v 4. storočí a nakoniec v diele O nebeskej hierarchii od Pseudo-Dionýzia Areopagitu zo 6. storočia. Tento grécky teológ a zástupca filozofie neoplatonizmu 5.–6. storočia zoradil rády anjelov podľa hierarchických stupňov – triád. Na najvyššom stupni boli cherubíni, serafíni a tróny, na druhom boli panstvá, sily a mocnosti a na treťom boli princípy, archanjeli a anjeli (*Meyndorff 2003,* 267). Spisy Pseudo-Dionýzia Areopagitu boli do 9. storočia uchovávané v Byzancii a na západ sa dostali ako dar byzantského cisára Michaela II. Stammerera (820–829) franskému kráľovi Ľudovítovi Pobožnému až v roku 827. Rukopis vzápätí začali prekladať franskí teológovia ako napr. opát Hilduin alebo Johannes Scottus Eriugena (*Meyndorff 2003,* 263–264). Byzantský rukopis bol ale v gréčtine a tak prvé franské preklady boli veľmi nepresné. Preto je málo pravdepodobné, že by sa anjelské rády v Pseudo-Dionýzovej triáde dostali na Veľkú Moravu ešte v 1. tretine 9. storočia, teda v období vysvätenia Pribinovho kostola.

Plakety z Bojnej a pozlátené platne z Vöcklabrucku

V úvode už zmienenej publikácie o Bojnej je v samostatnej kapitole od rakúskeho archeológa *H. Friesingera* (*2006,* 18), ktorý sa spolu so slovenskými archeológmi podieľal na výskume plakiet, prezentovaná hypotéza, že plakety súvisia s karolínskou misijnou činnosťou v Nitriansku. Argumentoval pritom medenými, pozlátenými platňami z Vöcklabrucku v Dolnom Rakúsku, ku ktorým našiel technologické a ikonografické paralely v plaketách z Bojnej (*Friesinger 2006,* 17–18). Vöcklabruckské platne nájdené v roku 1980 v sakristii kostola Dörflkirche boli doteraz datované od 8. do 13. storočia (*Fillitz 1998,* 581) a práve na základe nálezov z Bojnej ich H. Friesinger navrhuje zaradiť do 9. storočia. Nakoľko tento názor bol publikovaný ako prvý a zároveň veľmi podstatný, je potrebné ho podrobiť kritickej analýze.

Platne sú obdĺžnikového tvaru rozdelené vždy na dva až tri štvorcové registre s figurálnymi motívmi lemovanými perlovcom, ktorý skôr pripomína nitovanie ako astragal, pretože perly sú od seba oddelené a nie navzájom pospájané.[13] Z ikonografického hľadiska je najlepšie identifikovateľná platňa D, v strede ktorej je motív Triumfálneho Krista s krížom v ľavej ruke, flankovaný z oboch strán letiacimi anjelmi (*obr. 14*). V hornej časti platne C sa nachádza tiež figúra Krista stojaceho pravdepodobne pri hrobe, na základe čoho sa predpokladá, že ide o ikonografický motív Zmŕtvychvstania (*Fillitz 1998,* 582). Na ostatných platniach označovaných ako A a B sú figúry v orantskom postoji, ktoré môžu stvárňovať rôznych svätcov. Ostatné figúry s knihami v rukách zobrazujú pravdepodobne evanjelistov (*Pippal 1984,* 174–184). *B. Ulm* (*1981,* 695–698) pôvodne datoval platne do 8. storočia, pričom ich

[13] Platne majú rozmery A: 22,3 × 7,4 cm, B: 8,4–8,8 × 23,5 cm, C: 21,2 × 6,8–7,2 cm, D: 9 × 23,5 cm (*Pippal 1984,* 174–184).

Obr. 11. Anjeli Serafíni a Cherubíni okolo Krista v mandorle v Homílii Gregora Naziánzskeho, Konštantínopoľ, 80. roky 9. storočia (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 67)
Fig. 11. Seraphim and Cherubim around Christ in a mandorla in the Homilies of Gregory of Nazianz, Constantinople, the 880s (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 67)

považoval za tepaný knižný prebal a zo štýlového hľadiska porovnával platne tiež s longobardskými figurálnymi motívmi na Ratchisovom oltári v Cividale, najmä motív Triumfálneho Krista s letiacimi anjelmi po stranách. Túto interpretáciu neskôr spochybnila *M. Pippal* (*1984,* 174–184), ktorá štýlové parale-

ly videla skôr v románskom sochárstve a podľa techniky tepania pozlátenej medi platne datovala do 12.–13. storočia. Argumentovala pritom tepaným medeným, pozláteným relikviárom v tvare hlavy z kláštora v Melku z 13. storočia. Na rozdiel od nej *H. Fillitz* (*1998,* 581–582) síce poukázal na podobnosť figúry letiaceho anjela s nástennými maľbami z 8. storočia z kostola sv. Prokulusa v Naturns v južnom Tirolsku, na druhej strane ale konštatoval, že ikonografická téma Zmŕtvychvstania Krista, nie je známa v ranostredovekom umení spred 1. tisícročia, čo bolo hlavným dôvodom jeho neskoršieho datovania platní. Uvedený ikonografický motív ale je zachovaný napríklad na pravej časti antependia Volvíniovho oltára z kostola st. Ambrogio v Miláne, ktoré vyrobil zlatník Volvinus podľa byzantských vzorov v rokoch 824–859 (*Hahn 1999,* 167–187). Preto je skôr pravdepodobné datovanie vöcklabruckských platní práve do obdobia 8.–9. storočia.

K plaketám z Bojnej boli hľadané formálne vzory, podobne ako k platniam z Vöcklabrucku, v severotalianskej oblasti Aquileje (*Štefanovičová 2006,* 28–31). Najčastejšie boli ako analógie uvádzané pamiatky z Cividale, ktoré vznikli počas longobardskej ríše. Friulská oblasť sa nachádzala v kontaktnej zóne s Dalmátsko-istrijskou oblasťou, ktorej pobrežné mestá boli do začiatku 9. storočia pod priamym mocenským vplyvom Byzantskej ríše. Byzantské umenie tak logicky penetrovalo do longobarského umenia, čoho najlepším príkladom je samotné Cividale, ktorého známe Tempieto longobardo s pamiatkami monumentálneho sochárstva je pravdepodobne výsledkom pôsobenia byzantských umelcov (*Hubert – Porcher – Volbach 1968,* 247). Ratchisov oltár v Museo Cristiano del Duomo v Cividale, známy tiež pod názvom Pemmov oltár, tiež odráža longobardský vkus využívajúci s obľubou byzantské predlohy. Kamenný, pôvodne polychrómovaný oltár bol vytvorený v rokoch 737–744. Usudzuje sa tak na základe inskripcie v hornej časti oltára s dedikáciou Ratchisovi, ktorý bol v tomto období Friulským kniežaťom (*Chinellato – Costantini 2004,* 133; *obr. 15*). V prednej časti oltára je Tróniaci Kristus v mandorle spolu s dvoma serafínmi, nesený štyrmi anjelmi. Na bokoch oltára sú motívy Navštívenia Panny Márie sv. Alžbetou a Adorácia tróniacej Madony s dieťaťom. Hieratická statika figúr je rovnako ako ikonografia jednotlivých motívov typicky byzantská a má tendenciu k zjednodušeniu a rustikalizácii typickej pre longobardské umenie (*Siena 2005*).

Ratchisov oltár vznikol už v 1. polovici 8. storočia a preto nemohol bezprostredne súvisieť s rodiacim sa veľkomoravským umením a ani s írskymi misiami, ktorých pôsobenie na našom území sa niekedy hypoteticky predpokladá koncom 8. storočia.[14] Figurálne motívy z Ratchisovho oltára preto nemožno považovať ani za ikonografické, ani za štýlové vzory pre plakety z Bojnej. Ak by sme hovorili o nejakej štýlovej podobnosti, tak snáď len s plaketami z Vöcklabrucku, ktoré už podľa Ratchisovho oltára datoval do 8. storočia *Benno Ulm*

[14] Argumenty proti pôsobeniu írskych misionárov na území Veľkej Moravy naposledy zhromaždil R. Kožiak (*2004*, 103–124).

Obr. 12. Anjel Cherubín na medenej, pozlátenej plakete č. 6 z hradiska Bojná I – Valy (Ponitrianske múzeum v Nitre)
Fig. 12. A Cherub on gilded copper Plaque No. 6 from the fortified settlement Bojná I – Valy (Nitra Museum at Nitra)

(*1981,* 695–698). Analogické sú najmä figúry na už spomínanej platni D, kde sa nachádza Kristus s krížovým nimbom s letiacimi anjelmi po stranách.

Čo sa týka technológie výroby plakiet z Bojnej a platní Vöcklabrucku, tak metóda pozlacovania medeného resp. bronzového plechu v ohni, tzv. amalgámovanie bola známa tak Rimanom, ako aj Sásánovcom (*Mehofer – Leusch 2006,* 113). V ranom stredoveku ju používali aj Longobardi, čoho príkladom je napríklad známa tepaná Agilulfova platňa (*Hubert – Porcher – Volbach 1968,* 367), ale aj Frankovia (*Stiegemann – Wemhoff 1999,* 364). Na našom území zasa Avari (*Dekan 1980,* 185, Kat. Nr. 8–9) a neskôr aj Slovania pri výrobe medených, pozlátených gombíkov (*Anoškinová 1995,* 5–34). Na základe technológie výroby amalgámovania tak nemožno dospieť k vzájomnej súvislosti plakiet z Bojnej a platní z Vöcklabrucku. Odlišná je ale technika tepania. Figurálne motívy na plaketách z Bojnej boli najprv vyklepané z prednej strany, potom zozadu modelované a nakoniec spredu odsadené kontúry (*Mehofer – Leusch 2006,* 112). Preto detaily postáv, najmä rámovanie tvárí, drapérií a perutí krídiel, vytvárajú plastické lišty. Na platniach z Vöcklabrucku sú však postavy vyklepávané spredu a detaily sú stvárnené jednoduchými linkami vyrytými po vyklepaní z prednej strany. Figúry sú veľmi rustikálne bez prepra-

Obr. 13. Zobrazenia anjelskych rádov – serafínov, cherubínov a archanjelov vo vnútri relikviára s relikviou sv. Kríža na Staurothéke z Limburgu, Konštantínopoľ, 968–985, Domschatz Limburg
Fig. 13. Depictions of the Angelic Orders – Seraphim, Cherubim and Archangels inside the Reliquary of the True Cross of the Limburg Staurothek, Constantinople, 968–985, Domschatz Limburg

covaných detailov, ktoré sú veľmi strohé. Bordúry platní s puncovaním zasa pripomínajú skôr nabíjané nity ako perlovec, tj. perly navlečené na šnúrke. Napriek tomu, že aj na platniach Vöcklabrucku sú zreteľné prvky byzantskej ikonografie, s plaketami z Bojnej nesúvisia ani zo štýlového ani z ikonografického hľadiska.

Komparácia plakiet z Bojnej s veľkomoravskými figurálnymi motívmi z Mikulčic a Starého Města

Figurálne motívy anjelov na plaketách z Bojnej už boli zbežne porovnávané niektorými bádateľmi s vyobrazeniami orantov na nákončiach opaskov z Mikulčíc. Najmä *K. Pieta – A. Ruttkay* (*2006,* 51) dospeli bez podrobnejšieho porovnania s moravskými pamiatkami k záveru, že kolekcia plakiet z Bojnej, tvoriaca podľa nich súčasť výzdoby prenosného oltára, súvisela s latinským – západným kresťanstvom. Nezvyklé formy latinských písmen na plakete č. 1, odlišných od latinských verzáliek na plakete č. 4, pritom viedli týchto bádateľov k úvahe o nepriamom byzantskom vplyve prostredníctvom emigrovaných byzantských mníchov. *T. Štefanovičová* (*2006,* 29) sa na rozdiel od nich domnievala, že plakety zatiaľ nemajú obdobu nielen na Slovensku, ale ani inde v stredoeurópskom priestore, aj keď tiež konštatovala „istú príbuznosť" so zobrazeniami orantov z moravských lokalít, bez ich bližšieho porovnania. Táto bádateľka za najbližšiu analógiu považovala výzdobu Ratchisovho oltára v Cividale, pričom za podobný považovala najmä spôsob modelácie tvárí anjelov nesúcich Krista v mandorle na čelnej stene kamenného oltára. Práve táto „subjektívna podobnosť" viedla bádateľku k hypotéze o pôsobení íro-škótskej misie z Lombardie na území Veľkej Moravy, dokonca konkrétne mníchov z kláštora v severotalianskom Bobbiu na konci 8. storočia! Rakúski bádatelia *M. Mehofer* a *V. Leusch* (*2006,* 80, 108), ktorí plakety skúmali z technologického hľadiska, zasa konštatovali, že na všetkých plaketách sú zobrazení adoranti a anjeli v podobnom odeve. Pritom tiež zdôraznili, že porovnateľné figurálne zobrazenia sa nachádzajú na nákončiach opaskov z veľkomoravského hradiska „Valy" u Mikulčic. Na základe toho sa domnievali, že aj kolekcia plakiet z Bojnej súvisí s domácou produkciou šperkárskych dielní. Ako je vidieť z doterajšieho vývinu bádania, s výnimkou M. Mehofera a V. Leusch, doteraz nikto z nich nepodrobil plakety z Bojnej detailnejšiemu štúdiu a komparácii s veľkomoravskými figurálnymi motívmi z hradiska „Valy" u Mikulčic.

Plaketa č. 1: k figurálnemu motívu Krista – Anjela veľkej rady existuje vzor na averze byzantského solidu Michaela III. nájdeného v hrobe č. 480 pri trojloďovej bazilike v Mikulčiciach (*Poulík 1960,* 101, 235, tab. XXVII). Na minci je stvárnený Ježiš Kristus s podobným krížovým nimbom ako na plakete č. 1. Napriek vysokej umeleckej úrovni byzantského dvora v 9. storočí, o čom svedčia už zmienené iluminácie Homílií Gregora Naziánzskeho vychádza-

Obr. 14. Zmŕtvychvstanie Krista v hornej časti medenej, pozlátenej platne „C" z kostola Dörfl-kirche vo Vöcklabrucku, Dolné Rakúsko, 8.–13. storočie
Fig. 14. The resurrection of Christ in the upper part of gilded copper Plaque 'C' from Dörfl-kirch (church) in Vöcklabruck, Lower Austria, between the eighth and thirteenth centuries

júce zo štýlového hľadiska z neskoroantických realistických vzorov, byzantské mincovníctvo si aj po období ikonoklazmu uchovalo hieratický, strohý charakter. Svedčí o tom aj minca Michaela III., ktorá verne kopíruje mincovníctvo predikonoklastického obdobia, najmä mince cisára Justiniána II. z prelomu 7.–8. storočia (*Grierson 1999,* 8–9; *obr. 16, 17*).

Napriek tomu, že ide o byzantský import a nie produkt veľkomoravských šperkárskych dielní, mohli mince Michaela III., ktoré so sebou na Veľkú Moravu zrejme priniesli aj Konštantín s Metodom, vplývať po formálnej stránke aj na domácu kovotepeckú resp. kovolejársku produkciu. Túto hypotézu by podporovala výzdoba bordúr na plaketách z Bojnej, ktorá imituje rámovanie perlovcom na minci Michaela III. a aj diamantovanie na štvorlístkových plaketách, analogické výzdobe odevu cisára na reverze tejto mince. Ďalším formálne príbuzným artefaktom je bronzový plechový krížik objavený pri kostole č. 12 na akropole hradiska „Valy" u Mikulčic, ktorý je pravdepodobne veľkomoravskej proveniencie. Na krížiku je schematicky vyrytý obraz Ježiša Krista s krížovým nimbom okolo hlavy, s pravou rukou na hrudi a ľavou v pozdravnom geste, čo je analogické plakete č. 1. Podľa *J. Kavána* (*1993,* 193–209) ide o typicky byzantský motív Maiestas Domini, ktorý vznikol prekopírovaním nástennej maľby z nejakého mikulčického kostola, čo je veľmi odvážna hypotéza, nakoľko sa veľkomoravské nástenné maľby zachovali len v nepatrných fragmentoch neumožňujúcich rekonštrukcie pôvodnej výzdoby kostolov. Podľa *A. Nováka* (*2007,* 293–294) krížik vznikol sekundárnym vystrihnutím zo staršieho predmetu s viacerými figurálnymi postavami, čomu majú nasvedčovať viaceré ryté línie po stranách Krista. Preto uvažoval buď o ikonografickom motíve Bičovania Krista alebo o staršej ariánskej ikonografii Troch svätcov, čo je ale vzhľadom ku stupňu zachovania artefaktu málo pravdepodobné. Navyše pucované pozadie krížika svedčí o typicky veľkomoravskej proveniencii. Prijateľná ale je dedukcia *B. Kavánovej* (*2001,* 210–211, 221), že tento krížik tvoril s najväčšou pravdepodobnosťou výzdobu relikviára, ktorý bol uložený pod dlážkou v presbytériu kostola, kde bola lokalizovaná *capsula* pre relikviár. Ten mohol byť inšpirovaný aj iným relikviárom, napríklad takým, z ktorého mohli pochádzať plakety z Bojnej, čo bude zdôvodnené na inom mieste tejto štúdie (*obr. 18*).

Plaketa č. 2: k archanjelovi držiacemu labarum existuje analógia na nákončí s orantom z hrobu č. 240 pri trojloďovej bazilike, držiacom v ruke predmet interpretovaný tiež ako *labarum*, symbol vládnej moci, na čo už poukázali *M. Mehofer* a *V. Leusch* (*2006,* 80, 108). Na reverze bronzového, pozláteného nákončia je zobrazená postava muža v tunike zvýraznená dvojitou rytou líniou. Táto je ešte schematickejšia ako figúra archanjela z Bojnej. Ruky sú natiahnuté kolmo k telu s dlaňami nasmerovanými dohora. V pravej ruke drží predmet v tvare písmena T pripomínajúci kladivo a v ľavej ruke kosákovito zahnutý predmet v tvare rohu. Tvár figúry pozostáva z dvoch koncentrických krúžkov s bodkami stvárňujúcimi oči, medzi ktorými je vyrytý špicatý nos v tvare písmena V, pripomínajúci zobák. Hlavu

Obr. 15. Tróniaci Kristus s dvoma serafínmi v mandorle nesenej anjelmi na prednej strane kamenného oltára longobardského kniežaťa Ratchisa z Cividale, 1. pol. 8. storočia (Museo Cristiano del Duomo v Cividale)
Fig. 15. Enthroned Christ with two Seraphim in a mandorla (*Majestas Domini*) carried by angels on the frontispiece of the stone altar of Lombard Prince Ratchis from Cividale, the first half of the eighth century (Museo Cristiano del Duomo in Cividale)

lemuje diagonálne šrafovaný prstenec, zrejme schematicky stvárnené vlasy (*obr. 19*). Ikonografiou nákončia sa zaoberal už *V. Denkstein* (*1962,* 510), ktorý figurálny motív stotožnil so zobrazením kniežaťa s vladárskymi atribútmi: so zástavou – „labarom" odznakom cisárskej dôstojnosti v jednej ruke a „rohom hojnosti" (starozákonnou nádobkou na pomazanie kráľov posvätným olejom) v druhej ruke. Podobného názoru boli aj *B. Svoboda* a *J. Poulík* (*1975,* 79–80), ktorí analógiu k labaru našli na reverze už zmienenej mince Michaela III. z Mikulčic, pričom oba predmety spojili s theomorfnou mocou byzantských panovníkov (*obr. 20*). Averz nákončia bol zdobený vruborezom lemujúcim figurálny motív „žaby" v strede, ktorej motív *J. Poulík* (*1971,* 58) odvodil z okruhu franského umenia relikviára z Gandersheimu. Panovnícka symbolika reverzu tohto nákončia viedla J. Poulíka k úvahe, či v hrobe nebol pochovaný sám knieža Mojmír I.[15] (*Poulík 1971,* 59). Napriek imperiálnej symbolike figurálneho motívu treba brať do úvahy, že reverz nákončia mal zvyčajne apotropajnú/ochrannú symboliku (*Poulík 1975,* 64)

[15] Podobne aj J. Kotas (*1974,* 24–36) identifikoval nákončie s konkrétnym veľkomoravským kniežaťom – Slavomírom, ktorý bol dočasným vládcom v čase Svätoplukovho zajatia Frankmi.

Obr. 16. Hlava Krista s krížovým nimbom na averze mince Justiniána II., Konštantínopoľ, prelom 7.–8. storočia (Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C.)
Fig. 16. The head of Christ with a cruciform halo on the obverse of a coin of Justinian II, Constantinople, the turn of the eighth century (Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C.)

a tak nositeľom tohto nákončia nemusel byť sám panovník, ktorý svojou theomorfnou mocou zabezpečoval ochranu všetkým členom kmeňa. Motív pomazania panovníka posvätným olejom z rohu hojnosti sa nachádza aj na fol. 174 kódexu Gr. 510 Homílie Gregora Naziánzskeho, kde sa v spodnom registri iluminácie nachádza akt pomazania kráľa Dávida prorokom Samuelom (1Sam 16,1–13)[16], teda tento zvyk bol v Byzancii známy v 9. storočí (*obr. 21*). Pre úplnosť uvádzam aj iné interpretácie figurálneho motívu na nákončí č. 240. Napríklad *K. Benda* (*1963,* 47–66) a *J. Šmerda* (*2004*)[17] považovali figúru na nákončí za štylizované zobrazenie bohyne Viktórie držiacej spravidla v jednej ruke tabuľku s nápisom „Victoria" a v druhej roh hojnosti, čo malo byť dôkazom kontinuity antickej triumfálnej symboliky vo veľkomoravskom umení. Vzhľadom k reinterpretovanej antickej symbo-

[16] „Poslal poň a dal ho priviesť. Bol ryšavý, mal krásne oči a peknú postavu. A Pán povedal: ‚Vstaň, pomaž ho, lebo to je on!' Nato Samuel vzal roh s olejom a pomazal ho uprostred jeho bratov. A od toho dňa pôsobil na Dávida Pánov duch. Samuel potom vstal a odišiel do Rámy."
[17] Za upozornenie na túto prácu ďakujem Š. Ungermanovi. Informácie čerpám z Šmerda, J.: Zajímavé exponáty. In: http://www.mikulcice-valy.info/default.asp?cont=104.

Obr. 17. Hlava Krista s krížovým nimbom na averze zlatého solidu byzantského cisára Michaela III. z hrobu č. 480 na hradisku „Valy" u Mikulčic, Konštantínopoľ, 842–867 (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 17. The head of Christ with a cruciform halo on the obverse of a gold solidus of Byzantine Emperor Michael III from Grave No. 480 at the fortified settlement Valy near Mikulčice, Constantinople, 842–867 (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

like kresťanstvom je ale tento názor málo pravdepodobný. Potvrdzuje to už zmienená Agilulfova platňa, na ktorej sa anjeli s *labarami* a rohmi hojnosti nachádzajú po stranách tróniaceho longobardského kráľa. Aj ďalší bádatelia stotožňovali figúru oranta s pohanskými bohmi. Napríklad *Z. Klanica* (*1996,* 102) dospel k záveru, že ide o boha Peruna držiaceho typické atribúty sekeru a rytón. Podľa *R. Hoška* (*1965,* 253–256) je to zasa zobrazenie keltského boha „Sucella", ktorý drží kladivo a kosák. Nakoniec ako kuriozitu treba uviesť aj názor A. *Nováka* (*2007,* 271), ktorý považuje postavu na nákončí za zobrazenie šamana s maskou vtáka alebo o kombináciu človeka s vtáčou hlavou tak ako v prípade egyptského boha Hora.

Plaketa č. 3: Odev figúry anjela s košeľou a suknicou zviazanou v páse na plakete je analogický postave oranta na reverze strieborného, pozláteného nákončia z hrobu č. 100 nájdeného pri kostole č. 2 na hradisku „Valy" u Mikulčic. Typológiu odevu oranta vierohodne rozobral *J. Poulík* (*1975,* 64): orant má oblečenú kasulu – košeľu zastrčenú do alby – suknicu s riasenou drapériou a rukávy sú ukončenú perikapiami – kovovými manžetami, čo je typicky byzantský odev. Orant je vyrytý jednoduchou linkou s predlaktiami nasmerovanými k nebu. Na krku má zavesený kríž s rozšírenými ramenami

Obr. 18. Motív Krista s krížovým nimbom na bronzovom krížiku z pohrebiska pri kostole č. 12 na hradisku „Valy" u Mikulčic, 9. storočie (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 18. The motif of Christ with a cruciform halo on a small bronze cross from the burial grounds at Church No. 12 at the fortified settlement Valy near Mikulčice, the ninth century (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

na koncoch. Na rozdiel od oranta má anjel na plakete č. 3 pod krkom plastrón, tj. kravatku. Oči, nos a ústa sú u oranta zobrazené schematicky geometrickými líniami. Hlavu lemuje diagonálne šrafovaný pás pripomínajúci nimbus svätca, kľudne ale môže ísť aj úpravu vlasov, podobne ako pri figúre oranta na nákončí č. 240 (*obr. 22*). Podľa *J. Poulíka* (*1960,* 97; *1975,* 64) orant svtárňuje kňaza, svätca alebo biskupa. *A. Novák* (*2007,* 270) ho bez bližších argumentov interpretuje ako putovného biskupa. Provenienciou tohto ikonografického motívu sa zaoberal *T. Capelle* (*1968,* 242, pozn. 23) v kontexte karolínskeho umeleckého remesla, pričom tento motív považoval za import z byzantského prostredia. Na rozdiel od neho *J. Poulík* (*1971,* 57–58) považoval motív oranta, rovnako ako výzdobu averzu kovania zdobeného po okraji granuláciou s motívom masky a ľudského oka v strede, za produkt ovplyvnený karolínskym umením. Argumentoval pritom známym franským mečom z Vaage v Nórsku, na priečke ktorého boli zobrazené tri orantské figúry. Motív oranta zasa spájal so schematickými vyobrazeniami orantov na krížikoch a relikviároch z oblastiach byzantskej periférie, ktoré mali napodobňovať honosnejšie predlohy.

Obr. 19. Zobrazenie oranta na reverze bronzového, pozláteného nákončia z hrobu č. 240 pri kostole č. 3 na hradisku „Valy" u Mikulčic, 9. storočie (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 19. The depiction of an orant on the reverse of a gilded bronze belt strap end from Grave No. 240 at Church No. 3 at the fortified settlement Valy near Mikulčice, the ninth century (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

Medzi veľkomoravské stvárnenia orantov možno priradiť aj figúru vytepanú na tenkej medenej platničke objavenej v jednom z hrobov na pohrebisku v polohe Kostelisko na mikulčickom predhradí. Adoračné gesto figúry je najbližšie postavám na plaketách č. 2 a 3. V lakti zohnuté ruky s dlaňami nasmerovanými k nebu v tvare písmena W sú tiež predsadené pred telo figúry. Tvár je oválna, dole zašpicatená, oči majú mandľovitý charakter, nos je v podobe dvoch rytých línií a ústa s konkávne formovanou hornou linkou. Trojuholníkovite kompo-

novaná suknica je zdobená protichodnými, diagonálnymi, mierne oblúkovito stočenými líniami. Vzhľadom k disproporcii rúk a tela postava vyzerá, ako keby čupela. Pozadie figúry je dekorované paralelnými vertikálnymi ryhami, zatiaľ čo plochy medzi rukami a hlavou sú ryhované mierne diagonálne. To vytvára dojem, že figúra má krídla, takže by mohlo ísť o anjela. Podľa *J. Šmerdu* (*2004*) ide aj v tomto prípade o stvárnenie bohyne Viktórie, ktorá drží v rukách bližšie nešpecifikované predmety. Orant má ale dlane zobrazené frontálne a nezdá sa, že by niečo držali, takže tento názor je irelevantný (*obr. 23*).

Plaketa č. 4: Figúra anjela má oproti predchádzajúcim anjelom na plaketách odlišné stvárnenie rúcha. Jeho obdĺžnikový tvar s centrálnym vzorom tzv. rybacej kosti je ale analogický odevu ukrižovaného Krista, zobrazeného na olovenom krížiku zo Sadov pri Uherskom Hradišti (*obr. 24*). Na jeho reverze sa nachádza zároveň najstaršia známa paleografická pamiatka z obdobia veľkomoravskej ríše napísaná gréčtinou: IC ΦΩC XC – NH ZΩH X(Ω). Text v preklade R. Hoška znamená ΦΩC ZΩH – Svetlo, život, NH X(Ω) – Víťazstvo (pánovi), IC XC – Iesus Christos (*Havlík 1993,* 295).

Plaketa č. 5: Podobne aj k výzdobe rúcha anjela serafína na tejto plakete možno nájsť analógie v doteraz známych zobrazeniach orantov z Mikulčic. Anjel má odetý zvoncovitý odev s trojuholníkovým plastrónom – kravatkou. Typ zvoncovitej suknice s trojuholníkovitým motívom má orant na striebornom nákončí z hrobu č. 390 pri trojloďovej bazilike.[18] Výzdoba reverzu bola vyhotovená tepaním s vypuklým reliéfom s vystupujúcimi okrajmi podobne ako pri plaketách z Bojnej. Figúra síce má dominantnú suknicu zviazanú v páse, siahajúcu len po kolená, nakoľko spod nej vytŕčajú dlhé nohy v čižmách a nohaviciach. Okrem suknice má orant zrejme odetú aj kasulu (košeľu) s manžetami na ramenách. Oválna, dole zašpicatená tvár má kruhovité vypuklé oči, rovný nos a dohora vykrivené ústa (*obr. 25*). Podľa *J. Šmerdu* (*2004*) má orant oblečený kaftan a nohavice, čo stotožňuje s politickou symbolikou veľmoža odetého „podľa slovanského spôsobu". Iní bádatelia vidia v postave zobrazenie slovanského žreca-volcha, tiež odetom v typicky slovanskom odeve (*Novák 2007,* 272). Podobne ako *Š. Ungerman* (*2002,* 111) sa domnievam, že nie je nesprávne stotožňovať tohto oranta s domácim veľmožom na základe odevu, ktorého dobový výzor vlastne ani nepoznáme. Podľa kovových manžiet na rukávoch ale je pravdepodobné, že orant je zobrazený podľa aktuálnej byzantskej módy (*Poulík 1975,* 64).

Plaketa č. 6: Anjel Cherubín na plakete č. 6 nemá medzi vyššie zmienenými nákončiami orantov z Mikulčic paralely. Možno práve vzhľadom k náročnej figurálnej kompozícii, kde sa kovotepec musel vysporiadať so stvárnením štvorice krídiel, spomedzi ktorých vidieť len konce upažených rúk, tak ako ich má Kristus na olovenom krížiku zo Sadov pri Uherskom Hradišti. Oválna, smerom dolu sa zužujúca tvár je ale podobná orantovi z nákončia z hrobu 390 pri trojloďovej bazilike.

[18] Za mylné uvádzanie tohto hrobu v literatúre pod č. 490 ďakujem Š. Ungermanovi.

Obr. 20. Portrét byzantského cisára Michaela III. s labarom v ruke na reverze zlatého solidu z hrobu č. 480 na hradisku „Valy" u Mikulčic. Konštantínopoľ, 842–867 (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 20. A portrait of Byzantine Emperor Michael III with a labarum in his hand on the reverse of a gold solidus from Grave No. 480 at the fortified settlement Valy near Mikulčice. Constantinople, 842–867 (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

Figurálne motívy plakiet v kontexte veľkomoravského umenia

Na základe súčasného stavu bádania je väčšina veľkomoravských figurálnych motívov na nákončiach interpretovaná v kontexte politickej symboliky nositeľov opaskov pochovaných najmä v hroboch č. 240 a 390 v Mikulčiciach. Podľa *Š. Ungermana* (*2001,* 231–236, 252–253), ktorý sa v poslednej dobe venoval výskumu veľkomoravských pásových garnitúr, nie je žiadny dôvod predpokladať, že by sa vlastníci opaskov dali portrétovať na vlastných nákončiach opaskov, pretože by to bolo v protiklade k známym ranostredovekým zvyklostiam. To dokazuje najmä tým, že veľkomoravské nákončia boli inšpirované karolínskymi vzormi. Karolínske nákončia mali spravidla na reverzoch kresťanské symboly, napr. samotného Krista, prorokov alebo svätých, pričom mali ochrannú symboliku vo forme amuletov. Preto dospel k záveru, že magické zobrazenia orantov boli odvodené z neskoroantického dedičstva absorbovaného karolínskym umením, ktoré tento motív sprostredkovalo aj na Veľkú Moravu (*Ungerman 2002,* 111). Móda figurálnymi motívmi dekorovaných opaskov však v našom prostredí bola typická už pre predchádzajúcich avarských veľmožov, u ktorých mali opasky tiež politickú a ochrannú symboliku. Preto je skôr pravdepodobné, že veľkomoravské kniežatá prevzali rovnakú ideologickú symboliku opasku práve od Avarov, ale s inováciou spôsobu výzdoby averzov nákončí podľa aktuálnej karolínskej módy.

Obr. 21. Pomazanie kráľa Dávida prorokom Samuelom v Homílii Gregora Naziánzskeho, Konštantínopoľ, 80. roky 9. storočia (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 174)
Fig. 21. The anointment of King David by Prophet Samuel in the Homilies of Gregory of Nazianz, Constantinople, the 880s (Bibliothèque nationale Paris, Gr. 510, fol. 174)

V tejto štúdii uvádzané averzy nákončí opaskov boli inšpirované súdobou karolínskou módou. Ako exemplárny vzor možno uviesť strieborné pozlátené kovanie zo Stentingetu v Dánsku, vyrobené v Lotrínsku okolo polovice 9. storočia. Nákončie je zdobené vruborezovou technikou, pričom je rámované akantovou ornamentikou so sériou zdvojených palmiet v strede spolu s nielovými krížikmi. Tento typ ornamentiky je nemeckými bádateľmi zhodne odvodzovaný podľa iluminátorskej Školy v Métach, ktorá produkovala tento typ výzdoby v manuskriptoch v 2. tretine 9. storočia (*Stiegemann – Wemhoff, ed. 1999,* 757). Veľkomoravské nákončia, presnejšie ich averzy, boli vyrábané obdobnou technikou ako karolínske kovanie zo Stentingetu, tj. odlievané z bronzu alebo striebra a zdobené štylizovanou akantovou a palmetovou výzdobou s nielom. Výzdoba reverzov týchto nákončí síce funkčne nadväzovala na karolínske predlohy kristologickými vzormi, ako konštatuje *Š. Ungerman* (*2001,* 252), štýlovo ale súvisí s vyvinutým veľkomoravským výzdobným štýlom 2. tretiny 9. storočia. Preto sa domnievam, že práve plakety z Bojnej môžu byť kľúčom k riešeniu datovania a pôvodu motívu orantov na reverzoch mikulčických nákončí.

Ako už bolo povedané, schematický charakter výzdoby plakiet, kruhový tvar a dekorácia vo forme perlovca je analogická byzantskému zlatému solidu Michaela III. (842–867), objavenému v hrobe č. 480 pri trojloďovej bazilike v Mikulčiciach. Na averze solidu je zároveň zobrazený Kristus s krížovým nimbom ako na plakete č. 1 a na reverze je portrét byzantského cisára Michaela III. s labarom v ruke, tak ako anjel na plakete č. 2. Averz mince s portrétom Krista pritom kopíruje staršie mince Justiniána II. (685–695, 705–711). Počas obdobia ikonoklazmu v 8. storočí totiž boli christologické motívy z mincí odstránené a na averzy mincí sa dostali portréty cisárskej rodiny, cisárovho otca alebo syna. Charakter mincí sa stal viac abstraktný, prevedený lineárnym štýlom a úplne sa stratil portrétny charakter zobrazovaných cisárov. Od nástupu Michaela III. je vidieť návrat k predikonoklastickej ikonografii mincí. Lineárny, abstraktný charakter zobrazovaných postáv však zostal (*Grierson 1999,* 8–9). Kruhových tvar plakiet ale samozrejme nebol odvodený z byzantského mincovníctva, pretože kruhové plakety boli známe už v avarskom umení, na ktoré nadviazalo aj veľkomoravské umelecké remeslo, ako napr. známa strieborná plaketa so sokoliarom zo Starého Města (*Benda 1963,* 41–66) alebo smolná podložka na vyklepávanie plakiet z Bratislavského hradu (*Štefanovičová 1974,* 111–121). Tvar plakiet vo forme štvorlístka – quadrilobu sa ale dá odvodiť priamo z byzantského umenia, nakoľko sa tento dekoratívny geometrický obrazec, bežne používaný pri výzdobe až v gotike, nachádza ako ornament v iluminovanej iniciále v liste patriarchu Fótia adresovanom Kleodoniosovi II. Ten je ako fol. 216 súčasťou kódexu Gr. 510 Homílie Gregora Naziánzskeho (*Brubaker 1999,* 158–162) (obr. 9). Orámovanie plakiet č. 5 a 6 vo forme štvorcov s perlovcom vo vnútri, tzv. diamantovanie je zasa analogické stvárneniu odevu cisára Michaela III. na zlatom solide z hrobu č. 480.

Z technologickej stránky výroby teda plakety súvisia s veľkomoravským kovotepectvom, zastúpeným strieborným nákončím s orantom z hrobu č. 390 v Mikulčiciach a medenou platničkou s orantom či anjelom z pohrebiska na Kostelisku v Mikulčiciach. Ostatné známe veľkomoravské zobrazenia

Obr. 22. Zobrazenie oranta na striebornom, pozlátenom nákončí z hrobu č. 100 pri kostole č. 2 na hradisku „Valy" u Mikulčic, 9. storočie (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 22. The depiction of an orant on a gilded silver belt strap end from Grave No. 100 at Church No. 2 at the fortified settlement Valy near Mikulčice, the ninth century (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

orantov z hrobov č. 100 a 240 v Mikulčiciach sa nachádzajú na reverzoch nákončí opaskov odlievaných z bronzu alebo striebra. S plaketami z Bojnej ich ale spájajú tiež zhodné formálne prvky odevu byzantského typu: kasula, alba, perikapia. Rozdielne detaily prevedenia odevov a tvárí pritom sú podmienené veľkosťou nákončí opaskov, ktoré sú oproti anjelom na plaketách až 3 krát menšie. Množstvo tu uvedených spájajúcich prvkov medzi oboma súbormi figurálnych motívov je zároveň dôkazom, že k plakety z Bojnej sú výrobkami domácej šperkárskej dielne.

Plakety z Bojnej a byzantská vzdelanosť 2. polovice 9. storočia

Vzhľadom na ikonografiu anjelov plakety nemusia pochádzať z prenosného oltára, ako sa doteraz domnievali viacerí bádatelia (*Pieta – Ruttkay*

Obr. 23. Motív oranta alebo anjela na medenej platničke z polohy Kostelisko na hradisku „Valy" u Mikulčic, 9. storočie (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 23. A motif of an orant or angel on a copper plate from the site of Kostelisko at the fortified settlement Valy near Mikulčice, the ninth century (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

Obr. 24. Ukrižovaný Kristus s rúchom zdobeným ornamentom „rybacej kosti" na olovenom krížiku, 9. storočie, Sady u Uherského Hradiště
Fig. 24. The crucified Christ with his robe decorated with an ornament of a 'fish bone' on a small lead cross, the ninth century, Sady near Uherské Hradiště

2006, 51; *Friesinger 2006,* 18), ale skôr z relikviára.[19] Možno tak predpokladať na základe byzantskej Staurothéky z Limburgu, relikviára vyhotoveného pre cisára Romana I. s relikviou sv. Kríža, ktorá je rámovaná zlatníckou prácou s motívmi serafínov, cherubínov, archanjelov a anjelov. Z veľkomoravských nálezov bol doteraz len jeden interpretovaný ako ozdoba relikviára – už zmienený bronzový krížik s rytinou Krista nájdený pri kostole č. 12 v Mikulčiciach, v interiéri ktorého sa nachádzala v priestore presbytéria priehlbeň na uloženie relikvií patróna kostola (*Kavánová 2001,* 210–211, 221).

[19] Relikviár mohol vyrobený z dreva a potiahnutý kožou, nakoľko sa v niektorých plaketách našli otvory s klinčekmi na pripevnenie plakiet s dĺžkou 6 až 17 mm a plakety č. 5 a 6 v tvare quadrilobu mali v mieste cviklov trojuholníkové výčnelky na osadenie do koženého podkladu, čo správne postrehli K. Pieta a A. Ruttkay (*2006,* 49).

Obr. 25. Zobrazenie oranta na striebornom nákončí z hrobu č. 390 pri kostole č. 3 na hradisku „Valy" u Mikulčic, 9. storočie (Masarykovo muzeum v Hodoníně, Slovanské hradiště Mikulčice)
Fig. 25. The depiction of an orant on a silver belt strap end from Grave No. 390 at Church No. 3 at the fortified settlement Valy near Mikulčice, the ninth century (The Masaryk Museum in Hodonín, Slavonic Fortified Settlement Mikulčice)

Čo sa týka pôvodu obrazových a výzdobných motívov plakiet z Bojnej (nie samotných plakiet, ktoré sú zrejme domácej proveniencie), tak rovnako z ikonografickej ako aj komparatívnej analýzy vyplýva, že najviac príbuzných prvkov sa nachádza v byzantskom umení: v mincovníctve, ktorého signifikantným zástupcom je zlatý solidus Michaela III. z hrobu č. 480 pri trojloďovej bazilike v Mikulčiciach a v iluminániách kódexu Gr. 510 Homílií Gregora Naziánzskeho. Tento iluminovaný manuskript bol vytvorený

v rokoch 880–886 na cisárskom dvore v Konštantínopoli ako dar patriarchu Fótia pre byzantského cisára Basilea I., pričom ide vôbec o najstaršiu grécku zachovanú kópiu kázní Gregora Naziánzskeho (*Der Nersessian 1962,* 197–228; *Brubaker 1999,* 1–13). Iluminované kódexy boli v Byzancii určené pre najvyššie kruhy cisárskeho dvora (*Fiala 1992,* 458). Konštantín, ktorý prišiel spolu s Metodom na Veľkú Moravu v roku 863 priamo z Konštantínopola, intelektuálne vyrastal na cisárskom dvore, pričom bol členom krúžku študentov patriarchu Fótia. Jeho duchovným a literárnym vzorom bol práve Gregor z Nazianzu,[20] na ktorého počesť zložil oslavnú báseň – enkomion, zachovanú v preklade Života Konštantína: „Ó Řehoři, člověče tělem, ale duší anděle! Ačkoli byls člověk tělem, zdál ses být andělem. Neboť tvá ústa jako jeden ze Serafů oslavují boha a všecek svět osvěcují naukou pravé víry. Proto přijmi i mne, jenž se ti kořím s láskou a vírou a buď mi učitelem i osvětitelem" (*Vašica 1996,* 229).

Ako teológ, filozof a koniec koncov aj priateľ patriarchu Fotia – „fortissimus amicus Photii" (*Vavřínek 2001,* 416) Konštantín dokonale poznal spisy Pseudo-Dionýzia Areopagitu a dokonca ich vedel citovať spamäti, ako uvádza rímsky bibliotekár Anastasios (*Vašica 1996,* 258–259). Za pozornosť stojí aj skutočnosť, že niekoľko zachovaných prekladov Homílií Gregora Naziánzskeho pochádza z oblastí osídlených Slovanmi na Balkáne, podobne ako aj ostatné zachované literárne pamiatky cyrilo-metodskej misie. Najstarší z nich, datovaný do 11. storočia, je napísaný po grécky a obsahuje 13 kázní, ktoré pravdepodobne boli do staroslovienčiny preložené už počas ich pôsobenia vo Veľkomoravskej ríši (*Vašica 1996,* 258). Kázne Gregora Naziánzskeho preto mali hlboký vplyv na slovanský svet, tak v moravskom prostredí počas misie Konštantína a Metoda, ako aj v prostredí Ochridskej školy, ktorej zakladateľom bol žiak Konštantína a Metoda – Kliment (*Avenarius 1992,* 145, 264). Plakety z Bojnej teda vznikli nezávisle a zrejme aj skôr ako najstarší zachovaný parížsky rukopis Homílií Gregora Naziánzskeho (Paris Gr. 510), nepochybne však súvisia so súdobou byzantskou teológiou praktizovanou na konštantínopolskom dvore, ktorú do prostredia Veľkej Moravy priniesol Konštantín s Metod.

Addenda: Paleografický rozbor inskripcií na plaketách

Čo sa týka paleografického rozboru inskripcií na plaketách z Bojnej, tak zatiaľ sa mu venovali len K. Pieta a A. Ruttkay, ktorí napriek zdôrazneniu, že nie sú expertmi na paleografiu, prezentovali viacero hypotéz:

[20] Sv. Gregor z Nazianzu (329–389) bol konštantínopolský biskup a patrí medzi najvýznamnejších gréckych teológov 4. storočia. Vo svojom teologickom učení Gregor obhajoval doktrínu Svätej Trojice, obsahujúcej tak božskosť Ježiša ako aj sv. Trojice. Napísal niekoľko básní s teologickým a morálnym aspektom, s bibliografickými odkazmi o sebe a svojich priateľoch (*Keller 2006,* 1004).

Plaketa č. 1: Nápis na plakete sa pokúsili rozlúštiť retrográdnym, zrkadlovo obráteným čítaním písmien sprava doľava ako M(ichael)VS A(rchangel) VS *(Pieta – Ruttkay 2006,* 53). Druhý pokus vyplýval z klasického čítania zľava doprava, tj. SVA(at)VM (*Pieta – Ruttkay 2007*, 15). Vzhľadom k tu prezentovanej ikonografii okrídlenej postavy ako Krista – Anjela veľkej rady by ale ani jeden z výkladov nedával zmysel. Navyše je možné vyjadriť pochybnosti o jeho správnom paleografickom rozbore. Prvé zničené písmeno totiž ťažko možno považovať za „S", pretože sa z neho zachovali pomerne dobre čitateľné fragmenty dvoch rovnobežných línií. Podľa môjho názoru prvé písmeno možno čítať ako zrkadlovo obrátené „Z", druhé písmeno pripomína zrkadlovo obrátené „L" so zalomeným kratším ramenom. Ďalšie tri písmená sa naozaj zhodujú s rímskou verzálkou „A" „V" „M". Písmená ale nemusia byť latinské, pretože sú zhodné s gréckou majuskulou, ktorá bola v 9. storočí v mnohom podobná s latinkou. Na porovnanie sa dá použiť napríklad už citovaný list patriarchu Fótia adresovaný Kleodoniosovi II., ktorý je ako fol. 216 súčasťou kódexu Gr. 510 Homílií Gregora Naziánzskeho (*Brubaker 1999,* 158–162). Tu použitá grécka majuskula má tiež trojuholníkové fazety, takže pri retrográdnom čítaní by mohlo ísť o nápis M(a)VACH(iav)Z,[21] čiže o odkaz na proroka Malachiáša, ktorý predpovedal príchod Krista ako „anjela zmluvy" (Mal 3,1–2).[22]

Plaketa č. 4: Nápis na takmer z polovice poškodenej *plakete* interpretovali *K. Pieta – A. Ruttkay* (*2006,* 53) ako latinské verzálky s pätkami v znení (credo) (i)N (unum) DE(um), teda ako základnú formulu kresťanskej viery. Táto interpretácia ale zrejme bola podmienená hypotézou, že plakety boli pôvodne súčasťou prenosného oltára, pred ktorým sa veriaci modlili. V prípade, že by išlo o relikviár, však táto interpretácia tiež stráca zmysel. Navyše jednoznačne čitateľné sú len prvé dve písmená „N" „D" a z tretieho písmena sa zachovalo len spodné rameno, takže ani vôbec nemusí ísť o „E". Okrem toho táto forma čítania skráteného nápisu je proti paleografickým pravidlám, nakoľko sa skracovali vždy len písmená medzi prvým a posledným písmenom. V konečnom dôsledku ale ani nie je isté, či sa na ľavej, poškodenej časti plakety tiež nenachádzali nejaké písmená. Vzhľadom k vyváženým kompozíciám figúr na plaketách je dosť pravdepodobné, že sa aj v tejto ploche mohla nachádzať časť nápisu, resp. jeho ľavá časť, takže podľa môjho názoru ide o koniec nápisu, ktorý je v tomto stave zachovania nerozlúštiteľný.

---

[21] Na tomto mieste by som chcel poďakovať dr. Jurajovi Šedivému, odborníkovi na stredovekú paleografiu a dr. Andrejovi Škovierovi, odborníkovi na byzantskú mníšsku kultúru, za konzultácie ohľadne tu rozoberaného nápisu, aj keď obaja sa necítili byť dostatočne fundovaní na paleografický rozbor textov z 9. storočia. Každopádne bol pre mňa podnetný postreh A. Škovieru, že obrátené L so zalomeným kratším ramenom, môže byť grécke CH.

[22] „Hľa, ja pošlem svojho anjela a pripraví predo mnou cestu. I zaraz príde do svojho chrámu Panovník, ktorého vy hľadáte, a anjel zmluvy, ktorého si žiadate. Hľa, príde, hovorí Pán zástupov a ktože vydrží deň jeho príchodu, kto obstojí, keď sa zjaví?"

Literatúra

Anoškinová, V. 1995: Ornitoanimálna výzdoba veľkomoravských gombíkov, Ars 1–3, 5–34.
Avenarius, A. 1992: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí VI.–XII. storočia. K problému recepcie a transformácie. Bratislava.
Benda, K. 1963: Stříbrný terč se sokolníkem ze Starého Města u Uherského Hradiště, Památky archeologické 54, 41–66.
Brubaker, L. 1985: Politics, Patronage, and Art in Ninth-Century Byzantium: the Homilies of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. Gr. 510), Dumbarton Oaks Papers 39, 1–13.
Brubaker, L. 1999: Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium. Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus. Cambridge.
Capelle, T. 1968: Karolingischer Schmuck in der Tschechoslowakei, Slovenská archeológia 16, 229–244.
Denkan, J. 1980: Moravia Magna. Großmähren – Epoche und Kunst. Bratislava.
Denkstein, V. 1962: K ikonografii mikulčického nákončí, Památky archeologické 52, 506–514.
Der Nersessian, S. 1962: The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus, Paris Gr. 510. A Study of the Connections between Text and Images, Dumbarton Oaks Papers 16, 197–228.
Fiala, V. 1992: Byzantské výtvarné umění, in: Dějiny Byzance. Praha, 420–471.
Fillitz, H. 1998: Vier Reliefplatten, in: Fillitz, H. (ed.), Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Früh- und Hochmittelater. München, 581.
Friesinger, H. 2006: Goldenscheiben aus Bojná und ihre Untersuchung. Pozlátené plakety z Bojnej a ich výskum, in: Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (eds.), Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum nitraer Fürstentums. Nitra, 17–18.
Galavaris, G. 1969: The Illustration of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus, Studies in Manuscript Illumination 6. Princeton.
Grierson, P. 1999: Byzantine coinage. Washington, D. C.
Hahn, C. 1999: Narrative on the Golden Altar of Sant' Ambrogio in Milan: Presentation and Reception, Dumbarton Oaks Papers 55, 167–187.
Havlík, E. L. 1993: Kronika o Velké Moravě. Brno.
Hošek, R. 1965: Vestiges de croyances préchrétiennes dans les monuments archéologiques grand-moraves, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity E 10, 253–256.
Hubert, J. – Porcher, J. – Volbach, W. F. 1968: Frühzeit des Mittelalters. Von der Völklerwanderung bis and die Schwelle der Karolingerzeit. München.
Chinellato, L. – Costantini, M. T. 2004: *L'altare di Ratchis. L'originaria finitura policroma: prospetto frontale e posteriore, i*n: Forum Iulii. Annuario del Museo Nazionale di Cividale del Friuli Annuale 28, 115–133.
Christie, Y. – Losowska, H. – Recht, R. – Velmans, T. 1994: Christentum. Formen und Stile. Fribourg.
Kaván, J. 1993: Pokus o rekonstrukci malířské výzdoby jednoho z velkomoravských kostelů v Mikulčicích, Pravěk, N. Ř. 3, 193–209.
Kavánová, B. 2001: Kostel č. 12 v Mikulčicích, in: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (eds.), Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9. – 1. 10. 1999. Brno, 209–228.

Keller, A. 2006: Gregor v. Nazianz d. Ä., in: Kasper, W. (ed.), Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg – Basel – Wien, 1004.
Klanica, Z. 1996: Křesťanství a pohanství staré Moravy, in: Marsina, R: – Ruttkay, A. (eds.), Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, Nitra 3.–6. októbra 1994. Nitra, 93–137.
Kotas, J. 1974: Pokus o novou historickou interpretaci nákončí s postavou oranta z pohřebiště u trojlodní baziliky v Mikulčicích, Universitas 7, 24–36.
Kožiak, R. 2004: Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe, in: R. Kožiak – J. Nemeš (eds.), Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. 2. 2003 v Banskej Bystrici. Bratislava, s. 103–124
Luchesi Palli, E. 1968: Christus-Engel, in: Kirschbaum, E. Von (ed.), Lexikon der christlichen Ikonographie I. Rom – Freiburg – Basel – Wien, 398.
Maguire, H. 1995: A Murderer among the Angels: The Frontispiece Miniatures of Paris. Gr. 510 and the Iconography of the Archangels in Byzantine Art, in: Ousterhout, R. – Brubaker, L. (ed.), The Sacred Image East and West. Chicago, 63–71.
Mehofer, M. – Leusch, V. 2006: Technologische Analysen an den vergoldeten Goldenplatten aus Bojná, in: Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (eds.), Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum nitraer Fürstentums. Nitra, 79–120.
Meyndorff, J. 2003: Pseudodionýsios Areopagita, in: Sv. Dionýsios Areopagita. O mystické teologii. O božských jménech, s komentáři Maxima Vyznavače. Praha.
Novák, A. 2007: Vědomí středověku. Z kulturních dějin prvního tisíciletí. Praha.
Parello, D. 2006: Kerubin u. Serafim, in: Kasper W. (ed.), Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg – Basel – Wien, 1405–1406.
Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. 2006: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum nitraer Fürstentums. Nitra.
Pieta, K. – Ruttkay, A. 2006: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa. Bojná – Neues Macht – und christianisierungszentrum des Fürstentums von Nitra. Vorbericht, in: Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (eds.), Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Wirtschaftliches und politisches Zentrum nitraer Fürstentums. Nitra, 21–70.
Pieta, K. – Ruttkay, A. 2007: Bojná – nový fenomén v slovenských dejinách, Pamiatky a múzeá, 2, 14–15.
Pippal, M. 1984: Die neuendeckten „langobardischen Buchbeschläge" in der Dörflkirche von Vöcklabruck, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 38, 174–184.
Poulík, J. 1960: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov.
Poulík, J. 1971: Kontakty staré Moravy s karolínským prostředím, in: Z dějin Slovanů na území ČSSR. Zborník studií vydaný u příležitosti oslav 20. výročí prvého objevu velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě „na valách". Uherské Hradiště, 54–74.
Poulík, J. 1975: Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
Pseudo-Dionisius Areopagita 1986: Über der Himmlische Hierarchie. Über die Kirchliche Hierarchie. Stuttgart.
Siena, S. L. 2005: Cividale Longobarda. Materiali per una rilettura archeologica. Milano.

Simson, O. von 1948: Sacred Fortress: Byzantine art and Statecraft in Ravenna. Chicago.
Stiegemann, Ch. – Wemhoff, M. (eds.) 1999: 799. Kunst und Kultur in der Karolinger Zeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderorn. Katalog der Ausstellung. Mainz.
Šmerda, J. 2004: Klasifikace památek s figurálními motivy v předvelkomoravském a velkomoravském období. Nepublikovaná diplomová práce na Filozofické Fakultě Masarykovy univerzity. Brno (publikováno in: Zajímavé exponáty. In: http://www.mikulcice-valy.info/default.asp?cont=104.
Štefanovičová, T. 1974: Doklad slovanského umeleckého remesla na Bratislavskom hrade, in: Zborník Slovenského národného múzea 68, História 14, 111–121.
Štefanovičová, T. 2006: K počiatkom nitrianskeho kniežatstva, Historická revue XVII/5–6, 28–31.
Talbot Rice, D. 1968: Byzantské umenie. Bratislava.
Ulm, B. 1981: Langobardische Buchbeschläge aus der Dörflkirche in Vöcklabruck, in: Der Bezirk Vöcklabruck. Linz, 695–698.
Ungerman, Š. 2001: Ikonografie velkomoravských nákončí a symbolika opasku v raném středověku, Listy filologické 74, 223–258.
Ungerman, Š. 2002: Konstrukce honosných velkomoravských opasků, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity M 7, 93–121.
Vašica, J. 1996: Literární památky epochy velkomoravské. Praha.
Vavřínek, V. 2001: Velká Morava mezi Byzancí a latinským západem, in: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (ed.), Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9.–1. 10. 1999. Brno, 413–420.
Wibiral, N. 1987: Bemerkungen zum neuen Werk über Früh- und Hochmittelalterliche Schatzkunst aus österreichischen Kirchen und Klostern, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 41/3–4, 146–148.

Figural Motifs of Plaques from Bojná in the Context of Great Moravian Art

Recently, much attention of the professional public has been attracted by a find of gilded copper plaques with figurative decoration and inscriptions at a Great Moravian hill-fort Bojná I. – Valy which has been, based on research works, considered to be one of the oldest evidence of Christianity on the territory of the Great Moravian Empire. The set of plaques was bought from a private owner to be included in the collections of the Ponitrianske Museum and in 2003 the finding-place was opened by a revision excavation of Karol Pieta. According to K. Pieta and A. Ruttkay's opinion the plaques were removed from the original box – a portable altar closely connected with Frankish missions in the beginning of 9th century.

From the iconographic point of view it can be assumed that on the plaques from Bojná angels are depicted from various angel orders: Angel of the Great Council – plaque Nr 1, Cherubims – plaque Nr 6, Seraphims – plaque Nr 5, Archangels – plaque Nr 2, angels – plaques Nr 3, 4. Such a hierarchy of angels was elaborated for the first time by Pseudo-Dionysius Areopagite, a theologian and representant of the Phylosophy of Neoplatonism of the 5th–6th century, in the work *De caelesti Hierarchia* (chap. 4). The writing was stored in Byzantium and no sooner than in 827 did it get to

the west as a present from the Byzantine emperor Michael II. Stammerer (820–829) to the Frankish king Louis the Pious. Consequently it was translated into Latin by Frankish theologists and philosophers, such as abbot Hilduin or Johannes Scottus Eriugena. In light of this the plaques from Bojná could not have been made under Frankish theological influences. Taking into account the set of plaques with the iconography of angels there is no need to assume that they come from a portable altar but probably from a reliquary. Such an assumption can be supported by the Byzantine staurotheca from Limburg, a reliquary made for the emperor Roman I. with a relic of the holy cross which is framed by a goldwork with motifs of Seraphim, Cherubim, Archangels and Angels.

Herwig Friesinger has already compared the Plaques from Bojná with the gilded copper cover from the Dörflkirche church in Vöcklabruck (Lower Austria). In his opinion both artistic pieces have similar iconographic and technological relations. All things considered, the gilded copper cover mentioned above is closely connected with the Lombardian art of the Byzantine periphery of the 8th century and could not have been a pattern for the Plaques from Bojná. On the other hand many of researchers dealing with the Plaques from Bojná pointed at the Great Moravian findings with motives of orans from the Great Moravian hill-fort at "Valy" near Mikulčice. Especially Matthias Mehofer and Verena Leusch concluded that the Plaques from Bojná were made by the Great Moravian craftsmen. Most of the belt decorations that came from the graves Nr 240, 100 and 390 are affinitive with the angels from Bojná. From the point of view of style there can be also mentioned a byzantine gold solidus from the grave Nr 480 with a portrait of Michael III holding a *labarum* on the reverse and Jesus Christ with a cross nimbus on the obverse, and reliquary cross depicted *Maiestas Domini* found near the church Nr 12.

Regarding the patterns of the illustrated decorations on the plaques from Bojná, the most similar iconography can be found on the Homilies of Gregory of Nazianzus. The illuminated manuscript was created in 880–886 at the emperor's court in Constantinople as a present for the Byzantine emperor Basil I. from patriarch Photios. Furthermore, it is the oldest Greek preserved copy of preachers by Gregory of Nazianzus. It contains 46 whole-page miniatures and more than 200 scenes out of which several are not only illustrations of the text but are also rare individual visual comments which contain not only scenes from the Old Testament but from the New Testament as well together with motifs from the life of St. Gregory of Nazianzus and Basil I. For this reason it is not acceptable that the document could have served as a pattern for the plaques from Bojná due to the fact that it was dedicated solely to Basil I. Illuminated codexes were used by the highest circles at the Byzantine's emperor court. They were collected, studied and ordered not only by important theologists and scholars but also by members of the emperor's family. St. Constantine, who came to the Great Moravia accompanied by Methodius in 863, used to serve at the emperor's court in Constantinople before his departure. Thus his intellectual development had been influenced not only by the Byzantine's court culture but also by the message of Christian Antiquity and patrology and naturally he certainly was familiar with the Byzantine imperial iconography as well. He was a friend of the patriarch Photios and was familiar with the writing of Pseudo-Dionysios Areopagite as it was described by Rome's librarian Anastasios. Gregory of Nazianzus was St. Constantine's intellectual and theological model and the latter wrote a little poem devoted to Gregory during his studies in Constantinople. The plaques from Bojná were thus created independently

and apparently even sooner than the oldest preserved copy of the Homilies from Paris (Bibliothèque nationale Paris Gr. 510). It cannot be argued that there is an obvious connection with contemporary Byzantine imperial iconography.

English text by Martin Vančo and revised by Filip Coppens.

Mgr. Martin Vančo, PhD.
Tehelná 31
917 00 Trnava
vanco.martin@slposta.sk

.

JAROSLAV JIŘÍK – JAROSLAV PODLISKA

NÁLEZ SPONY VÝCHODOGERMÁNSKÉHO TYPU NA STARÉM MĚSTĚ V PRAZE
The Find of a Clasp (Fibula) of the East Germanic Type in the Old Town of Prague

Praha – stěhování národů – raný středověk – předlokační aglomerace – metalurgie – recyklace kovů

Prague – Migration Period – Early Middle Ages – pre-locational agglomerations – metallurgy – recycling of metals

Příspěvek prezentuje osamocený nález ostrogótské spony, vyzvednuté ze sídlištní situace 12. století v historickém centru Prahy. Popis nálezové situace a vlastního předmětu je doplněn o podrobnou typologickou analýzu spony a její zasazení do historického vývoje doby. Sekundární pozice nálezu v raně středověké situaci, v kontextu s doklady metalurgické činnosti a především absence dokladů staršího osídlení v dané lokalitě umožňuje spojení předmětu s aktivitami drobného středověkého zpracovatele barevných kovů. Nález tak vedle své primární vypovídací hodnoty přináší i doklad o „druhém životě" kovových předmětů, vážící se na obtížně a sporadicky doložitelný technologický proces recyklace cenných surovin.

The study presents an isolated find of an Ostrogothic fibula, extracted from the settlement situation of the twelfth century in the historical centre of Prague. The description of the find layout and the actual object is complemented by a detailed typological analysis of the clasp and its placement in the historical development of the period. The secondary position of the find in the early medieval situation in a context with proof of metallurgical activity and predominantly the absence of evidence of earlier settlement in the given locality allow the connection of the object with the activities of a small medieval worker of non-ferrous metals. The find thus brings besides its primary informative value also indication of the 'second life' of metal objects, related to the technological process of the recycling of valuable raw materials, provable with difficulty and only sporadically.

Úvod

V průběhu roku 2006 realizovali pracovníci archeologického odboru Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v hlavním městě Praze na ploše dvora domu čp. 1064/I v Týnské uličce na Starém Městě v Praze 1 záchranný archeologický výzkum (*Podliska 2007a; 2007b; 2007c, obr. 1*). Výzkum byl vyvolán projektem nových suterénních prostor pod stávající plochou dvora a jejich napojením na celkově rekonstruovaný objekt. Archeologické práce se až na malé výjimky odehrávaly na dvoře, kde došlo k postupnému rozebrání všech intaktních archeologických situací až na přírodní podklad. Z historického hlediska se místo výzkumu nalézalo v centrální části Starého Města v blízkosti východní strany Staroměstského náměstí a rozsáhlého domovního areálu tzv. Týnského dvora a kostela P. Marie před Týnem

Obr. 1: Situace místa výzkumu a nálezu spony v Týnské uličce čp. 1064, Praha 1 – Staré Město; místo vyznačeno šipkou (zobrazil J. Hlavatý)
Fig. 1: The layout of the site of the research and find of the clasp in Týnská Alley No. 1064, Prague 1 – Old Town; the place is marked by an arrow (depicted by J. Hlavatý)

na straně východní a jižní (*obr. 1*). Dnešní křivolaká uliční síť v blízkosti náměstí zde vymezuje několik domovních bloků, jejichž nepravidelně formovaná dispozice vypovídá o jejich složitém urbanistickém vývoji. Počátky osídlení této části města jsou spojeny s procesem osidlování vyšších staroměstských teras a následně se vznikem centrálního tržního místa na vltavském pravobřežní v závěru 11. nebo na počátku 12. století. Doklady osídlení prehistorického a protohistorického stáří jsou doposavad na ploše Starého Města registrovány pouze ojediněle a na základě jejich distribuce nelze pro toto období počítat s výraznější sídelní strukturou na tomto území (*Dragoun 1996*, 11).

Nálezové okolnosti

Nález spony byl získán z prostoru sondy L situované po rozměření geodetické sítě výzkumu v jižní polovině dvora současného domu (*obr. 1*). Terénní situace zde pod recentním betonovým povrchem dvora tvořilo přibližně 340 cm mocné historické nadloží nasedající na geologický sedimentární podklad. Vrchní 180 cm mocná vrstva byla tvořena jednolitou heterogenní navážkou, jejíž vznik je spojen se stavbou současného domu na sklonku 19. století. Stejného stáří byl i podstatně hlubší stavební výkop, který porušoval starší souvrství směrem k obvodové stěně domu.

Spodní partie sondy o mocnosti 160 cm již náležela výrazně strukturovanému raně a vrcholně středověkému sídlištnímu souvrství se zahloubenými objekty, náležejícími dobou svého vzniku do 11. až 13. století.

S popisovaným nálezem souvisí až spodní partie uvedeného komplexu, která byla tvořena superpozicí dvou rozměrnějších objektů domovního charakteru (V025 a V033–V050). Starší a větší zahloubený objekt obdélného tvaru se zbytkem sloupové konstrukce byl po svém zániku a částečném zaplnění

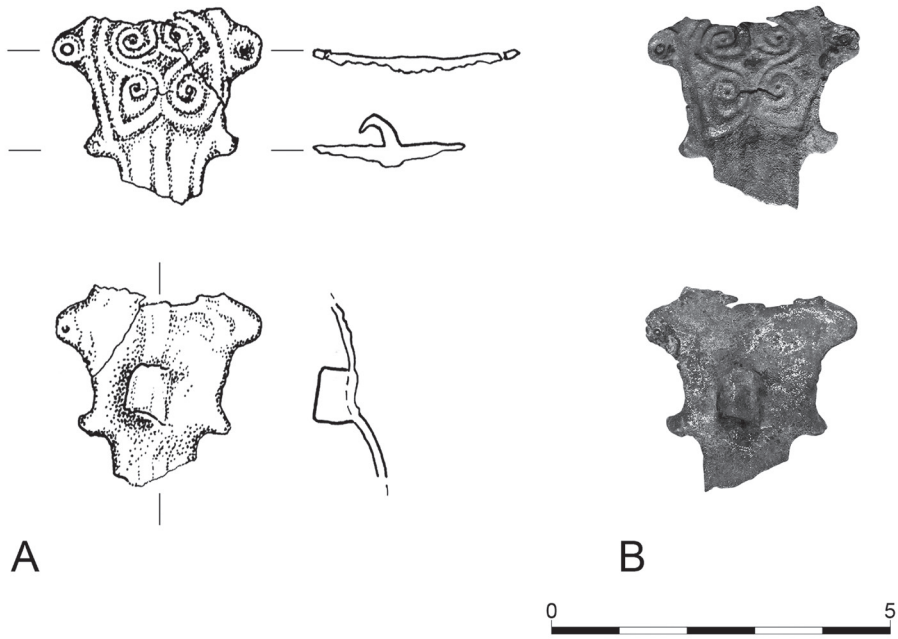

Obr. 2. Kresebná (**A**) a fotografická (**B**) dokumentace spony typu Reggio Emilia z Týnské uličky čp. 1064, Praha 1 – Staré Město (kresba S. Svatošová, foto J. Podliska)
Fig. 2. Drawing (**A**) and photographic (**B**) documentation of the clasp of the Reggio Emilia type from Týnská Alley No. 1064, Prague 1 – Old Town (drawing by S. Svatošová; photo by J. Podliska)

narušen objektem podobného vzhledu. Obě původně patrně domovní stavby celodřevěné konstrukce překrylo po jejich zániku souvrství složené z tenkých vrstviček písku střídaných polohami organičtějších písčitých hlín, které se postupně prosedlo do obou zaniklých objektů.

Z této situace, přesněji z vrstvy L-31 byl při rozebírání vyzvednut i zlomek spony (evidenční číslo sáčku 2006/10-209, *obr. 2*). Společně s ní se ve vrstvě nalézaly další movité nálezy, výhradně však raně středověkého stáří. Dominantní zastoupení zde měly především keramické zlomky z nádob s klasicky profilovanými zduřelými okraji. Společně s běžnou užitkovou keramikou se v souboru objevil i zástupce technických nádob v podobě malého vakovitého tyglíku, sloužícího při zpracování mědi a cínu, případně jejich slitin (*obr. 3*). Mezi dalšími akeramickými nálezy je nutné zmínit přítomnost poškozené železné jezdecké ostruhy s výraznějším kuželovitým bodcem, která společně s keramikou umožnila zařadit vznik celé situace do průběhu 12. století, spíše do jeho starší fáze.

Popis spony a výsledky analýzy materiálu

Nalezený zlomek spínadla bylo možno určit jako torzo bronzové lité spony východogermánského typu, přičemž nejbližší obdobou jsou exempláře typu Reggio Emilia (*obr. 2*). Zachována zůstala dolní partie profilovaného lučíku a horní část rombické nožky. Nožka nese osově souměrnou výzdobu v podobě dvou protilehlých esíček tvořených vrubořezem. Dalšími dekorativními prvky nožky jsou čtyři kruhové knoflíky umístěné v místě zlomu lučíku a nožky a v místě největší šíře nožky. Knoflíky umístěné v největší šířce nožky jsou zdobené vybíjeným kroužkem se středovou tečkou. Zachované rozměry fragmentu spony: max. d. 28 mm, max. šířka lučíku 30 mm.

Obr. 3. Drobný tavící tyglík z Týnské uličky čp. 1064, Praha 1 – Staré Město (foto J. Podliska)
Fig. 3. A small smelter from Týnská Alley No. 1064, Prague 1 – Old Town (photo by J. Podliska)

Spona byla zhotovena ze slitiny barevných kovů, jejíž detailní složení ukázala specializovaná mikroanalýza (*Zavřel 2007*). Z té vyplývá, že materiál spony obsahoval kolem 88 % mědi, 4,6 % zinku a přes 2 % cínu. Tyto tři neželezné kovy doprovází olovo, které se v slitině vyskytuje ve formě velmi drobných inkluzí (celkově do 2 %), projevujících se ve zpět odražených elektronech jako světlé body. Příměs olovnaté složky tvoří kromě cínu a mědi i fosfor. Koncentrace dalších zjištěných prvků jsou zanedbatelné. Na základě výsledků rastrování elektronů po velké části spony je možné konstatovat, že její povrch nebyl upravován dalším kovem (např. zlacením). Zlatavá barva některých povrchových partií výrobku je dána původním zbarvením slitiny. Při zvětrávacích procesech byla ke kovovému podkladu místy sekundárně přitmelena drobná jemně písčitá a prachovitá zrnka křemene (obsah SiO_2 při plošné analýze kolem 0,7 %).

Typologické určení spony

Jde o sponu z počátku pozdní fáze doby stěhování národů, ze stupně D2/D3, v Panonii fáze Domolospuszta/Bácsordas podle Bierbrauera. Analogii spatřujeme například u spon z nálezu pokladu v Reggio Emilia (*Degani, 1959*, tab. na str. 33), na základě kterého byly vyčleněny jako samostatný typ, příznačný pro říši Ostrogótů v období přelomu 5. a 6. století (*Vinsky 1972–73*, Tab. I: 14–15, II–VII) (*obr. 5A*). S jejich výskytem se primárně setkáváme v Itálii, Alpách, někdejším římském Podunají a Dalmácii (*Böhme 1988*, Abb. 13). V Čechách typ Reggio Emilia prozatím nebyl registrován.

Spony typu Reggio Emilia vykazují co do formy určitou podobnost s vizigótskými sponami typu Castiltierra 36, které patrně pocházejí všechny z jedné dílny (*Ebel-Zepezauer 2000*, 26, Abb. 5: 10). Tuto afinitu je možno vysvětlit úzkými vztahy mezi ostrogótskou Itálií a vizigótskou Hispánií na počátku 6. století. Dekorativní prvek v podobě kruhových knoflíků na nožce se vyskytuje v několika případech rovněž u východogermánských plechových spon z průběhu 5. století typu Bratei (*Bierbrauer 1989*, Abb. 1: 9–12, 16).

Analogické spony se objevily ve třech exemplářích rovněž v durynském prostředí. Podle Hansenové náleží spony z Gisperslebenu (hrob 2 – *obr. 4B1*) a Stößenu (hrob 69) 3. středoněmecké fázi (cca 470–530) a představují importovaný východogótský typ (*Hansen 2004*, 33, 128, Abb. 17, 136). V. Bierbrauer a A. Koch datují typ Reggio Emilia do pokročilé 2. poloviny 5. století až prvního desetiletí 6. století. A. Koch se domnívá, že exempláře spon z Maďarska a Švýcarska nemusí nutně naznačovat italský původ. V našem prostředí jde tedy jednoznačně o import.

Podobné geografické rozšíření jako typ Reggio Emilia mají rovněž spony tzv. románského typu, které J. Werner řadí k typu Gurina-Grepault a M. Schulze-Dörrlammová k typu Desana (*Losert – Pleterski 2003*, 88–89).

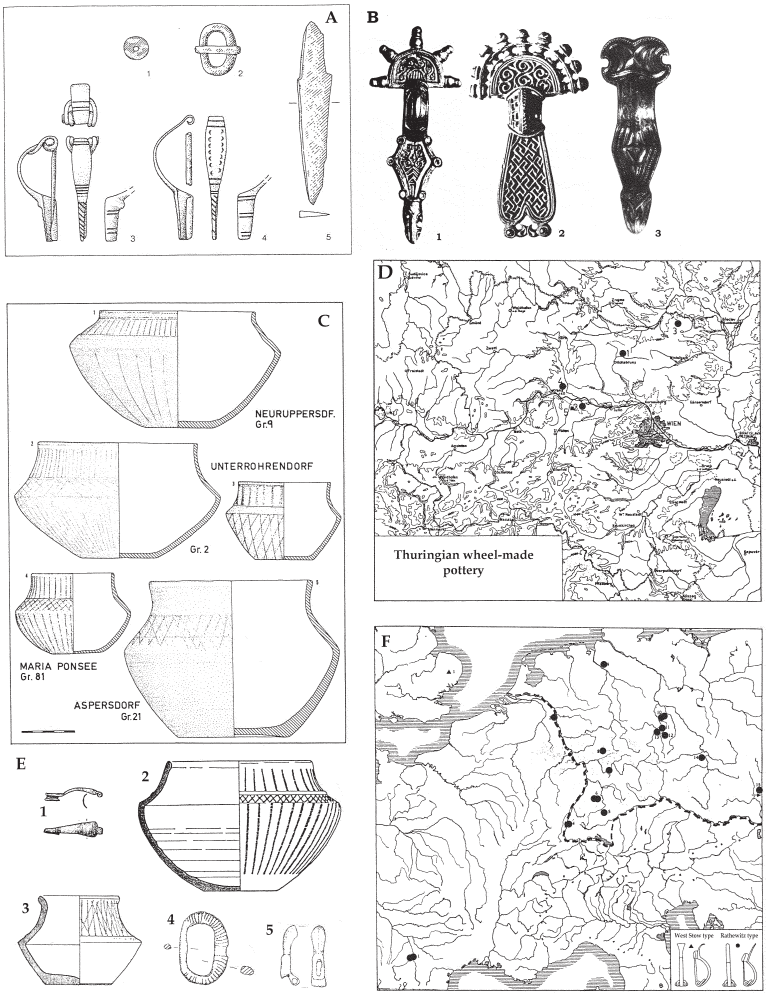

Obr. 4. A hrobové nálezy z Mnichova-Ramersdorfu (podle *Keller 1986*); **B** 1 – spona typu Reggio Emilia z hrobu z Gisperslebenu, 2 – durynská spona z Ravenny, 3 – durynská spona ze Solony; **C** Durynská keramika robená na kruhu z Rakouska; **D** distribuce durynské keramiky (podle *Friesinger – Kerchler 1981*, Abb. 42 a 55); **E** 1 – spona niemberského typu ze Staffelbergu, Horní Franky, 2 – durynská keramika na kruhu ze Staffelsteinu (obojí podle *Haberstroh 2000*, Pl. 112.17 a 119.6), 3 – durynská keramika na kruhu z okolí Řezna (podle *Koch 1968*, Taf. 34.10), 4–5 – Součásti opasku ze S. Antonio, Itálie (podle *De Vingo – Fossati 2001*, Pl. 65.5-6); **F** distribuce spon typu Rathewitz (podle *Schulze-Dörrlamm 1986*, Abb. 22)
Fig. 4. A grave finds from Munich-Ramersdorf (following *Keller 1986*); **B** 1 – a clasp of the Reggio Emilia type from a grave in Gispersleben, 2 – a Thuringian clasp from Ravenna, 3 – a Thuringian clasp from Solin; **C** a Thuringian ceramic made on a wheel from Austria and **D** its distribution (both following *Friesinger – Kerchler 1981*, Abb. 42 a 55); **E** 1 – a clasp of the Niemberg type from Staffelberg, Upper Franconia; 2 – a Thuringian ceramic made on a wheel from Staffelstein (both following *Haberstroh 2000*, Pl. 112.17 and 119.6), 3 – a Thuringian ceramic made on a wheel from around Regensburg (following *Koch 1968*, Taf. 34.10), 4–5 – parts of a belt from San Antonio, Italy (following *de Vingo – Fossati 2001*, Pl. 65.5-6); **F** the distribution of the clasps of the Rathewitz type (following *Schulze-Dörrlamm 1986*, Abb. 22)

Kontakty mezi Durynky a Ostrogóty kolem roku 500

Ačkoliv nevíme, zda spona blízká typu Reggio Emilia nalezená v Týnské uličce byla do Čech importována již v době stěhování národů, anebo teprve v souvislosti s raně středověkými aktivitami, množství dalších dokladů kontaktů nám dovoluje se zamyslet nad vztahy mezi Germány usídlenými severně od Dunaje, tedy především Durynky, a prostředím říše Ostrogótů, odkud výše pojednaná spona pochází.

První užší kontakty mezi Ostrogóty a Durynky lze vztáhnout k roku 451, kdy se obě skupiny účastnily Attilova západního tažení do Galie.

Durynská expanze do jižního Německa a oblasti Raetie je známá z historických zpráv, zmiňujících vyplenění Pasova Durynky roku 480, ale i z archeologických nálezů (*Keller 1986*, 591–592, Abb. 11; *Koch 1998*, 546–549; *Tejral 2002*, 329–333) (*obr. 4A, 4E1–2*). V tomto období expandují rovněž panonští Gótové, kteří po porážce koalice složené z Svébů, Skirů, Sarmatů v bitvě na řece Bolia obsazují horní Panonii. Po obsazení Itálie na počátku 90. let 5. století spojuje říši Ostrogótů s durynským územím hranice na horním Dunaji (*Lotter 1968*, 202–203).

Na konci 5. a v první třetině 6. století jsou kontakty mezi oběma germánskými říšemi dokumentovány na základě historických zpráv, kdy následník durynského trůnu Herminafrid stvrdil dynastické svazky sňatkem s neteří ostrogótského krále Theodoricha. Říše Ostrogótů v Itálii zažívá za vlády Theodoricha Velikého na počátku 6. století významný rozmach. V letech 504–505 rozšiřuje Theodorich své državy ve středním Podunají. Po Odoakerovi zdědil část Dalmácie a Savii. Po porážce gepidského krále Trasericha získal Druhou Panonii včetně města Sirmia. Vládnoucí dynastie Amalů přebírá dočasně kontrolu nad vizigótským panstvím v Hispánii a nezanedbatelně zasahuje do dění v severoafrické říši Vandalů prostřednictvím ozbrojené přítomnosti Ostrogótů, jež sloužila jako doprovod ostrogótské princezny Amalafridy při jejím sňatku s vandalským vládcem Trasamundem. V oblastech na sever od Alp rozvíjí Theodorich čilé diplomatické kontakty zvláště s Durynky, Varny a Heruly namířené zejména proti Frankům (*Heather 2002*, 236–237). Právě Frankové jsou novým mocenským činitelem ve střední a západní Evropě poté, co vyhnali Vizigóty z Aquitánie a podmanili si Alamany roku 506. Další úlohu sehráli Langobardi, kteří kolem roku 508 porážejí Heruly a obsazují území Moravy.

Spony typu Reggio Emilia představují důležitý doklad kontaktů mezi Durynky a Ostrogóty, nejsou však jediným archeologickým svědectvím. Obdobné geografické rozšíření má totiž i keramická skupina Kaschau 6 a Altenerding – Aubing (*obr. 5B*), jejichž koncentrace kolem roku 500 se nachází v horním a středním Podunají, tedy v severních příhraničních oblastech Theodorichova panství (*obr. 5C*). V tomto kontextu je zajímavý výskyt nádoby typu Kaschau 6 v Praze-Podbabě. Thomas Fischer předpokládá existenci několika nezávislých center produkce této keramiky v jednotlivých oblas-

tech, přičemž jejich původ lze hledat v pohybu hrnčířských dílen s původem ve středním Podunají (*Fischer 2002*, 125–128; *Zeman 1994*, 63). Zdá se, že politické uspořádání na sklonku 5. a na počátku 6. století přispělo k vytvoření podmínek pro vznik lokálních obchodních sítí podél Dunaje a příležitostně i na sever od jeho toku. Důležitost oblasti při severní dunajské hranici je zdůrazněna přežíváním vojenské organizace pozdního císařství. Theodorich byl úředníky v Konstantinopoli považován za hlavního římského generála (*magister utriusque militae*), pověřeného správou Itálie. Na základě právní fikce tedy gótský král stanul v čele římského vojska, které po vyhnání Římanů tvořili pouze Germáni. Důstojníci armády nosili římské označení: velitelé, tribuni a prefekti. Podobně jako *comites civitatum* a *duces provinciarum* v čele gótských jednotek ve vnitrozemí, které lze považovat za nástupce římských *comitatenses*, i jednotky usazené v *castella* v hraničních provinciích *Raetia*, *Pannonia*, *Dalmatia* a *Savia* lze považovat za následníky *limitanei* z předchozího období. Žold byl vojákům vyměřován v naturáliích a penězích přinejmenším v období válek, čili nežili pouze z půdy systému *hospitalitas* (*Contamine 2004*, 31). V našem sousedství byly rozpoznány ostrogótské opěrné body v Noriku – Globasnitz/Hemmaberg, či dále na řadě míst v dnešním Slovinsku – Rifnik, Korinski Grib, Gradec pri Veliki Strmici, Zidani Gaber nad Mihovim atd. (*Glaser 2006*; *Ciglenečki 2006*). Právě vojenská přítomnost mohla být určitým hybatelem rozvoje těchto lokálních trhů, přičemž ty mohly navazovat na výrobní tradice místních populací podunajských Románů, Svébů, Rugiů a předků Bavorů.

Dalším příkladem je lamelová přilba ze Stößenu pocházející z italské dílny z počátku 6. století (*Schmidt 1961*, 156–7, 176, Abb. 61). V poslední době podal Michael Müller-Wille kartografický přehled jejich rozšíření ukazující, že lamelové přilby se koncetrují v oblastech ovládaných Byzantinci, Ostrogóty a Alamany. V mladším období nechybí ani v oblastech ovládaných Franky (*Müller-Wille 2006*, 143, Abb. 15).

S kontakty mezi Durynky a Ostrogóty souvisí rovněž výskyt časně byzantských zlatých ražeb z první půle 6. století.

Ve středním Německu jde o byzantské ražby císaře Anastasia I. a Justiniána I. včetně jejich barbarských imitací (10 kusů) a o ostrogótskou ražbu krále Athalaricha (*Schmidt 1961*, 157–159). V Čechách jde o nálezy ražeb Anastasia I., Justina I. a Justiniána I. celkem z 5 lokalit (*Militký 2004*, 64–65, Tab. 6).

Ostrogóti sice razí za Theodoricha vlastní zlaté mince, jejichž kontramarky imitují antikvované římské bronzové oběživo, což je vysvětleno kontinuitou jeho využívání, nicméně vznikají tyto ražby se zpožděním a jak se zdá, byli Ostrogóti, podobně jako Frankové a Vandalové, po určitou dobu bez vlastního oběživa. Dokladem užívání časně byzantských ražeb barbary na římském území je kontinuální výskyt těchto ražeb v západním Středomoří a v Galii na konci 5. a na počátku 6. století. Důležitý je rovněž výskyt byzantských ražeb v severní Evropě, kde jsou například nálezy mincí z dánských ostrovů kladeny jednoznačně do vztahu s Ostrogóty, i proto, že příliv těchto ražeb

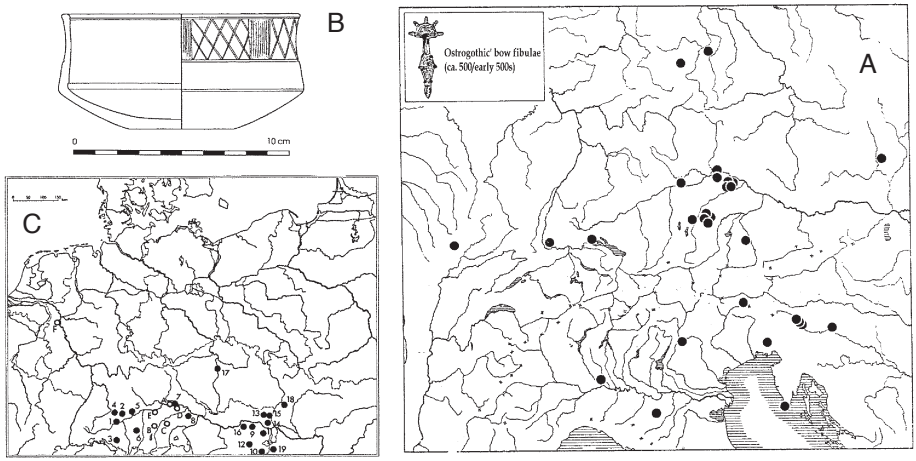

Obr. 5. A distribuce spon typu Reggio Emilia (podle *Böhme 1988*, Abb. 13); **B** mísa typu Altenerding – Aubing z Krefeldu-Stratum; **C** distribuce keramiky typu Kaschau 6 a Altenerding – Aubing (obojí podle *Fischer 2002*, Abb. 1 a 2)
Fig. 5. A the distribution of clasps of the Reggio Emilia type (following *Böhme 1988*, Abb. 13); **B** a bowl of the Altenerding – Aubing type from Krefeld-Stratum; **C** the distribution of the ceramics of the Kaschau 6 and Altenerding – Aubing types (both following *Fischer 2002*, Abb. 1 and 2)

končí Justiniánem, kdy zároveň končí ostrogótské panství v Itálii (*Depeyrot 1996*, 132–133).

V oblasti při dunajské hranici ostrogótského panství byla nalezena řada předmětů, především spon, jejichž původ lze na základě jejich geografického rozšíření hledat v Posálí. Jde například o spony typu Mistřín, dále tzv. klešťovité spony durynského typu, durynské spony se záhlavní destičkou tvořenou protomy hlaviček dravých ptáků, spony typu Straß a typu Eisleben-Stößen z období kolem roku 500 a první poloviny 5. století. Pro naše území je důležité, že tyto spony se vyskytují hojně rovněž v severní polovině Čech, přičemž u spon klešťovitých se dokonce uvažuje o vývoji z prototypů ve vinařické skupině (*Losert – Pleterski 2003*, 99–122, Verbreitungskarte 3–10). Z Dolního Rakouska je známo rovněž několik nálezů durynské na kruhu robené keramiky, která může být svědectvím podobných procesů (*Friesinger – Kerchler 1981*, Abb. 42 a 55; *Koch 1968*, Taf. 34.10) (*obr. 4C–D, E3*). Na základě této situace lze uvažovat jednak o durynské účasti na tržních či snad i militárních strukturách na dunajské hranici z části společné s Ostrogóty a zároveň o podílu Durynků na vývoji (politickém?) v oblasti severní poloviny Čech.

Dále existuje několik vzácných importů přímo v gótském prostředí na Apeninském poloostrově. Přímo z Ravenny pochází pár durynských hybridních

spon (*Vinsky 1972–73,* 226, Tab. XII: 69) (*obr. 4B2*). Dále jde například o jazýček přezky nalezený při výzkumu opevněného sídla v S. Antonio v italské Ligurii (*obr. 4E4–5*). Uvedený jazýček pochází z přezky s pravoúhlým či křížovým záchytným kováním, které vyvozují Paolo de Vingo a Angelo Fossati z Durynska v období od 2. poloviny 5. století. Podle názoru autorů je tento jazýček indicií přítomnosti mužského hrobu, jenž nachází protějšek v hrobech ve Výmaru, Euschirkenu a Flonheimu v jižní a centrální části Německa, které jsou vybaveny přezkami, jejichž jazýčky jsou vykládány almandiny. Analogický nález jazýčku pochází dále z *Crypta Balbi* v Římě, kde patrně honosný exemplář přezky odrážel vyšší status jejího majitele (*De Vingo – Fossati 2001*, 477–479, Tav. 65: 6).

Mimo Apeninský poloostrov, ovšem v oblastech pod ostrogótským vlivem, je známá durynská spona typu Rathewitz z nálezu nedaleko vizigótského centra Toulouse (*Ebel-Zepezauer 2000*, 36) (*obr. 4F*) a dále dvě durynské spony typu Straß, varianty 2, ze *Salony* nedaleko Splitu v Dalmacii (*Vinsky 1972–73*, 225, Tab. I: 1; *Buljević et al. 1994*, 222, fig. 20–21).

Nález spony typu Reggio Emilia v Praze může být indicií, že ostrogótský vliv nebyl patrný pouze v mateřské oblasti durynské moci, ale i v české kotlině, durynskému vlivu tehdy podléhající.

Příklady předmětů z doby římské a stěhování národů ve středověkých kontextech

S předměty antického či barbarského původu doby římské se v raném středověku setkáváme již v období avarském. Na maďarském území poukázala Éva Garam na několik příkladů těchto starožitností: římské spony kolínkové, ramínkové, omegové (Omegafibeln), kroužkové (Ringfibeln) a další typy, ze sarmatských typů jsou to především spony podvázané. Avarský kroj byl odlišného typu a spony zde neměly primární funkci spínadla oděvu, jejich význam je spatřován v symbolické rovině jakožto talismanu, závěsku, amuletu či obecně nezvyklého předmětu (*Garam 2003*, 122, Abb. 4).

Celé spektrum předmětů z doby římské a doby stěhování národů bylo nalezeno v kontextu raně středověkého osídlení v Mikulčicích, Břeclavi-Pohansku, Znojmě-Hradišti, Olomouci-Dómském návrší a Nejdku. Jde o doklady římských mincí, spon provinciálních i barbarských, lékařské nástroje, ušní sondy, klíče, zrcátko z hunského období, zlomky sigillaty aplikované jako závěsky nebo jako přeslen, skleněné předměty, římské cihly, keramiku a další předměty, které s primárním osídlením lokalit nesouvisejí. Za zmínku stojí zejména zlomek spony z časně merovejského období z mikulčického hradiště, kterou E. Droberjar dává (vzhledem k fragmentárnímu stavu) do souvislosti se spínadly typu Hahnheim z Porýní, typu Aquileja z oblasti ostrogótské Itálie či analogiemi z oblastí obývaných Gepidy (*Droberjar 1997*, 289, Abb. 9: 1). Tento předmět jednoznačně naznačuje možnost

sekundárního importu, což nelze vyloučit ani u pojednávané spony ze Starého Města.

Z českých zemí je známo poměrně velké množství příkladů nálezů antických předmětů ve středověkých kontextech. Asi nejstarším jednoznačným dokladem je nález vložené antické kameje ze 4. století v medailonu se závěsem z hrobu v mohyle v Želénkách z 9. století (*Schránil 1925*, 170–175).

V dalších případech však jde převážně o předměty, v drtivé většině mince, bez doložených nálezových okolností nebo v druhotných a mladších polohách, jejichž konkrétní souvislost s osídlením doby římské až stěhování národů je nejasná. Pochybnosti vzbuzují zejména nálezy mincí pocházející z historických městských jader a rezidenčních sídel, kde mohly být mince předmětem užitkového zájmu či sběratelské záliby středověkých a novověkých zájemců. Dokladem uvedeného počínání je i nejstarší domácí písemná zmínka z roku 1310, uvádějící nález antické zlaté mince v Plzni či okolí, nebo svědectví o vlastnictví souboru antických mincí Karlem IV. (*Kohoutek – Militký 2003*, 412).

Mezi archeologickými příklady lze uvést starší nález bronzové ražby císaře Nera, učiněný při demolici barokních hradeb u Koňské brány v Praze, či ražbu Hadriana, nalezenou v základech starých jižních hradeb v Táboře. Z nálezů v prostředí středověkých hradů nutno s opatrností posuzovat stříbrnou ražbu Faustiny ze Zvíkova či zlatou ražbu císaře Zena na Bezdězu (*Pochitonov 1955*, 101, 103, 117, 127, 179, 190, 195, 203, 212, 215, 226, 236, 275, 278, 285, 288). Z poslední doby je možné uvést nález drobné měděné mince patrně z doby pozdního římského císařství 2. poloviny 4. století, vyzvednuté ze souvrství dlažeb a provozních nečistot 2. poloviny 13. století v prostoru Uhelného trhu na Starém Městě pražském (*Havrda 2000*, 134).

Mezi hromadnými nálezy je důležitý depot římských mincí a spony v destrukční vrstvě zaniklé apsidy v presbytáři kostela Neposkvrněného početí Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu, který J. Kohoutek a J. Militký považují za možnou stavební obětinu uloženou v románském zdivu apsidy snad již v první třetině 13. století. Soubor obsahuje ražby císařů Galliena až Valense a provinciální kolínkovou sponu typu Jobst 13C, datované od sklonku 2. stol. až do průběhu 3. století (*Kohoutek – Militký 2003*, 405–424).

Dalším významným příkladem je výskyt jedné keltské a devíti antických ražeb a stříbrné vendické spony typu Almgren 41 v pokladu v hornorakouském Fuchsenhofu. Tento poklad dále obsahuje 6732 stříbrných mincí, mezi nimiž jsou ražby jihoněmecké, vídeňské, české a benátské a rovněž exempláře stříbrných prstenů a broží včetně polofabrikátů a zničených kusů určených k přetavení. České a moravské ražby náleží období 1260–78 a soubor je spojován s uložením zásob šperkařské dílny (*Prokisch – Kühtreiber 2004*, 92–93, 423, 660, Abb. 363).

Také antická keramika mohla být sběratelským artiklem. Indicií je drobný zlomek terry sigillaty získaný při výzkumu barokní odpadové jímky vně

východního křídla minoritského kláštera ve Stříbře, stejně jako soubor terry sigillaty uchovávaný ve sbírce zdejšího muzea, jenž může být obdobného původu (*Košnar – Břicháček 1999*). Další zlomek terry sigillaty, tentokrát aplikovaný jako závěsek, byl nalezen ve vrstvě z 10.–11. století na Pražském hradě (*Kubková 1997*, 103–105).

V některých případech se setkáváme ve vrcholně středověkém kontextu s poměrně neobvyklým dokladem užívání antikvovaných předmětů. Je to například nález hlavy antické bronzové sochy znázorňující patrně gladiátora, nalezené r. 2004 ve vrcholně středověkém příkopě v Quedlinburgu v Sasku-Anhaltsku, tedy mimo blízké území limitu (*Peters 2006*, 173–177).

Interpretace spony v kontextu nálezové situace

Nález předmětů starší provenience v chronologicky mladších situacích nepatří při výzkumu polykulturních lokalit a déletrvajících sídelních aglomerací k výjimečným záležitostem. Rekonstrukce transferu staršího předmětu do mladších chronologických pozic se však může stát složitým úkolem. V případě nálezu z Týnské uličky se lze s ohledem k nálezovému kontextu pokusit alespoň o rekonstrukci alespoň středověkého osudu předmětu.

Jak již bylo uvedeno, spona se nalézala ve společném kontextu s vakovitým tavícím tyglíkem (*obr. 3*). Uvedená technická keramika patří společně s metalurgickými odpady k typickým dokladům aktivit drobných zpracovatelů kovů na lokalitách předlokačního charakteru. Z posudku J. Zavřela, který analyzoval chemické složení vnitřního i vnějšího povlaku keramického tyglíku, jednoznačně vyplývá, že sloužil k tavbě (zkujňování) kovu. Na vnější straně byla detekována ve větší míře příměs jednoho ze zpracovávaných kovů – mědi (po normalizaci výsledku na 100 % oxidů činí koncentrace CuO 2,63 %). Naopak šedozelený metalický povlak na vnitřní straně zkoumané technické nádoby obsahoval též cín s kolísavými podíly mědi, arzenu, železa a olova (*Zavřel 2007*).

Přestože nebylo na zkoumané ploše odhaleno pyrotechnologické zařízení na tavbu kovů, je vysoce pravděpodobné, že v průběhu 12. století působil v blízkém okolí drobný zpracovatel barevných, především měděných kovů. A proto soudíme, že jako surovina určená k přetavení měla s největší pravděpodobností posloužit i popisovaná spona.

V případě spony typu Reggio Emilia v sídlištní situaci 12. století na Starém Městě pražském tak může pravděpodobně jít o další cenný doklad reutilizace starožitného předmětu, který ve spojitosti s činností metalurgickou dokládá záměrný sběr a recyklaci funkčně znehodnocených, avšak materiálově hodnotných kovových předmětů. Záměrné shromažďování uvedeného surovinového materiálu ve zlomkové podobě je v archeologických kontextech doloženo od mladšího pravěku až do středověku (*Baumeister 2004*).

Literatura

Baumeister, M. 2004: Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen. Rolle sekundärer Metallverwertung im 1. Jahrtausend n. Chr. Würzburger Arbeiten zur Prähistorischen, Archäologie, Band 3. Rahden/Westf.

Bierbrauer, V. 1989: Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts aus Südosteuropa, Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 72, 141–160.

Böhme, H. W. 1988: Zur Bedeutung des spätrömischen Militärdienstes für die Stammesbildung der Bajuwaren. In: Bachran, W. – Dannheimer, H. (Hrsg.), Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788, München, 23–37.

Buljević, Z. – Ivčević, S. – Mardešić, J. – Višič-Ljubić, E. 1994: Artes minores Salonae christinae. In: E. Marin, ed., Salona Christiana, Izložba u povodu XIII. Međunarodnog kongresa za starokšćansku arheologiju, Split 25. 9. – 31. 10. 1994, Split, 213–290.

Ciglinečki, S. 2006: Insediamenti Ostrogoti in Slovenia. In: Buora, M. – Villa, L. (eds.) Goti nell'arco alpino orientale. Archaeologia di frontera 5, Udine, 107–122.

Contamine, P. 2004: Válka ve středověku. Praha.

Degani, M. 1959: Il Tesoro Romano Barbarico di Reggio Emilia. Firenze.

Depeyrot, G. 1996: Les monnayages barbares sont-ils la continuité du monnayage romain? In: King, C. E. – Wigg, D. G. (eds.), Coin finds and coin use in the Roman World. The thirteen Oxford symposium on coinage and monetary history 25.–27. 3. 1993. Studien zu Fundmünzen der Antike, Bd. 10, Berlin, 129–137.

Dragoun, Z. 1996: Pravěké a raně středověké osídlení Starého Města. In: Vlček, P. a kol., Umělecké památky Prahy, Staré Město, Josefov, Praha, 11–16.

Droberjar, E. 1997: Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: Daim, F. – Poláček, L. – Staňa, Č. – Tejral, J. (Hrsg.) Studien zum Burgwall von Mikulčice 2, Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno 7, Brno, 277–309.

Ebel-Zepezauer, W. 2000: Studien zur Archäologie der Westgoten vom 5.–7. Jh. n. Chr., Iberia Archaeologica 2.

Fischer, T. 2002: Ein glättverziertes Knickwandschälchen des Typs Altenerding-Aubing von Krefeld-Stratum. In: Tejral, J. (Hrsg.) Probleme der früheren Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19, 125–128.

Friesinger, H. – Kerchler, H. 1981: Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.–6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland, Archaeologia Austriaca 65, 193–266.

Garam, É. 2003: Avar kori fibulák – Awarenzeitlichen Fibeln, Archaeologiai Értesítő 128, 95–123.

Glaser, F. 2006: L'Epoca Ostrogota nel Norico (493–536), le chiese sull'Hemmaberg e la necropoli nella Valle. In: Buora, M. – Villa, L. (eds.), Goti nell'arco alpino orientale. Archaeologia di frontera 5, Udine, 83–105.

Haberstroh, J. 2000: Germanische Funde der Kaiser- und Völkerwanderungszeit aus Oberfranken, Kallmünz.

Hansen, Ch. M. 2004: Frauengräber im Thüringerreich. Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Basler Hefte zur Archäologie, Band 2. Basel.

Havrda, J. 2000: Archeologický výzkum na Uhelném trhu na Starém Městě pražském, Archaeologica Pragensia 15, 117–139.

Heather, P. 2002: Gótové. Praha.

Keller, E. 1986: Germanenpolitik Roms im bayerischen Teil der *Raetia Secunda* während des 4. und 5. Jahrhunderts, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 33/2, 575–592.
Kohoutek, J. – Militký, J. 2003: Hromadný nález římských mincí a bronzové spony z doby římské ze Starého města u Bruntálu, Pravěk NŘ 13, 405–424.
Koch, A. 1998: Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankreich. Monographien RGZM, Band 41, Teil 2, Mainz.
Koch, U. 1968: Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg, Berlin.
Košnar, L. – Břicháček, P. 1999: Terra sigillata ve sbírkách muzea ve Stříbře, Studia mediævalia Pragensia 4, 13–27.
Kubková, J. 1997: Dva římské nálezy z Pražského hradu, Archeologické rozhledy 49, 103–105, 193.
Losert, H. – Pleterski, A. 2003: Altenerding in Oberbayern, Berlin.
Lotter, F. 1968: Zur Rolle der Donausueben in der Völkerwanderungszeit, Mitteleilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 76, 275–298.
Militký, J. 2004: Finds of Roman and early Byzantine Gold Coins on the territory of the Czech Republic, Slovenská numizmatika XVII, 53–76.
Müller-Wille, M. 2006: Prunkgräber der Völkerwanderungs- und Merowingerzeit. In: C. von Carnap-Boernheim, D. Krause, A. Wesse (Hrsg.) Herrschaft – Tod – Bestattung. Zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 135, Bonn, 17–145.
Peters, E. 2006: Eine römische Bronzestatuette aus einem hochmittelalterlichen Graben, Archäologie in Sachsen-Anhalt, Sonderband 4, 173–177.
Podliska, J. 2007a: Praha 1 – Staré Město, Týnská ulička 6, čp. 1064/I, nálezová zpráva o archeologickém výzkumu č. 2006/10 NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, svazek I–VI, NZ archiv ARÚ AV ČR čj. 11050/07.
Podliska, J. 2007b: Výzkum v Týnské uličce čp. 1064/I na Starém Městě, Praha. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2006 (sborník referátů z informačního kolokvia). In: Zprávy České archeologické společnosti, supplementum 68, Praha, 37.
Podliska, J. 2007c: Archeologický výzkum plochy dvora domu čp. 1064/I v Týnské uličce na Starém Městě v Praze 1. In: Dragoun, Z. – Vaňous, P. (eds.), Výroční zpráva 2006, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze, Praha, 44–49.
Pochitonov, E. 1955: Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Nohejlová-Prátová, E. (ed.), Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I., 87–308.
Prokisch, B. – Kühtreiber, T. (Hrsg.) 2004: Der Schatzfund von Fuchsenhof. The Fuchsenhof Hoard. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich, Folge 15. Linz.
Schmidt, B. 1961: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, Heft 18. Halle.
Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, Obzor prehistorický 4, 160–194.
Schulze-Dorrlamm, M. 1986: Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau. Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 33/2, 593–720.

Tejral, J. 2002: Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: Tejral, J. (Hrsg.) Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19, Brno, 313–358.
De Vingo, P. – Fossati, A. 2001: Gli elementi da cintura. In: Mannoni, T. – Arobba, D. (eds.), S. Antonino: un insediamento fortificato nella Liguria bizantina. Collezione di monografie preistoriche ed archeologiche – Istituto internazionale di studi liguri; 12, Bordighera, 475–483.
Vinsky, Z. 1972–73: O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni, Vjestnik Arheološkog muzeja u Zagrebu ser. 3, sv. 6–7, 177–227.
Zavřel, J. 2007: Výsledky mikroanalýz vybraných archeologických nálezů, Praha 1-Staré Město, Týnská ulička čp. 1064/I, expertní posudek do nálezové zprávy čj. 11050/07 AÚ AV ČR Praha, strojopis, 1–12.
Zeman, J. 1994: Na kruhu robená keramika z pozdní fáze doby stěhování národů v Čechách, Praehistorica XXI, Varia archaeologica 6, Praha, 53–68.

The Find of a Clasp (Fibula) of the East Germanic Type in the Old Town of Prague

In the course of 2006, salvage archaeological research was implemented on the area of the courtyard of House No. 1064/I in Týnská Alley in the Old Town of Prague 1. In the historical perspective, the research site was located in the central part of the Old Town near the eastern side of Old Town Square and the extensive housing complex of so-called Týn Court and the Church of the Our Lady before Týn on the east and south sides (*Fig. 1*).

A fragment of the described broock from the Migration Period was obtained from the area of probe L situated after the geodetic network of the research was measured in the south half of the courtyard of the current house (*Fig. 1*). The terrain layout here under the recent concrete surface of the courtyard consisted of an historical top approximately 340 cm thick, lying on a geological sedimentary base.

The lower part of the probe with a thickness of 160 cm already belonged to a significantly structured early and high medieval settlement series of strata with deepened buildings, by the period of their creation belonging to the eleventh to thirteenth centuries.

Only the lower part of the mentioned complex is connected with the find being described. Also the fragment of the fibula was extracted from this layout, more precisely from the L-31 layer, during its stripping (*Fig. 2*). Other chattel finds were likewise in the layer along with it, but exclusively from the Early Middle Ages. What was dominantly represented here were primarily ceramic shards from vessels with more classically profiled intumescent edges. Along with common utilitarian ceramics, also a representative of technical vessels was found in the collection in the form of a small pouch-like smelter, serving in the treatment of copper and tin, or their alloys (*Fig. 3*). Among the other aceramic finds, we must mention the presence of a damaged iron riding spur with a rather distinctive conic tip, which along with the ceramics made it possible to place the origin of the entire layout in the course of the twelfth century, rather to its later phase.

The fragment of the clasp found could be determined as the torso of a bronze, cast fibula of the East Germanic type, with similar objects closest to it being exemplars

of the Reggio Emilia type (*Fig. 2*) popular around 500 particularly on the territory of the empire of the Ostrogoths and as an import also on the territory of the Thuringii. The lower part of the profiled bow and the upper part of the rhombic foot have been preserved.

Analogical clasps have appeared in three exemplars also in the Thuringian milieu. According to Hansen, the clasps from Gispersleben (Grave 2 – Fig. 4B1) and Stößen (Grave 69) belong to the third phase of Central German developments (ca 470–530) and are of an imported East Germanic type (*Hansen 2004*, 33, 128, Abb. 17, 136). V. Bierbrauer and A. Koch date the Reggio Emilia type between the end of the second half of the fifth century and the first decade of the sixth century. A. Koch believes that the exemplars of clasps from Hungary and Switzerland do not have to indicate Italian origin. In our milieu, it thus unambiguously is an import.

Clasps of the Reggio Emilia type represent an important proof of contacts between the Thuringii and Ostrogoths. A similar geographic distribution to that of the Reggio Emilia type is found also with the fibula of the so-called Roman type, which J. Werner categorises among the Gurina-Grepault type and M. Schulze-Dörrlamm among the Desana type (*Losert – Pleterski 2003*, 88–89) and further also with the ceramic groups Kaschau 6 and Altenerding – Aubing (*Fig. 5B*), which around 500 were concentrated in the Upper and Central Danube Basin, hence in the northern frontier areas of Theodoric's domain (*Fig. 5C*). In this context, the appearance of a vessel of the Kaschau 6 type in Prague-Podbaba is interesting. Thomas Fischer presumes the existence of several independent centres of production of this ceramic in individual areas, with their origin being possible to seek in the movement of potters' workshops with an origin in the central Danube Basin (*Fischer 2002*, 125–128; *Zeman 1994*, 63).

The imports from the Ostrogoth milieu include also a lamellar helmet from Stößen coming from an Italian workshop at the beginning of the sixth century (*Schmidt 1961*, 156–7, 176, Abb. 61; *Müller-Wille 2006*, 143, Abb. 15) and also the appearance of early Byzantine gold mintings from the first half of the sixth century (*Schmidt 1961*, 157–159; *Militký 2004*, 64–65, Tab. 6; *Depeyrot 1996*, 132–133).

A number of objects were found in the area at the Danube border of the Ostrogoth domain, predominantly fibulae whose origin can be sought on the basis of their geographical distribution in the Saale Basin i. e. Thuringian territory (*Losert – Pleterski 2003*, 99–122, Verbreitungskarte 3–10). Several finds of Thuringian ceramics produced on a wheel are also known from lower Austria, which can be evidence of similar processes (*Friesinger – Kerchler 1981*, Abb. 42 a 55; *Koch 1968*, Taf. 34.10) (*Fig. 4C–D, E3*).

Several rare imports further exist directly in the East Germanic milieu on the Apennine peninsula. A pair of Thuringian hybrid broockes comes directly from Ravenna (*Vinsky 1972–73*, 226, Tab. XII:69) (*Fig. 4B2*). They further include e.g. the tongue of a buckle found in the research of the fortified residence in San Antonio in Liguria, Italy (*Fig. 4E4–5 – de Vingo – Fossati 2001*, 477–479, Tav. 65:6). Outside of the Apennine peninsula, two Thuringian clasps of the Straß type, Variant 2, are known from Solin (Salona) near Split in Dalmatia (*Vinsky 1972–73*, 225, Tab. I:1; *Buljević – Ivčević – Mardešić – Višič-Ljubić 1994*, 222, Fig. 20–21).

It seems that the political system at the end of the fifth and beginning of the sixth centuries contributed to the creation of conditions for the emergence of local trade networks along the Danube and occasionally also north of its watercourse. The importance of the area at the northern Danube frontier is emphasised by the survival of the military organisation of the later empire.

The article also assessed the presence of the fragment of the clasp in the early medieval settlement complex in the context of other finds of Antique age from Bohemia and its immediate neighbours. Important finds were mentioned from the Church of the Immaculate Conception of the Virgin Mary in Staré Město near Bruntál (*Kohoutek – Militký 2003*, 405–424), a cache in Upper Austrian Fuchsenhof (*Prokisch – Kühtreiber 2004*, 92–93, 423, 660, Abb. 363), along with several other mainly solitary finds including the finds of coins (*Košnar – Břicháček 1999*; *Kubková 1997*, 103–105; *Pochitonov 1955*, 101, 103, 117, 127, 179, 190, 195, 203, 212, 215, 226, 236, 275, 278, 285, 288).

The clasp similar to the Reggio Emilia type in the settlement layout of the twelfth century in the Old Town of Prague could be further valuable proof of the reutilisation of an antique object, which in connection with the activity of a metallurgical nature evidences the purposeful collection and recycling of functionally devalued but materially valuable metal objects.

Mgr. Jaroslav Jiřík
Prácheňské muzeum v Písku
Velké náměstí 114
Písek 397 24
jirik.pm@tiscali.cz

PhDr. Jaroslav Podliska, Ph.D.
Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze
Na Perštýně 12, 110 00 Praha 1
podliska@praha.npu.cz

IVO ŠTEFAN

PŘÍSPĚVEK K CHRONOLOGII A VÝPOVĚDNÍM MOŽNOSTEM ESOVITÝCH ZÁUŠNIC
An Article on the Chronology and Informative Potential of S-Shaped Rings

esovité záušnice – šperk – pohřebiště – sociální struktura – chronologie – mince
S-shaped rings – jewellery – burial grounds – social structure – chronology – coins

Esovité záušnice se v západoslovanském prostředí a Karpatské kotlině objevují v průběhu 10. století. Po dobu následujících dvou staletí představuje tento jednoduchý ženský šperk nejčetnější a někdy i jediný artefakt nalézaný na soudobých pohřebištích. Předkládaná studie se soustřeďuje na území Čech a Moravy. První část nabízí na základě shrnutí dostupných datovacích opor aktuální představu o původu a vývoji šperku. Následující oddíl je věnován otázce, do jaké míry je nerovnoměrná distribuce záušnic využitelná pro rekonstrukci majetkoprávních rozdílů v raně středověké společnosti. Prostřednictvím statistické analýzy autor ukazuje, že podobu hrobové výbavy výrazně determinoval věk zesnulých a mezi nekropolemi spojovanými s různými sociálními skupinami neevidujeme rozdíly. Lze tedy důvodně předpokládat, že sociálně-reprezentační funkce hrobové výbavy od 2. poloviny 10. století zcela ustupuje do pozadí.

S-shaped rings appear in the Western Slavonic milieu and the Carpathian Basin in the course of the tenth century. Over the next two hundred years, this simple women's jewellery is the most frequent and sometimes even the only artefact found in period burial grounds. The study submitted focuses on the territory of Bohemia and Moravia. On the bases of a synopsis of the available dating supports, the first part offers a current idea of the origin and development of the jewellery. The subsequent section is devoted to the question of to what extent the uneven distribution of s-shaped-rings is exploitable for the reconstruction of property-legal differences in early medieval society. By means of a statistical analysis, the author shows that the form of grave furnishing was significantly determined by the age of the deceased and that we do not record differences between the necropolises connected with various social groups. It can thus be justifiably assumed that the socially representative function of grave furnishings entirely shrank into the background beginning with the second half of the tenth century.

Úvod

Česká archeologie středověku je s esovitými záušnicemi jako nejrozšířenějším raně středověkým ženským šperkem konfrontována od počátku výzkumu pohřebišť 10.–12. století, která jsou jeho dominantním nálezovým prostředím, a jen sama rekapitulace příslušné literatury by vystačila na samostatnou studii. Příčinou trvalého zájmu o tento jednoduchý předmět je především dobře známý trend výrazného zužování spektra artefaktů vstupujících od poloviny 10. století do hrobových celků. Z esovitých záušnic se tak (vedle mincí ve funkci „obolu mrtvých") stává klíčový, a nezřídka i jediný datovací prostředek k rekonstrukci proměn funerálních aktivit 11. a 12. století.

Deskripce typové škály a základní koncepce vývoje předmětu byla pro naše prostředí v hrubých rysech vytvořena do 70. let 20. století a od té doby je již v podstatě jen upřesňována.[1] Není třeba se tedy detailně vracet k základním otázkám. Předmětem první části práce je proto bilance dnes dostupných datovacích opor a z ní vyplývající závěry.

Výlučná pozice záušnic v archeologickém obrazu pohřebišť v dalším kroku nutně otevírá tázání po příčinách nerovnoměrnosti jejich distribuce v rámci jednotlivých nekropolí. Byl počet exemplářů a druh použitého kovu *primárně* odrazem vertikální společenské stratifikace uvnitř pohřbívající komunity? Do jaké míry může distribuce záušnic – jako hlavní složky inventáře mladohradištních pohřebišť – vypovídat o majetkoprávní identitě pohřbených a obecně tedy o sociální strukturaci raně středověké společnosti?

Základní charakteristika předmětu

Ve funkčních souvislostech nacházíme záušnice pouze jako součást hrobových inventářů, tedy jako finální pozůstatek přechodového pohřebního obřadu, kde se téměř bez výjimky váží na ženy a dívky. Záušnice jsou obvykle situovány v okolí lebky, příp. krku zemřelých. V podmínkách příznivých pro zachování organických materiálů se pozvolna množí nálezy záušnic navlečených na kožené či textilní pásky, které byly zřejmě ve většině případů čelenkami nebo jejich součástmi, v některých případech lze uvažovat o jejich vplétání do vlasů (ke způsobu nošení bohatá literatura např. *Krumphanzlová 1974,* 57; *Kóčka-Krenz 1993,* 42–43; *Hannig 2003,* 174–175; *Brather 2004,* 134; vše s dalšími odkazy). Šlo se tedy zřejmě o doplňkovou komponentu úpravy ženského účesu. Prvním problematickým momentem při zasazení záušnic do kontextu vývoje raně středověkých ozdob hlavy je neznalost způsobu nošení starších šperků tzv. velkomoravského horizontu, běžně v literatuře označovaných jako náušnice.[2] V důsledku toho lze těžko posoudit, zda se v souvislosti s nástupem záušnic mění pouze druh šperku, nebo i celkový charakter úpravy ženského účesu. Obtížně vyjádřitelný je genetický a funkční vztah esovitých záušnic k obdobným šperkům, od nichž se odlišují pouze způsobem ukončení (záušnice s očkem, s několikanásobnou esovitou kličkou). Do jaké míry odráží vytlačení jiných typů ozdob hlavy esovitými záušnicemi z hrobových výbav situaci v živé kultuře? Nepočetné poklady z českého území obsahující typy šperků, které z hrobů neznáme, přímý vztah mezi ozdobami živých a mrtvých přinejmenším relativizují (srov. *Bubeník 1988,* 166–167; *Polanský – Tomková 2006*; ještě výrazněji v Polsku a bývalém východním Německu – *Kóčka-Krenz 1993*).

---

[1] Zejm. *Turek 1948,* 230–233; *Šikulová 1959,* 114–125; *Zápotocký 1965;* 229–235; *Krumphanzlová 1974,* 49–53; *Tomková 2005*, 257–289; pro mladší období nově *Nechvátal 1999,* 127–128; *Klápště 1994,* 172–174.

[2] Větší série „náušnic" v některých hrobech na Moravě i Čechách svědčí ovšem rovněž spíše pro uchycení mimo ušní boltec.

Pokud jde o „účel" předmětu, je nutno konstatovat, že přesně nevíme, čím vlastně záušnice *především* byla. Současná měřítka atraktivity módních doplňků prvotně estetickou funkci tohoto předmětu (především ve srovnání se starší šperkařskou produkcí) subjektivně příliš nefavorizují. Nepřítomnost podobného šperku v naší vlastní kultuře byla také zřejmě hlavním impulsem pro hledání symbolického – tedy primárně mimoestetického – významu. Symbolický rozměr záušnice byl vymezován především ve vztahu k prosazujícímu se křesťanství (*Borkovský 1956;* nově *Sommer 2001,* 50–51). Argumentem proti výkladu záušnice jako „atributu křesťanky" může být přítomnost esovitých záušnic v některých oblastech již před nástupem souvislejší christianizace (*Pollex 2003,* 293, pozn. 23); s výjimkou Velké Moravy nicméně pro středoevropské prostředí neztratilo platnost Borkovského konstatování hrubé časové shody mezi přijetím křesťanství a počátkem výskytu tohoto šperku. Hledání předlohy esovitých záušnic v liturgických předmětech (konkrétně v eucharistii typu *corona*, jejíž ouška jsou esovitě ukončena – *Sommer 2001,* 51), nicméně problematizuje společný počáteční výskyt esovité záušnice se záušnicí zakončenou jednoduchým očkem, vícenásobně svinutou roztepanou kličkou (zejm. v Durynsku; např. *Bach – Dušek 1971*), případě bez zakončení. Přestože byly tyto šperky s esovitou záušnicí zjevně funkčně identické, lze u nich asociaci se zmíněným liturgickým předmětem předpokládat jen stěží (kriticky rovněž *Brather 2004,* 139).

Kdy se u nás objevují a odkud přišly?

Problematice původu a datování počátku výskytu záušnic v jednotlivých regionech střední Evropy věnovala pozornost dlouhá řada autorů; všeobecné shody ovšem nebylo dosaženo (rekapitulace např. *Šikulová 1959,* 122–124; *Krumphanzlová 1974,* 52; *Bach – Dušek 1971,* 22–29; *Schwarz 1975,* 352–361; *1984,* 82–83; *Hannig 2003,* 177–179; *Brather 2004*). Hlavním viníkem je bezesporu absence pevnějších absolutních datovacích opor, která problematizuje vzájemnou synchronizaci lokálních vývojových schémat a tím i odpověď na jednoduchou otázku, kde tento šperk nastupuje dříve a kde později. Některými pokusy se nenápadně vine argumentační *circulus vitiosus*. Na prvním místě proto budou shrnuta základní východiska datování počátku záušnic v našem prostředí a teprve následně uplatněn širší pohled na počátek výskytu zkoumaných předmětů.

Ozdoby hlavy zakončené esovitou kličkou se v moravském prostředí 9. a počátku 10. stol. objevují v hrobových celcích spíše výjimečně (*Dostál 1966,* 31). Esovité zakončení však bylo sporadicky aplikováno již na charakteristických typech velkomoravských náušnic[3] a na několika středohradištních

[3] Např. Staré Město – Na Valách: ve třech hrobech stříbrné hrozníčkovité náušnice s uzlíky zakončené esovitou kličkou (*Hrubý 1955,* 246, tab. 24: 9, 64: 23), stejně zakončené sloupečkovité

pohřebištích evidujeme tzv. kroužkové náušnice s esovitou kličkou (nejnověji *Ungerman 2007*, 75–76, zde typ 7-7), jejichž jednoduché varianty ale v principu nejsou ničím jiným než esovitými náušnicemi z tenkého drátu, které klademe v Čechách na počátek vývoje tohoto šperku.

Bezpečné datum *ante quem* pro nástup charakteristických esovitých záušnic ze silnějšího drátu nabízejí na Moravě teprve hrobové celky, v nichž se tyto šperky střetávají s uherskými ražbami Štěpána I. (1000–1038; srov. *tab. 4*). Dosavadní bádání zpravidla předpokládalo, že záušnice bezprostředně nahrazují šperky velkomoravského horizontu, které měly z hrobových výbav mizet okolo poloviny 10. století (např. *Šikulová 1959,* 123–124; *Dostál 1966,* 31; *Měřínský 1997,* 88). Detailní analýza horizontální statigrafie několika nekropolí provedená nově *Š. Ungermanem* (*2010*) ale přesvědčivě ukazuje, že s nástupem charakteristických esovitých záušnic je na Moravě třeba počítat teprve v prvních desetiletích 11. století, což současně relativizuje přímou genetickou návaznost na zmíněné kroužkovité náušnice s esovitou kličkou.

Z území Čech disponujeme dvěma situacemi, jejichž datování lze alespoň v omezené míře opřít o svědectví písemných pramenů. První z nich představuje pohřebiště u rotundy sv. Petra na Budči vystavěné knížetem Spytihněvem I. někdy mezi léty 895–915 (*Sláma 1988,* 13). Nejstarší hroby vznikají pravděpodobně v těsné návaznosti na její založení a okolo poloviny 10. století je skupina 56 prozkoumaných hrobů překryta druhou fází fortifikace (revize situace *Bartošková 2003*). Esovité záušnice byly nalezeny pouze v H73 a H76.[4] Hrob 73 přitom překrývá starší H71 s bohatým inventářem velkomoravského charakteru.[5] Další tři hroby na pohřebišti pak obsahují záušnice s očkem (H17/86, H22/86, H28/86 – *Váňa 1995,* 79–94). V posledním celku záušnice doprovázejí náušnice s uzlíky zdobené snad filigránem (*tab. 1*). Druhým případem je inventář ženského hrobu uloženého spolu s kostrou muže do hrobky v kostele Panny Marie na Pražském hradě (*tab. 1*). S ohledem na přiřčení pozůstatků knížeti Spytihněvovi I. a jeho ženě neznámého jména je uložení dvou hrozníčkovitých náušnic a jednoduché záušnice s očkem zařaditelné do doby kolem r. 915 (918?; *Frolík – Smetánka 1997,* 76).

---

náušnice (*tamtéž,* 61: 15, 32: 6–7), ojediněle i náročné stříbrné košíčkovité náušnice (*tamtéž,* 69: 6–7). Dále: Modrá (*Dostál 1966,* obr. 9: 25), Rajhradice (*Staňa 2006*, obr. 55), na většině lokalit však naprosto chybí (srov. např. Pohansko u Břeclavi – pohř. u kostela – *Kalousek 1971*; Mikulčice – VI. kostel – *Poulík 1963*; Rajhrad – *Staňa 2006*).

4 H73 – 13 stříbrných 13/2.5 mm, pět jantarových korálků; H76 – čtyři stříbrné bronzové 13/2.5 (*Šolle 1990,* 169). Velikostní parametry záušnic jsou uváděny v pořadí: vnější průměr záušnice (průměr vertikálního a horizontálního měření) / síla drátu, z něhož byla záušnice vyrobena.

5 Pár stříbrných hrozníčkovitých náušnic, náhrdelník ze skleněných perel, poškozený křížek s maskami (*Šolle 1990*).

Tab. 1. Hrobové celky z území Čech, v nichž se stýkají záušnice s očkem se šperky velkomoravského (VM) typu
Tab. 1. Grave groups from the territory of Bohemia in which both hair-rings with an eyelet and jewellery of the Great Moravian (VM) type appear

lokalita	č. hr.	záušnice (ø / síla drátu)	šperky VM typu	literatura
Pražský hrad – kostel Panny Marie	manželka Spytihněva I. (cca r. 915)	stříbrná s očkem	2 stříbrné hroznířkovité náušnice	*Borkovský 1953,* 152–153
Libice nad Cidlinou (pohř. na akropoli)	268	6 s očkem (12/1), 2 zlaté, 4 stříbrné	velké množství šperků navazujících na VM styl	*Turek 1978*, 121–124
Roztoky – Žalov	18	6 s očkem (11–12/1)	2 stříbrné košíčkovité náušnice	*Sláma 1977,* 141
Budeč – u rotundy sv. Petra	28I86	2 stříbrné s očkem (?)	2 stříbrné záušnice s uzlíky zdobené filigránem (?) + zlomky dalších, ouško z gombíku	*Váňa 1995,* 93, obr. 66, 67
Tušovice	8	3 s očkem	1 hroznířkovitá	*Šolle 1966,* obr. 44

Tab. 2. Hrobové celky z území Čech, v nichž se stýkají esovité záušnice se šperky velkomoravského (VM) typu
Tab. 2. Grave groups from the territory of Bohemia in which S-shaped rings and jewellery of the Great Moravian (VM) type both appear

lokalita	č.hr.	záušnice (ø / síla drátu)	šperky VM typu	literatura
Pražský hrad – Lumbeho zahrada	4	2 esovité (13.1/0.8; 13.3/0.8) (druh kovu neuveden)	hroznířkovité náušnice (?)	*Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1973,* 269
Pražský hrad – Jízdárna	2/82	2 esovité (13.5/1.8; 12.5/1.5) (zlacené stříbro)	2 košíčkovité filigránní perly, katorga (jantar. perly)	*Frolík – Tomková – Žegklitz 1988,* 428–429
Zákolany – Cukrovar	4	1 esovitá (10/0,5, stříbro)	2 lité hroznířkovité s es. ukončením, 2 hroznířkovité s filigr. obloukem, perly, vědro	*Šolle 1982*
Roztoky – Žalov	52	2 esovité ? (26.5/1; 17.5/1) (bronz)	2 vytepávané gombíky z pozlaceného bronz. plechu	*Sláma 1977,* 146; obr. 35: 14
Stará Kouřim	48	1 esovitá s dvojitou smyčkou	zlomky 2 gombíků, 3 košíčkovité, 2 hroznířkovité náušnice	*Šolle 1966, 259*

Méně hodnotné je datování odvozené z kontaktu záušnic se šperky velkomoravského charakteru v jednom hrobovém celku (*tab. 1, 2*), jejichž výskyt lze v Čechách sotva zúžit více než na 2. polovinu 9. – 1. polovinu 10. století (nejnov. *Smetánka 2003*, 38–53). Ve vztahu k nástupu esovitých záušnic je však nutno považovat za důležité, že většina hrobových celků z Čech vybavených tímto šperkem esovité záušnice ani záušnice s očkem neobsahuje[6] a tam, kde k tomu dochází, vykazují šperky zpravidla již znaky nemající na území Moravy přímou obdobu (např. Pražský hrad – Jízdárna, Libice nad Cidlinou). Podobně jako na Moravě evidujeme i v Čechách nevelkou skupinu šperků, na nichž se společně uplatňují velkomoravské výzdobné motivy a esovitá kličkа na spodním oblouku.[7]

Všechna tato pozorování potvrzují starší koncepci nástupu esovitých záušnic drobných rozměrů v Čechách v době vyznívání tzv. velkomoravského horizontu, tedy zřejmě někdy okolo první třetiny 10. století. Na rozdíl od Moravy není v Čechách důvod zpochybňovat kontinuitu mezi drobnými a většími tvary šperku. Nástupu esovitých záušnic zřejmě předcházela tzv. záušnice s několikanásobnou kličkou (*Sláma 1957,* 267; *Szőke 1992,* 849) a snad i záušnice s očkem, které z hrobových výbav ustupují již v průběhu 10. století a nedožívají se tak mincí ve funkci obolu mrtvých, jejichž ukládání spadá na počátek 11. století. Vzájemný genetický vztah těchto šperků je nicméně prozatím obtížně posunovatelný.

„Ačkoliv s-ovitě zakončené náušnice neboli záušnice pro slovanské hroby z prvé doby křesťanské tak velice jsou význačné, nelze přece zjistiti, že by byly původu slovanského." Napsal r. 1909 *J. L. Píč* (*1909,* 83) a ani po sto letech bohužel neztratil jeho povzdech na platnosti. Nejstarší ozdoby hlavy zakončené esovitou kličkou zachycujeme ve středoevropském prostoru na pozdně merovejských pohřebištích jižního Německa a středního Porýní (*Schwarz 1975,* 352–361, Abb. 14–16; *1984,* 82; *Hannig 2003,* 178). Tyto ozdoby se ovšem od našich nejstarších exemplářů výrazně odlišují nejen velikostí (průměr obvykle přesahuje 4 cm), ale i dalšími morfologickými znaky. Často jsou doprovázeny závěsnými kruhy obdobné velikosti, zakončenými jednoduchým háčkem. Možnosti poznání vývoje šperkařské produkce vetší části karolinské říše se uzavírají po r. 700, kdy jsou hromadně opouštěna řadová pohřebiště ve prospěch kostelních hřbitovů vybavovaných hrobovým inventářem již pouze výjimečně.

Od 8. století jsou záušnice ve větší míře evidovány pouze v nově kolonizovaném severovýchodním Bavorsku (*Schwarz 1975,* Abb. 14–16; *Hannig 2003*),

---

[6] Srov. např. Stará Kouřim (*Šolle 1966,* 165); Roztoky-Žalov (*Sláma 1977*); Zákolany – U Cukrovaru (*Šolle 1982*); Libice nad Cidlinou (*Turek 1978*); pravděpodobně i Pražský hrad – Lumbeho zahrada (*Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*).

[7] Pražský Hrad – Jízdárna (*Borkovský 1951,* obr. 82); Roztoky-Žalov – velký exemplář se třemi bubínky, který nemá ve velkomoravském prostředí obdoby (*Sláma 1977,* Taf. LII: 17), Prachovské skály, mohyla XV – šest hrozníčkovitých náušnic (dvě zakončeny esovitou kličkou, dvě očkem a dvě bez zakončení – *Borkovský 1946,* obr. 63); Úholičky – hrozníčkovitá s esovitým ukončením ze zlaceného bronzu (*Sláma 1977,* 168, Abb. 40: 19).

které dlouho představovalo kontaktní zónu mezi germánským a slovanským obyvatelstvem (s lit. např. *J. Haberstroh 2000*). Ve vztahu k našemu problému připadá mimořádný význam analýze pohřebiště ve Wierbenz nedaleko raně středověkého hradiště Rauher Kulm (*C. Haberstroh 2004*). Provoz nevelké nekropole bez kostelní stavby začal na základě analýzy inventáře a radiokarbonového měření někdy na sklonku 8. století a skončil někdy ve 2. polovině 10. století. Nejstarší i nejmladší ženský hrob přitom obsahuje téměř identické záušnice ukončené esovitou kličkou a háčkem, bezprostředně navazující na pozdně merovejské exempláře. Na nekropolích vázaných na církevní stavby zachycujeme záušnice naprosto výjimečně (soupis nejnov. *Hannig 2003,* 178). Na interpretační bezradnost nedávno poukázal archeologický výzkum pohřebiště okolo kostela v nedalekém hornofalckém Barbarabergu (*Heidenreich 1998*), kde bylo ze 161 hrobů (297 jedinců) vyzvednuto 71 esovitých záušnic bez háčků o průměru 20–50 mm. *A. Heidenreich* (*1998*, 77–80) připsala pohřbenou skupinu s ohledem na přítomnost záušnic slovanskému etniku. Datování před počátek 10. století pokládá bez patřičné argumentace za málo pravděpodobné a počátek pohřbívání hypoteticky spojuje teprve s kolonizací regionu schweinfurtskými hrabaty po r. 1003, na níž se snad mohlo podílet i slovanské obyvatelstvo. S ohledem na nepřítomnost široce roztepaných esovitých kliček pak nachází podobnosti k barbaraberským záušnicím spíše v českých než v durynských typech záušnic.[8]

Nejvýraznější koncentraci menších tvarů, které vykazují některé společné znaky se staršími českými exempláři, registrujeme v našem západním sousedství na území Durynska a Saska, kde je jejich výskyt vázán téměř výhradně na nekostelní pohřebiště připisované zdejšímu slovanskému obyvatelstvu.[9] Na základě nejlépe poznané nekropole v Espenfeldu klade S. Dušeková nástup tohoto šperku do doby kolem r. 1000 (*Bach – Dušek 1971,* 27); *H. Rempel* (*1966,* 77) však uvažuje již o 1. pol. 10. stol. Diskrepance zjevně opět pramení z nepřítomností absolutních datovacích opor, v důsledku čehož byla přebírána (stejně nejistá) chronologie sousedních oblastí.

Ve východoalpském prostoru a rakouském Podunají nastupují velké kruhy zakončené esovitou kličkou již ve starším stupni tzv. köttlašské kultury, který je synchronizován s tzv. mladším velkomoravským horizontem (*Giesler 1980,* 89–94, Abb. 2: 8, 3: 10); esovité záušnice malých průměrů se však v tomto prostoru téměř nevyskytují.

Předestřený obraz výskytu esovitých záušnic tedy prozatím neumožňuje vyjádřit se k otázce, zda můžeme bezprostřední předlohy tohoto šperku hledat v našem západním sousedství, s nímž, jak víme z písemných pramenů, byly Čechy 9. a 10. století v intenzívním kontaktu. Ženy, pohřbené ve vý-

---

[8] Což ovšem nepodporují ve velké míře zastoupené exempláře bez esa, zakončené na obou koncích drobnou kuličkou, které z českého území neznáme.

[9] Charakteristickým znakem, který odlišuje durynské exempláře od českých, je výrazné roztepání esovité kličky, případně její několikanásobné zavinutí (srov. *Bach – Dušek 1971,* 22, Abb. 2).

chodních centrech francké říše v 9. a 10. stol. (např. Regensburg, Bamberg, Magdeburg), záušnice nedoprovázely. Nepřítomnost předmětu v hrobových inventářích nicméně není jistým důkazem jeho absence v živé kultuře. Pohřebiště ve Wierbenz naznačuje, že „merovejské typy" záušnic pravděpodobně přežívaly podstatně déle, než se dosud soudilo a nelze vyloučit, že byly v modifikované podobě převzaty východními sousedy.

Počátky esovitých záušnic na Moravě jsou některými autory (naposledy *Měřínský 1997,* 88) spojovány s oblastí Karpatské kotliny, kde se okolo poloviny 10. stol. začíná konstituovat uherský stát. Sortiment šperků tohoto období, označovaný jako belobrdská kultura (např. *Giesler 1981*), nemá z větší části v předcházející „staromaďarské" kultuře předlohy. Jednou z novinek jsou i esovité záušnice malých rozměrů. Přesnější časové zařazení počátků belobrdské kultury je nicméně z více důvodů problematické a poslední celkové zpracování hovoří o obtížně zúžitelném intervalu 2. pol. 10. stol. (*Giesler 1981,* 151). S obdobnou situací se setkáváme i na území dnešního Slovenska, kde artefakty belobrdské kultury v hrobových celcích zřejmě bezprostředně nahrazují velkomoravské typy šperků. Ve vztahu k datování vyznívání velkomoravského typu šperku je nástup nové módy některými autory kladen již na sklonek 1. poloviny 10. stol. (nově např. *Rejholcová 1995,* 57; *Giesler 1981,* 156). Vyloučit nelze „vliv" köttlašské kultury, odkud však známe pouze podstatně větší exempláře. Předlohy esovitých záušnic v belobrdské kultuře jsou svázány s obdobnými nejistotami jako v našem prostředí

Počátek výskytu esovitých záušnic v Polsku je dnes hypoteticky kladen do 2. pol. 10. stol. (nejnov. *Kóčka-Krenz 1993,* 48). Obdobně jako u severozápadních Slovanů (*tamtéž*) je však nástup tohoto šperku vyvozován z jeho výskytu v kostrových hrobech, které se ale ve srovnání s jižním sousedstvím prosazují poměrně pozdě.

Ze stručně načrtnuté spleti lokálních chronologických schémat podle mého názoru vyplývá jediné: esovitá záušnice se v západoslovanských regionech a Karpatské kotlině začíná uplatňovat v horizontu posledních dvou třetin 10. století. Jestliže jsou lokální chronologie hrobových inventářů většiny oblastí založeny v lepším případě na seriačních analýzách postrádajících absolutní časové ukotvení, nepovažuji prozatím za smysluplné tento interval zužovat a vyjadřovat se k otázce prvenství. Konkrétní mechanismy difúze nám zcela unikají. Rozšíření tohoto jednoduchého šperku v relativně krátkém období od severního Balkánu po Velkopolsko, kde všude – přinejmenším v rámci hrobových výbav – vytlačuje pestré lokální šperkařské tradice, však můžeme považovat za pozoruhodný projev vysokého stupně kulturní integrace středoevropského prostoru v době formování raných států, která je zřejmě výsledkem intenzívní meziregionální komunikace. Esovitá záušnice je leitmotivem rozsáhlé zóny v podstatných znacích fakticky unifikovaných pozdních řadových pohřebišť. Zdá se, že nejstarší středoevropské exempláře vycházely ze společné předlohy, kterou ovšem prozatím neznáme a neumíme lokalizovat.

Vývoj esovitých záušnic v Čechách a na Moravě

Nálezovou situací, poskytující relativně nejjistější časové ukotvení, je společný výskyt záušnice s mincí ve funkci „obolu mrtvých" v jednom hrobovém celku. Výpovědi tohoto šťastného setkání můžeme nicméně pro účely datování záušnic využít až od počátku 11. století, kdy se zvyk záměrného vkládání mincí do hrobů ujímá jak v Čechách, tak na Moravě (nejnověji *Klápště 1999a,* 776; *Marethová 2008*). Moravská pohřebiště přitom poskytují díky hojnějšímu zastoupení ražeb nesrovnatelně více případů kontaktu než nekropole české. Základní soupis hrobových celků datovatelných mincemi provedl pro české území *R. Turek* (*1948*), pro Moravu následně *V. Šikulová* (*1959,* 120–121). Jejich aktualizaci předkládají *tab. 3* a *4*. Stejně jako všichni zmínění autoři pokládáme za základní chronologický markant předmětu jeho velikost, která v průběhu času narůstala.

Tab. 3. Hrobové nálezy esovitých záušnic z Čech datované mincemi. Druhý sloupec vyjadřuje celkové rozpětí průměru záušnic v kontaktu s ražbami uvedeného panovníka; věk: d. – dospělý, n. – nedospělý; typy písma v šestém sloupci vyjadřují druh kovu: bronz/měď, **stříbro**, *bronzová plátovaná stříbrem*, ***bronzová zlacená***; rozměry: průměr záušnice / síla drátu
Tab. 3. Grave finds of S-shaped rings from Bohemia dated by coins. The second column expresses the overall interval of the diameters of the hair-rings in contact with the coins of the listed sovereign; age: d. – adult, n. – juvenile; the words in different font types in the sixth column denote the type of metal: bronze/copper, **silver**, *silver-plated bronze*, ***gilded bronze***; dimensions: diameter of the hair-ring / thickness of the wire

RAŽBA	Ø (MM)	LOKALITA	Č. HR.	VĚK	ROZMĚRY JEDNOTLIVÝCH EXEMPLÁŘŮ (MM)	KS.	LITERATURA
Oldřich (1012–33, 34)	15	Malé Březno	22	n.	15/1,5	4	*Klápště 1994,* 66
Břetislav I. (1035–55)	15–20	Tuchoměřice	8/99	d.	18/3	1	*Militký – Veselá 2000*
		Vinařice	20/35	d.	15/3;15/3;*16/3.7; 18/3.7; 19–20/2.5*	8	*Sláma 1977,* 172
Spytihněv II. (1055–61)	22	Želenice	10		22/4.7	1	*Sláma 1977,* 182
Vratislav II. (1061–85)	15–28	Dubá	4		***16/3–5***	2	*Turek 1948,* 505
		Hořátev	8	n.	20/2	5	*Turek 1948,* 506
		Litoměřice	8		*19/3*	1	*Zápotocký 1965,* 345
		Litoměřice	20		22/1.5; 23/1.5; 24/1.5; ***26/3.5***; *28/3.5*	5	*Zápotocký 1965,* 345
		Otmíče	4		18/2.5; 19/2.5; 21/2.6; 21/2.6; 21/2.8; 25/3; 26/3	7	*Turek 1948;* 509
		Stehelčeves	9	d.	15/1	2	*Sláma 1977,* 157
		Sulejovice	24	n.	max.19/2	4	*Sláma 1968*
		Únětice	?		***19/3.6***	1	*Sláma 1977,* 167
		Vrbno	131		23/3.5	1	*Militký et al. 2006*
		Žalany	33	d.	*25/4.7; 26/3.2; 26/3.7; 25/3.3*	4	*Turek 1948,* 515
Vratislav II. (1086–92)	20–23	Bříza	3		20-23/2.5	3	*Sláma 1977,* 25
Břetislav II. (1092–1100)	20–29	Konětopy	?	d.	22/4.5; 23/2.5	2	*Radoměrský 1956,* 49
		Vinařice	1/31	n.	20/2; 20/2.4; 20/2.4; 22/2.3	4	*Turek 1948,* 514
		Litoměřice--Plešivecká	13		28/4; 29/4	2	*Gabriel 1987*

Tab. 4. Hrobové nálezy esovitých záušnic z Moravy datované mincemi. Druhý sloupec vyjadřuje celkové rozpětí průměru záušnic v kontaktu s ražbami uvedeného panovníka; věk: d. – dospělý, n. – nedospělý; typy písma v šestém sloupci vyjadřují druh kovu: bronz/měď, **stříbrná**, *bronzová plátovaná stříbrem*, ***bronzová zlacená (plátovaná zlatem)***, rozměry: průměr záušnice (aritmetický průměr) / síla drátu

Tab. 4. Grave finds of S-shaped rings from Moravia dated by coins. The second column expresses the overall interval of the diameters of the hair-rings in contact with the mintings of the listed sovereign; age: d. – adult, n. – juvenile; the types of letter in the sixth column denote the type of metal: bronze/copper, **silver**, *silver-plated bronze*, ***gilded (gold-plated) bronze***, dimensions: diameter of the hair-ring (arithmetic average) / thickness of the wire

RAŽBA	Ø (MM)	LOKALITA	Č. HR.	VĚK	PRŮMĚR JEDNOTLIVÝCH EXEMPLÁŘŮ (MM)	KS.	LITERATURA
Štěpán I. (1000–38)	13–21	Drnovice	12		18/„masivnější"	3	*Šikulová 1959, 120*
		Holubice	24	d.	**16/3.5**	1	*Geisler 1986,* 30
		Holubice	40	d.	**20/4.3**	1	*Geisler 1986,* 30
		Holubice	184	n.	***15/1.7; 18/1.7;*** 13/1.4; 16/1.7	4	*Geisler 1986,* 37
		Velké Hostěrádky	28	d.	**20/4; 20/4; 21/4; 21/4**	4	*Ludikovský – Snášil 1974*
		Vícemilice	92	?	16/1.5; 18/1.5; **16/„masivnější" x 4**	*6*	*Šikulová 1959, 120*
		Prušánky	370	d.	17/1.3	1	*Klanica 2006*
Petr (1038–46)	16	Holubice	188	d.	*16/2.6*	1	*Geisler 1986,* 38
Břetislav I. (1035–55)	21–23	Holubice	41	d.	*21/4.9; 22/4.8; 23/4.8*	*3*	*Geisler 1986,* 31
Ondřej (1046–60)	14–20	Ivanovice	2		**16/?**	2	*Šikulová 1959,* 120
		Mušov	42	d.	**15/1.8; 16/2.3**	2	*Jelínková 1999,* 21
		Vícemilice	11	?	**14/1.5; 15/2.5**	2	*Šikulová 1959,* 120
		Prušánky	359	n.	**19/2.8**	4	*Klanica 2006*
		Prušánky	382	d.	15/3	2	*Klanica 2006*
		Prušánky	406	n.	**20/0.3**	1	*Klanica 2006*
		Prušánky	429	d.	**17/0.3**	1	*Klanica 2006*
		Prušánky	490	d.	**20/0.4**	2	*Klanica 2006*
		Předmostí u Přerova	?		*20/?*		*Šikulová 1959,* 120
Konrád + Ota (1056–58)	12–17	Ladná	?		12/?; *17/?; 17/?*	3	*Šikulová 1959,* 121
		Vícemilice	21		17/„masivní"	1	*Šikulová 1959,* 120
Ota I. Sličný (1061–87)	15–29	Znojmo-Hradiště	?		24/?	1	*Šikulová 1959,* 121
		Mušov	44	n.	16/1.4; 16/2.8; 16/2.8; 17/2.7; 17/2.7; 17/2.7; 18/2.7; 18/2.7	8	*Jelínková 1999,* 23
		Mušov	94b	n.	17/1.6; 17/1.8; 18/1.7; 18/1.9	8?	*Jelínková 1999,* 34
		Mušov	112	d.	**16/4.3**	1	*Jelínková 1999,* 37
		Mušov	185	d.	**19/4**; 16/2.7	2	*Jelínková 1999,* 52
		Mistřín	20		*29/2.9*	1	*Dohnal – Ondruš 1964,* 204
		Holubice	203	d.	**21/4.8; 21/4.9**	2	*Geisler 1986,* 38
		Drahanovice	8	d.	**18/4; 20/4**	2	*Frolíková-Kaliszová 1999,* 332
		Prušánky	408	n.	*19/3;* 22/3	2	*Klanica 2006*
		Prušánky	384	d.	*23/5*	1	*Klanica 2006*
		Prušánky	411	n.	16/1; 21/2	2	*Klanica 2006*
		Prušánky	229	d.	**15/3**	1	*Klanica 2006*

Konrád I. (1061–92)	16–28	Holásky	1		*21-24/?*	?	*Šikulová 1959,* 121
		Holubice	157	n.	19/2.3; 19/2.4; 20/2; 20/2.8; 21/2.5; 22/2.3	6	*Geisler 1986,* 36
		Mušov	98	d.	*28/4.1*	1	*Jelínková 1999,* 34
		Mušov	178b	n.	*21/3.2; 21/3.5*	2	*Jelínková 1999,* 50
		Mušov	196	n.	16/1.8; 17/1.6; 17/1.7; 17/1.8; 17/2; 18/1.8; 18/1.8; 19/2; 19/2.8; 20/2; 20/2	11	*Jelínková 1999,* 53
		Mušov	225	d.	**27/4**	1	*Jelínková 1999,* 59
		Mušov	136	n.	18/2; 22/2.7; 22/3; 23/2.7; 23/2.7; 23/2.7; 23/2.7; 23/2.8; 23/2.8; 23/3; *26/3.8*	11	*Jelínková 1999,* 53
		Šaratice	3	d.	**17/3; 19/3.5**	2	*Šikulová 1959,* 121
Oldřich (1092–1115)	38	Velké Hostěrádky	34	d.	38/5; 38/5	2	*Ludikovský – Snášil 1974*
Svatopluk (1095–1107)	21–26	Vícemilice	2	?	21/„tenká"; 24–26/„masivnější"	?	*Šikulová 1959,* 121
		Prušánky	392	n.	**26/3.5**	1	*Klanica 2006*

Tab. 5. Stříbrné esovité záušnice obsažené v pokladech datovaných mincemi (kromě Českých Budějovic) v Čechách a na Moravě (pouze Střelice). Třetí sloupec vyjadřuje celkové rozpětí průměru záušnic v pokladu; rozměry: průměr záušnice / síla drátu
Tab. 5. Silver S-shaped rings contained in the caches dated by coins in Bohemia and Moravia (only Střelice); the third column expresses the overall interval of the diameters of the hair-rings in the cache; dimensions: diameter of the hair-ring / thickness of the wire

LOKALITA	ULOŽENÍ POKLADU	Ø (MM)	ROZMĚRY JEDNOTLIVÝCH EXEMPLÁŘŮ (MM)	KS.	LITERATURA
Chodovlice	po r. 1000	15	15/3	4	*Turek 1948*, 497
Žatec	po r. 1009	10–18	6 × 10/1.2; 7 × 10–12/1–1.5; 8 × 12–13/2; 5 × 14–15/4–5; 1 × 12/2;14/2; 14/3; 16/3; 18/2	32	*Bubeník 1988*, 166–167
Želčany	po r. 1050	14	14/2.5	4	*Turek 1948*, 504
Zadražany	po r. 1109	23	23/4.8	1	*Turek 1948*, 501
Praha – Štěpánská ul.	okolo 1140	31–41	31/2.9; 31/2.9; 32/2.8; 34/2.7; 35/2.6; 36/2.6; 40/3; 41/3.7	8	*Radoměrský 1960*
Praha – Konvikt	konec 12. stol.	27–59	27/?; 59/?; ?	7	*Draganová 1982*, 422
České Budějovice	konec 12. stol.	89–98	jednoduché: 89/4; 90/4; 90/4; tordované: 96/4.5; 97/4.5; 98/4.5; 98/4.5; 98/4.5	8	*Klápště 1999b*, 139
Střelice	po 1230	82–108	jednoduché: 2 × 82/2.5; 85/2.5; 2 × 88/3; 89/3; 92/3; 94/3; 95/3; 2 × 103/3; 106/4.5; tordovaná: 108/4.5	14	*Hrubý 1960*, 89–90

Řadová pohřebiště, z nichž naprostá většina položek pochází, jsou však okolo přelomu 11. a 12. století opouštěna (nejnov. *Štefan – Varadzin 2007*) a dosud značně opomíjený výzkum raných kostelních nekropolí kontakt záušnice s ražbou z 12. století doposud nepřinesl.[10] Pro 12. (eventuálně 13. století) jsme tedy prozatím odkázáni na soubor pěti mincovních depotů obsa-

[10] Podstatné informace v tomto směru zřejmě časem nabídne celková publikace mladohradištních hrobů okolo kostela v Sadech z Uherského Hradiště. Prozatím však byly zveřejněny pouze samotné mincovní nálezy (*Sejbal 1986*).

hujících záušnice (*tab. 5*) a obecné pozorování, že exempláře, jejichž průměr překračuje 30 mm, se zpravidla na řadových pohřebištích bez kostelní stavby nevyskytují (poprvé *Zápotocký 1965,* 229–235; soupis opačných případů viz *Štefan – Varadzin 2007*).

Poznatky vyplývající z tabulek sumarizuje *obr. 1.* Je třeba zdůraznit, že reprezentativnost závěrů oslabuje několik faktorů. Jednak je to rozdílné zastoupení ražeb jednotlivých panovníků, jednak fakt, že nevíme, zda byly ve všech případech užívány pro pohřební účely ražby aktuálního panovníka, resp. jak důsledně probíhalo v tomto období *renovatio monetae* (k tomu viz Exkurz). Další otázkou je „obvyklá" délka pohybu záušnic v živé kultuře (tzn. byly záušnice *obvykle* vázány na konkrétní osobu, nebo byly běžně předávány, či se stávaly součástí dědictví?).

Široký velikostní rozptyl záušnic v Čechách, nalezených společně se šperky velkomoravského charakteru, je způsoben kolekcí v H52 v Roztokách-Žalově, kde byly vedle tepaného gombíku údajně nalezeny i záušnice větších rozměrů (viz *tab. 2*). Způsob výzkumu však připouští i sekundární sloučení hrobových inventářů.[11] Ostatní tři hodnověrné celky obsahují pouze exempláře o průměru 10–13,5 mm, což je plně v souladu s celkovou koncepcí vývoje záušnic (např. *Krumphanzlová 1974,* 52). Kolekce ze žateckého pokladu a několik dalších podstatných indicií pak ukazují, že průměr záušnic uložených do konce 10. – 1. třetiny 11. století, zpravidla nepřesáhl 20 mm.[12] V průběhu 11. století lze sice sledovat zřetelnou tendenci růstu maximálních hodnot, vedle větších kusů se ale zřejmě běžně vyskytovaly i menší exempláře, málokdy však již menšího průměru než 15 mm. Jak v Čechách, tak na Moravě se záušnice o průměru větším než 25 mm zřetelně váží teprve k ražbám 2. poloviny 11. století. Ani nové výzkumy nevyvrátily platnost starého pozorování, že do konce 11. století nepřesáhly esovité záušnice mez 30 mm. Kdy však v rámci 12. století došlo k překročení této hranice, přesně nevíme. Poklad uložený po r. 1140 v Praze-Štepánské ulici by ale mohl svědčit pro to, že se tak stalo již před jeho polovinou, na Moravě snad na obdobný vývoj ukazují dva masivní exempláře z Velkých Hostěrádek, nalezené společně s ražbou Oldřicha (viz *tab. 4*). Druhým problémem je samotný vývoj šperku ve zmíněném časovém horizontu: narůstal nadále průměr záušnic, tzn. jsou největší tvary skutečně nejmladší? Několik indicií se to zdá potvrzovat: na hradišti v Bílině byly (vedle hrobů s menšími tvary) v osmi hrobových celcích nalezeny záušnice o průměru mezi 30–43 mm; avšak největší kruhy ani záušnice obohacené dalšími výzdobnými motivy (roztepání a průvrt druhého konce, tordování)

---

[11] Ústní informace prof. J. Slámy.

[12] Podle pozorování *M. Zápotockého* (*1965,* 232–234) nepřesáhl průměr záušnic nalezených v hrobech společně s keramickými nádobami 15–16 mm. Podstatná jsou i negativní zjištění: Záušnice o ø nad 20 mm se nevyskytly na žádném z nekostelních pohřebišť v blízkosti Pražského hradu, která zanikla nejpozději v 1. třetině 11. století (*Tomková 2005,* 269; platí to zřejmě i pro pohřebiště v Lumbeho zahradě); maximální průměr záušnic na hřbitově kolem rotundy sv. Petra na Budči uzavřeného okolo poloviny 9. stol. nepřesáhl 15 mm (*Šolle 1990*).

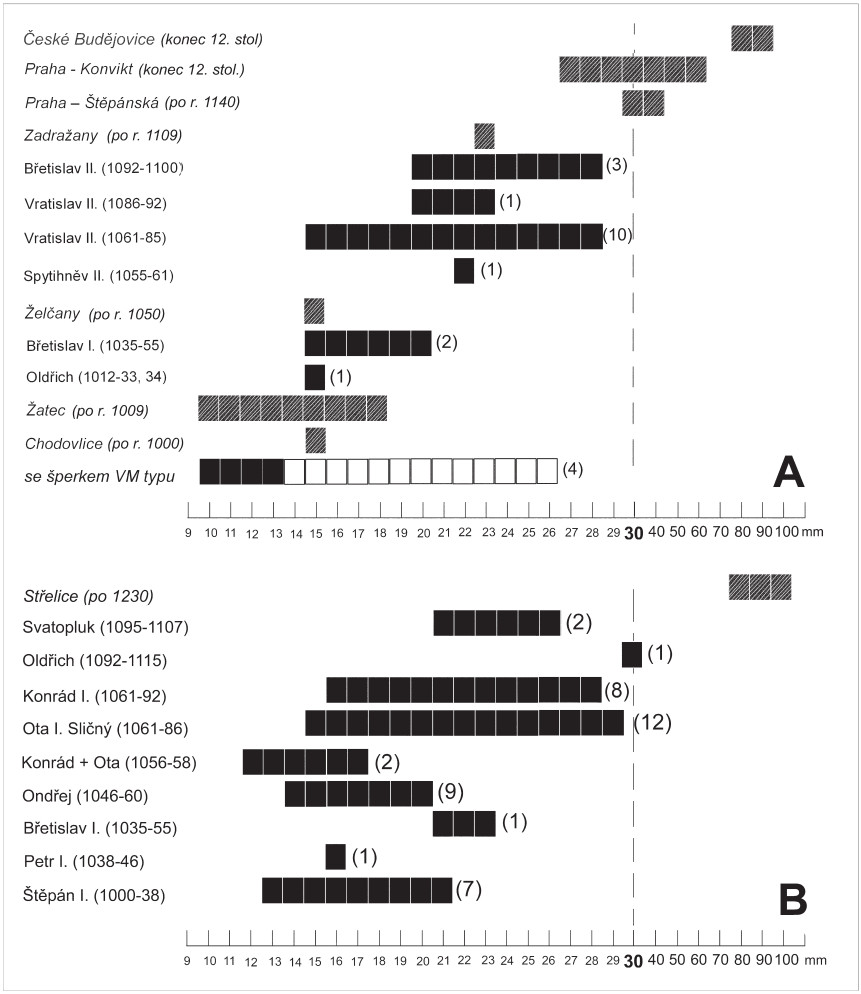

Obr. 1. Esovité záušnice datované mincemi a šperkem velkomoravského typu z Čech (**A**) a Moravy (**B**). Horizontální osa vyjadřuje průměr záušnic v mm. Černě vyznačeny hrobové celky datované mincí ve funkci obolu mrtvých, šrafované mincovními depozity, bíle nejisté položky
Fig. 1 S-shaped rings dated by coins and jewellery of the Great Moravian type from Bohemia (**A**) and Moravia (**B**). The horizontal axis expresses the diameter of the hair-rings in mm. Grave groups dated by coins in the function of obols of the dead are marked in black, by coin deposits in poché, uncertain items in white

se zde nevyskytly (srov. *Váňa 1976*, 446–447), což může znamenat, že zdejší pohřbívání skončilo ještě předtím, než se začaly uplatňovat. Poklady z Českých Budějovic a moravských Střelic z konce 12. a počátku 13. století již tyto šperky obsahují. Zmíněné výzdobné prvky se obecně zřetelně vážou teprve na záušnice o průměru nad 50 mm.

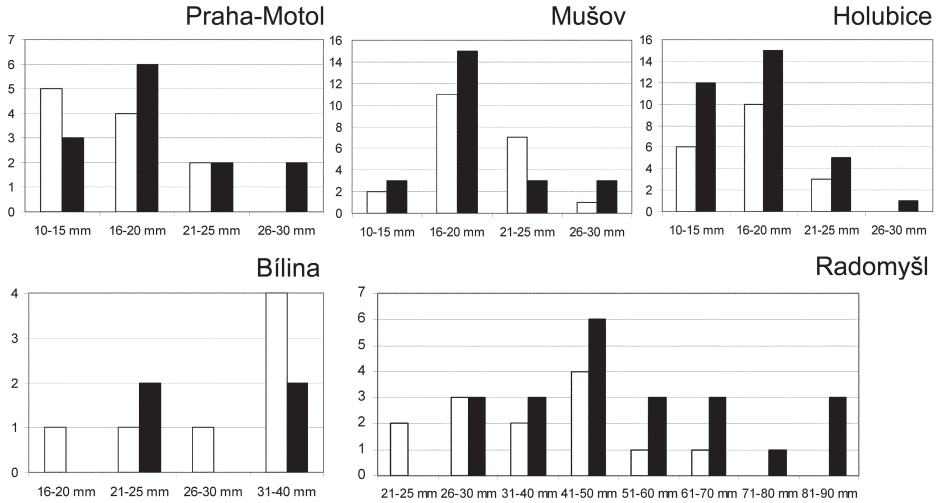

Obr. 2. Velikost esovitých záušnic v hrobech nedospělých – infans a juvenis (bíle) a dospělých (černě) na vybraných raně středověkých pohřebištích. Vodorovná osa vyjadřuje průměr šperku (v případě výskytu záušnic s různým průměrem v jednom hrobě je zohledněn největší exemplář); svislá osa – počet hrobů

Fig. 2. The size of the S-shaped rings in the graves of the minors – infans and juvenis (white) and adult (black) in selected early mediaeval burial grounds. The horizontal axis shows the diameter of the jewellery (if hair-rings with different diameters appear in the same grave, the largest exemplar is considered); the vertical axis – the number of graves

Význam průměru jednotlivé záušnice jako datovacího prostředku byl v literatuře opakovaně relativizován poukazem na fenomén záušnic určených dětem, jejichž velikost nekopíruje křivku růstu platnou pro dospělé jedince (např. *Krumphanzlová 1974,* 53–54; *Nechvátal 1999,* 122–125). V analytickém pohledu je však tato tendence jednoznačně prokazatelná pouze na pohřebišti v Radomyšli u Strakonic, jehož provoz spadá do 12. a 1. pol. 13. století (srov. *obr. 2*) a podobně datovaném pohřebišti ve Vrbně u Mělníka.[13] V případě statisticky nepříliš reprezentativní nekropole v Bílině (± 2. pol. 11.–12. stol. – viz dále), se již nepotvrzuje. Žádná výraznější vazba mezi věkem zemřelých a velikostí šperku se neprojevuje ani v korpusu záušnic datovaných mincemi do 11. století (srov. *tab. 3* a *4*), ani na řadových nekropolích opuštěných okolo přelomu 11. a 12. století, u nichž disponujeme vyhovujícím antropologickým

[13] Exempláře doprovázející děti v kategorii infans II (0,5–6 let) dosahovaly v Radomyšli maximálního průměru 40 mm (hroby č. 1, 5, 65, 193, 199), v kategorii infans III (hr. č. 55, 272, 351, 353) pak 47 mm. Záušnice středních průměrů zde však byly nalezeny i u tří dospělých žen (srov. *Nechvátal 1999*). Podstatné je pozorování, že zde již nebyly registrovány exempláře menší než 20 mm (*tamtéž,* 222–225). Ve Vrbně u Mělníka esovité záušnice o průměru větším než 40 mm doprovázely 11 dospělých, ale pouze jedno dítě a naopak, malé tvary se váží především na dětské hroby (nepublik. výzkum I. Štefana a L. Varadzina).

určením (kde ale postrádáme nezávislé časové přiřazení; k charakteristice lokalit viz dále). Náznakem preference menších exemplářů u dětí je vazba nepočetných záušnic o průměru nad 25 mm především na dospělé jedince (srov. *tab. 4; obr. 2*).

Přestože nám tedy prozatím nedostatek kvalitních dat neumožňuje vynesení obecně platných závěrů, zdá se, že k vydělení větších záušnic určených dospělým od menších kusů doprovázejících děti docházelo nejdříve od 2. poloviny 11. století, kdy předměty dosáhly maximálního průměru 25–30 mm. V průběhu 12. století se snad na některých lokalitách (Radomyšl, Vrbno) tato polarizace prohlubuje. Prozatím tedy pro 12., příp. 13. století neumíme spolehlivě vyjádřit obecnou míru přežívání exemplářů menších průměrů. Vždyť jedinou pevnější datovací oporou z Moravy pro toto období zůstává depozit ze Střelic.

Tradiční vročení vyznívání esovitých záušnic do 1. poloviny 13. století (nejnov. *Nechvátal 1999,* 124–125) prozatím nelze ničím upřesnit. Již ve 12. století však záušnice doprovázely zemřelé podstatně vzácněji, než tomu bylo v předchozím období.

„Bohaté dcery chudých žen?“ Výpověď distribuce esovitých záušnic k rekonstrukci sociální struktury

Představa, že úkolem pohřební výbavy v tradičních společnostech bylo především co nejpreciznějí kódovat majetkoprávní postavení zesnulého, a prostřednictvím jednoduché kvantifikace výbavy lze tudíž zpětně přesně lokalizovat pozici jedince na pomyslné sociální pyramidě, získává dlouhodobě považlivé trhliny. Novější práce poučené sociologií a kulturní antropologií zdůrazňují přítomnost řady dalších faktorů, které spoluurčovaly výslednou podobu pohřebního obřadu a které brání jednoduchému „dekódování“ sociálního statusu pohřbeného (nejnov. např. *Parker-Pearson 1999; Brather 2008*).

Pozornost je přitom stále častěji věnována vyjadřování těch oblastí identity zesnulého, které přímo nesouvisí s majetkovým či právním postavením, ale s jeho původem, pohlavními, věkovými či rodinnými charakteristikami. Na jednoznačný vztah mezi věkem úmrtí a množstvím šperků ve velkomoravských ženských hrobech již před léty upozornila J. Vignatiová (*obr. 3*; *Vignatiová 1977–1978*, 151). Dovedeno do důsledku, silně tím relativizovala smysluplnost kvantitativní analýzy nekropole ve Starém Městě-Na Valách, na jejímž základě V. Hrubý předložil svou koncepci strukturace velkomoravské společnosti (srov. *Hrubý 1955*, 316–322, 326). *E. Stauch* (*2008*) prokázala na merovejských pohřebištích jasnou korelaci mezi věkem zesnulých žen a typem kovu, z něhož byly vyrobeny šperky, které je doprovázely (další příklady ze západní Evropy např. *Brather 2008*, *Lohrke 2004*). S naším tématem bezprostředně souvisí nedávná studie *A. Pollexe* (*2003*), který na pohřebištích severozápadních Slovanů identifikoval vazbu záušnic k pohřbům dívek a mladých žen.

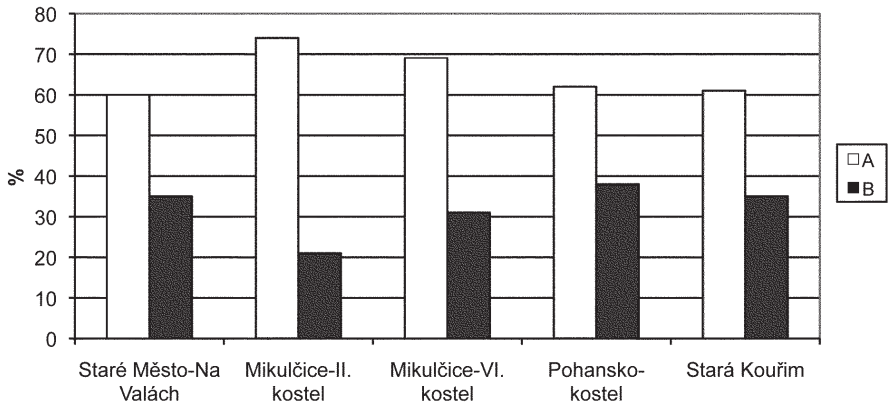

Obr. 3. Procentuální podíl šperků v hrobech dívek do 20 let (**A**) a v hrobech dospělých žen (**B**) na pohřebištích náležejících k hlavním centrálním lokalitám velkomoravského horizontu (9.–1. polovina 10. století). Počet šperků v dívčích hrobech byl v průměru dvojnásobně vyšší než v hrobech dospělých. Upraveno podle *Vignatiová 1977–1978*
Fig. 3. The percentage of jewellery in the graves of girls below age twenty (**A**) and in the graves of adult women (**B**) in burial grounds belonging to the main central localities of the Great Moravian period (between the ninth century and the first half of the tenth century). The amount of jewellery in girls' graves was on average two times higher than that in the graves of adults. Arranged based on *Vignatiová 1977–1978*

Esovité záušnice nastupují ve střední Evropě v době, kdy se paleta předmětů doprovázejících zemřelé nápadně zužuje. S výjimkou mincí ve funkci „obolu mrtvých" se hrobový inventář váže jen na hroby žen a dívek, odkud však mizí náročné šperkařské produkty s omezenou sociální dostupností. Nahrazují je záušnice, rychle prostupující celou společností a nepočetné jednoduché prsteny, příp. skleněné náhrdelníky. Rozdíly v rámci jednotlivých pohřebišť i v jejich vzájemném srovnání jsou tak zpravidla dány jen počtem záušnic a druhem kovu, z něhož byly vyrobeny. Otázka, která má citelný dopad na celkové možnosti výpovědi pohřebišť 2. poloviny 10.–12. století k rekonstrukci sociální struktury, zní, do jaké míry v našem prostředí podmiňovaly navíc rozdíly v distribuci záušnic ještě jiné faktory než majetkové možnosti pozůstalých. V dalších úvahách se tedy vydáme podobnou cestou jako výše zmiňované práce.

Analýza: korelace archeologických a antropologických dat

Pramenná základna

Jako podklad pro statistické hodnocení sloužily celkové publikace mladohradištních nekropolí Mušov, okr. Břeclav (*Jelínková 1999*); Holubice,

okr. Vyškov (*Geisler 1986*); Prušánky 2 – okr. Hodonín (*Klanica* 2006); Praha-Motol (*Kovářík 1991*); Radomyšl, okr. Strakonice (*Nechvátal 1999*); Bílina, okr. Teplice (*Váňa 1976*; *Hanáková 1971*); Znojmo-Hradiště sv. Hypolita (*Dostál 1968*). Pro srovnání byla zpracována i rozsáhlá nekropole v durynském Espenfeldu připisovaná slovanskému obyvatelstvu (*Bach – Dušek 1971*) a slezské nekropole ve Starym Zamku (*Wachowski – Domański 1992*). Kategorie „Slezsko" sčítá v grafech data z nepříliš rozsáhlých pohřebišť Opole-Groszowice, Tomice a Krzanowice (*Wachowski 1975*) (srov. *tab. 6*). Hlavními kritérii výběru lokalit byl reprezentativní rozsah a forma výzkumu a publikace moderního antropologického posudku. Skutečnost, že tyto požadavky naplňuje na území Čech a Moravy pouze několik málo nekropolí, výmluvně poukazuje na nedostatečný stav výzkumu a publikace tohoto druhu památek. Pro malý počet zemřelých v jednotlivých věkových skupinách a přítomnost jedinců, u nichž byl věk určen pouze přibližně, bylo upuštěno od jemnějšího členění věkových kategorií. Do analýzy byly zahrnuty i málo početné záušnice zakončené jednoduchým očkem.

Tab. 6. Úmrtnostní tabulky analyzovaných pohřebišť pro jedince ženského pohlaví. V rámci kategorií infans a z větší části i juvenis, u nichž není možné provést určení pohlaví, byla do součtu uměle zahrnuta polovina zemřelých. *Dx* – reálný počet jedinců; *dx* – procento z celku
Tab. 6. Mortality tables of the analysed burial grounds for females. When it was not possible to determine gender in the category of infans and for the most part also juvenis, half of the deceased were artificially included in the total. *Dx* – real number of the individuals; *dx* – percent of the whole

věk	Mušov		Holubice		Praha-Motol		Radomyšl		Bílina		Znojmo – sv. Hypolit	
	Dx	%	*Dx*	%	*Dx*	%	*Dx*	%	*Dx*	%	*Dx*	%
infans (0–13)	46	42	41	41	44	46	60	34	37	37	13	28
juvenis (14–19)	4	4	4	4	5	5	9	5	9	9	5	10
adultus (20–39)	28	25	34	34	22	23	54	31	29	29	11	23
maturus (40–59)	31	28	20	20	15	16	33	19	23	23	15	32
senilis (60–x)	1	1	2	2	8	9	18	10	8	8	3	6
celkem / total	110	100	101	100	94	100	174	100	106	100	13	100

věk	Espenfeld		Stary Zamek		Tomice		Krzanowice		Opole-Groszowice	
	Dx	%	*Dx*	%	*Dx*	%	*Dx*	%	*Dx*	%
infans (0–13)	126	51	13	27	9	36	4	27	6	75
juvenis (14–19)	13	5	1	2	1	4	2	14	1	12
adultus (20–39)	80	33	16	33	10	40	6	40	1	12
maturus (40–59)	22	9	19	39	5	20	3	20	2	25
senilis (60–x)	2	1	–	–	–	–	–	–	1	13
celkem / total	246	100	49	100	25	100	15	100	8	100

Jaké procento žen bylo vybaveno záušnicemi a jak se tento poměr mění v čase?

Přestože záušnice představuje nejcharakterističtější komponentu hrobové výbavy 11. a 12. století, zdaleka nedoprovázela všechny zesnulé ženského pohlaví. Na jedné straně lze pozorovat rozdíly mezi jednotlivými – rámcově současnými – lokalitami, na druhé straně je jejich zastoupení na kostelních hřbitovech oproti starším pohřebištím jednoznačně nižší.

Reprezentativní podklad pro určení procentuálního podílu vybavených bohužel poskytuje relativně malá část lokalit. Obtíže jsou spojeny zejména s dlouhou kontinuitou řady pohřebišť, která neumožňuje přesně vydělit hroby časového horizontu, v němž se záušnice vyskytovaly, a není je tedy možné do analýzy zahrnout. Důležitou položkou pro starší období je pohřebiště okolo kostela v Libici nad Cidlinou. Z časového rozmezí od sklonku 9. do 2. poloviny 11. století zde bylo prozkoumáno 288 nenarušených hrobových celků, z nichž ovšem pouze v devíti byly nalezeny záušnice (*Turek 1976*; *1978*). Relativně nejjistější lokalitou jsou Holubice datované z velké části do 11. století, kde byla se záušnicemi pohřbena přibližně každá druhá žena či dívka. Navzdory existenci starší fáze vykazuje velmi podobný poměr (± každá druhá až třetí žena) i pohřebiště v Mušově a Praze-Motole (9. – konec 11. století). Podstatně skromnější obraz Želenic (*Sláma 1977,* 181–188) či Lochenic (*Sláma 1990*), však indikuje obtížně vysvětlitelné výrazné rozdíly mezi jednotlivými venkovskými nekropolemi. Na obdobném typu lokalit ve Starem Zamku ve Slezsku (± 11. – 1. polovina 12. století; *Wachowski – Domański 1992,* 42) i v durynském Espenfeldu (± konec 10. – polovina 12. století; *Bach – Dušek 1971,* 40) doprovázela záušnice rovněž přibližně polovinu ženské populace.

Na hřbitovech vázaných na kostelní stavbu se vkládání záušnic do hrobů uplatňovalo zřejmě od počátku v podstatně menší míře. Vedle zmíněné Libice disponujeme situací okolo kostela sv. Hypolita ve Znojmě, kde se pohřbívalo nejpozději od 2. poloviny 11. století. Můžeme předpokládat, že záušnice zde obdržela v průměru každá čtvrtá až pátá žena. Na venkovském hřbitově poblíž kostela v Radomyšli (± polovina 12. – poč. 13. stol.) hypoteticky uvažujeme o každé šesté, v Bílině, zřejmě rovněž vázaném na (avšak archeologicky dosud nedoloženou) kostelní stavbu (± 2. pol. 11.–12. stol.), dokonce o každé desáté vybavené ženě. Předběžně publikované informace o situaci v Žatci (*Čech 2004,* 96) jsou s tímto trendem v souladu.

Byla účast záušnice v hrobové výbavě v celkovém pohledu nějak spojena s věkem zesnulé? Zdá se, že nikoliv (srov. *obr. 4*).

Novorozeňata jsou na raně středověkých nekropolích zastoupena velmi zřídka a v naprosté většině případů je na onen svět nedoprovázel žádný archeologicky identifikovatelný artefakt. Záušnice však byly již součástí kroje děvčátek zemřelých ve věku kolem jednoho roku. Zjemnění evidence na kate-

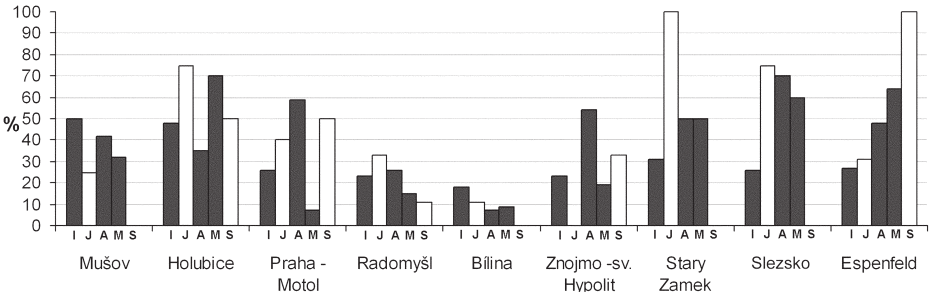

Obr. 4. Procento žen vybavených záušnicemi v jednotlivých věkových skupinách na vybraných raně středověkých pohřebištích. I – infans (0–13), J – juvenis (14–19), A – adultus (20–39), M – maturus (40–59), S – senilis (60–). Bíle označené skupiny vykazují nízkou statistickou hodnotou
Fig. 4. The percentage of women furnished with hair-rings in the individual age groups in selected early mediaeval burial grounds. I – infans (0–13), J – juvenis (14–19), A – adultus (20–39), M – maturus (40–59), S – senilis (60–). The groups marked in white have a low statistical value

gorie infans II a III (0,5–6 a 7–13 let) ale nevedlo k odhalení žádné pravidelnosti. Např. v Holubicích výrazně převažují mezi vybavenými menší děvčátka, na mušovské nekropoli je tomu naopak, v Radomyšli je poměr vyrovnaný. V celkovém pohledu nevykazuje na českých nekropolích převahu ani žádná z podskupin adultus a maturus. Z analýzy poměru vybavených a nevybavených žen tedy jednoznačně vyplývá, že nárok na pohřbení se záušnicí univerzálně nepodmiňuje věk zemřelé. Křivky pro jednotlivé lokality na našem území vykazují značně různorodý průběh (srov. *obr. 4*). Výjimečná je v tomto ohledu předběžně publikovaná situace zachycená v rámci opevněného areálu významného centra v Žatci. Jak na hřbitově u kostela sv. Víta, tak u kostela neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí údajně doprovázely esovité záušnice do zásvětí pouze děti (předběžně *Čech 2004,* 96). Tento úzus se zde zřejmě uplatňuje již od 1. poloviny 11. století, zatímco na jiných známých nekropolích vázaných na církevní stavbu se záušnice dále vyskytují i u žen v pokročilejším věku (srov. *obr. 4* a např. Vrbno u Mělníka; *Hásková – Nechvátal 1993,* 77–79; nově zde prozkoumáno cca 250 hrobů[14]).

Komparativní pohled za české hory dovoluje konstatovat poněkud jinou situaci. V Espenfeldu plynule roste pravděpodobnost pohřbení se záušnicí s věkem, na slezských pohřebištích snad rovněž dominuje počet vybavených v dospělém věku (srov. *obr. 4*).

Hodnověrnost grafu na *obr. 4* poněkud oslabují následující faktory: Při korelaci výskytu esovitých záušnic s jednotlivými věkovými skupinami žen byly využívány pouze lokality umožňující vyjádření poměru vybavených a nevybavených jedinců. Do analýzy tak nemohlo být zahrnuto pohřebiště

[14] Nepublikovaný výzkum I. Štefana a L. Varadzina.

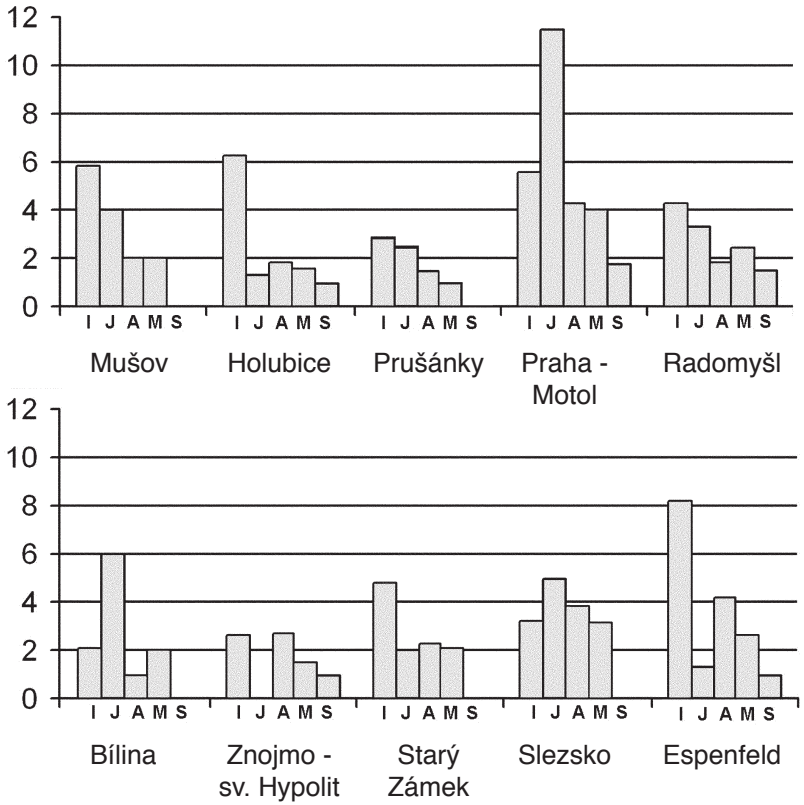

Obr. 5. Průměrný počet esovitých záušnic ve vybavených ženských hrobech jednotlivých věkových kategorií
Fig. 5. The average number of S-shaped rings in the furnished women's graves of the individual age groups

v Prušánkách s kontinuitou od 9. století, hřbitovy v Radomyšli a Znojmě mohly naopak být užívány hlouběji do 13. století. Reprezentativnost závěrů determinuje na prvním místě počet jedinců v jednotlivých věkových kategoriích (srov. *tab. 6*). Relativně nejjistěji proto můžeme pracovat s věkovými kategoriemi infans II–III (0,5–13 let), adultus (20–39 let) a maturus (40–59 let). Procentuální hodnocení kategorií juvenis (14–19 let) a senilis (60 a více) je s ohledem na nízký počet nepříliš statisticky hodnotné. Ve skupinách infans a juvenis pracujeme s ohledem na předpoklad přibližně podobné úmrtnosti dívek a chlapců s polovinou zemřelých. Zvláště na menších pohřebištích však může vést tento postup k chybě. Na pohřebišti v Bílině bylo 12 dospělých ženských koster neurčitého věku proporcionálně rozdělen do kategorií adultus, maturus a senilis (srov. *Hanáková 1971,* tab. 1,2), na slezských pohřebištích (zvl. Opole-Groszowice) nebyl věk části jedinců s ohledem na špatný stav

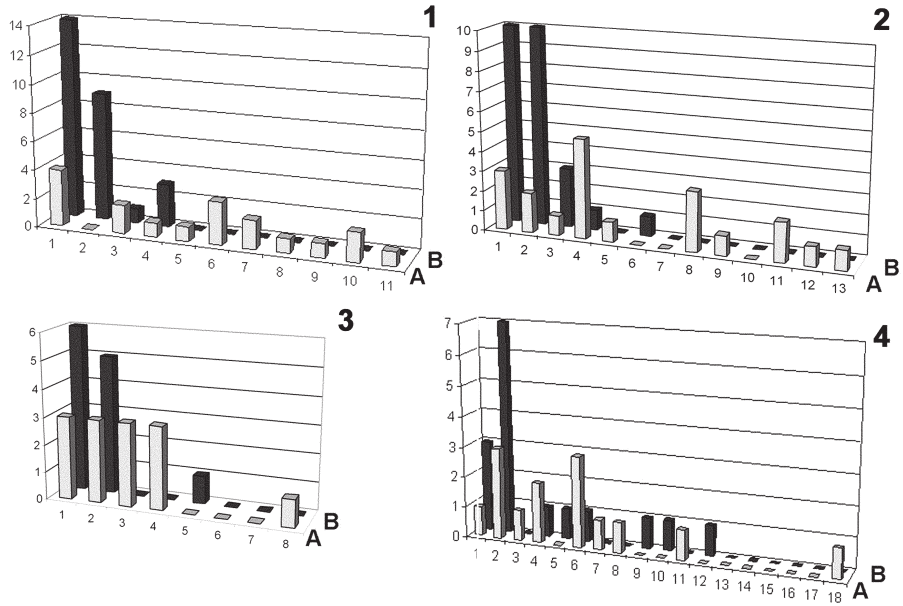

Obr. 6. Počet esovitých záušnic v hrobech nedospělých (A) a dospělých (B) žen na pohřebišti v Holubicích (1), Mušově (2), Prušánkách (3) a Praze-Motole (4); svislá osa – počet hrobů, vodorovná osa – počet esovitých záušnic. Zatímco většina pohřbů dospělých byla vybavena pouze nevelkým počtem záušnic, nejpočetnější sety náleží na všech lokalitách dětem či dospívajícím
Fig. 6. The number of S-shaped rings in the graves of the minor (A) and adult (B) women in the burial grounds in Holubice (1), Mušov (2), Prušánky (3) and Prague-Motol (4); the vertical axis – the number of graves; the horizontal axis – the number of S-shaped hair-rings. Whereas the majority of the graves of adults were furnished only with a small number of hair-rings, the most numerous sets in all localities were found for children or adolescents

zachování koster určen. Tito jedinci nebyli do celkového součtu zahrnuti. Díky etážovitému pohřbívání docházelo v Radomyšli k častému porušování starších pohřbů, které se pak ocitaly v zásypech mladších hrobů. Evidovány proto byly pouze nenarušené hroby poskytující podklad pro komparaci (srov. *Blajerová 1999,* tab. 1). Pro získání celkové představy o vazbách na věkové skupiny byl uplatněn sumarizující přístup. Jsme si přitom vědomi skutečnosti, že se intenzita vkládání záušnic do hrobových celků mohla na jednotlivých lokalitách měnit v čase.

Vykazuje počet esovitých záušnic a druh kovu z něhož byly vyrobeny nějakou korelaci k věku zemřelých?

Malé a dospívající dívky měly obecně velkou šanci obdržet větší počet exemplářů než dospělé ženy (srov. *obr. 5*). Tato tendence se jednoznačně projevuje i v durynském Espenfeldu. Hrob s nejpočetnějším souborem šperků nále-

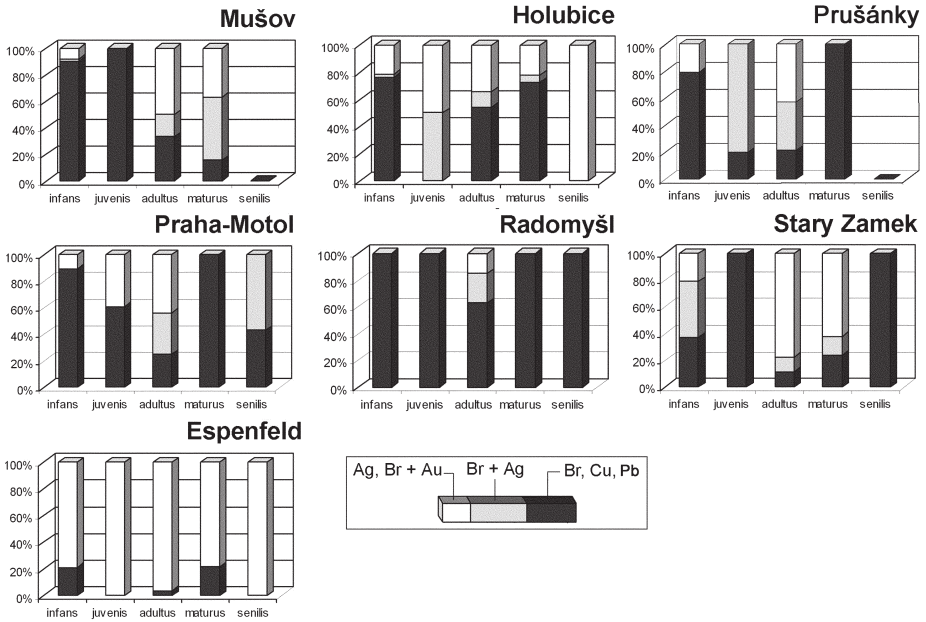

Obr. 7. Procentuální poměr kovu, z něhož byly záušnice vyrobeny v jednotlivých věkových skupinách. Děti byly v Čechách a na Moravě nejčastěji vybavovány záušnicemi z méně hodnotných kovů. Stříbrné, či stříbrem plátované záušnice identifikujeme teprve u dospívajících
Fig. 7. The percentage of metal from which the hair-rings were produced in individual age groups. In Bohemia and Moravia, the children were most often furnished with hair-rings from less valuable metals. Silver, or silver-plated, hair-rings were identified first among the adolescents

ží téměř na všech českých a moravských nekropolích dětem či dospívajícím dívkám (*obr. 6*). Tuto skutečnost opakovaně potvrzují i lokality zkoumané v menším rozsahu.[15] „Bohatství" dívčích výbav má však svůj háček – i když poměr není nijak kontrastní, stojí za ním v našem prostředí častěji bronzové (příp. měděné) záušnice, zatímco kusy z hodnotnějších kovů se nejintenzivněji uplatňují ve věkové skupině adultus (srov. *obr. 7*).[16]

Interpretace

Přestože nevíme, zda nalezené soubory záušnic byly doplňkem oděvu užívaného za života, nebo byly sestaveny až v souvislosti s pohřebním ob-

[15] Srov. Brandýsek (*Kytlicová 1968*); Lochenice (*Sláma 1990,* 129); Malé Březno (*Klápště 1994,* 139); Sulejovice (*Buchvaldek 1999*); Velké Hostěrádky (*Ludikovský – Snášil 1974,* 36–37); Zborovice (*Chybová 1986),* méně výrazně Mlékojedy (*Zápotocký 1965,* 356–372).

[16] Graf vychází z publikovaných informací vzniklých z větší části makroskopickým pozorováním. V rámci takto definovaných skupin mohou být ve skutečnosti značné rozdíly (srov. *Karmazín – Březina – Jelínková 1999*).

řadem,[17] můžeme na základě předchozí analýzy předpokládat, že ženy celoživotně nedoprovázela jedna sada záušnic, ale v průběhu života (s ohledem na dosažený věk, příp. rodinný stav v době úmrtí) se její složení měnilo. Koncentrace početnějších souborů záušnic v hrobech nedospělých není v českém prostředí žádnou novinkou. Na tuto tendenci, která se projevuje i v distribuci mladohradištních prstenů a skleněných náhrdelníků, upozornila již *B. Sasse* (*1982*, 133–138), která však mohla vycházet pouze ze starších, podstatně méně reprezentativních výzkumů. K podobným závěrům dospěl před nedávnem na pohřebištích severozápadních Slovanů i *A. Pollex* (*2003*). Podle jeho zjištění křivka výskytu šperku na jím analyzovaných pohřebištích rovněž kulminuje ve věkových skupinách infans II – adultus I (srov. *tamtéž*, Abb. 4, 6); u starších žen se záušnice téměř nevyskytují. Při pokusu o kulturně-antropologický výklad fenoménu se vydal stejnou cestou jako před léty *J. Vignatiová* (*1977–1978*, 151; v podobných intencích již *Ludikovský – Snášil 1974,* 35).

Autoři překonávají staletí a poukazují na zvyk, zaznamenaný od 19. století v některých středoevropských regionech, pohřbívat mladé a neprovdané jedince s atributy vázanými primárně na svatební obřad. V pozadí rituálu tzv. *posmrtné svatby* (něm. *Totenhochzeit*) zřejmě stála substituce nedosaženého přechodového rituálu sňatku (s lit. nejnov. *Pollex 2003*, 387; *Navrátilová 2004,* 242–244; *Fischer 1921,* 296–300). Esovitá záušnice pak měla být podle *Pollexe* (*2003*, 392–394) jednou z komponent svátečního (svatebního) kroje, která nicméně mohla mít pouze doplňkový význam. Pollexův retrogresivní výklad podrobil kritice *S. Brather* (*2006*), podle nějž interpretace archeologického zjištění prostřednictvím *posmrtné svatby* oslabuje četný výskyt záušnic v kategorii adultus (tzn. u té části žen, které by již mohly být provdány). Navrhuje obecnější rovinu výkladu oproštěnou o spojitost s konkrétním zvykem. Koncentraci šperků v hrobech mladších jedinců chápe jako pouhou manifestací potenciálu dívek a mladých žen být manželkou a matkou.

Je však třeba upozornit na jiné metodické obtíže Pollexovy interpetace: i když při vyvozování závěrů autor hovoří obecně o Slovanech, opomíná alespoň komparativně přihlédnout k jiným oblastem.[18] Výklad záušnic jako jedné z komponent *primárně* svatebního kroje nepodporuje žádná z výše analyzovaných lokalit na českém území – vyskytují se totiž ve všech věkových kategoriích. Prokazatelný vztah záušnic k nedospělým však nepanuje

---

[17] Výjimečným případem, kdy úprava účesu zemřelé zřejmě neprošla filtrem obřadní stylizace, je samostatná lebka dospělé ženy nalezená v rámci hromadného hrobu v Budči – Na Týnici (*Štefan – Krutina 2009*). Žena byla s velkou pravděpodobností jednou z obětí rozsáhlého násilného konfliktu, k němuž došlo v průběhu 10. století. V okamžiku smrti zdobilo její účes 8 bronzových esovitých záušnic malého průměru.

[18] Pro koncipování obecných závěrů se oblast SZ Slovanů nejeví jako příliš vhodná. Dvě z pěti pohřebišť, na nichž autor zakládá svou koncepci, obsahují záušnice pouze v nepatrném zlomku případů: Sankow – 122 prozkoumaných hrobů, záušnice pouze ve čtyřech event. šesti hrobech (srov. *Hermann – Donat 1979*, 281–297); Növethin – 147 prozkoumaných hrobů, 3 ženy se závěsnými kruhy (srov. *Peters 1966,* 223). Vyjádření poměru vybavených a nevybavených v rámci věkových kategorií provedl autor pouze u nekropole Penkun.

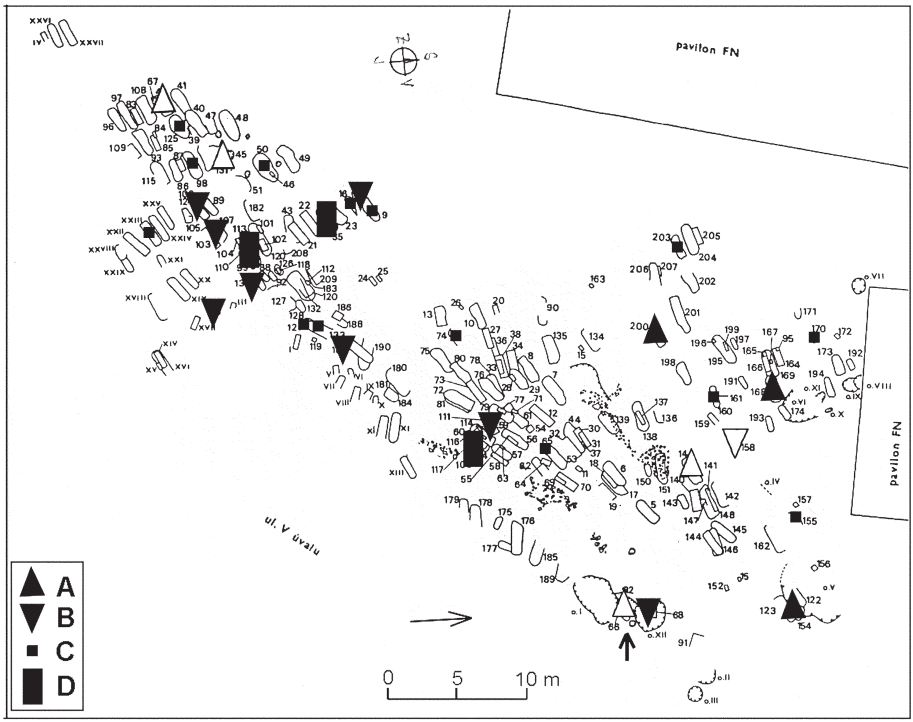

Obr. 8. Praha-Motol (konec 9.–11. století). Rozložení hrobů obsahujících více než 5 záušnic. **A** – hroby obsahující více než čtyři stříbrné nebo stříbrem plátované exempláře, příp. zlacené záušnice, šipkou označen hrob s 12 stříbrnými záušnicemi; **B** – hroby obsahující převážně bronzové exempláře; **C** – hroby s méně než 5 záušnicemi; **D** – hroby s kamennými náhrobními kameny, které mohou indikovat významné jedince (černá – dívčí hroby [infans a juvenis] bílá – hroby dospělých žen)

Fig. 8. Prague-Motol (between the end of the ninth century and the eleventh century). The distribution of the graves containing more than five hair-rings. **A** – graves containing more than four silver or silver-plated, or gilded, hair-rings; the arrow marks a grave with twelve silver hair-rings; **B** – graves containing predominantly bronze exemplars; **C** – graves with fewer than five hair-rings; **D** – graves with stone tombstones, which could indicate significant individuals (black – the graves of girls [infans and juvenis] white – the graves of adult women)

ani v Sasku (srov. *Warnke 1987,* 269), Durynsku a Slezsku (srov. *obr. 4*). Přítomnost záušnice v hrobovém celku se tedy vzpírá jednoznačné interpretaci – s ohledem na vysoké procento vybavených žen ve vyšším věku ji jako součásti postmortálního atributu neprovdané ženy (ve smyslu panenského vínku) jednoduše vysvětlit nelze. Podobně jako u jiných kategorií výbavy se navíc obtížně vyrovnáváme s fenoménem absence u podstatné části pohřbů.

Jinou otázkou je primát malých a dospívajících dívek v průměrném počtu esovitých záušnic na jeden hrob (srov. *obr. 5 a 6*), který je plně v souladu s distribucí ostatních předmětů ženské hrobové výbavy. Obávám se ovšem, že ani

zde nevede přímá cesta od statistických tendencí k jednoznačnému živému výkladu. Rituál *posmrtné svatby* však zřejmě i nadále zůstane ve hře.

Za podstatnější lze podle mého názoru považovat zjištění, jak výrazně výslednou podobu ženské hrobové výbavy determinovala příslušnost zemřelé k věkové skupině. To zcela relativizuje smysluplnost jednoduchých součtů bez ohledu na věkové charakteristiky a z nich stavěné pyramidy majetnosti, které vytváří přinejmenším zavádějící, spíše však zcela mimoběžný sociální profil komunity. Koncentraci „bohatství" u pohřbů nedospělých žen lze, jak bylo výše zmíněno, evidovat již na velkomoravských pohřebištích (pro venkovské prostředí *Ungerman 2005*).[19] Zde se však úvahy o sociální identitě zemřelých mohou opírat o podstatně širší škálu ukazatelů, než je tomu na nekropolích 10. a 12. století.

Nelze jistě opomenout případy depozice většího množství záušnic z drahého kovu (stříbrné, stříbrem plátované, zlacené), jejichž vložení do hrobu ve venkovském prostředí představovalo určitou ztrátu a mohly by tedy teoreticky odrážet sociální diferenciaci uvnitř komunity. Za předpokladu respektování příbuzenských vazeb bychom v tom případě očekávali jejich koncentraci v jistých partiích nekropole. Na pohřebišti v Praze-Motole, kde lze rekonstruovat několik postupně srůstajících jader reflektujících zřejmě příbuzenské jednotky, však sledujeme volný rozptyl těchto „bohatých" hrobů (srov. *obr. 8*).

Pohledem z větší dálky bývá někdy hodnoceno postavení pohřbívající komunity jako celku. Některými autory zdůrazňovaná hodnota drahého kovu v mladohradištních hrobových výbavách je zřejmě důvodně relativizována nesrovnatelně objemnějšími poklady zlomkového stříbra které lehce „převáží" souhrn výbavy celých rozsáhlých pohřebišť (*Steuer 1982,* 427–428; *Klápště 1994,* 139). Pro srovnání zmiňme navíc depozit 126 stříbrných denárů nalezených na venkovském pohřebišti ve Vrbně u Mělníka, který pravděpodobně původně chrastil jako „osobní hotovost" v koženém váčku zavěšeném u pasu (*Hásková – Nechvátal 1993*; *Klápště 1999a*, 789). Za nejpodstatnější však můžeme považovat fakt, že i nekropole, které můžeme spojit s vyšším sociálním prostředím, se od venkovských v zastoupení záušnic nijak výrazně neodlišují ani po kvantitativní, ani po kvalitativní stránce.[20]

Všechna uvedené pozorování poměrně jednoznačně hovoří o tom, že sociálně-reprezentační funkce hrobové výbavy od 2. poloviny 10. století zcela ustupuje do pozadí. Při pátrání po kořenech sociální diferenciace v přemyslovském státě 11. a 12. století tedy již musíme obrátit pozornost na jiný okruh archeologických pramenů.

---

[19] Na českých středohradištních pohřebištích příslušejících k centrálním lokalitám není tato tendence podle zjištění *B. Sasse* (*1982*, 136) tak zjevná. Pro verifikaci však bude nezbytné zhodnocení nových výzkumů.

[20] Výjimkou mohou být některé hrobové celky na centrálních lokalitách, které bezprostředně navazují na tzv. velkomoravský horizont (srov. např. výrazné zastoupení záušnic z drahých kovů v Lumbeho zahradě na Pražském hradě; *Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*, 401). V mladším období se rozdíly již neprojevují (srov. např. Budeč – hřbitov u kostela P. Marie; *Šolle 1991*, 247; Bílina – viz výše).

Exkurz: jednotlivá mince jako datovací prostředek

Vročení ražby do období vlády konkrétního panovníka (příp. do užšího intervalu) poskytuje archeologickým situacím, v nichž byla nalezena, bezpečný datum *post quem*. Podstatným předmětem diskuse je nicméně délka intervalu, uplynuvšího mezi ražbou a uložením jednotlivé mince do hrobu v rámci pohřebního přechodového rituálu, obecně tedy tázání po hodnotě jednotlivé mince v primárním uložení jako datovacího prostředku. Při citelném nedostatku pevnějších chronologických opor může mít tato otázka závažné historické konsekvence. Ve prospěch názoru, že do hrobů byly vkládány především aktuální emise, se nedávno vyslovila *A. Bartošková* (*1999*).[21] Autorka argumentuje výskytem několika ražeb v jednom hrobovém celku, které ve většině případů náleží jednomu panovníkovi, nebo jsou si chronologicky blízké (*Kolníková 1967,* 222). Toto pozorování podporují i nové příklady z Moravy (*Marethová 2008*) a Čech (Žatec – kostel na předhradí, H10; *Klápště 1999a,* tab. 1). Domnívám se nicméně, že počet známých příkladů je dosud poměrně nízký na to, aby umožňoval zobecnění.

Předpoklad, že v raně středověkém mincovním oběhu cirkulovaly pouze aktuální ražby, by v důsledku znamenalo úplné uskutečňování *renovatio monetae,* tzn. stahování všech starých ražeb a jejich nahrazování novými typy. Nezávislý pohled na tento problém tradičně nabízejí rozbory složení mincovních depozitů. Jako podklad pro sestavení *tab. 7* posloužil soupis nálezů mincí (*Nohejlová-Prátová red. 1956*), z něhož byly vybrány posuzovatelné položky. Pro naše účely se jeví jako nejvhodnější dělící kritérium příslušnost ražeb k počtu panovníků (podle počtu typů srov. *Pošvář 1956*).

Ve skupině pokladů z Čech obsahujících více než 500 mincí sledujeme poměrně značný chronologický rozptyl a výjimečně i zastoupení cizích ražeb. V menších depozitech s méně než 500 položkami, které snad lze považovat za produkt krátkodobé tezaurace, lze naopak pozorovat převahu ražeb jednoho panovníka. Poklady sestávající z ražeb tří a více po sobě následujících panovníků evidujeme v této kategorii již relativně výjimečně.

Původce a způsob shromažďování mincovních depozitů se mohl případ od případu lišit, mimořádný význam proto připadá sporadickým objevům situací, které nabízejí i konkrétní souvislosti. Zmiňme znovu soubor 126 denárů nalezený na pohřebišti ve Vrbně u Mělníka, který lze nejspíše považovat za osobní hotovost (*Hásková – Nechvátal 1993,* 85; *Klápště 1999a,* 789). Byl uložen před rokem 1158, obsahoval však mince tří panovníků. Jeho těžiště přitom překvapivě vytváří ražby Vladislava I. (1109–1118, 1120–1125).

---

[21] A. Bartošková podrobila revizi situaci na hradišti Budeč (okr. Kladno) zkoumanou Z. Váňou. Po zániku osídlení akropole sloužila její jižní část jako pohřebiště. Do destrukce staveb z doby fungování hradiště obsahující mj. keramiku s tzv. archaickými zduřelými okraji byl zahlouben hrob (č. 34), který obsahoval minci Bořivoje II, řazenou do let 1100–1107 nebo 1109–1110 ve funkci „obolu mrtvých". Předpoklad nedlouhého odstupu mezi ražnou a depozicí denáru vede autorku k posunu počátků zmíněného typu keramiky do 2. poloviny 11. století, což má zásadní konsekvence i pro koncept vývoje pražské aglomerace (*Bartošková 1999*, 736).

Tab. 7. Kategorizace mincovních pokladů z 11. a 12. století z Čech podle časového rozptylu ražeb podle soupisu mincí *(Nohejlová-Prátová, red. 1956).* A – poklady nad 500 mincí, B – poklady pod 500 mincí; I – poklady obsahující ražby jednoho panovníka nebo dvou po sobě následujících krátce vládnoucích panovníků; II – poklady obsahující ražby dvou po sobě následujících panovníků, případně ražby moravských údělníků vytvářející dohromady větší časový rozptyl; III – poklady s ražbami tří a více panovníků; tučně – poklady uložené v 11. století, podtržené – poklady obsahující cizí mince

Tab. 7. The categorisation of the coin caches from the eleventh and twelfth centuries from Bohemia according to the time distribution of the minting based on the coin catalogue (*Nohejlová-Prátová, ed. 1956*). A – caches of more than 500 coins; B – caches of fewer than 500 coins; I – caches containing mintings of one sovereign or of two successive sovereigns who ruled for a short time; II – caches containing the mintings of two successive monarchs or mintings by Moravian appanage princes forming a larger time span together; III – caches with the imprints of three or more rulers; bold – caches deposited in the eleventh century, underlined – caches containing foreign coins

A			
chronologický rozptyl	**I**	**II**	**III**
čísla pokladů v *Nálezech mincí II*	**1503; 1505; 1522; 1523;** 1555	**1473; <u>1478</u>;** 1532; 1548; 1549; 1553; 1556; 1579	**1448;** 1541;1545; 1552; <u>1561</u>; 1595
celkem	5	8	6

B			
chronologický rozptyl	**I**	**II**	**III**
čísla pokladů v *Nálezech mincí II*	**1447; 1452; 1468; 1492; 1495; 1500;** 1542; 1547; 1562; 1566; 1584; 1589; 1611; 1613; 1619; 1638	**1452; 1455; 1464; 1494;** 1554; 1580; 1581; 1609	**1454;** 1597
celkem	16	8	2
součet	**21**	**16**	**8**

Již poměrně dávno numizmatické bádání poukázalo na skutečnost, že ke stažení všech starých emisí z oběhu v raném středověku nikdy nedošlo (např. *Pošvář 1956,* 152; *Radoměrský 1952,* 82, 111; pro Polsko: *Suchodolski 1973,* 106). Z *tab. 7* lze ale usuzovat, že v oběhu byly v Čechách málokdy mince starší něž několik desetiletí. Důslednost *renovatio menetae* zřejmě ovlivňovaly geografické aspekty i individuální schopnosti organizátorů.

Zcela odděleně je zřejmě třeba posuzovat situaci na Moravě 11. století, kde až do 70. let převládají uherské ražby vytlačované teprve mincováním Konráda I. a Oty I. Sličného (např. *Šmerda 1989*). Systémová obnova uherských emisí na cizím území je přinejmenším málo pravděpodobná, což citelně oslabuje jejich hodnotu jako datovacího prostředku.

Literatura

Bach, H. – Dušek, S. 1971: Slawen in Thüringen. Weimar.

Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky), Archeologické rozhledy 51, 726–739.

Bartošková, A. 2003: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla, Památky archeologické 94, 183–218.
Blajerová, M. 1999: Kostrová pohřebiště z Radomyšle (o. Strakonice) z období od středověku po novověk, in: Nechvátal, B.: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.
Borkovský, I. 1951: Pohřebiště u Královské jízdárny na Pražském hradě, Archeologické rozhledy 3, 104–104, 117–120, 275–284.
Borkovský, I. 1956: Esovité záušnice, jejich původ a význam, in: Referáty Liblice, 148–158.
Brather, S. 2004: Schläfenringe, in: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 27. Berlin – New York, 132–139.
Brather, S. 2006: „Totenhochzeit"? Zur Interpretation altersabhängiger Grabausstattungen bei den westlichen Slawen, in: Dworaczyk, M. et al. (eds.), Świat Słowian wczesnego średniowiecza, 505–513, Szczecin – Wrocław.
Brather, S. 2008: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Presäntation sozialer Rollen im frühen Mittelater, in: Brather, S. (ed.), Zwischen Spätantike und Frühmittelater – RGA-E Band 57, 237–273.
Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
Buchvaldek, M. 1999: Slovanské pohřebiště v Sulejovicích, okr. Litoměřice, Studia Mediaevalia Pragensia 4, 81–116.
Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6.- počátek 13. století), in: Holodňák, P. – Ebenová, I. (eds.), Žatec. Praha, 54–114.
Dohnal, V. – Ondruš, V. 1964: Pohřebiště z mladší doby hradištní v Mistříně u Kyjova, Archeologické rozhledy 16, 191–208.
Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
Dostál, B. 1968: Spätburgwallzeitliche und neuzeitliche Grabstätte in Znojmo-Hradiště, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university E 13, 177–67.
Draganová, J. 1982: Raně středověké osídlení v areálu konviktu na Starém městě pražském (předběžné výsledky výzkumu), Archaeologia historica 7, 419–422.
Fischer, A. 1921: Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. Lwów.
Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.
Frolík, J. – Tomková, K. – Žegklitz, J. 1988: Výzkum slovanského pohřebiště v jižním křídle Jízdárny Pražského hradu, Památky archeologické 79, 425–455.
Frolíková-Kaliszová, D. 1999: Mladohradištní pohřebiště v Drahanovicích (okr. Olomouc), Archeologické rozhledy 51, 317–334.
Gabriel, F. 1987: Slovanské pohřebiště v Litoměřicích – Plešivecké ulici, Litoměřicko 23, 75–92.
Geisler, M. 1986: Holubice. Pohřebiště z mladohradištního období. Brno.
Giesler, J. 1980: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 85–98.
Giesler, J. 1981: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, Praehistorisches Zeitschrift 56, 3–167.
Haberstroh, C. 2004: Das frühmittelaterliche Gräberfeld von Wierbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth. München.
Hanáková, H. 1971: Die slawische Begräbnisstätte aus Bílina, Antropologie 9, 111–128.
Hannig, R. 2003: S-Schleifenringe in frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordbayerns, in: Ericsson, J. – Losert, H. (eds.), Aspekte der Archäologie des Mittelalters und Neuzeit. Festschrift für Walter Sage. 174–185, Bonn.
Hásková, J. – Nechvátal, B. 1992: Mladohradištní pohřebiště ve Vrbně u Mělníka a hrob s depotem denárů, Archeologické rozhledy 45, 72–92.

Heidenreich, A. 1998: Ein slawischer Friedhof mit Kirche auf der Barbaraberg. Bamberg.
Hermann, J. – Donat, P. Hrsg. 1979: Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte, 2/3. Berlin, 281–297.
Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách". Praha.
Hrubý, V. 1960: Raněstředověké poklady šperků na Moravě, Časopis Moravského musea 45, 83–106.
Chybová, H. 1986: Záchranný výzkum mladohradištního pohřebiště ve Zborovicích, in: Studie 86. Muzeum Kroměřížska, 3–24.
Jelínková, D. 1999: Slovanské pohřebiště z 9.–12. století v Mušově. Katalog. Brno.
Kalousek, F. 1971: Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
Karmazín, L. – Březina, J. – Jelínková D. 1999: Metalografie a lokální elektronová mikroanalýza stříbrných záušnic z mladohradištního pohřebiště v Mušově-Areálu, in: Jelínková, D. (ed.), Slovanské pohřebiště 9.–12. století v Mušově. Katalog, 183–206, Brno.
Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Brno.
Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
Klápště, J. 1999a: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 774–808.
Klápště, J. 1999b: Románská čelenka z Českých Budějovic a hledání jejího výkladu, Studia Mediaevalia Pragensia 4, 133–137.
Kóčka-Krenz, H. 1993: Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu. Poznań.
Kolníková, E. 1967: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hrobech na Slovensku, Slovenská archeológia 15, 189–245.
Kovářík, J. 1991: Slovanské kostrové pohřebiště v Praze 5-Motole. Praha.
Krumphanzlová, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách, Památky archeologické 65, 34–110.
Kytlicová, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku, Památky archeologické 59, 193–246.
Lohrke, B. 2004: Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alamannia. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrhunderts 9. Rahden.
Ludikovský, K. – Snášil, R. 1974: Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (okr. Břeclav). Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně II/4. Brno.
Marethová, B. 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů), Studia Mediaevalia Pragensia 8, 7–44.
Měřínský, Z. 1997: K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě, in: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, 87–94, Brno.
Militký, J. – Polanský, L. – Štefan, I. – Varadzin, L. 2006: Nálezy mincí na raně až vrcholně středověkém pohřebišti u kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně (okr. Mělník), Numismatický sborník 21, 209–214.
Militký, J. – Veselá, A. 2000: Raně středověké pohřebiště v Tuchoměřicích – Kněžívce (okr. Praha-západ) s nálezem denáru Břetislava I, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 291–300.
Navrátilová, A. 2004: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha.
Nechvátal, B. 1999: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.
Nohejlová-Prátová, E. red. 1956: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Praha.

Parker-Pearson, M. 1999: The Archeology of Death and Burial. Sutton.
Peters, H. G. 1966: Das wendische Reihengräberfeld von Növethien, Kr. Uelzen, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 3, 225–264.
Píč, J. L. 1909: Čechy za doby knížecí, sv. 1. Praha.
Polanský, L. – Tomková, K. 2006: Hromadný nález denárů a šperků z Čístěvsi. Revize popisu a dochované části pokladu, Numismatický sborník 21, 83–124.
Pollex, A. 2003: Die Totenhochzeit: Ein Beispiel zur Dekodierung slawischer Toteninventare mit Hilfe von Quellen zum neuzeitlichen Volksglauben, in: Veit, U. et al. (eds.), Spuren und Botschaften. Interpretationen materieller Kultur. Tübinger Archäologische Taschenbücher 4, 385–398, Münster.
Pošvář, J. 1956: Nálezy mincí a renovatio monetae, Numismatický sborník 3, 143–155.
Poulík, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
Radoměrský, P. 1952: Peníze Kosmova věku (1050–1125), Numismatický časopis 21, 7–138.
Radoměrský, P. 1956: Slovanské kostrové hroby datované mincí z Brodu (okr. Příbram), Numismatické listy 11, 48–51.
Radoměrský, P. 1960: Stříbrný poklad z 12. století z Prahy – Štěpánské ulice. Numismatický sborník 6, 61–87.
Rejholcová, M. 1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Analýza. Nitra.
Rempel, H. 1966: Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen. Berlin.
Sasse, B. 1982: Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. Berlin.
Sejbal, J. 1986: Nálezy denárů z pohřebiště na sadské výšině velkomoravského Starého Města, in: Sejbal, J. (ed.), Denárová měna na Moravě, 98–183, Brno.
Schwarz, K. 1975: Der frühmittelaterlicher Landesbau in Nordost-Bayern archäologisch gesehen, in: Ausgrabunden in Deutschland, Teil 2. Mainz.
Schwarz, K. 1984: Der frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Mainz.
Sláma, J. 1957: K chronologické průkaznosti náušnice s několikanásobnou esovitou smyčkou, Archeologické rozhledy 9, 250–268.
Sláma, J. 1968: Denár Vratislava II. z pohřebiště v Sulejovicích (okr. Litoměřice), Numismatický sborník 10, 214.
Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praha.
Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu – Praehistorica 14.
Sláma, J. 1990: Slovanské pohřebiště, in: Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praehistorica 16, Praha, 103–134.
Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.
Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M. 1974: Výzkum slovanského pohřebiště za Jízdárnou Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva. Archeologické rozhledy 26, 386–405.
Sommer, P. 2001: Začátky křesťanství v Čechách. Praha.
Staňa, Č. 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradicích. Katalog. Brno.
Stauch, E. 2008: Alter ist silber, Jungend ist Gold! Zur altersdifferezerten Analyse frühgeschichtlicher Bestattungenm, in: Brather, S. (ed.), Zwischen Spätantike und Frühmittelater – RGA-E Band 57, 275–295.
Steuer, H. 1982: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen.
Suchodolski, S. 1973: Mennictvo polskie w XI i XII wieku. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Szőke, B. M. 1992: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht), in: Daim, F. (ed.), Awarenforschungen 2. Wien, 841–908.
Šikulová, V. 1959: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy 1, 88–145.
Šmerda, J. 1989: Nálezy uherských mincí na Moravě z 11. a 12. století, Slovenská numizmatika 10, 223–231.
Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
Šolle, M. 1982: Slovanská pohřebiště pod Budčí, Památky archeologické 73, 174–216.
Šolle, M. 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, Památky archeologické 81, 140–207.
Šolle, M. 1991: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno), podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980, Památky archeologické 82, 231–265.
Štefan, I. – Krutina, I. 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště v poloze Na Týnici na Budči. Ke vztahu archeologie a „událostní historie", Památky archeologické 100, 119–212.
Štefan, I. – Varadzin, L. 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: Colloquia mediaevalia Pragensia 8, 33–54.
Tomková, K. 2005: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí, in: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích Díl I.1. Castrum Pragense 7, Praha. 217–304.
Turek, R. 1948: České hradištní nálezy datované mincemi, Slavia Antiqua I, 485–535.
Turek, R. 1976: Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku, in: Sborník Národního muzea, řada A – Historie 30, 249–316.
Turek, R. 1978: Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku, in: Sborník Národního muzea, řada A – Historie 32, 1–150.
Ungerman, Š. 2005: Reich ausgestattete Gräber auf dem großmährischen Gräberfeld in Dolní Věstonice, in: P. Kouřil (ed.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 25, 209–225.
Ungerman, Š. 2007: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Disertační práce FFMU. Brno. http://is.muni.cz/th/18484/ff_d/text.pdf
Ungerman, Š. 2010: Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě, in: Š. Ungermann, (ed.), Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám. 220–239, Praha.
Váňa, Z. 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské zprávy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–1964 a 1966, Památky archeologické 57, 393–478.
Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
Vignatiová, J. 1977–1978: Břeclav-Pohansko – jihozápadní předhradí (výzkum 1960–1962). Kostrové hroby, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university E 22–23, 135–154.
Wachowski, K. 1975: Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
Wachowski, K. – Domański, G. 1992: Wczesnopolskie cmentarzysko w Starym Zamku. Wrocław.

Warnke, D. 1987: Das spätslawische Gräberfeld zwischen Liebon und Zscharnitz, Gem. Prischwitz, Kr. Bautzen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 31, 255–282.
Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 56, 205–391.

An Article on the Chronology and Informative Potential of S-Shaped Rings

It is necessary to state that we do not know exactly what the *main* purpose of a hair-ring was. The absence of similar jewellery in our own culture was also apparently the initial impulse for seeking a symbolic meaning. The interpretation of a hair-ring as a 'Christian attribute' proceeds from the presence of the S motif on some liturgical objects (specifically with the Eucharist of the *corona* type; *Borkovský 1956*; *Sommer 2001*, 50–51). A reservation to that connection may be: 1) the presence of S-shaped rings in some areas before the arrival of the more continuous Christianisation (*Pollex 2003*, 293, Note 23), 2) initial co-existence of S-shaped rings with hair-rings finished by a simple eyelet, multiply wound chased loop (esp. in Thuringia), or without a finishing. This jewellery was apparently functionally identical to S-shaped hair-rings, but an association with the mentioned liturgical object cannot be assumed with them.

The Question of the Origin and the Development of s-Shaped-Rings in the Tenth to Twelfth Centuries in Bohemia and Moravia

The issue of the origin and dating of the first appearance of hair-rings in individual regions of Central Europe has been dealt with by a whole range of authors, but general agreement has not been achieved. The main reason is the absence of more solid absolute dating supports, which makes the mutual synchronisation of the local developmental schemata more problematic and with it also the answer to the simple question of where this jewellery appears first and where later. In Bohemia, the earliest S-shaped rings of a small size (with a diameter of ca 10–15 mm) and hair-rings completed with an O appear during the waning of the Great Moravian horizon, hence some time in the first half of the tenth century (*Tabs 1* and *2*). They appear only exceptionally in the burial grounds of the Great Moravian Period in Moravia (between the ninth century and the first half of the tenth century). According to a new analysis by Š. Ungerman (*2010*), the classic S-shaped rings apparently do not occur here until the beginning of the eleventh century. In the Central European area, we record the earliest head decoration completed by an S-coil at a Late Merovingian burial grounds in southern Germany and central Rhineland (*Schwarz 1975*, 352–361; *1984*, 82; *Hannig 2003,* 178), but they significantly differ from the earliest Bohemian exemplars not only in size (with a diameter of more than 4 cm) but also in further morphological features. From the eighth century, hair-rings are (mostly larger exemplars) to a greater extent recorded only in the newly colonised northeast of Bavaria (the Slavonic–German contact zone), where they apparently survived until the second half of the tenth century (*Schwarz 1975*; *Hannig 2003*; *C. Haberstroh 2004*). We register the most striking concentration of smaller shapes, which however show some different features from the earlier Bohemian exemplars, in our western neighbourhood on the territory of

Thuringia and Saxony. The beginning of their appearance is, however, problematic (cf. *Bach – Dušek 1971*, 27, and *Rempel 1966*, 77). In the East Alpine area and Austrian Danube Basin, the large circles completed with an S-coil appear already in the earlier stage of the so-called Köttlach Culture, which is synchronised with the so-called later Great Moravian horizon (*Giesler 1980,* 89–94); nonetheless, S-shaped rings of a small diameter hardly appear in that area. In the Belo Brdo culture on the territory of Hungary and Slovakia, the hair-rings appear some time in the course of the second half of the tenth century (*Giesler 1981*, 151). Nevertheless, their origin is accompanied by uncertainties similar to those in our milieu. The very beginning of the appearance of S-shaped rings in Poland is today hypothetically placed into the second half of the tenth century (most recently, see *Kóčka-Krenz 1993*, 48). The S-shaped hair-ring is thus beginning to be used in the West Slavonic regions and Carpathian Basin in the timeframe of the last two thirds of the tenth century, but the diffusion mechanisms are escaping us for the time being. The jewellery is the leitmotif of an extensive zone of late row burial grounds in fact unified in their substantial features. It seems that the earliest Central European exemplars built on a common model, which we however do not know and cannot localise at the moment.

Just like all of the other previous authors, I consider the basic chronological marker to be the size of the hair-rings, which increased in Bohemia and Moravia over time. The relatively most certain support is the co-appearance of hair-rings and coins in the function of an 'obol of the dead' in a grave whole (*Tabs 3* and *4*); a less frequent support is represented by the coin caches containing hair-rings (*Tab. 5*). The information arising from the tables is summarised by *Fig. 1*: until the first third of the eleventh century, hair-rings usually did not exceed 20 mm in diameter. In the course of the eleventh century, an evident tendency of growth in the maximal values can be observed, but besides the larger pieces also smaller exemplars seem to have commonly appeared, yet seldom already of a smaller diameter than 15 mm. In both Bohemia and Moravia, hair-rings with a diameter of more than 25 mm are clearly tied to the minting of no earlier than the second half of the eleventh century. Before the end of the eleventh century, S-shaped rings did not pass the boundary of 30 mm. However, we do not know when in the framework of the twelfth century this border was passed. In the twelfth century, or at the beginning of the thirteenth century, pieces of even 10 cm in diameter appeared. The traditional dating of the waning of the S-shaped rings into the first half of the thirteenth century cannot for the moment be specified. However, already in the twelfth century, hair-rings accompanied the dead substantially more rarely than had been the case in the previous period.

The Testimony of the Distribution of the S-shaped rings on the Reconstruction of the Social Structure

The idea that the purpose of grave furnishings in traditional societies was only to encode the property right position of the deceased has long been acquiring cracks. The latest work emphasises the presence of a number of other factors which codetermined the resultant form of the funerary ceremony and which hinder the simple 'decoding' of the social status. The clear connection between the age of death and the amount of jewellery in female graves from Great Moravian burial grounds was suggested already years ago by *J. Vignatiová* (*Fig. 3*). A recent study immediately related to our theme is

that by *A. Pollex (2003*), who identified the relation of the hair-rings to the funerals of girls and young women (for a critical analysis, see *Brather 2006*). What is the situation in the Czech lands? The statistical evaluation built on synoptic publications on seven extensive necropolises. The plausibility of the conclusions is supported also by smaller research projects. Several burial grounds from Polish Silesia (Stary Zamek, Silesia: Opole-Groszowice, Tomice, Krzanowice) were assessed for a comparison. *What percentage of women was equipped with hair-rings and how did that ratio change over time?* On the one hand, a relatively striking difference can be observed between individual – roughly contemporary – localities; on the other hand, the appearance of hair-rings clearly decreases with the arrival of church burial grounds. *Was the presence of hair-rings in the grave furnishings in the overall view connected with the age of the deceased in any way?* It does not seem so (cf. *Fig. 4*), but hair-rings were already a part of the costume of infant girls who had died in the age of approximately one year. The refinement of the registration (infans I, II), however, did not lead to the discovery of any regularity. Moreover, neither of the two subgroups of adultus and maturus exhibits any predominance in the Czech necropolises in the overall view. Even women over age sixty had hair-rings. It thus clearly arises from the analysis of the ratio of the furnished and unfurnished women that the demand for burial with hair-rings is not universally conditioned by the age of the deceased. The curves for individual localities on our territory exhibit significantly varying courses. *Is there any correlation between the number of S-shaped rings and type of metal from which they were made on the one hand and the age of the deceased on the other?* Small and adolescent girls had a generally greater chance of obtaining a higher number of exemplars than adult women (cf. *Fig. 5*). This tendency is clearly manifested also in Espenfeld, Thuringia. The grave with the most numerous collection of jewellery at almost all Bohemian and Moravian necropolises belonged to a child or an adolescent girl (*Fig. 6*). Yet the 'wealth' of female furnishings has a catch to it – even though the ratio is not in any way contrastive, it more frequently in our milieu arises from bronze (or copper) hair-rings, whereas the pieces of more valuable metals are the most intensively used in the age group of adultus (cf. *Fig. 7*).

On the basis of the previous analysis, we can assume that a woman did not wear one pair of hair-rings her entire life but that its composition changed in the course of her life (based on the age reached, or family status). The concentration of more numerous collections of hair-rings in the graves of the juvenile is not a novelty in the Czech milieu. This tendency, which is reflected also in the distribution of Late Hillfort Period rings and glass necklaces, was already indicated by *B. Sasse* (*1982*, 133–138). Similar conclusions were drawn recently concerning the burial grounds of the Slavonic people also by *A. Pollex* (*2003*). According to his findings, the curve of the occurrence of jewellery in the burial grounds he analysed also culminates in the age groups of infans II – adultus I (cf. *ibid*, Abb. 4, 6); with older women, hair-rings hardly appear. In an endeavour for a cultural-anthropological interpretation of the phenomenon by means of the so-called wedding of the dead (*Totenhochzeit*), A. Pollex set out on the same path as *J. Vignatiová* already years before (*1977–1978*, 151; with similar intentions, see already *Ludikovský – Snášil 1973*, 35). It was a custom, which was first recorded from the nineteenth century in some Central European regions, to bury young and unmarried individuals with the attributes connected primarily with the wedding ceremony. The interpretation of hair-rings as one of the components of *primarily* wedding costumes, however, is not supported by any of the above-analysed localities on Czech territory, because they appear in all age groups. Yet a conclusive relation

of the hair-rings to the juvenile cannot be proven in Saxony (cf. *Warnke 1987*, 269), Thuringia or Poland either (cf. *Fig. 4*). Another question is the primacy of small and adolescent girls in the average number of S-shaped rings per grave (cf. *Figs 5* and *6*), which is entirely in agreement with the distribution of the other objects of female grave furnishings. However, I am afraid that not even here does a direct path lead from statistical tendencies to an unambiguous live interpretation. Nevertheless, the ritual of the *wedding of the dead* apparently continues to remain in play. In my opinion, the finding of how significantly the resultant form of the female grave furnishing was determined by the membership of the deceased to an age group can be considered as more substantial. It makes the simple sums without considering the age characteristics and the social pyramid of wealth based on it entirely futile. The concentration of 'wealth' with the graves of minor women can, as has been stated above, be recorded already in Great Moravian burial grounds (for the rural milieu, see *Ungerman 2005*). However, here the considerations of the social identity of the deceased can rely on a substantially wider scale of indicators than is the case in the necropolises of the tenth to twelfth centuries. Graves with a higher number of hair-rings do not concentrate within the burial grounds only to certain parts but are scattered over the entire area. It thus seems that they were not tied to a single family (cf. *Fig. 7*). Yet we can consider as the most important the fact that the necropolises, which we can connect with a higher social milieu, do not differ much from the rural areas in the representation of hair-rings quantitatively or qualitatively. All of the mentioned observations relatively clearly indicate that the socially representative function of grave furnishings entirely disappears into the background beginning with the second half of the tenth century. When looking for the roots of social differentiation in the Přemyslid state of the eleventh and twelfth centuries, we must thus already turn our attention to another group of archaeological sources.

PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FFUK
Celetná 20
116 38 Praha 1
stefanivos@seznam.cz

FILIP LAVAL

NA OKRAJ STUDIA TVRZÍ[1]
On the Margin of the Study of Fortified Manors

terminologie – tvrze – motte – soukromé fortifikace
terminology – fortified manors – motte – private fortifications

Článek se pokouší nastínit některé problémy studia tvrzí a vnímání nástupu šlechtických (soukromých) fortifikací. K tomu užívá srovnání české a cizojazyčné terminologie a poukazuje na staročeský jazykový materiál. Pro ilustraci rozmanitosti forem a funkcí vybírá tři ukázky výzkumů menších opevněných sídel z francouzského prostředí. Na závěr upozorňuje na historickou diskusi o charakteru raně středověkého státu a její možné dopady do problematiky počátků soukromých opevněných sídel z pohledu archeologie.

The article attempts to outline some of the problems of the study of fortified manors and of the perception of the beginning of aristocratic (private) fortifications. For that, it utilises a comparison of Czech and foreign-language terminology and refers to the Old Czech language material. For an illustration of the diversity of the forms and functions, three examples of the research projects on smaller fortified residences from the French milieu have been selected. In conclusion, attention is drawn to the historical discussion on the character of the early mediaeval state and its possible impact on the issue of the beginnings of private fortified residences in terms of archaeology.

Úvodem

Od studia počátků tvrzí si slibujeme nejen poznání jejich vlastního významu, ale snad i poodhalení fragmentů staršího historického obrazu, do jehož krajiny, jak ukazuje dosavadní poznání, tento druh sídla ještě nepatřil. Celé téma je často právem podáváno v širokých kontinentálních souvislostech. Objevení se tvrzí na tom kterém území by spolu s dalšími kategoriemi (hrad, město, „kolonizační“ vesnice atd.) mělo být indikátorem určitého stavu vývoje společnosti, do kterého v různých časových odstupech dospěly všechny oblasti, které nazýváme středověkou Evropou. Podívejme se nyní na několik okrajových problémů, které zájem o dané téma provázejí. Krátce přehlédneme způsoby, jakými se s označením menších opevněných sídel vypořádaly dobové prameny v západní Evropě, poté navštívíme několik archeologicky zkoumaných lokalit, jež taková označení snesou a nakonec nahlédneme do staročeských jazykových dokladů dotčeného výrazu tvrz.

[1] Text vznikl jako součást řešení výzkumného záměru podpořeného z prostředků specifického výzkumu FF UK pod č. 252 325 – Sídla nižší šlechty ve středověkých Čechách.

Pojmy označující menší opevněná sídla a jejich vývoj

Začněme ale tím zdánlivě nejjednodušším, a to pokusem o vyhledání ekvivalentu našeho termínu tvrz v jazycích těch zemí, odkud se historický fenomén soukromého opevňování šířil směrem do nitra Evropy. Obecné česko-anglické slovníky obvykle poskytnou ke slovu tvrz ekvivalenty jako *„stronghold“*, *„fortress“*, případně nejadekvátněji *„fortified manor“*. Z archeologických textů známe ještě *motte-and-bailey* a *moated site*. Jiné výrazy akcentují jiné součásti charakteristiky zkoumaných objektů. Za tvrze bychom označili pravděpodobně i některé menší *timber castles*. V němčině se zřejmě nedočkáme o moc jasnější odpovědi. Slovník poskytne jeden termín, který sice bez váhání přijmeme: *Festung*. Lexikon des Mittelalters (*Bd. 4*)[2] ovšem naši jistotu poněkud zpochybní. Skutečně myslíme při vyslovení českého a německého termínu na jednu kategorii sídla? A současně vzpomeneme na další německá slova jako je *Herrensitz*, popř. opět *Motte*. Ve francouzštině je situace podobně nejednoznačná, ale snad ještě dříve než v ostatních jazycích připadneme na slovo *motte* s jeho různými přívlastky: *motte castrale*, či již poněkud z módy vyšlé *motte féodale*, atd. V latinské verzi *motta* je zachyceno poprvé v r. 836 v severní Itálii (*de Bouard 1967*). Další výskyt spadá do r. 876 a vztahuje se opět k Lombardii. A co vlastně *motta* byla? M. de Bouard zaznamenal dva hlavní významy. Nepřekvapí, že tak byl označován uměle navršený pahorek, sloužící jako základna pro stavbu (obvykle věžovitého) objektu, přičemž se zkušeností z českého prostoru uvažujeme spíše o drobných celcích. Vedle toho výraz *motte* také označoval, zejména v nejstarších dobách doloženého výskytu, umělé zemní těleso, které zadržovalo vodu pro mlýnské náhony, tedy hráz, popř. snad přímo hráz vymezující mlýnský náhon. V tomto významu je *motta* užívána ještě ve 12. století. *Motta* se vyskytuje též jako toponymum. V r. 1041 se v údolí řeky Nartuby (dnešní departement Var) tak psalo sídlo, které bylo označeno jako *villa vel castrum*. Zde tedy už nejspíše narážíme na význam, který pro nás *motte* uchovalo běžně dodnes. Poprvé v narativním pramenu se slovo *motta/mota* objevuje v díle Orderica Vitala (1075–1142) na opačném konci dnešní Francie – v Normandii. Autor *Historia Ecclesiastica* kolísá při popisu jednoho samého objektu mezi užitím pojmů *motta* a *castrum*. Nicméně

[2] Heslo Festung: (auch Veste), ein zur Verteidigung errichteter, nur militär. Zwecken dienender Wehrbau, der zumeist aus einem System untergeordneter Verteidigungswerke besteht und in Form und Ausbildung von der Entwicklung der Feuerwaffen abhängig ist. Nach Anfängen im 14./15. Jh. ist die F. zunächst in Italien (Francesco di Georgio Martini 1439–1502, Francesco di Marchi 1504–1577) und in Frankreich (Höhepunkt: Vauban, 1633–1707) entwickelt, dann aber auch in Deutschland und den angrenzenden Ländern verbreitet, mit Ausnahme v. England, das Festungen kaum kennt.
Als Festung werden auch ständig verteidigungsfähig ausgebaute Orte bezeichnet (-Festungsstadt). Aber auch mittelalterliche Burgen können als Sperrfort eines Passes, eines Flusses oder Strasse, als Zollburg oder zur Territorialverteidigung errichtet sein, womit der Unterschied zwischen Festung und Burg fliessend ist. Schon im Mittelalter haben sich Verteidigungsanlagen entwickelt, deren eigentliche Aufgabe es war, in kriger. Zeiten als fester Platz für die Landesverteidigung zu dienen, wie z.B. das Schloss Broich in Mühlheim.

údaje z jiných oblastí zase naznačují, že ani na konci 12. stol. nemusel být jednotný význam slova *motte* mezi autory soudobých literárních děl obecně rozšířen a akceptován. Autor vlámské kroniky sepsané okolo r. 1195 pojistil pochopení slova *mota* bezprostředním zařazením termínu *dungio*, které vnímal jako synonymum. Podle jiného pramene zase vévoda Eude II. z Blois postavil r. 1026 *turrim ligneam … super dungionem*. Zde opět *dungio* znamená v dnešním archeologicko historickém názvosloví nejpravděpodobněji motte.

Archeologie dnes celkem bez pochyb klade počátky budování umělých pahorků motte do pověstné doby okolo r. 1000. Například pro oblasti na středním toku Loiry považuje M. de Bouard existenci *motte* za nepochybnou v letech 1020–1040. V Normandii jsou doloženy před polovinou 11. století. Jiný příklad pochází z Kalabrie, je ovšem svázán opět s Normanskou přítomností. Na vrchu San Marco Argentano dnes stojí kamenná věž, která však podle písemných pramenů nahradila starší dřevěnou stavbu. Teprve v 60. letech se přišlo na to (*de Bouard 1967*, 25), že přirozená vyvýšenina byla vylepšena umělým násypem. Stavebníkem tohoto hradu byl před r. 1051 Robert Guiscard popř. jeho starší bratr. Zhruba ve stejném čase dostali Normané, kteří následovali krále Edwarda do Anglie, pozemky na hranicích s Walesem. I zde vznikla jejich přičiněním *motte*. Do jazyka autorů píšících z kraje 11. stol. ovšem termín *motte* nepronikl a byl nahrazován latinskými termíny *munitio* či *castrum*.

Je otázka, zda lze zobecnit skutečnost, že se termín *motte* často vztahuje k sídlům položeným v údolních zamokřených krajinných partiích. *Motte* by

Obr. 1. Rivray. Motte s kaplí sv. Jana Křtitele (podle *Decäens 1994*, upraveno)
Fig. 1. Rivray. A motte with the Chapel of St John the Baptist (following *Decäens 1994*, adapted)

pak mělo (alespoň v některých krajinách) smysl jako záměrné navýšení terénu pro získání suchého stanoviště. Kdybychom pátrali po této linii, asi bychom na jejím počátku nalezli lokality jako je Feddersen Wierde, na druhém konci pak například známý Husterknupp. Jinými slovy: výraz *motta/mota/motte* popisuje zejména fyzickou podstatu objektu a má daleko ke spojitosti s vyhraněným společenským kontextem, jak se to přihodilo našemu slovu tvrz.

Tři příklady z ciziny: menší opevněná sídla v proměnách svých funkčních a významových souvislostí

Pro pochopení vlastních významů a funkcí objektů typu *motte* ve struktuře středověkého osídlení potažmo ve společenském ústrojí je nejlépe obrátit se k pramenům archeologii vlastním a mimoděk upozornit na důležitost jakékoli formy zájmu (a navazující ochrany) o často ohrožené objekty. Budeme se tentokrát pohybovat výhradně po francouzském území, neboť se zdá, že přes často proklamovaný zásadní význam tamních historických procesů pro vývoj v dalších částech Evropy, k nám konkrétní výsledky archeologického bádání pronikají málo.

V letech 1989–1991 byla zkoumána motte Rivray na katastru Condé-sur-Huisne v departementu Orne, region Dolní Normandie (*obr. 1*; *Decaëns 1994*). Archeologie prokázala dvě základní etapy života této lokality. V první etapě, uzavírající se někde na počátku 12. stol., stála na vrcholu motte jednoduchá stavba ze dřeva a hlíny. Motte byla tehdy obkroužena hlubokým suchým příkopem. Ve druhé etapě byla jednoduchá dřevohlinitá věž nahrazena kamenným donjonem. Jeho rozměry jsou nesrovnatelné s velkými hradními donjony, přesto nejsou zanedbatelné. Přibližně čtvercový půdorys měl stranu dlouhou téměř 12 m, zdivo bylo v základech silné 2 m. Pozoruhodný je vývoj vlastního pahorku. Dnes měřitelné rozměry nejsou samozřejmě původní, ale ke ztrátám nepřispěl jen zub času. Vršek pahorku je oproti dnu příkopu převýšen o 15 m, oproti povrchu terénu spíše předpokládaného předhradí (*basse-cour*) činí převýšení 10 m. Průměr vrcholové plošiny měří 22 m, průměr základny celých 80 m. Výzkum ukázal, že před stavbou kamenného donjonu byla koruna motte poněkud snížena. To mj. způsobilo, že z prvotní stavby nezbyly než dna několika původně asi značně hlubokých kůlových jam. Materiál, který byl takto získán, posloužil k rozšíření tělesa motte a pravděpodobně též k částečnému zasypání příkopu. Druhou podstatnou změnou vyznačující druhou etapu života lokality bylo zbudování dodnes stojící kaple (dnes sv. Jana Křtitele). Kaple stojí při patě pahorku, tedy v prostoru, který vznikl zasypáním příkopu. Význam odkryté situaci dodává sídelně historické studium. Historický kontext místa tvoří formování hrabství Perche v průběhu 11. století. Urozený rozrod z Nogent-le-Rotrou, pravděpodobně navazující na vicomty z Châteaudun, dostal za úkol obsadit území na horním toku řeky Huisne a uzavřít tak normanským vévodům nástupní prostor pro expanzi

ve směru na Chartres a dále na Paříž. Od počátku (patrně před pol. 11. stol.) svého působení, se nově příchozí páni nespokojili se svěřeným místem (dnešní město Nogent-le-Rotrou) a pomýšleli na pevnější zakotvení svého rodu v oblasti, která byla vklíněna mezi mocné územní celky, vévodství Normandie a hrabství Blois-Tours-Chartres, Maine a Anjou. Nejprve se rod Rotrou pokusil expandovat východním směrem, kde ovšem záhy narazil na zájmy svého lenního pána, hraběte z Blois a jeho vazalů. Směr vlastního mocenského rozběhu proto otočil na severozápad a postupoval proti toku řeky Huisne po jejím levobřeží. Hmatatelným výsledkem tohoto pohybu se stalo několik opevněných míst, výhradně stavěných ze dřeva a hlíny a povětšinou charakterizovaných jako motte: již řečené Rivray, Saussay, Remalard atd. Určitým mezníkem nikoli konečným bodem postupu se stalo obsazení Mortagne, kde vznikl objekt označovaný přímo za hrad (ovšem stojící opět na umělém pahorku). Již s novým titulem hrabat z Mortagne objevujícím se od 2. pol. 11. stol. naráží expanze na vážného protivníka. Tím byl rod Bellemských, který analogicky rozšiřoval své panství od jihu. Na toku řeky Huisne na sebe obě rostoucí panství narazila. Nastal zápas trvající asi půl století, jehož konečným vítězem se stala hrabat z Mortagne, která díky pomoci Normanského vévody Jindřicha I. Beauclerca a anglického krále dobyla r. 1114 hlavní sídlo svých soupeřů, hrad Bellême. Stopy kdysi horké lokální hranice na horním toku Huisne lze spatřovat v historické krajině dodnes. Prakticky každá ze série fortifikací, které vystavěla na levém břehu říčního údolí hrabata z Mortagne tvoří

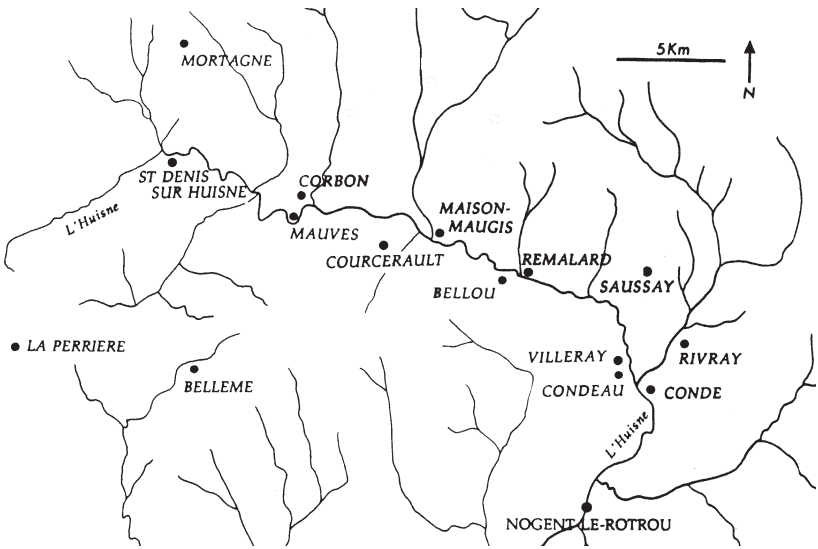

Obr. 2. Situace opevněných sídel na horním toku řeky Huisne a další lokality zmiňované v textu (podle *Decäens 1994*, upraveno)
Fig. 2. The layout of the fortified residences on the upper Huisne and other localities mentioned in the text (following *Decäens 1994*, adapted)

pár s objektem obdobného charakteru na pravém břehu (*obr. 2*). Kdo stavěl protilehlý řetězec opevnění (opět většinou *motte*) je celkem snadné uhodnout. S koncem nedobrých časů konfliktu a stabilizací mocenské situace nastal čas pro proměny ve fungování sceleného panství. Alespoň některá opevnění se stala centrem drobných domén držených malými vazaly hrabat z Mortagne. V tom smyslu lze vykládat stavební proměny, které byly archeologicky zachyceny na *motte* v Rivray a jsou datovatelné do počátků 12. století. Částečné zasypání příkopu svědčí o pominutí přímého ohrožení, stavba kamenného *donjonu* navozuje dojem, že stavebník počítal s jistou trvalostí situace a nová kaple dokresluje naši představu o šlechtickém sídle.

Další příklad nás přenáší do oblasti mezi Lyonem a Grenoblem. Kraj pod Alpami sice nevyniká takovou nadmořskou výškou jako sousední velehory, ale některé vrcholy dosahují 900 m n. m. Průměrná nadmořská výška přesahuje 500 m n. m. Básnické vnímání a stejně tak tradiční označení vycházející ze zemědělské zkušenosti vidí kraj jako „*terres froides*“, což možná říká více než leckteré geografické údaje. Podnětem k šířeji založenému zájmu o danou oblast byl v tomto případě výzkum lokality Colletiere na katastru obce Charavines (souborná publikace *Colardelle – Verdel 1993*). Objev sídla „rytířů venkovanů“ lze řadit k nejpěknějším výsledkům středověké archeologie (*obr. 3*). Místo leží na březích jezera Paladru, jehož hladina se poměrně záhy po příchodu nových usedlíků poněkud zvedla a donutila je k přesunu. Voda zalila zbytky opuštěných staveb, což zajistilo dobrou konzervaci téměř výhradně dřevěných stavebních reliktů. Jezero se stalo přirozeným těžištěm zájmového „transektu“ (asi 20 × 35 km), který byl vytknut v okolní krajině a podroben sídelně historickému studiu (*Colardelle et al. 2002*). Jeho výsledky lze rozdělit do tří časových segmentů: 0–1000, 1000–1250, 1250–1350. První tisíciletí zanechalo v krajině pestrý otisk. V galorománském období jsou doloženy jak *villae*, *vici*, tak *statio* na historické komunikaci Grenoble–Vienne. Později se přidává i svědectví rostoucí církevní organizace. V raném středověku (počítáno od Merovejského období) je konstatována obecná tendence k vylidňování krajiny a koncentrace sídelních aktivit ke „starým“ lokalitám fungujícím v zásadě od laténského období. Následující vývoj (1000–1250) učinil zadost obecným historickým představám potvrzením celkového zahušťování sídelní struktury, kolonizačním nástupem, který se dotkl alespoň některých částí sledované krajiny. Na příkladu nového fenoménu v krajině – *motte* – lze mj. ilustrovat různorodost utváření nového sídelního obrazu, který se odvíjí od předchozí situace i od soudobých mocenských poměrů. Kraj se sice asi načas ocitl v určitém regresním stadiu (v 10. stol.), kterému odpovídalo i mocenské vakuum, o to intenzivnějším osídlovacím procesům byl vystaven ihned z kraje 2. tisíciletí. Zájem o to stát se pány co největšího kusu území projevovala savojská hrabata, biskup z Grenoblu a arcibiskup z Vienne. Zejména v případě církevních institucí se hovoří o skutečné válce. Zřejmě nejpraktičtějším prostředkem, jak vyjádřit rychlé obsazení určité částečky území, byla stavba *motte*. Jejich rozprostření v krajině není ani zdaleka rovnoměrné. Obtíže se vyskytují při pokusech o datování

jejich počátků. Zdá se nicméně, že všechna *motte* zachycená na studovaném území spadají do 11. století. V údolí řeky Ainan, protékající východní partií sledovaného území, vzniklo v úseku říčního údolí dlouhém 12 km 7 *motte*. Existence čtyř z nich byla epizodická, naopak tři zbylé se přetvořily ve skromné hrady a staly se centry nevelkých *châtellenies*, tj. panství ovládaných z hradu – kastelánií. Okolo čtyř krátkodobě existujících *motte* se nestačilo stabilizovat osídlení, naopak okolo tří přeživších „hradů" se postupem času vytvořilo podhradní městečko (*bourg castrale*). Ještě je třeba doplnit, že alespoň jedna ze zaniklých *motte* shořela. Obdobný vývoj lze sledovat všude na daném území. Někde přežila ze dvou nedaleko sebe položených *motte* pouze jedna, na jiném místě se naopak tři vzájemně blízká motte staly centry zmíněných *châtellenies*. Netřeba pochybovat, že se jedná o projev koncentrace územního panství, tedy moci. R. 1107 byla již podle urbáře kapitulního kostela v Grenoblu, který se týká většiny zkoumaného území, síť kastelánií – hradních okrsků – plně dotvořená. Zbývá dodat tři poznámky. 1) V principu od zmiňovaných *motte* nerozlišitelnou „kolonizační" funkci zřejmě plnilo i formálně poněkud odlišné

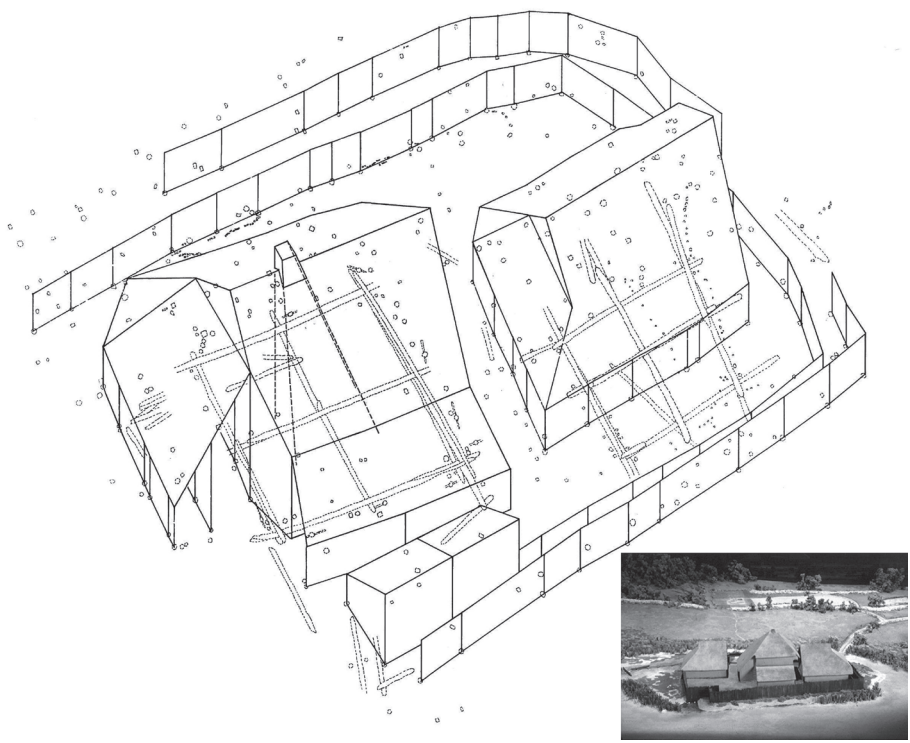

Obr. 3. Colletiere. Rekonstrukce sídla na břehu jezera Paladru (podle *Colardelle – Verdel 1993*, fig. 95)
Fig. 3. Colletiere. The reconstruction of a residence on the shore of Lake Paladru (following *Colardelle – Verdel 1993*, Fig. 95)

sídlo zkoumané v příbřežních vodách jezera Paladru, vzniklé snad již na konci prvního desetiletí 11. století. Dodejme, že Colardelle nebylo na břehu jezera osamoceno, ale že jsou dnes evidovány ještě další dvě podobné lokality. 2) Jak *motte*, tak opevněnou usedlost na břehu jezera je třeba považovat za soukromá sídla sloužící jedné rodině a jejímu doprovodu. 3) Na počátku 12. stol. dotvořivší se sídelní struktura se nadále proměňovala. Na pozemcích církevních institucí lze pozorovat zahušťování sítě hospodářských dvorů. Světská vrchnost v důsledku rozrodu vlastních rodin i rozrodu svých vazalů přistupuje k novému zakládání sídel v krajině i v existujících vesnicích a městečkách. Tato sídla, jejichž hojnější výskyt nastupuje od 2. pol. 13. stol. a pokračuje po celé 14. stol. již nejsou *mottes*, ale *maisons fortes*.

Třetí příklad pochází opět ze severozápadu Francie. U vesnice Mirville, v parku místního zámku, byla v letech 1978–1980 prozkoumána *motte* (*Le Maho 1983*). Mirville leželo původně na území staré karlovské domény, která přešla v 10. stol. do rukou normanského vévody a ten svěřil její okrajové části (včetně Mirville) jako léno pánům z Tancarville, kteří na vévodském dvoře zastávali dědičně úřad komořího. Závislost držitelů drobného Mirville na pánech z Tancarville je instruktivně dokumentována v písemných pramenech 11.–12. století. Vždy označováni jako *Miles* žádají své lenní pány o souhlas s pozemkovými převody, doprovázejí je do Anglie, stejně jako Tancarvillové obdarovávají opatství Boscherville, jsou přítomni při ceremoniálech, jakým bylo pasování Viléma II. z Tancarville okolo r. 1140 atd. Ze souvislostí okolního pozemkového vlastnictví vyplývá, že držitelé Mirville disponovali v 11.–12. stol. jen nevelkým územím v přibližném rozsahu hranic dnešní farnosti. Jádrem tohoto drobného panství bylo údolí, ve kterém dnes leží zmiňovaný zámecký park. Před zahájením výzkumu se *motte* jevilo jako oválný pahorek s delší osou 25 m, vysoký pouhých 1,5–2 m. Obklopoval jej suchý příkop, jehož dno leželo oproti okolnímu terénu o 3 m níže. Vývoj lokality (*obr. 4*) se odehrál v devíti fázích, které lze rozdělit do tří hlavních bloků. Po velmi nezřetelných a nedatovatelných stopách osídlení, které jsou označeny jako fáze 2, nastoupil blok fází 3–6 projevujících se úseky lehkých kůlových plotů, zásobními jámami a menší obytnou stavbou na čtvercovém půdorysu o straně 5,5 m. Archeologická interpretace hovoří o lehce ohrazené zemědělské usedlosti. Po požáru nastoupila reorganizace prostoru, jež charakterizuje fáze 7 a 8. Rozhodující místo zaujala velká dřevěná kůlová stavba. O funkci areálu svědčí tak výmluvné stopy, jako jsou otisky kopyt zemědělských zvířat v ohradě sousedící s velkým domem. Zejména ve fázi 8 lze sledovat snahu o účinnou fortifikaci. Jižně od domu byla postavena nová palisáda, jejíž spodní část spočívala alespoň do výšky 1,5 m v hliněném náspu. Před palisádou byl vyhlouben 3,5 m hluboký příkop s hrotitým dnem. Až v následujících fázích 9–11 se hovoří o objektu jako o *motte*. Ve všech těchto třech fázích došlo k významným proměnám podoby opevnění, zejména co se týče mohutnosti příkopu. Starší příkop byl vždy zasypán a vyhlouben jiný. Až z poslední fáze pochází oválný příkop, který se zčásti dochoval dodnes. Kromě rozhraní mezi fází 8 a 9, kdy byl zasypán velký

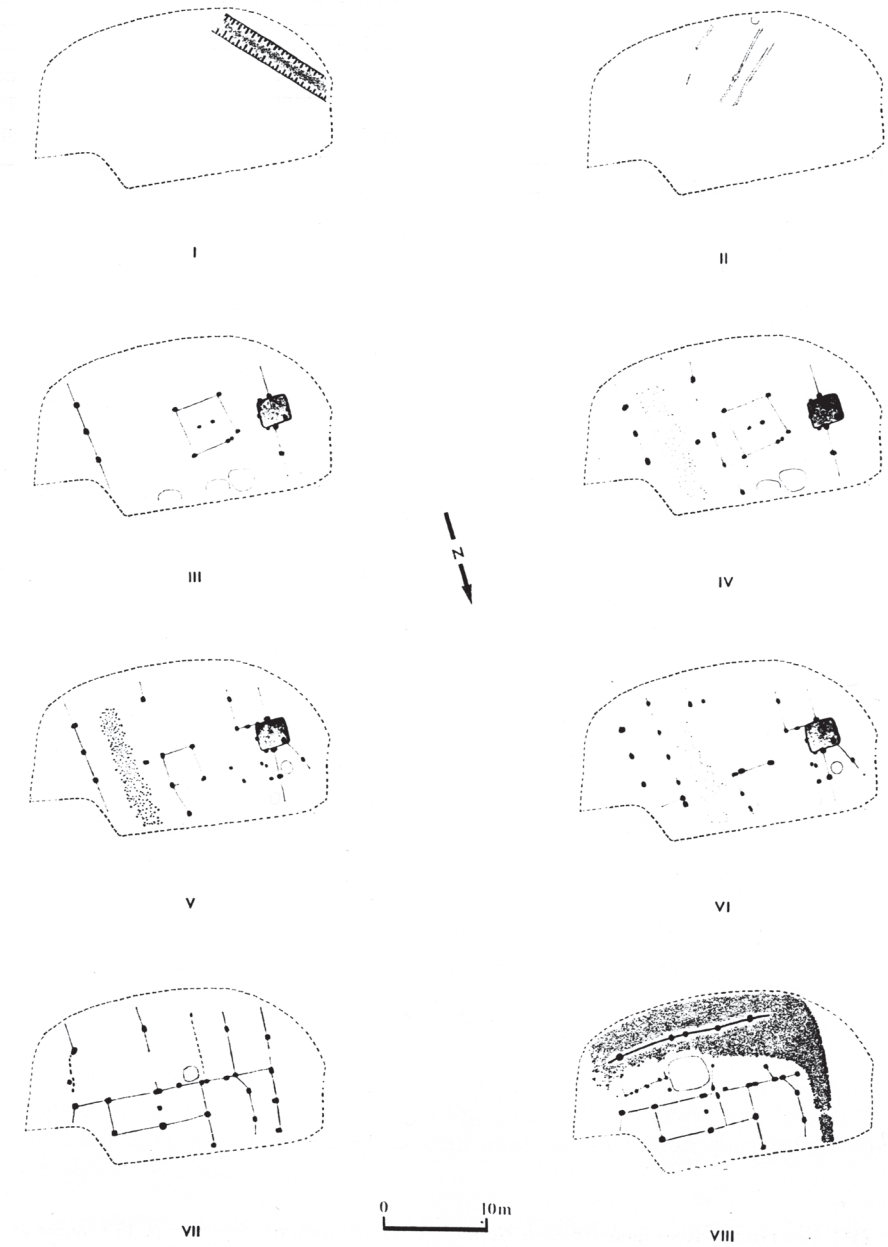

Obr. 4. Mirville. Archeologický obraz vývoje sídla před vznikem motte (podle *Le Maho 1983*, upraveno)
Fig. 4. Mirville. Archaeological picture of the development of the residence before the creation of the motte (following *Le Maho 1983*, adapted)

kůlový dům a navršena *motte*, je podle archeologického svědectví pravděpodobné, že každá přestavba využila vždy alespoň část starší stavební situace, což vyvolává představu o snaze nepřerušit základní fungování sídla. Podoba staveb na vrcholu *motte* je neznámá, neboť pahorek byl později snížen. Na příkladu Mirville můžeme sledovat dosti plynulý přerod objektu, který bychom charakterizovali nejprve jako lehce ohrazený dvorec, ve stále lépe opevněné sídlo, jehož vývoj vyústil do podoby motte. Velice obtížná je datace celého procesu. Je pravděpodobné, že by počátky sídla, pomineme-li gallo-románskou předehru osídlení, neměly zasahovat daleko před rozhraní 10/11. století. Dovršení vývoje – stavbu *motte* – lze klást hypoteticky do prvních desetiletí 12. století.

Pohled k evropským sousedům na využití jejich poznávacích možnosti je vždy inspirativní. Předloženými příklady se ani z malé části nevyčerpává zkoumání obecných historických otázek, které otevírá fenomén vzniku menších soukromých opevnění.

Pojem tvrz a jeho významové pole v českých jazykových dokladech

A jaká je situace v českém jazykovém materiálu? V případě slova tvrz nelze využít srovnávacího přístupu, jakého velmi chytře použil Josef Macek ve své studii o dvojici hrad a zámek (*Macek 1992*). V souboru dokladů[3] staročeského slova *tvrzě/tvrz* nelze pozorovat příklady překrývání nebo nahrazování jeho významu jiným termínem, jako je tomu u zmíněné dvojice. Slovo obsahuje společný slovanský základ **тврдъ* a lze s jeho výskytem počítat dávno před tím, než bylo zachyceno v písemné formě (*Machek 1968*).

Množinu dokladů slova *tvrz* lze rozdělit na dvě skupiny. O mnoho obsáhlejší první skupina shromažďuje doklady vztahující se ke konkrétnímu objektu. Tyto tvrze se stávají předmětem obchodního jednání, odkazu či jiného úředního nakládání, jsou zmiňovány jako pusté, vypálené, zcizené atd. Druhá skupina zahrnuje doklady z textů narativní povahy včetně biblických a církevních, jejichž autor či překladatel neměl na mysli konkrétní stavbu, ale chtěl popsat nějaké místo vystupující v jeho díle, tedy často biblické nebo zcela imaginární, popř. s termínem zacházel v obecné rovině, jako se sídelní kategorií. Řada dokladů z první skupiny začíná r. 1323 v deskách zemských, kde je do latinského zápisu vloženo slovo *twyrzu*. Vzhledem k frekvenci dalších výskytů v rámci první skupiny (doklady z literárních pramenů jsou starší) se jedná o relativně časné datum. Až od 15. stol. navazuje hustý sled dalších výskytů. Zběžný pohled na kontext zmiňovaných objektů umožňuje několik závěrů myšlených jako diskusní téma. Tvrze se velmi často objevují v přímém kontaktu s vesnickým

[3] Veškerý staročeský jazykový materiál mi byl laskavě poskytnut Ústavem pro jazyk český AV ČR, v.v.i. Za ochotu a trpělivost jsem zvláště zavázán PhDr. Miladě Homolkové z oddělení vývoje jazyka. Při citaci pramenů se držím systému, který byl ustaven pro potřeby akademického Staročeského slovníku (srov. Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek, Praha 1968).

či přesněji venkovským prostředím, tvoří celky s poplužními dvory a vyskytne se i spojení *tvrz poplužní*, ovšem pouze ve formuláři (ProkArs 155b, srov. *Stčs* s. v. *poplužný*). To je ovšem pouze opakování dobře známých faktů, které jiným způsobem eviduje i archeologie. Soubor první skupiny dokladů by mohl být podroben časově náročnému průzkumu, který by se k jednomu každému objektu pokusil dopátrat možnou dobovou stavební podobu a tyto poznatky kombinoval s co možná nejpřesnějším poznáním sociálního prostředí držitelů jednotlivých objektů. Efektivita takového studijního přístupu je však sporná.

V hodnocení druhé skupiny dokladů lze zdůraznit dva momenty. Slovo *tvrz(ě)* se běžně vyskytuje mezi ostatními sídelními kategoriemi.[4] Tak je tomu už v nejstarší dochované vrstvě, v dokladech z Alexandreidy.[5] Mezi ostatními druhy sídel (hrad, město, ves, dvůr) tedy zaujímá tvrz už ve středověku své místo. Až potud je vše zdánlivě jasné a stačí si doplnit některý z konkrétních příkladů tvrzí, abychom zhmotnili svou představu o sídle nižší šlechty. Přesto se vyskytuje v lingvistickém materiálu dostatek prostoru pro určité rozkývání zažitého uvažování. K tomu výrazně napomáhají biblické slovníky, které ukazují nebývalou šíři latinských termínů překládaných jednoduše termínem *tvrz(ě)*.[6] K výsledkům s podobnou vypovídací hodnotou dojdeme, obrátíme-li se k pasážím, které se přímo vyjadřují k významu slova *tvrz(ě)*. Lze se dočíst například, že *municiones* jsou *ohrady, vulgaris tvrzě* VýklKruml 169 b (*ad Sam 2,5*), *in presidiis* znamená *ve dvořiech…vel v tvrziech* VýklKruml 168 b (*ad Jr 51,20*), jinde opět *municiones tvrzie vel ohrady zavřené* VýklKruml 164 a (*ad Jr 32,24*). Z jiného dokladu lze odvodit, jak také mohly sloužit objekty označované jako tvrze: *aj toť tvrzě zdělány jsú proti městu, aby dobyto bylo* BiblOl (*ad Jr 32,24*) anebo naopak: *učinili sú Titus a Vespasianus přiekop a plot nasutý okolo všeho města a ustavili sú byli tvrze okolo, aby nižádný nemohl ujíti* HusPost 141 b. V jiném textu se přeje městu Jeruzalému: *Buď pokoj v tvéj moci a hoj v tvirzech*, což je překlad z latinského *et abundantia in turribus tuis* ŽaltWittb 121,7. Jak se má krátký a zdaleka neúplný výčet dokladů slova *tvrz(ě)* k našim ustáleným představám? Písemné doklady ukazují dva základní, částečně komplementární významy tohoto slova. Obecnější význam č. 1 lze opsat spojením „pevné místo“ či „nepřístupné místo“. Volnou představu opevněného místa musel mít překladatel Pulkavovy kroniky do češtiny, když narazil na pasáž o Krokovi: *Ten jistý Krok první tvrz v České zemi učinil byl v Stebne* PulkR 3a. Stejným způsobem pak označil pevnosti, které měl Soběslav zničit na přání Lotharovo: *Na téj také cestě (do Řezna) ku prosbě králově (Lotharově) dvadcěti tvrzí v Bavořích zkazil* PulkR 89b. Ale jako tvrze mohla být označena také lépe chráněná místa v rámci městských opevnění (viz výše o Jeruzalému), anebo dočasná oblého-

---

[4] *na hrad neb na tvrz* AČ 5, 107; *také hraduov, měst, tvrzí… žádný nemá bořiti*, AČ 5, 216; *někdes tarantoval s pytlem, po ulicéch, po domiech, po tvrzech a hradiech*, KorMan 63a; *nemúdrý lid hrady, města, tvrze dělá sobě*, ChelčPost 158a.

[5] *čsož mých zemy bylo všady-vlasti, města, tvrzě, hrady…*, AlxM 112.

[6] V staročeských latinsko-českých slovnících nalézáme české *tvrz(ě)* jako ekvivalent latinského: *munitio*, *castrum*, *castellum*, *arx*, *propugnaculum*, *praesidium*, též *porta*, *turris*, *fortalitium*.

cí postavení. Silně všeobecný význam lze vyčíst z dokladu pocházejícího ze zlomku legendy z konce 13. stol.: *anebo gde v skalnatých birziech, neb gde u propastných tvirziech bydlí od všeliké zběři* LegMar 57. Užší význam č. 2 tvoří jakousi podmnožinu významu č. 1: vztahuje se ke konkrétním objektům, lze si pod ním vybavit menší opevněné sídlo, jehož konkrétní podoba byla velice proměnlivá. Podle kontextu písemných pramenů byly tyto *tvrze* sídly elit nižšího řádu úzce spjatých s venkovským zemědělským prostředím. Při hodnocení této významové podmnožiny je třeba mít na paměti chronologické hledisko: nejstarší doklad pochází snad z r. 1323, nepřerušená řada zmínek s vysokou frekvencí se nicméně datuje až od 15. stol.

Co vyplývá ze zběžné prohlídky dokladů staročeského slova *tvrz(ě)*? Veliká terminologická rozmanitost projevující se v latinských pramenech i v národních západoevropských jazycích naznačuje velkou rozmanitost podob raných opevněných šlechtických (soukromých) sídel. Obdobnou situaci shledáváme i v domácích latinských pramenech. Pestrá škála latinských slov, která jsou překládána jednoduše jako *tvrz(ě)*, zároveň upozorňuje na pojmovou nevyhraněnost staročeského slova. Vysoká četnost termínu *tvrz(ě)* vyskytujícího se při zmínkách o konkrétních objektech obvykle ve velmi podobných sociálních souvislostech nižšího šlechtického prostředí potvrzuje obecně sdílenou představu, tj. tvrz = nižší šlechta, jedním dechem je ovšem třeba doplnit, že na pevnou půdu s dostatkem opor se tato představa dostává až v průběhu 15. století. Snad až tehdy je možné počítat se sémantickým ustálením tvrze jako „sídla nižší šlechty", přitom se pravděpodobně jednalo o množinu rozmanitých stavebních forem. Jako námět hlubšího průzkumu lze vnímat otázku, do jaké míry koresponduje tento terminologický vývoj (sémantický posun) s usazením vrcholně až pozdně středověké struktury šlechtické obce. Tento konkrétní význam slova se patrně vyvinul z původního obecnějšího významu *tvrz(ě)* jako pevného, nepřístupného místa poskytujícího bezpečí. V této souvislosti je dobré upozornit na nepatřičnost sporů o terminologii některých objektů, zejména zaniklých opevněných poloh 13. stol., jejichž zařazení k tvrzím nebo hradům by mělo řešit historické otázky. Alespoň jak se zdá z krátkého přehledu staročeského jazykového materiálu, stavitelé ani stavebníci těchto objektů si podobné otázky nekladli. Jako konkrétní příklad může sloužit případ Boreše z Riesenburka, na který nedávno znovu upozornila diskuse o počátcích šlechtických hradů (*Klápště 2003*). Taková postava, jakou byl Boreš, vydává listinu na „obyčejné" tvrzi (*motte*) ve Vlčnově.[7] Ať už se tak děje za jakýchkoli historických okolností, je třeba s možností podobného prolínání sociálních prostředí fixovaných v našich představách počítat.

[7] Děkuji Jiřímu Doleželovi za laskavé upozornění na další moravské lokality, u kterých písemná svědectví a relikty stavební podoby indikují jistou dobovou pojmovou konfúzi, odporující představám striktního typologického přístupu dnešního bádání. Jedná se např. o rozlehlé motte v Týnci, které je k r. 1384 jmenováno jako *castrum* (*MZD 1 Olomouc*, 150 – č. 509) či o Trmačov, objekt bergfritové dispozice, který ve 2. pol. 14. stol. vystupuje pravidelně jako *munitium* (*MZD 1 Brno*, 10 – č. 193, 90 – č. 411, 103 – č. 25).

Závěrem

Ke shrnutí na okraj studia tvrzí učiněných poznámek se vraťme ještě k cizí i české terminologii. Dnešní označení (menších) opevněných sídel elity v západních jazycích kolísá, přičemž žádnému zřejmě není přisouzeno jednoznačné ztotožnění s pevně vymezenou skupinou. Leccos osvětluje případ motte (které v českém prostředí řadíme automaticky mezi tvrze). Zejména v raném období svého výskytu byl tento typ soukromého fortifikovaného sídla pořizován různými stavebníky, zdaleka ne jen z nižších šlechtických kruhů. Velikosti motte výrazně kolísají a dosahují i udivujících rozměrů (např. La motte de Ferté en Bray). Latinské prameny po určitou dobu od archeologicky i toponomasticky doložených počátků fenoménu motte přijetí vlastního termínu (ve tvaru *motta*, *mota*) odolávají (snad až do poč. 12. stol.), jako by se autoři snažili vyhnout prostému (lidovému?) označení fyzické podstaty hliněných pahorků a nahradit jej obecnými *castrum* nebo *munitio*, popř. termíny poukazujícími na jejich majestát (slovo *dungio*, pravděpodobně odvozeno od *dominus*) (*de Bouard 1969*).

Zastavení u motte tvoří pojítko s českým prostředím, kde je tento typ sídel tradičně řazen mezi tvrze. Ty jsou zase automaticky spojovány s „nižší šlechtou". Jakkoli je slovo tvrz pevně zažité v odborném slovníku a není možné ani žádoucí se ho stranit, je třeba při jeho vyslovení v kontextu s objekty 13. stol. mít na zřeteli několik okolností. Sémantický průzkum dobových výskytů pojmu tvrz neprokázal, že byl užíván pro vyjádření přesně vymezeného typu sídla pořizovaného pevně „uzavřenou" sociální skupinou. Zde se, podle mého názoru, nachází latentní nebezpečí dvojice slov tvrz a jeho protipólu hrad, která nám přichází na mysl zcela automaticky. Zatímco raně středověké elity označujeme jako velmože, předáky apod., šlechta se náhle v našem slovníku objevuje od 13. století. A to rovnou vyšší i nižší, čemuž mj. přitakává i archeologie (kastelologie) přinášejíc doklady o počátcích dvou nových typů sídel: hradů a tvrzí. Přijetí tohoto jednoduchého řešení je lákavé, ale zároveň si tak přivíráme cestu k dalším úvahám. V nich je ovšem jedním z mála pevných bodů sám počátek soukromých fortifikací jako takových. První otázka může znít „kdo?". Myslíme-li na menší formy (tvrze), byli jejich pořizovatelé členové pobočných linií velkých „rozrodů", nebo potomci starých svobodných Čechů, kteří se nevyšvihli mezi nejmocnější, patřili k obyvatelům takových sídel i nesvobodní, kteří vstoupili do ozbrojených služeb některého z mocných jedinců či institucí, byli majiteli tvrzí i na venkově se zakoupivší měšťané? Na všechny tyto dílčí otázky lze patrně čekat kladnou odpověď. Je potom možno tuto pestrou společnost hodit do jednoho pytle „nižší šlechty"?[8] Rýsuje se tak spíše negativní, sociálním kontextem

[8] Zde lze připomenout problematiku, kterou se svého času zabývala francouzská historiografie, spočívající v proměnách výskytu termínů miles a nobilis v čase (*Duby 1988*, 34–53), či v rozlišování rycerstwa a szlachty v polském dějepisectví (*Jurek 2007*, 66).

co možná nejméně zabarvené vymezení významu slova tvrz, jako pevného místa, které nesnese zařazení mezi hrady. Po námětu k hledání stavebníků a obyvatelů tvrzí musí následovat „proč?“. Je otázka, do jaké míry lze pro české a moravské poměry přijmout tezi G. Dubyho, že vznik soukromých pevností souvisí s usurpací jurisdikce původně zajišťované státní mocí (např. *Duby 1988*, 28–29). Snad je třeba pomýšlet také na proměny ve strategiích rodového života, důsledné zavedení primogenitury, upozadění role žen, v případě vzniku hradů také na koncentraci pozemkového majetku spojenou se stabilizací rodového sídla atd. Odrazovým můstkem k podobným úvahám je situace patrná z velkého odstupu: relativně malé množství velkých hradišť je nahrazeno velkým počtem daleko menších fortifikací. Bez souhlasu s tímto tvrzením a bez předpokladu, že základní funkce a významy hradištních fortifikací jsou vtěleny i do hradních bergfritů či pahorků *motte* nelze tento směr úvah rozvíjet. Podmínkou je ovšem také zamyšlení nad „transformačním“ 13. stoletím. O zásadním významu tehdejších proměn společnosti, jehož inspirací měla být pohnutá doba přelomu 1. a 2. tis. v záp. Evropě, nelze pochybovat, i když je postupně problematizována časová sevřenost a období změn je protahováno do obou stran časové osy (např. *Žemlička 2002*, 40–44; pro západní prostředí a dobu „okolo r. 1000“ srov. *Barthélemy 1997*). Ve hrubé zkratce dosavadního převládajícího mínění se jeví 13. stol. jako tvůrce šlechty s jejími základními atributy, mezi které zejména patří dědičná držba svobodných pozemkových majetků. Archeologie k tomu přispívá celkem jednoznačně datací počátků opevněných šlechtických sídel – hradů a tvrzí – do doby okolo pol. 13. století. Tato situace sice připomíná poněkud důkazní kruh, ale působí přesvědčivě. Přesto se v posledních letech rozvinula v historické obci diskuse nad charakterem „předtransformačního“ státu, v důsledku tedy i nad charakterem transformace samotné. Její zhodnocení by vydalo na samostatný referát, pro naše účely si z toho, co zaznělo, můžeme vybrat jeden podstatný moment. Předložené argumenty znovu celkem jasně ukázaly, že již v raně středověkém období, existovala část společnosti nakládající svobodně se svým pozemkovým majetkem, který držela dědičně (*Jan 2006*, 170). To jsou v zásadě kritéria odpovídající šlechtictví v takové podobě, jak jej mělo zrodit až 13. století. Co z toho plyne pro otázku tvrzí? Předně se zdá, že neplatí rovnice: vznik šlechty rovná se vznik tvrzí (či jiných soukromých fortifikací). Příčiny vzniku soukromých opevnění je tedy třeba hledat jinde, než u počátků svobodné dědičné pozemkové držby. V pátrání po těchto příčinách lze snad spatřovat jednu z možných cest dalšího poznávání proměn středověké společnosti, přičemž lze začít výše naznačenými otázkami „kdo“ a „proč“ a možnostmi jejich řešení. Poskytnou však mnohými moudrými hlavami mnohokrát prohlédnuté písemné i archeologické prameny prostor pro nové odpovědi?

Literatura:

Barthélemy, D. 1997: La mutation de l'an mille a t'elle eu lieu? Paris.
de Bouard, M. 1967: Quelques données françaises et normandes concernant le problème de l'origine des mottes, Château Gaillard II, 19–26.
de Bouard, M. 1969: Quelques donées archéologiques concernant le premier âge féodale. Les structures sociales de l'Aquitaine, du Languedoc et de l'Espagne au premier âge féodal / [Colloque international] Centre National de la Recherche Scientifique, Toulouse, 28–31 mars 1968.
Collardelle, M. et al. 2002: Les étapes du peuplement dans la région du lac de Paladru (Isère) jusqu'au milieu du XIV. siècle. In: P. Ettel – R. Friedrich – W. Schier hrsg., Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie, Gedenkschrift für Walter Janssen, 25–37.
Colardelle, M. – Verdel, E. 1993: Les Habitats du lac de Paladru (Isère) dans leur environnement. La formation d'un terroir au XIe siècle. Documents d'archéologie Française vol. 40.
Decaëns, J. 1994: De la motte de conquête (XI s.) à la seigneurie châteleine (XII s.). l'exemple de Rivray à Condé-sur-Huisne (Orne), Château Gaillard XVI, 109–117.
Duby, G. 1988: La société chevaleresque. Homme et structure du Moyen Age I. Paris.
Jan, L. 2006: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno.
Jurek, T. 2007: Geneza szlachty polskiej. In: M. Nodl – M. Wihoda edd., Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 9, 63–141.
Klápště, J. 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, Archeologické rozhledy LV, 786–800.
Le Maho, J. 1983: Genèse d'une fortification seigneuriale. Les fouilles de la motte de Mirville (XI.–XII. siècles), Château Gaillard XI, 183–191.
Lexikon des Mittelalters. Bd. 4: Erzkanzler bis Hiddensee / Hrsg. u. Berater Robert-Henri Bautier u. a. – München 1989.
Macek, J. 1992: Hrad a zámek (studie historicko-sémantická), Český časopis historický 90, 1–16.
Machek, V. 1968: Etymologický slovník jazyka českého – 2. opr. a dopl. vyd. – Praha.
MZD 1 Brno: Die Landtafel des Markgrafthums Mährens, cuda Brunensis. Brno 1856.
MZD 1 Olomouc: Die Landtafel des Markgrafthums Mährens, cuda Olomucensis. Brno 1856.
StčS 1968: Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. Ústav pro jazyk český, Praha.
StčS: Staročeský slovník, Praha 1968n.
Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.

On the Margin of the Study of Fotfified Manors

At the beginning of this foreign-language abstract, it is necessary to state beforehand that the article deals in part with Czech terminology and precisely through a comparison with the foreign-language terminology it wants to show the asymmetry of the meanings of the Czech word *tvrz* and its equivalents in West European languages.

The author suggests that the problems with translation arising from it be solved for the purpose of this résumé by setting the pair *tvrz* = 'fortified manor'.

In Czech archaeology and historiography, the word *tvrz* has settled in a close semantic relation to the social category of the lower aristocracy. It is certainly a correct conclusion in a very general view. These notes attempt to draw attention to some circumstances which manifest themselves inconspicuously in dealing with this general conclusion in specific situations.

Through a comparison of the Czech word *tvrz* with the terms associated with similar buildings in West European languages (e.g. in English *forified manor, stronghold*, *fortress*, *motte-and-bailey*, *moated site*; in German *Festung*, or perhaps *Kleinburg*; in French we soon encounter *la motte*, *motte féodale* etc.), we discover that none of the foreign terms is connected with a specific social milieu like the Czech word *tvrz* with the milieu of the 'lower aristocracy'. An illustrative case is that of the word *motte*, which became a loanword in all of the contemporary terminologies of the national languages. The development of the use of this term was treated by *M. de Bouard* (*1967*), who stated that it is an historical term (the first appearance was recorded in North Italy in 836) appearing both in toponyms and in the descriptions of sundry structures, whose builders came from various social milieus. It is corroborated also by cases when it is possible to capture the way in which the period authors coped with a paraphrase of the meaning of the given word, or what synonyms for it they used (*castrum, munitio, dungio...*).

Besides the questions of terminology, which may perhaps be explained by the good will to make oneself understood, it is necessary to turn to the examples of specific residences. Despite the often emphasised importance of the historical processes in the Western European milieu, particularly French, for the development in other parts of Europe, the specific outcomes of archaeological research only seldom reach the Czech milieu. The selection was motivated in such a way as to show the functional and formal diversity of the residences which we normally place in a single category. An example of a small fortification serving as a supporting point on the border of two competing territorial power units is Rivray in Lower Normandy (*Fig. 1*; *Decaëns 1994*). After the cessation of imminent danger, the residence became the centre of a small domain, the motte hillock was somewhat lowered, the moat filled, a chapel placed in the former moat, and a stone donjon was created on the peak of the lowered motte.

Research in the locality Colletiere on the edge of Lake Paladru between Lyon and Grenoble provided an example of a structure linked with the beginning of colonisation in the given area (the collective publication *Colardelle – Verdel 1993*). Although its form somewhat differs for instance from the residences of the motte type, its interpretation as a residence of 'rural knights' might induce an attempt to include it among the *tvrze/* fortified manors in the Czech milieu as well.

Unlike the two above, the last example provides a sample of a structure with a relatively long existence before the creation of the actual fortification. Under the preserved mound of the Motte de Mirville (*Le Maho 1983*), several phases of the existence of an unfortified or only slightly walled object – courtyard were found. Its beginnings might be placed at the turn of the eleventh century. It did not adopt the fortified form of the motte type until sometime in the first decades of the twelfth century.

The diversity of the functions, forms and social milieus indicated by both the terminological notes and the examples of the archaeologically studied structures is confirmed also by an examination of the Czech language material. The analysis

of the evidence of the word *tvrz* distinguished between two semantic groups. The first meaning refers generally to a strong, inaccessible place, e.g. within an urban fortification or siege unit. The second meaning then marks the expected: it is related to a smaller fortified residence. Evidence of the second semantic group also appears in relation to specific localities. It should be added that the second group does not appear more abundantly until the beginning of the fifteenth century. On the other hand, the more general, first semantic group can be recorded noticeably earlier, in the course of the fourteenth century. It is likely that both meanings existed in parallel and that the observed time difference of the appearance of both groups is given by the later usage of Czech in the sources of an official character. However, especially Bible concordances bring testimony of the wide range of Latin terms that were translated by the much more generally understood Czech word *tvrz*, which is reminiscent i.a. also of the situation observed in Western Europe in the case of the word motte.

If we summarise the difficulties to which these notes on the study of *tvrze*/fortified manors wanted to drawn attention, we remind the reader that Czech has an exclusive pair of private fortified residences, *hrad* (castle) and *tvrz* (fortified manor). This pair directly evokes the idea of two social categories (upper and lower nobility) while inconspicuously relying on the situation transferred from the milieu of the state of the estates of the Late Middle Ages. However, if we deal with the thirteenth century and the circumstances at the beginning of private fortifications, we can hardly rely on this analogy unspoken out loud. An example for all may be the deed by Boreš of Riesenburk (Boresch von Riesenburg), one of the most powerful nobles around Přemysl Otakar II, which was dated in Vlčnov, where it is the only trace of an aristocratic residence of a 'common' motte. Just like we cannot expect the existence of two sharply defined and closed aristocratic groups in the Czech thirteenth century, we could hardly find arguments for the definition of the two closed categories in a general comparison of e.g. the sizes of the individual structures. All of this should be borne in mind when dealing with the word *tvrz*. Although it is not necessary or perhaps even desirable for modern specialised terminology to build on 'period reality', which it cannot approach anyway, I would like to call in this case for retaining the wider, more universal meaning of the word *tvrz*, which we find for instance in the first Old Czech dictionaries. This will open a path also to further historical considerations of the beginnings of the aristocracy and fortified residences. These are fundamentally influenced by the discussion of the last few years. Whereas so far it has been roughly true that the thirteenth century brings the beginnings of the aristocracy and with it also of private fortified residences, the arguments presented in the mentioned discussion (*Jan 2006*, 170) again showed rather clearly that a part of society that freely handled its hereditarily held landed property existed already in the early mediaeval period. Those are essentially the criteria corresponding to the nobility in such a form in which it was to be born in the thirteenth century. What arises from that for the question of *tvrze*/fortified manors? To begin with, it seems that the equation, the origin of the aristocracy equals the origin of *tvrze*/fortified manors (or other private fortifications), is invalid. It is thus necessary to seek the causes for the origin of private fortifications somewhere else than at the beginnings of free, hereditary land holding. Personally, I think that we must shift attention from *tvrze*/strongholds (as well as *hrady*/castles) as mere indicators of the rise of the aristocracy to the questions of what causes forced the social elites to build private fortifications. It is a question of to what extent the thesis by G. Duby that the origin of private fortifications is connected with the usurpation of

jurisdiction originally assured by state power (e.g. *Duby 1988*, 28–29) can be accepted for the Bohemian and Moravian situation. It may be necessary to think of also the transformations in the strategies of kin group life, the thorough establishment of primogeniture, the eclipse of the role of women, in the case of the origin of castles also of the concentration of landed property connected with the stabilisation of kin group residences, etc. Whether the many-times inspected written as well as archaeological sources offer space for new answers will be shown only by further scholastic efforts, an entry way to which were to be also these notes on the margin.

Mgr. Filip Laval
Archeologický ústav AV ČR
Letenská 4
118 01 Praha 1
lavalf@hotmail.com

STUDIA MEDIAEVALIA PRAGENSIA 9

Redakční kruh: PhDr. Jiří Doležel
doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.
prof. Dr. Jerzy Piekalski
Dr. Axel Pollex
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.
Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.
Vědecký redaktor: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.
Redakce: PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.
Mgr. Ladislav Varadzin, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
http://cupress.cuni.cz
Návrh obálky Pavel Cindr a Ivo Štefan
Graficky upravila Kateřina Řezáčová
Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Praha 2010
Vydání první. Náklad 450 výtisků
ISBN 978-80-246-1847-0
ISSN 0862-8017

Pokyny pro autory: http://uprav.ff.cuni.cz
Objednávky – Bestellungen:
1. Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum,
Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
2. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou
Celetná 20, 110 00 Praha 1
(také výměna – auch Bücheraustausch)
Telefon: 221 619 733
E-mail: renata.smidt@seznam.cz
3. Oddělení vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
edice@ff.cuni.cz